
MemoriiJurnale
NIKOS
KAZANTZA
Jurnal de călă
ITALIA, E
SINAI, IERUS
CIPRU, MO

NIKOS KAZANTZAKIS

Jurnal de călătorie

ITALIA, EGIPT, SINAI, IERUSALIM, CIPRU, MOREEA

EDITURA HUMANITAS
2013

Nikos Kazantzakis
TAXIDEUONTAS

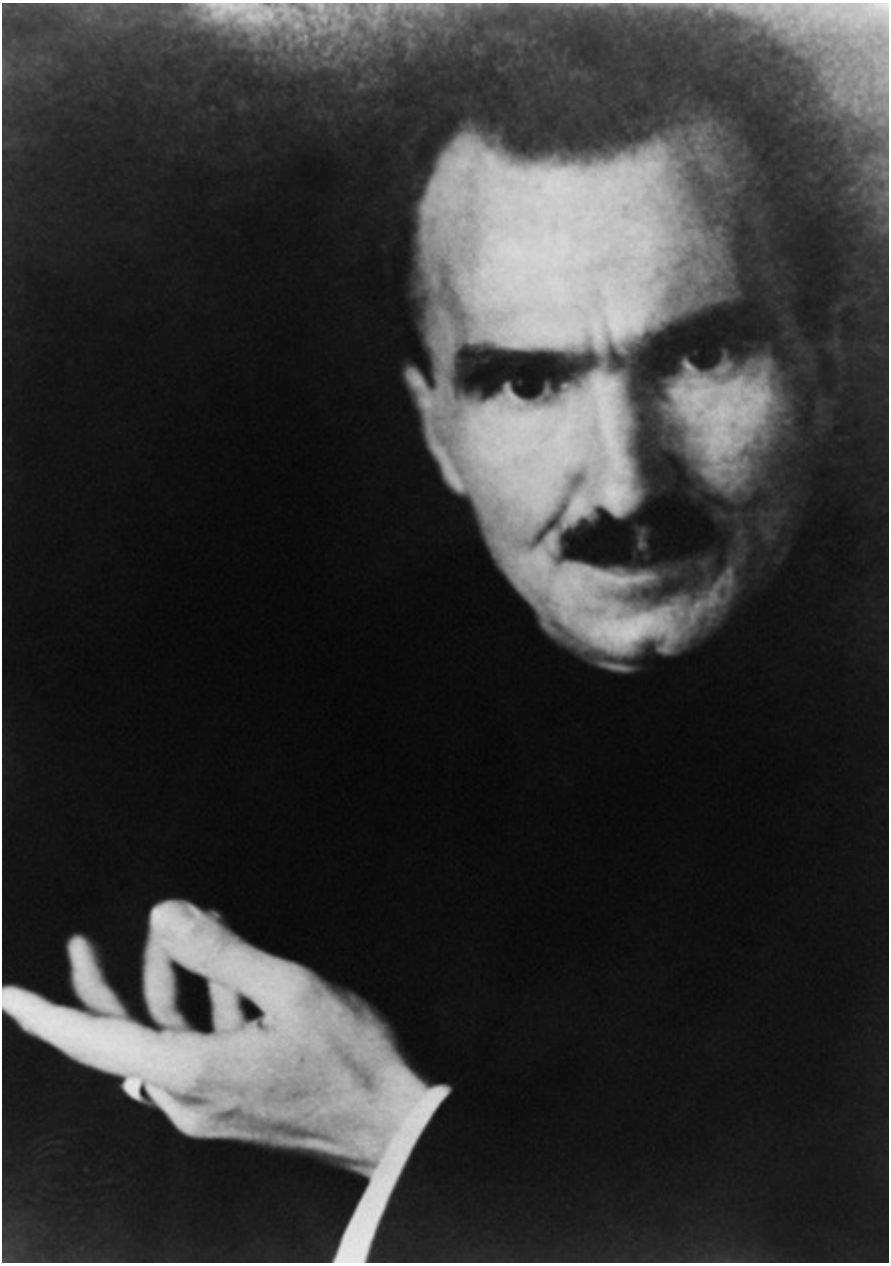
N...kou Kazantz£kh TaxideÚontaj Ital...a, A...guptoj, Sin£, Ierousal»m, KÚproj, O Mori£j
© Patroclos Stavrou
All rights reserved

Nikos Kazantzakis

Jurnal de călătorie
© Humanitas, 2013 (ediţia print)
© Humanitas, 2013 (ediţia digitală)
ISBN: 978-973-50-4284-4 (epub)

EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0372.743.382; 0723.684.194

Nikos Kazantzakis. Atena, 1928.

PROLOG
Tigroaica, tovarăşa mea de călătorie

Creatorul luptă cu o materie[1] dură, nevăzută, mai presus de el. Şi cel mai mare învingător iese învins; pentru că întotdeauna cea mai adâncă taină a noastră – singura care merită să fie descrisă – rămâne de nedescris. Aceasta nu se supune niciodată conturului material al artei. Plesnim în fiecare cuvânt. Vedem un pom înflorit, un erou, o femeie, steaua zorilor şi strigăm „Ah!”, şi în inima noastră nu poate să încapă nimic altceva. Cum este înjosit acest „Ah!” în cuvinte neobrăzate, boite, pline de fumuri şi închipuire, când voim, dezlegându-l, să-l facem cugetare şi artă, să-l transmitem oamenilor, să-l scăpăm de destrămarea noastră!

Într-o noapte am avut un vis: eram aplecat peste un maldăr de hârtii şi scriam, scriam, scriam... Gâfâiam ca şi când aş fi urcat un munte; mă căzneam să salvez, să fiu salvat, luptam cu cuvintele, mă războiam să le îmblânzesc, le simţeam că ţopăie în jurul meu sălbatice, că se împotrivesc ca nişte iepe. Deodată, aplecat cum eram, am

[1] În orig., *ousía* – materie, substanţă, lat. *essentia*, *substantia* – elementele constitutive ale lucrurilor reale, existente. Termenul are şi sensul de miez, esenţă, gust, savoare.

simţit, în creştetul capului, cum mă străpunge o privire. Am ridicat înspăimântat ochii şi am văzut în faţa mea un pitic, cu o barbă neagră până-n pământ: stătea, îşi clătina încet, cu dispreţ, capul greu şi mă privea. Înfiorat, am plecat iarăşi grumazul în jug şi am continuat să scriu. Dar privirea îmi străpungea mereu, nemiloasă, creştetul capului. Am ridicat din nou ochii, încet, cu groază, şi am văzut cum piticul tot clatină din cap a mâhnire şi dispreţ. Şi deodată, pentru prima oară în viaţa mea, am simţit cum mă cuprinde o scârbă, o furie pentru hârtiile acestea, cărţile şi cernelurile în care eram pierdut, pentru cauza mea cea dezgustătoare de a-mi închide într-un model de frumuseţe propriul suflet.

Astfel, cu greaţa aceasta în viscere, m-am trezit. Un glas s-a înălţat în mine aspru. Ca şi cum piticul era încă în faţa mea şi vorbea:

— Viaţa ta s-a scurs pierdută în încercări. La capătul fiecărui drum stă Victoria şi aşteaptă. Dar tu mereu te grăbeşti, îţi pierzi curajul şi te întorci. Mulţimea nu vede Sirenele, nu aude cântece în văzduh: oarbă, surdă, vâsleşte, aplecată, peste hambarele pământului. Cei mai aleşi, căpitanii, aud înăuntrul lor o Sirenă – sufletul lor – şi îşi trec viaţa împărăteşte împreună cu ea. Ce altă valoare are, crezi, viaţa? Însă cei mutilaţi aud Sirenele şi nu cred, sunt prudenţi şi laşi, cântăresc acel Da şi acel Nu cu balanţa-scatiu toată viaţa. Şi mor. Iar Dumnezeu, neştiind unde să-i arunce – să nu împodobească Hadesul, să nu molipsească Paradisul –, porunceşte să fie atârnaţi între pieire şi nepieire, cu picioarele-n sus, în văzduh. Eşti un mutilat, şi mi-e ruşine să te car cu mine!

Iar eu am clătinat din cap şi am răspuns:

— Am ajuns până la capăt; şi la capătul fiecărui drum am găsit abisul.

— Ai găsit nevrednicia ta de a înainta! Abis numim ceea ce nu putem să legăm printr-o punte. Nu există abis, nu există capăt; există numai sufletul omului, şi acesta, sufletul, le numeşte pe toate potrivit cu vitejia sau laşitatea lui. Hristos, Buddha, Mahomed au găsit un abis, dar au aruncat o punte şi au trecut. Şi împreună cu ei au trecut turmele de oameni. Aceştia sunt păstorii. Aceştia sunt eroii.

— Unul ajunge erou de la Dumnezeu, altul, prin lupta lui. Mă lupt!

— Erou? Dar erou înseamnă supunere la ritmul mai presus de individ. Şi tu eşti încă plin de nelinişte şi răzvrătire. Nu poţi să supui haosul înăuntrul tău şi să creezi cuvântul pur. Şi te justifici smiorcăindu-te: „Nu mă încap formele cele vechi!” Dar înaintând în artă ai fi putut să ajungi la hotarele eroice, unde cu uşurinţă să încapă, să trudească zece suflete ca al tău! Căutând adevărul, fie şi mutilat şi omenesc, puteai să supui forţele naturale, să găseşti şi să formulezi legi care să întindă peste pământ cercul libertăţii noastre. Şi de la simbolurile încă vii ale religiei să te avânţi în dumnezeieştile tale încercări şi să dai o formă sincronizată[2] eternelor pătimiri ale lui Dumnezeu şi ale omului.

— Eşti nedrept. Inima ta nu cunoaşte mila. Te-am ascultat din nou, o, glas nesuferit şi nemilos, la fiecare răspântie de drumuri, unde stăteam ca să aleg.

— O să mă auzi la fiecare plecare a ta.

— Niciodată nu am plecat. Mereu înaintez, părăsind ceea ce am iubit, sfâşiindu-mi inima.

— Până când?

---

[2] În orig., *sygchronisméne* – sincronizată în sensul de a fi în pas cu vremurile noastre, potrivită cu timpurile noastre, armonizată cu lucrurile, faptele şi realitatea zilelor noastre.

— Nu ştiu. Până când o să ajung pe vârful meu. Acolo o să mă odihnesc.

— Vârf nu există. Există numai înălţime. Odihnă nu există. Urăsc trupul tău, sufletul tău, mintea ta. Nu mai pot, nu mai vreau să călătoresc împreună cu tine.

Acest glas nemilos – *Tigroaica, tovarăşa mea de călătorie* – mă însoţea, chiar dacă mă ura, în toate călătoriile mele. Pe toate le-am văzut împreună. Am mâncat şi am băut amândoi la mesele străinătăţii, am suferit împreună, ne-am bucurat împreună de munţi, de femei, de idei. Şi când, încărcaţi de prăzi, plini de răni, ne întoarcem de-acum în răcoroasa, liniştita noastră chilie, tigroaica aceasta, tăcută, mi se agaţă de creştetul capului. Acolo e culcuşul ei. Se întinde comod în jurul craniului meu, îşi vâră ghearele în creierul meu şi ne gândim la câte am văzut şi la câte avem încă să vedem.

Ne bucurăm amândoi că toată lumea aceasta, văzută şi nevăzută, este o taină nedezlegată, adâncă, de neînţeles, dincolo de minte, de năzuinţă, de certitudine. Tăifăsuim amândoi – Tigroaica, tovarăşa mea, şi cu mine – şi râdem că suntem atât de duri, tandri şi nesăţioşi şi că într-o seară, sigur, o să mâncăm un pumn de ţărână să ne săturăm. Şi când avem chef mult, sau o amărăciune de nesuportat, ne jucăm şi-l punem pe Dumnezeu să-i cânte sărmanului om, tremurând, imnuri înflăcărate.

Ce bucurie, Dumnezeul meu, să trăieşti şi să vezi şi să te joci cu marea Tigroaică şi să nu te temi!

Şi într-o dimineaţă să te scoli şi să spui: „Cuvintele! Cuvintele! Altă mântuire nu există! Nu am în puterea mea decât 24[3] de soldăţei de plumb, voi vesti mobilizarea, voi ridica oastea, voi învinge moartea!”

[3] 24 – numărul literelor din alfabetul grecesc.

Şi mai ştii bine că moartea nu este învinsă; dar valoarea omului nu este Victoria, ci lupta pentru Victorie. Şi mai ştii acest lucru, cel mai greu: nu este nici luptă pentru Victorie. Valoarea omului este una singură, aceasta: să trăiască şi să moară vitejeşte, fără să accepte răsplată. Şi încă un lucru, cel de-al treilea, cel mai greu chiar: certitudinea că nu există răsplată care să te umple de bucurie, mândrie şi vitejie.

I
ITALIA
(Assisi – Roma)

Nikos Kazantzakis la Florenţa, împreună cu arheologul Doro Levi şi cu sora acestuia, Edvige. 1926.

1. Sfântul Francisc

Primul chip care mă aştepta în Italia fascistă era plin de smerenie şi de dragoste: Sfântul Francisc din Assisi.

Plecasem în grabă din Spania ca să ajung la marea lui aniversare de şapte sute de ani[4]. Musolini a proclamat ziua aceasta sărbătoare naţională, cel care s-a pus în slujba sărăciei, ascultării şi fecioriei a fost înregimentat în cămăşile negre, ziariştii şi filozofii s-au angajat să descopere virtuţi franciscane în noile batalioane fasciste.

Mii de bărbaţi şi femei urcau pe jos, iar alţii, cu automobile şi căruţe drumul suitor de la staţie spre micul oraş încântător. Praful se ridica des şi aerul mirosea a benzină. O fată palidă, într-o maşină, îşi scoate gentuţa şi-şi colorează buzele în roşu-aprins înainte să intre în Assisi şi să se închine la sfânt.

Urc, emoţionat, pe cunoscutul drum iubit. Assisi străluceşte în soare, sus, pe colină. Desluşesc în stânga marea mânăstire Sfântul Francisc, în dreapta biserica Sfânta Clara, şi dintre mugetele automobilelor izbutesc să deosebesc adâncul, preadulcele glas care se revarsă din clopotele de la Sfântul Rufinus.

Acum doi ani, timp de mai multe luni, mă bucuram, aici în Assisi, de tainica dulceaţă a smereniei franciscane. Uneori câte o englezoaică ori câte un american mai tulburau liniştea. Dar plecam repede, şi patria simplă a „soţului Sărăciei” îşi continua liniştită visul deasupra tăcutelor livezi de măslini ale Umbriei.

Astăzi este de nerecunoscut, desfigurat, fermecătorul Assisi. Două milioane de pelerini au trecut prin el în ultimele trei luni.

Toate casele au ajuns hoteluri, toţi blânzii locuitori au de-venit negustori hrăpăreţi, rochiile fetiţelor s-au scurtat până deasupra genunchilor.

---

[4] Dat fiind că Sfântul Francisc a murit pe 3 octombrie 1226, rezultă că această călătorie a lui Kazantzakis în Italia a avut loc în octombrie 1926.

Anevoie dau la o parte gloata ca să trec. Tineri cu cămăşi negre ţin în mână o măciucă scurtă şi înaintează, cu căciula neagră strâmbă, şi canaful li se clatină ameninţător peste frunte. Pe ziduri – chipul Ducelui, sălbatic, încrâncenat, cu o falcă enormă.

Călugări îngrijiţi, femei proaspăt fardate, uscate, englezoaice fără sâni, americani cu înfăţişare de maimuţă, cardinali în mătăsuri mov, carabinieri cu pene de cocoş, cu cocoşi întregi în loc de cap, mici femei provinciale din popor, neîndemânatice încă, pentru că, în sfârşit, abia au ajuns, acum, la sărbătoarea sfântului. „Binecuvântat fii, Doamne, pentru sora Desfrânata!”

Mă gândesc, despicând cu forţă mulţimea pestriţă: ce legătură are Sfântul Francisc cu Italia fascistă? Ce legătură are cu toată viaţa noastră contemporană? O mare indignare îl cuprinde pe cel care priveşte cu ochi curat această sărbătoare neruşinată, nu pentru că epoca noastră este atât de opusă idealurilor franciscane, ci pentru că nu are onestitatea s-o mărturisească. Minciuna, ipocrizia, laşitatea umplu inima de indignare.

Mă aşez într-o mică piaţă din Assisi, vizavi de un locşor unde a fost casa părintească a sfântului, şi mă gândesc la toată drumeţia lui sufletească, donquijotească. Când a început să propovăduiască în această piaţă de-aici – în aprilie 1207 – copiii de pe drum îi aruncau dindărăt cu pietre şi noroi, şi el, copilul de nobil al oraşului, dansa în mijlocul pieţei, în faţa tatălui său furios, şi striga: „Vreau să zidesc o biserică; oricui îmi va da o piatră, Dumnezeu îi va da un dar; oricui îmi va da două pietre, Dumnezeu îi va da două daruri; oricui îmi va da trei pietre, Dumnezeu îi va da trei daruri!”

Toţi râdeau, şi el râdea împreună cu ei: „Ce suntem noi”, striga voios, „altceva decât caraghioşii[5] lui Dumnezeu, care am fost născuţi ca să înveselim inimile oamenilor?”

Încet-încet, se adunau în jurul „măscăriciului lui Dumnezeu” primii prieteni. Umblau toată ziua desculţi, vestind cu bucurie şi râsete Împărăţia lui Dumnezeu. Noaptea se strângeau într-o vale seacă, la ruinele unei biserici. Se înghesuiau unul într-altul, pentru că le era frig. Şiroaiele ploii curgeau peste ei şi nu aveau nimic să se acopere. Dar dimineaţa se trezeau veseli şi umblau iarăşi propovăduind şi cerşind.

Se aşezau la amiază pe o piatră, la soare, aproape de un izvor, şi mâncau bucăţile de pâine uscată şi resturile pe care li le dădeau de la masă. Şi Francisc râdea şi spunea: „Fraţilor, să slăvim pe Dumnezeu pentru că ne-a dat marea fericire de-a trăi, de-a ne aşeza la soare şi de-a mânca pâine la masa boieroaicei Sărăcia!”

Proclama: „Virtutea cea mai înaltă este sărăcia.” Văduva aceasta a lui Hristos, alungată de la toate casele, dispreţuită, umbla pe drumuri, şi nimeni n-o voia. Şi Francisc a iubit-o şi a luat-o de soţie. Sărăcie, ascultare şi feciorie, iată cele trei mari virtuţi franciscane.

Dacă aceste trei mari virtuţi ar fi biruit, dacă toţi ar fi devenit franciscani, lumea ar fi pierit. Dacă iarăşi Francisc ar fi propovăduit idei mai practice, predica lui nu ar fi avut nebunia care, doar ea, poate să farmece şi să mântuiască sufletele oamenilor. Idealul trebuie să stea drept, dacă vrea să înnoiască faţa pământului, mult mai sus decât puterea omului. În aceasta constau tainica lui forţă, farmecul, dureroasa încordare a sufletului ca să-l ajungă, înfricoşătoarea înălţare care măreşte statura omului.

---

[5] Aici cu sensul de măscărici, personaje vesele care-i distrag pe oameni de la grijile cotidiene.

Francisc cutreieră Italia propovăduind cu bucurie cele mai aspre virtuţi, zideşte mănăstiri, Sfânta Clara adună primele surori, sfântul se nelinişteşte. „Mă tem”, spunea el, „că Diavolul ne trimite surorile acestea.” Porunceşte ca fraţii să nu vorbească, să nu viziteze surorile. Totuşi, într-o zi a fost învins el însuşi. Odată, Sfânta Clara a dorit ca sfântul să mănânce în mânăstirea ei, de Sfântul Damian. Francisc a refuzat; dar într-o zi i s-a făcut milă de ea şi s-a dus.

Surorile aşternură masa frugală: pâine, apă, măsline. Francisc începu să vorbească. Şi pe neaşteptate se deschiseră uşile şi se năpustiră înspăimântaţi o mulţime de călugări – alergaseră aici, de la mânăstirea lor, pentru că văzuseră cum se înalţă flăcări şi cum îl cuprind pe Sfântul Damian. Au crezut că izbucnise un incendiu. Dar Sfânta Clara a zâmbit şi a spus:

— Nu este incendiu, fraţilor. Era fratele Francisc care vorbea.

Cu timpul, grele amărăciuni apăsau crunt inima lui Francisc. Prietenii lui au început să-i încalce poruncile: adunau bani, iubeau casele bogate, făceau colecţie de cărţi. Într-o zi a văzut un tânăr monah cum ţinea cu mândrie o psaltire, a lui. „Fiul meu”, i-a spus, „dacă ai astăzi o psaltire, mâine o să vrei să ai un sinopsar[6], o să urci la o strană înaltă şi o să-i strigi fratelui tău: Adu-mi sinopsarul meu!”

Iubirea de proprietate, setea de învăţătură, aroganţa şi neascultarea, femeile, toţi lupii Celui Viclean intrau în stâna sfântului. Astfel, chinuit, cu tot trupul sfâşiat de suferinţe, se apropia de moarte. Dar vesela, înalta dispoziţie nu l-a părăsit. Orb, muribund, într-un colţ dintr-o grădină, jos pe pământ, fără somn din pricina durerilor şi a

[6] Sinopsar – carte de cult, compendiu cu slujbele religioase şi Evangheliile puse în paralel.

şobolanilor care mişunau peste el, a compus faimoasele imnuri, şi dimineaţa l-au găsit călugării cum cânta bătând din palme: „Binecuvântat fii, Doamne, pentru fratele Soare. Binecuvântat fii, Doamne, pentru sora Lună, pentru fratele Vânt, pentru fratele nostru Focul.” Şi când să-şi dea duhul, s-a ridicat şi le-a spus să adauge ei imnurilor sale şi acest vers: „Binecuvântat fii, Doamne, şi pentru sora Moarte.”

Astă-seară, cât de îndepărtată, cât de incredibilă mi se păru toată această poveste minunată! În Italia fascistă, în toată omenirea contemporană înarmată până-n dinţi, plină de ură, carnivoră, umblă Sfântul Francisc şi este sărbătorit, încununat cu flori – ca o jertfă înjunghiată.

Ne aflăm în constelaţia lupilor. Sfântul Francisc este un miel mic şi ne place – exact pentru că suntem lupi.

2. Musolini

De la Assisi la Roma – fiica Lupoaicei. Mă grăbeam să-l văd, după Sfântul Francisc, pe Musolini.

Până acum existau două modalităţi de bază în care cineva să vadă Roma:

a) Ca Goethe, admirând statuile, înviind în minte, cu înţelepciune, civilizaţia clasică, privind cu bucurie, printre casele şi oamenii vioi, ruinele antice.

b) Ca Luther, furios, cu ură faţă de clasici, visând o altă Romă, toată numai virtute şi austeritate.

Astăzi Musolini a născocit şi a treia modalitate de a privi Roma: să nu te interesezi nici de împărăteasa antică, nici de tiara papală medievală, ci foarte simplu: să vezi inima

de astăzi a fascismului, zgomotoasă, agitată, înregimentată.

Prima impresie, respirând aerul Romei de-acum, este aceasta: aici există un om, bun sau rău, sincer sau prefăcut, salvator sau nimicitor – nu ştim, dar un om puternic, care-i constrânge pe toţi, buni şi răi, teoretici şi practici, să ia, cu voie sau fără voie, o poziţie în luptă şi să se declare duşmani sau prieteni ai lui. Nu îngăduie indiferenţa. Nu îngăduie nimănui să nu ia parte la luptă, unde se joacă soarta Italiei, şi să spună: „Eu nu vreau să lupt!" Vei lupta, vrei, nu vrei. Toţi sunt târâţi în vârtejul pe care-l stârneşte existenţa acestui om. Sub semnul acesta, libertate, astăzi, în Italia nu există.

Un al doilea lucru caracteristic, pe care-l vezi imediat în Roma de-acum, este acesta: există disciplină. Simţi asta de la lucrurile cele mai obişnuite până la clasificarea ierarhică şi clară pe care o fac, vorbind despre problemele neamului lor, reprezentanţii fascismului.

Nu există doar siguranţă şi ordine, ca în Spania. Există ceva mai mult, mai adânc: disciplină. Adică aici există un ritm, ceva mai aproape de suflet, mai profund decât simpla ordine şi siguranţă, care poate să fie rezultatul unei constrângeri externe: aici constrângerea este internă, izvorăşte dintr-o idee centrală, supraindividuală a unui om puternic.

Câţi sunt de acord cu ritmul Conducătorului numesc con-strângerea aceasta supunere la un ritm mai înalt, adică libertate. Pentru că ce altceva este libertatea dacă nu supunere la un ritm supraindividual? „Dumnezeul meu, numai atunci sunt liber, când mă supun voii Tale!" spunea Sfântul Augustin. Înlocuiţi cuvântul „Dumnezeu" cu altă noţiune pe care o consideraţi mai potrivită, şi veţi vedea ce înţeles adânc are fraza aceasta.

Însă câţi nu sunt de acord cu ritmul Conducătorului numesc constrângerea aceasta sclavie. Foarte corect. Pentru că, siliţi să urmeze o direcţie care nu este a lor, devin sclavi.

Acum se pun întrebările: a) Care direcţie este mai corectă? b) Au dreptul cei care consideră direcţia lor mai corectă să le impună cu forţa voinţa lor şi celorlalţi?

Musolini a răspuns fără ezitare şi limpede la ambele întrebări:

— Ca să vedeţi dacă direcţia mea este mai corectă, comparaţi Italia dinainte de mine, când era liberă, cu Italia de după mine, sub constrângerea fascistă. După fructe veţi judeca pomul; alt criteriu nu există.

Şi la a doua întrebare, dacă are dreptul să le impună voinţa sa celor care nu sunt de acord, răspunde fără ezitare:

— Da. Şi nu numai dreptul, ci şi datoria. Dacă ştiu – cum neclintit cred – că patria mea va fi salvată dacă urmează drumul pe care eu l-am deschis, am datoria să impun percepţia aceasta a mea. Trecem printr-un moment critic, nu avem timp pentru ezitări, dezbateri sau politeţuri!

Aşadar acestea sunt cele patru impresii principale din Roma de astăzi: a) există un om puternic; b) există disciplină; c) există constrângere; d) cel care constrânge crede că are datoria să-i împingă pe toţi, fie că vor sau nu, pe drumul pe care l-a deschis el, ca să fie salvată patria.

Aşteptam cu nerăbdare în Palatul Chigi să-l văd pe acest om puternic. Peste puţin timp avea să mă primească. Nişte bărbaţi palizi aşteptau în anticameră; femeile se fardau, ca să se prezinte dinaintea bărbatului puternic. Doi tineri subţiri, înalţi, cu cămăşi negre stăteau în uşă drepţi, indiferenţi, crunţi şi liniştiţi, şi parcă am văzut simbolul care apare atât de des pe blazoane: doi lei care stau drepţi şi păzesc.

Apăru un fascist fioros şi-mi făcu semn; Musolini mă aştepta. Uşa mare se deschise în tăcere şi apoi se închise în urma mea. M-am pomenit într-o încăpere enormă; lumina era slabă, m-am oprit; nu ştiam dacă înăuntru se află cineva. Nu distingeam clar decât un uriaş glob pământesc, care strălucea într-un colţ, ca un craniu gigantic.

Deodată, în fund pe dreapta, înapoia unui birou scund, am zărit cum un om stă la pândă şi mă tot măsoară. Am înaintat.

Îl vedeam clar acum: înălţime mijlocie şi picioare scurte, cap hipertrofic, cu tăieturi abrupte, numai bărbie şi frunte, numai colţuri, ca cioplit într-un lemn foarte dur. O proteză dentară mare, grosolană, ochi rece, dar aprins. Expresia feţei, încruntată şi duşmănoasă. Pe dată se nasc în tine două certitudini: omul acesta are o credinţă; omul acesta nu se teme!

Reproduc cu mare exactitate dialogul alert. Înainte chiar de a mă apropia de el, glasul lui s-a auzit obosit, dispreţuitor, foarte sec:

— Ce vreţi?

Nu am auzit bine.

— Ce aţi spus?

— Ce vreţi?

O clipă am tăcut, înfiorându-mă. M-a străfulgerat gândul să plec, fără un cuvânt. Dar îndată m-am înseninat, am simţit că omul acesta avea dreptul să se poarte aşa, că politeţurile sunt virtuţi inferioare, nepotrivite unor asemenea suflete aspre, carnivore. Acest om a deschis un drum, ţine un popor în mâinile lui; are dreptul să se poarte cum doreşte. Şi atunci, am răspuns liniştit:

— Vreau să vă văd, nimic altceva!

Faţa lui se lumină. Trăsăturile i se înseninară puţin, i se îndulciră; spuse cu voce puţin mai caldă:

— A! Asta da! Dar nu discursuri, sunt groaznic de ocupat, nu am nici două secunde de pierdut. Scrieţi ce întrebări vreţi să-mi puneţi; dacă sunt bune, voi răspunde, dacă nu – nu!

— Nu vreau să întreb nimic. Vă mulţumesc numai că aţi fost de acord să vă văd; iar dacă doriţi, mă retrag.

Musolini tăcu o clipă. Nu ştia ce să hotărască. Deodată întrebă:

— Unde aţi învăţat italiana?

— În Italia. Am trăit mulţi ani în Italia. La început, am urmat cursurile de drept la Universitatea din Roma, apoi, în alte călătorii, pentru că iubeam arta.

— Înainte de război?

— Înainte şi după. Însă am ani buni de când n-am mai venit la Roma, şi acum o văd ca pentru prima oară. Încerc un sentiment ciudat, dar nu neaşteptat: aici, la Roma, respir acelaşi aer pe care îl respiram cu atâta lăcomie la Moscova.

Îndată ce a auzit cuvântul Moscova, Musolini a sărit ca ars. Faţa îi strălucea. Nu mă aşteptam deloc la atâta nerăbdare şi căldură. Întinse mâna ca şi cum ar fi vrut să mă prindă de umăr, să nu plec, şi spuse cu alt ton, de-acum deloc ostenit sau duşmănos:

— Veniţi din Rusia?

— Da, am stat acolo patru luni, să studiez bolşevismul.

— Ei, atunci eu sunt cel care o să vă ia un interviu; eu o să întreb şi dumneavoastră o să răspundeţi.

— Foarte bine.

— Ce fac ruşii aceştia?

Niciodată n-am să uit cum a accentuat cuvintele „*questi Russi*!”[7]. Fraza aceasta era plină de ciudăţenie, căldură,

[7] În italiană, în orig., redat de Kazantzakis în greacă prin *aftí i Roúsi* în întrebarea de mai sus.

nelinişte. Ca un om care întreabă despre casa lui, care e certat cu el însuşi.

— Lucrează. O strădanie supraomenească de a crea o lume nouă. Am găsit aici, la Roma, mari asemănări între bolşevism şi fascism.

Se întoarse brusc şi mă privi atent, ca şi cum ar fi vrut să mă sfredelească cu privirea lui dură, înflăcărată:

— Ce vreţi să spuneţi?

— Că am găsit şi aici, şi la Moscova acelaşi mod aspru, dur în care individul se supune totalităţii.

— Bine!

— Aceeaşi disciplină. Aceeaşi ură pentru micile libertăţi şi aceeaşi strădanie de a ajunge la marea libertate. Am mai găsit şi acelaşi entuziasm arzător al tinerimii. Numai la Moscova şi la Roma există tineri adevăraţi.

— Ce înţelegeţi prin „tineri adevăraţi”?

— Că sunt gata să se jertfească pentru o idee. Dar înainte de toate mai e un lucru, ceva prin care aceste două capitale ale lumii sunt la fel: ceva nedefinit, de nedesluşit, pe care îl respiri în aer, o credinţă şi o pregătire.

Am şovăit puţin, dar îndată mi-am zis: am să-mi spun părerea, fie ce-o fi! Şi am adăugat:

— O pregătire primejdioasă!

Musolini tăcea; faţa lui era întunecată, toată numai atenţie, plecată. Peste puţin întrebă brusc:

— Şi treburile economice? Cum le merg?

— Mari dificultăţi. Ruşii nu au găsit încă o credinţă mai adâncă decât teoriile economice. Fac o propagandă exagerată materialismului. Şi, când ţăranul este convins că nu există nimic mai presus de om, nici o putere deasupra sa, atunci nu poate, nu are cum să vrea să facă sacrificii.

— Corect!

Rosti cuvântul acesta ferm şi mulţumit. Şi nu după mult spuse:

— Ce lucru v-a impresionat cel mai mult în Rusia?

— Două lucruri: educaţia copiilor şi geniala propagandă luminătoare în rândul maselor.

— Şi Moscova?

— Este un oraş unde nu se râde; se lucrează.

— Şi conducătorii?

— Admirabili. Troţki...

Sună telefonul. Musolini se aplecă şi apoi ascultă multă vreme. După care spuse sec, tăios: „Da, da, dar e o exagerare!” Şi trânti telefonul. Apoi se întoarse şi-mi spuse:

— Scrieţi ce întrebări aveţi să-mi puneţi şi o să vă răspund.

— Nu am nici o întrebare să vă pun.

— Corect!

Şi mi-a strâns mâna. Îndată ce am ieşit, fără să vreau i-am comparat în minte pe Venizelos[8] şi Musolini. Unul avea o graţie feminină, un farmec care atrăgea ca magnetul, un suflet isteric, aprins, nesătul şi meschin ca de fată bătrână inteligentă şi răutăcioasă. Celălalt avea o asprime bărbătească, un farmec care nu atrage, dar răpeşte, ceva respingător şi totodată irezistibil. Musolini este un Venizelos mai masculin.

„O forţă mă împinge spre un scop pe care nu-l cunosc. Voi fi invulnerabil până în clipa în care voi atinge scopul acesta; când nu-i voi mai fi necesar, până şi o muscă va

[8] Elefterios Venizelos (1864–1936), important revoluţionar grec din Creta şi om politic de seamă al Greciei moderne. A avut o contribuţie determinantă la eliberarea Cretei şi la unirea ei cu Grecia. A fost premier în mai multe rânduri, a contribuit la constituirea Ligii Balcanice, a întreţinut relaţii excelente cu România din 1910, când a devenit prim-ministru întâia dată, până la moartea sa (1936).

putea să mă doboare.” Cuvintele acestea ale lui Napoleon cel Mare se potrivesc perfect credinţei misticiste pe care o avea Musolini în misiunea sa.

Musolini are toate caracteristicile de bază ale dictatorului:

1. Miezul său nu este o idee, ci o credinţă. Se identifică gândirea cu fapta; nu sunt două lucrări, ci una singură, indivizibilă, pentru că nu izvorăsc din intelect, ci din credinţă. Acum ori niciodată! Iată strigătul Istoriei care-l fascinează imperios, în fiecare clipă, pe bărbatul de acţiune.

Acesta este strigătul lui Musolini. Centrul puterii lui nu este logica dialectică, ci voinţa. O voinţă înarmată până-n dinţi cu arme de ultimă generaţie; ca să-şi atingă scopul tainic – pe care gândirea nu-l cunoaşte sau mai degrabă nu-l descoperă mereu, atâta timp cât voinţa denaturează realitatea – foloseşte cele mai concrete mijloace contemporane.

2. E gata să moară în orice clipă. Musolini trăieşte într-o atmosferă tragică. Toate pozele care ni-l înfăţişează măscărici – nouă, care nu avem o credinţă, nouă, micilor raţionali – sunt, pentru Musolini, sincere, le simte cu o exaltare romantică, adâncă, le trăieşte tragic. Un intelectual indiferent simte dispreţ, pentru că mintea critică vede numai faţa critică pe care o au toate evenimentele tragice, când nu suferim şi noi cu el. Dar în clipa teatrală Musolini nu joacă teatru. Trăieşte, suferă, îşi încordează voinţa, aspiră. Îşi ia în serios, cu naivitate, tragic, misiunea: să salveze Italia.

3. Simte mereu deasupra lui o forţă care-l împinge. Nu se poate opri; dacă s-ar opri, simte el, ar fi pierdut. Este cea mai caracteristică şi cea mai tragică nelinişte a dictatorilor. Simt nevoia de a concepe întotdeauna, neîncetat, lupta şi de a învinge. Sunt pierduţi dacă se vor

opri, dacă îi va stăpâni ezitarea, dacă vor începe dezbaterea. Machiavelli a formulat admirabil soarta tragică ce-l loveşte pe orice dictator: „E mai bine ca dictatorul să se asigure mai degrabă de un elan exagerat decât de ezitare; pentru că Soarta e de partea unui sex cu care trebuie să te porţi îndrăzneţ şi tăios dacă vrei să-l îmblânzeşti. Soarta îi iubeşte pe tineri, pentru că este femeie, dar tinerii se poartă cu femeile fără prea mult respect.”

Musolini îndrăzneşte; îşi întinde foarte primejdios arcul – Italia. Ce se va întâmpla? Dacă plesneşte, duşmanii săi vor spune triumfători: „N-am zis noi?” Şi vor chiui, satisfăcute, sufletele lor mici. Dacă izbuteşte, prietenii lui vor spune triumfători: „N-am zis noi?” Şi vor chiui, satisfăcute, sufletele lor mici. Musolini însă lucrează ca şi când ar fi instrumentul unei forţe mai presus de el. Nu ţinteşte, în străfundurile lui, nici la succes, nici la insucces. Lucrează nu ca forţă raţională, ci ca forţă naturală. Şi, fie că reuşeşte, fie că nu, numai el şi, poate, forţa întunecată, poate, care l-a dominat şi pe care o numim în mod obişnuit „necesitate istorică”, „soartă”, vor şti că şi-au făcut datoria.

Care datorie? Să împingă, cu toate puterile lor, Istoria. Orice războinic împinge Istoria tot înainte, indiferent împotriva cui luptă. Chiar şi dacă împinge Istoria înapoi. Pentru că, împingând aşa, de-a-ndoaselea, face ca torentul vieţii care merge împotriva lui să fie încă şi mai năvalnic. Cea mai înaltă datorie – şi pe aceasta o întrupează Musolini – este avântul, vitalitatea, credinţa înregimentată. Rebuturile vieţii sunt numai cei care sunt mulţumiţi, liniştiţi, iar prezentul lor pare bun, corect, onest.

Deci asemănarea foarte profundă dintre fascism şi bolşevism ar fi aceasta: ambele îndeplinesc cea mai înaltă datorie. Ambele, fără să vrea, fără să ştie, sunt

colaboratori fideli. Trei sunt astăzi, cred, cele mai înalte modele care au dreptul să plăsmuiască, după chipul şi asemănarea lor, oamenii: Lenin, Gandhi şi Musolini.

Gandhi acţionează în centrul Asiei, asupra unei mulţimi întunecate de trei sute de milioane de oameni, şi trezeşte conştiinţa Orientului adormit. Ceea ce caută Tagore cu muşeţelul ideologic[9] – să unească Europa cu Asia –, acelaşi lucru îl pregăteşte şi Gandhi cutreierând Indiile în picioarele goale şi luptând să-i elibereze pe indieni de sărăcie, de ignoranţă şi de Anglia.

Lenin şi Musolini, mai aproape de noi, unul în Europa şi celălalt la graniţele Europei şi Asiei, deschid două drumuri diferite şi silesc realitatea să-i urmeze. Fiecare ţară, fie că vrea sau nu, este astăzi sfâşiată între aceste două drumuri. Nu numai fiecare ţară, ci şi fiecare suflet. Veţi spune: „Dar noi nu vrem să fim nici bolşevici, nici fascişti. A fost pierdut drumul drept?”

A fost pierdut. În epocile istorice critice, drumul drept este pierdut. Exact pentru acest fapt sunt critice. Este pierdut drumul regulat. E nevoie – fie că eşti un individ, fie că eşti un popor – să sari. Se iscă haosul între lumea cea veche, care încă rezistă, dar e gata să se dărâme, şi cea nouă, înspre care ne împing nevoile economice şi sufleteşti postbelice. Trebuie să sărim. Cei care nu pot sări vor cădea în haos.

Asemănările dintre bolşevism şi fascism sunt mari. Violenţa pe care o folosesc amândouă ca să supună individul, în chip înrobitor, totalităţii. Asprele limitări ale libertăţii individuale. Neîndurătoarea disciplină în producţia economică, în consum şi în manifestările politice şi sociale. Ura faţă de parlamentarism şi faţă de ideologia

[9] În orig., *me ta ideologiká tou chamomília* – expresie folosită de autor, aici şi în alte locuri, cu sensul de „amăgire”, „minciună”.

democratică liberală. Ordine, siguranţă, înăbuşire imediată a oricărei reacţiuni. Ritm nemilos.

Dar asemănările se limitează la metode; scopurile sunt complet diferite. Fascismul se sprijină şi se foloseşte de vechii idoli – reducând şi mai mult mijloacele la graniţele sufocante ale Italiei. Umflă primejdios simţământul patriotic şi sprijină catolicismul. Respectă proprietatea şi se căzneşte, cu mijloace îndoielnice, să ţină sub control lupta de clasă. Fascismul este când revoluţionar, când conservator, când – în chip asincronic – retrograd. Vrea să combine, să armonizeze sub pumnul statului feluritele interese sociale.

Curge încă, se adaptează, este o strădanie dramatică, neliniştită, a omului postbelic. Ceea ce face strădania fascismului formidabil de serioasă este cadrul realist în care acţionează. Care este acest cadru? Ordinea, siguranţa, întărirea producţiei agricole şi industriale, lipsa oricărui militarism, munca şi perseverenţa.

Ce se va întâmpla când nu va mai fi Musolini? Iată întrebarea îngrijorată pe care o ridică, cu groază, duşmanii şi prietenii. După părerea mea, toată această organizare de fier fascistă este prin natura sa dispusă să se întoarcă brusc de la extrema dreaptă la extrema stângă. Dacă avem în vedere: a) haosul pe care-l va pricinui o clătinare puternică a fascismului: moartea lui Musolini, un război fără sorţi de izbândă, zădărnicirea speranţelor mult exagerate de astăzi; b) constrângerea pe care o suportă astăzi în Italia toate elementele liberale, socialiste şi comuniste, care atunci vor izbucni cu o ură nestăvilită; şi c) nestatornicul, ingeniosul, caldul şi inconsecventul caracter al poporului italian – nu mai pare de necrezut că Musolini este nimic altceva decât durul precursor, în Italia, al lui Lenin.

II
EGIPT

Nikos Kazantzakis în Egipt. 1927.

1. Nilul

Când ne apropiam deja de largile guri ale Nilului şi marea, Marele Verde, cum o numesc hieroglifele, a început să se înverzească – un cântec vechi, care ni s-a păstrat, ca un strigăt, de pe vremea faraonilor, a pus stăpânire pe inima mea.

Suntem afundaţi, vrând, nevrând, în înfricoşătoarea nelinişte a timpului nostru, şi nu se mai poate, astăzi, ca un om plin de viaţă să călătorească lipsit de griji ca excursionist. Ce valoare directă mai au pentru noi piramidele şi mumiile de aur şi giganticele temple de la Karnak sau statuile de granit ale regilor? Şi cum să mai avem noi poftă să ne bucurăm cu simplitate, adică în chip nestingherit, de cele două podoabe decorative – curmalul şi cămila?

Când, stând întins noaptea în pustiu, aproape de foc, încercam să desluşesc cu urechea miile de răsuflări ritmice, îndepărtate, misterioase ale deşertului, toate aceste romantice glasuri se pierdeau în faţă în strigătul pe care mi-l ţintuise drept în inimă, înainte să pornesc, oraşul locuit, chinuit.

Trăim într-o epocă ce-şi are strigătul ei şi care potoleşte toate atrăgătoarele, nefolositoare pentru nevoile de azi, glasuri ale frumuseţii şi înţelepciunii. Unul este Egiptul pe care l-am fi văzut înainte de Războiul Mondial – această mare linie sângeroasă care despică în două epoca şi inima

noastră –, şi altul este Egiptul pe care îl au în faţă ochii omului contemporan. Războiul nu numai că a schimbat Egiptul, ci – şi acesta este lucrul cel mai important – *a plăsmuit şi un ochi nou.*

Şi astfel, fără să vreau, deodată, în ceasul în care am zărit joasa şi grasa câmpie a Nilului, mintea mea a dat la o parte podoabele de aur şi culorile şi minionele dansatoare egiptene şi faraonii purtători de biruinţă şi zeii cu statură uriaşă şi am auzit cum urcă din nisip, înalt, monoton, ca un glas de felah, înfricoşătorul strigăt – cel străvechi şi cel din zilele noastre – al unui poet proletar anonim din Memphis:

> Am văzut! Am văzut! Am văzut! Am văzut fierarii în foc; degetele lor sunt bătucite ca pielea de crocodil şi miros ca oul de peşte. Ţăranii se chinuie pe ogoare, iar noaptea, când ar trebui să se odihnească, muncesc încă. Bărbierul tunde toată ziua, merge din casă-n casă căutând clienţi şi îşi sfărâmă mâinile ca să-şi umple burta.
>
> Boala îl pândeşte pe zidar, pentru că stă în soare tot timpul şi zideşte cărămidă cu cărămidă pe zidurile caselor şi pe acoperişuri. Seara se-ntoarce acasă şi-şi bate copiii. Ţesătorul e nefericit în atelierul lui; genunchii i s-au înfipt în pântece; respiră aer îmbâcsit; ca să vadă lumina zilei trebuie să-l şperţuiască pe paznic.
>
> Poştaşul, înainte să pornească, îşi face testamentul, pentru că i-e frică să nu-l mănânce fiarele şi oamenii; şi, îndată ce se întoarce acasă, se pregăteşte iarăşi să plece. Vopsitorul are degete care put ca peştele putred; ochii lui sunt obosiţi, îşi petrece viaţa forfecând pânzeturi. Cârpaciul cerşeşte toată viaţa lui; ca să nu moară de foame ar mânca şi pieile pe care le lucrează!

Aceasta este chinuita melodie care se înălţa din tot Egiptul în dimineaţa în care am sosit, îndată ce l-a lovit soarele. Dacă aş fi călătorit pe vremea Sfântului Francisc, aş fi auzit în Egipt cum sufletul omenesc era ispitit la idolatrie şi cum îl striga pe Hristos să-l mântuiască. Dacă aş fi călătorit pe vremea lui Goethe, m-aş fi bucurat de noua armonie care se înălţa din giganticele temple răcoroase şi aş fi auzit, înfiorându-mă de bucurie, glasul înţelept al preoţilor care o iniţiau în tainele vieţii şi ale morţii pe tânăra, extaziata Grecie.

Dar călătoresc în vremea în care sufletul omului, înrobit maşinii şi foamei, se luptă pentru pâine şi pentru libertate. Strigătul muncitorului – răguşit de băutură, de fum şi de ură – este, astăzi, strigătul pământului. Şi strigătul acesta m-a însoţit, sfâşietor, în toată călătoria mea, de la un capăt la altul al Egiptului, şi m-a călăuzit.

Blândă, înrobită natură – felahă. Grasă câmpie noroioasă, semănată cu bumbac, cu bob şi cu porumb. Curmali, salcâmi, nopali[10]. Cer greu, culori dense, aerul plin de umiditate. Corbii, bine hrăniţi, coboară şi umblă pe ţarinile arate. Berzele, ca nişte hieroglife, stau pe malul fluviului într-un picior, picotind.

Şi felahul, ca un crâmpei din peisaj, făcut şi el din acelaşi noroi, se apleacă, ridică şi coboară primitiva cumpănă, scoate apă şi umple şănţuleţele. Cu credinţă, cu supunere, continuă mişcarea pe care o făceau străbunii lui acum mii de ani. Nimic nu s-a schimbat. Aceeaşi frunte îngustă, aceiaşi ochi negri migdalaţi, aceleaşi buze late, răsfrânte, acelaşi cap ţuguiat ars de soare. Aceeaşi robie.

[10] Plantă cu frunzele cărnoase pe care trăieşte coşenila, o insectă care scoate din frunza nopalului o frumoasă culoare stacojie numită „cârmâz”.

Femeile, murdare, zvelte, cu ochi fardaţi, coboară în apă, îşi umplu urcioarele negre, le pun înclinat pe capetele lor tari, acoperite – exact ca în basoreliefurile seculare –, urcă încet-încet malul şi merg în şir una după alta. Şi belciugele de argint sclipesc pe gleznele roase de soare, subţiri, pline de noroi.

Aşa se deschide şi se întinde spre mare evantaiul verde al Deltei Nilului, unde se află inima [Egiptului], rubinul purpuriu al oraşului Cairo.

Şi de la Cairo, spre sud, începe zvelt, neregulat ca un curmal, trupul Egiptului. Albastra, adânca vână a fluviului între două fâşii verzi înguste; iar în dreapta şi-n stânga, nemărginitul ţărm cenuşiu de nisip al deşertului. Păsări purpurii zboară deasupra apelor, trestiile de zahăr se îndesesc, câmpia începe să se unduiască.

Fluviul, în mii de ani, a ros stâncile ca să-şi croiască drum să străbată în curgere 6 500 de kilometri, din Africa Centrală până la Marea Mediterană. Munţi golaşi, galbeni s-au înălţat, iar printre ei curge liniştită apa albastră şi face să rodească sterpul, blestematul nisip. Aerul este uscat, deşertul scoate aburi, oamenii sunt tot mai închişi la culoare, din gălbii au devenit ciocolatii, şi încep de-acum rasele negre de tot ale oamenilor, cu lucirile lor metalice de un albastru închis.

Păsările sunt pestriţe, mulţime de păpuşi zburătoare cu smocuri înalte de pene, rândunici albastre cu piept de culoarea scorţişoarei. Bărbaţii se subţiază, femeile îşi atârnă belciuge în nas, copiii se aşază comod în noroi şi mănâncă trestie de zahăr.

În faţă, munţii devin, la apusul soarelui, trandafirii, cămilele trec clătinându-şi încet gâtul, felahii scot apă, udă pământul şi cântă – toate par liniştite şi fericite, şi nimic nu lipseşte, poate doar o inimă romantică pe care s-o înşele toată această tihnă.

Dar înapoia tihnitei măşti eu distingeam chipul îndurerat, tot numai luptă, al Egiptului. Toată această linie îngustă şi lungă care se înverzeşte prin mijlocul nisipului respingător este nemaipomenită, neîntreruptă ispravă a apei şi a omului. O clipă de s-ar opri lupta, toate aceste podoabe vremelnice ale pământului – copaci, păsări, oameni – s-ar scufunda în nisip. Egiptul nu este pur şi simplu, cum spune Herodot, „un dar al Nilului", ci este nemiloasa plată pe care însuşi marele zeu al Egiptului este silit s-o dea omului. De mii de ani, zi şi noapte, felahul munceşte, se luptă să îmblânzească sălbatica, nestatornica putere a zeului. Îi canalizează din timp în timp revărsarea şi creează împreună cu el, prin sudoarea feţei sale, Egiptul.

Dintre cele trei mari fluvii ale Antichităţii – Nilul, Eufratul şi Gangele –, Nilul este cel mai sfânt.

El cară ţărâna şi naşte pământ; acoperă apoi pământul cu apele lui şi îl face să rodească – naşte plantele, animalele şi felahii; în sfârşit, îi sileşte pe oameni să conlucreze, să se organizeze şi să născocească primele ştiinţe.

Misterioase au fost izvoarele lui în Antichitate. Preoţii egipteni spuneau că ar coborî din cer; îl credeau zeu bun, întins în nisip, un bunic gigantic, şi deasupra lui se caţără, microscopici, nenumăraţi nepoţi.

Izvoarele lui sunt ascunse, întunecoase ca şi izvoarele lui Dumnezeu; faţa lui joacă precum steaua Aldebaran şi îşi schimbă culorile – verde, sângerie, mâloasă, nespus de albastră. Trei oameni – spune o veche tradiţie egipteană – au jurat să vâslească toată viaţa lor, mereu spre sud, ca să găsească tainicele lui rădăcini. După zece ani unul a murit, după alţi zece ani a murit al doilea, şi apa nu avea sfârşit; iar al treilea, când a ajuns deja la o sută de ani, s-a întins, ca mumia, în barca lui, să moară. Şi o voce s-a ridicat din

apele mângâietoare şi i-a spus la ureche: „Fericit eşti, pentru că dintre toţi oamenii tu ai văzut cea mai multă apă. Fericit eşti, pentru că izvoarele mele, pentru harul cărora atâta ai luptat, acum, coborând în Hades, le vei găsi!”

Astăzi, misterul a fost dezlegat. Izvorăşte din marile lacuri ale Africii, se umflă în februarie cu ploi, târăşte cu sine pulberile din munţii şi câmpiile Abisiniei şi coboară bifurcat, alb şi albastru, se uneşte la Khartoum, înaintează în albia lui străveche, se revarsă, lasă mâlul pe nisip şi plăsmuieşte, în dreapta şi-n stânga lui, pământ roditor.

Vara vijeliile uscate, înfricoşătorul vânt din apus, usucă Egiptul. Copacii sunt numai praf, ierburile sunt arse, animalele şi oamenii nu pot să respire. Râul se zbârceşte, toată viaţa Egiptului este în primejdie; deşertul, totdeauna treaz, se întinde şi vrea să-l înghită.

Dar zăpezile încep să se topească în Abisinia, şi Nilul se umflă şi coboară cu avânt. În aprilie este umflat puhoiul la Khartoum, Nilul începe să se înalţe, bucuria pune stăpânire pe câmpie – pe ţarini, pe animale, pe oameni. Ochiul abia distinge creşterea zilnică a apei. Vestitorii străbat satele şi crăinicesc câţi centimetri s-a înălţat. Pământul din împrejurimi începe să se sfărâme, gâzele se trezesc la viaţă, neamurile oamenilor scot strigăte de bucurie precum cocorii, peştii lucesc şi se joacă în valul mâlos, păsările zboară în cârduri deasupra apelor dense.

Nilul îşi schimbă faţa – devine verde, apoi se roşeşte ca sângele, pe urmă se face mâlos – şi acoperă pământul. Umple canalele, bazinele strâng apa, tot Egiptul este ca un lac din care se ivesc deodată, plutind, satele şi copacii.

Pe o piramidă, cu trei mii de ani înainte de Hristos, sunt scrise cuvintele acestea: „Tremură cei care văd Nilul cum vine la vale. Dar ţarinile râd, malurile înfloresc, darurile zeilor coboară din cer... Saltă în joc inima zeilor.”

La sfârşitul lui august Nilul urcă în cel mai înalt punct al său. Apoi începe să se adune, încet-încet. Bucuria se sfârşeşte; începe perioada istovitoare a muncii felahului – să are, să semene, să ude, să secere. Şi în sfârşit, ultima înfăţişare tragică a muncii: să vină stăpânul – acelaşi chip secular, cu diferite denumiri: faraon, preot, feudal, negustor, cămătar – să adune rodul de pe ariile de treierat.

Nilul nu naşte numai pământul, copacii, animalele şi oamenii. Naşte chiar şi legile şi primele ştiinţe. Revărsarea lui nu este întotdeauna binefăcătoare; când nu o cumpănesc oamenii, poate fi şi dezastruoasă. Aşadar oamenii sunt siliţi să fie pregătiţi, să conlucreze, ca să poată să stăpânească inundaţia, să ridice stavile înalte ca să-i taie avântul şi să strângă într-un bazin mare apa care prisoseşte.

Aşadar oamenii se organizează în societate şi născocesc *ştiinţele instalaţiilor de apă.* Repede, sunt siliţi să născocească şi *geometria.*[11] Apele Nilului, inundând ogoarele, distrug în fiecare an stavilele de pământ; aşa că e nevoie ca proprietatea fiecăruia să fie riguros îngrădită şi să fie trecută într-un cadastru exact. Astfel, Nilul a fost cauza pentru care s-a creat *Legea*[12], adică ştiinţa care separă.

Şi, cum o provincie depinde de alta şi bunăstarea lor depinde de împărţirea echilibrată a apei, Nilul i-a silit pe oameni să accepte o ierarhie aspră, să adune toată autoritatea într-un centru politic care să administreze apa şi s-o împartă cu dreptate – şi astfel a fost creată, prin constrângere, monarhia faraonică absolută.

---

[11] Etimologic, *geometría* înseamnă ştiinţa măsurării Pământului, din care cu timpul s-a ajuns la o ramură a matematicii: geometria de astăzi.

[12] În orig., *ho Nómos* – legea (de la verbul *némo* – a separa).

În tot restul lumii ploaia şi inundaţiile scapă de jurisdicţia administrativă. În Egipt apa este administrată exclusiv de guvern. Napoleon cel Mare, când a venit în Egipt, a înţeles această taină care face atât de necesară puterea politică dură în Egipt: „În nici o ţară”, scrie el, „administraţia nu are, ca aici, atâta uriaşă înrâurire asupra vieţii economice. Dacă administraţia este bună, canalele sunt săpate bine, păstrate bine, distribuirea apei este dreaptă, binefăcătoarea revărsare este extinsă pe mai multe pământuri. Dacă administraţia este slabă sau rea, canalele se înfundă, împrejmuirile se strică, regulamentele serviciului de apă sunt călcate în picioare, apa este furată şi toată ţara suferă.”

Rătăcesc pe maluri, printre trestii, privesc cu respect şi cu frică apa aceasta mută cum se unduieşte. Alene, tăcut se unduieşte Nilul, se luptă cât se poate, călăuzit de om, să facă roditor deşertul, atingându-l, udându-l, siluindu-l. Şi acesta, pentru o clipă, se predă, se deschide, rodeşte, naşte curmali, animale, felahi – dar în dosul copacilor, în dosul umerilor oamenilor care scot apă, înfricoşându-mă, zăresc cum lucesc ochii celuilalt, ai neînduplecatului deşert.

Niciodată n-am să uit o zi pe vârful Heliopolisului, cum deodată, printre frunzele verzi, răcoroase ale unui bananier, am zărit, foarte aproape, cum pândeşte, sclipind ca un trandafir, deşertul. Inima mi-a amorţit, pentru că am simţit că, mai devreme sau mai târziu, această înfricoşătoare tigroaică va învinge. Zadarnic se întinde pe o îngustă, neînsemnată fâşie de nisip şi o face să rodească. Până când? Şi oamenii, acum nefericiţi, pe jumătate goi, scot apă, sapă şănţuleţe, sădesc seminţe, prăşesc, se căznesc. O clipă de s-ar zbârci Nilul – şi se va zbârci –, toate vor cădea la loc în tihnitul, cenuşiul, neîmblânzitul pustiu de nisip.

Aşadar pe bună dreptate preoţii ofereau jertfe Nilului, înălţau mâinile şi îl cântau în imnuri:

Bucură-te, Nilule, că te întrupezi pe pământ
Şi vii în pace
Să însufleţeşti Egiptul.
Îţi ascunzi trecerea în întuneric,
Îţi întinzi valul prin grădini
Şi dai viaţă fiecărui lucru care este însetat.
Stăpâne al peştilor,
Tată al grâului,
Creatorule al orzului –
Dacă degetele tale vor înceta să lucreze,
Mii de fiinţe pier,
Zeii dispar,
Înnebunesc turmele.
Dar când apari strigă pământul de bucurie,
Fiecare pântec se bucură,
Fiecare spinare tresaltă de râsete
Şi fiecare dinte mestecă!

Şi după patru mii de ani marele poet al Egiptului de azi, Ahmet Shawqi, cântă Nilul cu o veneraţie asemănătoare:

Apa ta este aur şi îneci pământul,
Ca să-l înviezi mai frumos.
Curgerea ta aleargă fără încetare,
Ca o lege eternă a prieteniei şi a dragostei,
Şi din îmbrăţişarea ta valea ia
Viaţă bogată!

2. Cairo

Acesta este Orientul, aşa cum îl iubim – plin de lumină, culori, miresme, murdărie şi cenuşă a nenumărate generaţii care s-au ivit din mâlurile fluviului şi s-au uscat precum cărămizile la soare şi apoi s-au întors din nou în noroi.

Pe drumurile oraşului Cairo mă bucur de toată recolta de oameni din zilele noastre a Nilului.

Felahi slabi şi zvelţi, roşi de muncă şi de foame; copţi şireţi, bine hrăniţi; beduini înalţi, tăcuţi, cu cingătoarea legată strâns, ochiul vulturesc, mândri; negri ca gorilele, cu pupile ce se rotesc repede pe albul ochilor şi cu buzele răsfrânte; femei cu ochii fardaţi, cu grele belciuge de argint la glezne, ca nişte sclave – şi prin această întunecată gloată de oameni coloraţi, care miros a mosc şi a bălegar, umblă inodori, palizi, europenii albi, ca nişte bolnavi. În vâlvătaia soarelui arab feţele lor albite arată de parcă ar fi leşinat.

Într-o tipsie, o felahă ţine pe capul ei, ca pe nişte peşti, doi bebeluşi acoperiţi. Trei arabi, încinşi cu iatagane lungi, bat în dauli[13], şi în urma lor păşeşte şchiopătând o cămilă bătrână, încununată cu flori; iar arabii jelesc voioşi şi cântă: „Mâine la măcelăria lui Ahmed Ali această fragedă cămilă o să fie înjunghiată. Bucurie pentru cel care va ajunge să ia!”

Un vagabond ţine o cădelniţă de bronz aprinsă şi aleargă. Intră grăbit în dughene şi tămâiază. Soarele s-a ridicat de-acum în înaltul cerului, drumurile s-au umplut de celebii[14], condimentele, împrăştiate în saci adânci, galbeni, miros plăcut, caldarâmurile sunt pline de fructe şi de

[13] Dauli – instrument oriental de percuţie asemănător cu toba sau cu timpanul.

[14] În orig., *tzelempíes* – cuvânt împrumutat în greacă, la fel ca în română, din limba turcă; înseamnă oameni eleganţi, gentilomi, domni.

balegi de la cămile şi oi, o prostituată înaltă, neacoperită, trece unduioasă, miroase greu a mosc, îşi ridică furoul străveziu până la genunchi şi râde...

Într-o mică piaţă un bătrân înfulecă pumni întregi de bumbac şi se face că-l mestecă şi că-l înghite. Iar apoi un altul se apropie şi, cu două degete ca un cleşte, trage din gura bătrânului şi desfăşoară o nesfârşită aţă de bumbac; o femeie, cel de-al treilea personaj al trupei, o ia, o înfăşoară pe fusul ei şi toarce. Şi îndată ce s-a golit gura bătrânului apare tăviţa pentru bani, iar spectatorii se împrăştie.

Scene primitive – femei care se despăduchează la soare, bărbieri care vrăjesc şerpi, bolnavi care leagă zdrenţe pestriţe într-un pom ca să se vindece, bocitoare care pe neaşteptate străbat trotuarele alergând, îşi ridică şi îşi lasă-n jos mâinile şi îşi smulg părul, şi în urma lor, acoperit cu pânză verde, întins într-un sicriu înalt, vine mortul, cu un saric alb.

Deodată, un miros foarte înţepător, de scorţişoară, cuişoare şi tămâie. Am ajuns în faimosul bazar acoperit unde se vând toate aromatele Arabiei. În nişte piue adânci de piatră câţiva tineri palizi tot bat cu nişte răngi mari de fier. Bătrânii şed cu picioarele încrucişate pe rogojini şi amestecă aromatele, freacă în nişte piuliţe de marmură pomezi secrete, iar femeile se opresc brusc, îşi ridică puţin feregeaua şi se tocmesc cu voce joasă – negru-col ca să-şi fardeze ochii, roşu-maroniu pentru unghii, ulei aromat de Bagdad, apă de trandafiri, apă de flori, mosc, sulimanuri secrete, toate sfintele unelte ale păcatului.

Puţin mai încolo încep micile ateliere unde se lucrează arama şi argintul. Cu instrumente primitive tradiţionale, se apleacă, dăruiţi lucrării lor cu tot sufletul, şi bat pe metal modele străvechi – gorgone, lei, chiparoşi şi versete din Coran.

Apoi, în bazarele strâmte, luminate doar pe jumătate, încep covoarele, mătăsurile, pietrele preţioase multicolore, săbiile istorice, fildeşurile şi sidefurile. Mi-am amintit de comorile califului Mostanser Billah, cum ni le descrie un vechi cronograf:

> O ladă plină de smaralde, o mie două sute de inele cu pietre preţioase, mii de farfurii de aur cu smalţuri multicolore, nouă mii de cutii variate din lemn, scump brodate cu aur, o sută de cupe cu numele lui Harun al-Rashid, un lanţ de aur de optsprezece ocale, patru sute de colivii de aur, un păun de email, un cocoş de piatră foarte preţioasă, o gazelă de mărgăritar, nenumărate covoare, dintre care mii înfăţişau dinastiile lumii!

Un felah întinse mâna plângând. M-am întors. Deodată toată această privelişte a plăcerii şi bogăţiei se clătină, ca o oglindire a deşertului, apoi săltă uşor în văzduh şi dispăru. M-am ruşinat. Nu există astăzi păcat mai mare decât să te predai beţiei fermecătoare a frumuseţii. Bătrâna Sirenă ne vrăjeşte şi ne paralizează forţa, inima o ia pe căi greşite şi uită sfânta datorie de astăzi.

Am plecat grăbit, am urcat pe zidurile dărâmate ale oraşului, multe ceasuri am tot cutreierat printre mormintele minunate ale califilor: sfinte, zvelte geamii, minarete pline de pace şi graţie, albe ca neaua pe cerul albastru-negricios. Oraşul, jos, vuieşte ca o mare, soarele începe să coboare, văzduhul se colorează şi se răcoreşte.

Acum împrejurul caselor zăresc deşertul cum pândeşte şi cum asediază oraşul. Deasupra nisipului se deschide uriaşul trandafir al oraşului Cairo, care este udat de Nil şi înfloreşte. Văzduhul e plin de o plăcere impetuoasă şi de moarte.

Noaptea, umblând pe străduţele strâmte ale vechiului oraş, am ajuns pe neaşteptate într-o ciudată mahala, plină de felinare, de femei şi de dormitoare îmbâcsite la parter.

La fiecare prag şade ori dansează câte o femeie cu sânii goi şi îi strigă pe bărbaţi. Strălucesc trupurile – unele întunecate-albăstrii, de recoltă etiopiană, altele negricioase – ciocolatii, autohtone, altele pudrate şi albe, de marcă europeană. În spatele lor, luminat de o mică lampă cu gaz, se înalţă, de la o margine la alta a dormitorului, un pat imens. Şi în colţ, un urcioraş cu apă – nimic altceva.

Deasupra uşilor sunt agăţate diferitele blazoane ale nefericitelor femei: o şopârlă uriaşă din deşert, împăiată, sau un şobolan împăiat, sau o pictură: un crocodil care înghite o femeie, o gorgonă care strânge la pieptul ei o corabie. Şi uneori câte o inscripţie de tinichea cu cuvântul „De închiriat” scrisă în toate limbile.

O fetişcană cu buze enorme boite, cu nişte ochi migdalaţi minunaţi, ţine între genunchi un mangal cu cărbuni aprinşi, prăjeşte felii de pâine şi mănâncă. Mai încolo, în drum, o bătrână înfiorătoare, frige şi vinde raci mici, galbeni – tot aerul în jurul ei miroase a mare.

Trec şi aud o italiancă rotofeie tăifăsuind cu vecina ei de vizavi:

— Şi ţie cum îţi merge?

Iar cealaltă răspunde veselă:

— Am dat gata doi nătărăi şi trei celebii.

Ochii mi s-au umplut de lacrimi. Am grăbit pasul ca să fug, să scap. Dar mă tot pierdeam pe străduţe piezişe. Începuse să plouă mărunt. În cafenele, pline de bărbaţi şi de copii, l-am zărit într-o ramă mare pe Sfântul Anton de Padova cu un crin alb în mână, iar într-o altă cafenea, pe

Venizelos cum discută cu Constantin, şi mai încolo pe George, cu Olga.[15]

Capul mi se umpluse şi vuia precum oraşul oriental. Culori, mirosuri, bărbaţi, femei, idei, probleme economice şi morale – simţeam tot acest vacarm efemer cum se clatină peste mâlul fluviului şi cum se prăjeşte sub puternicul soare african.

Două judecăţi, ca întotdeauna, străluciră în mine şi îmi vădiră în ierarhie priveliştea nestatornică a vieţii omeneşti:

a) Judecata *relativă* omenească; şi am simţit indignare, pentru că de mii de ani toată această viaţă în Egipt a fost rânduită potrivit interesului celor puţini, stăpânii – zei, preoţi, regi, cămătari – care-i înjugă pe felahi ca pe animale şi le spun: „Sapă, seamănă, udă, şi eu voi secera!” Rareori, în mii de ani în care au gândit şi au scrijelit pe pietre istoriile lor, au fulgerat în ei mânia şi răzbunarea, şi niciodată nu s-au unit ca să scape de zeii aspri, pe care ei înşişi, cu mâinile lor, i-au cioplit în granit, şi de regii sângeroşi şi de legile nedrepte. De mii de ani, exact ca şi astăzi, felahii flămânzesc şi muncesc, femeile flămânzesc şi se vând, şi se frânge, fără să aducă izbăvire, inima omului cinstit.

b) Judecata *absolută* inumană – care priveşte toată această unduire omenească fără să fie înşelată de vreo teorie ori de vreo speranţă, drept în ochi, cu eroism şi cu disperare.

Şi atunci tot acest Egipt se întinde dinaintea mea ca o pestriţă, unduioasă mulţime de potârnichi. Minune este multicolorul furnicar de oameni alături de Nil, minune – cele două fâşii înguste de nisip care înverzesc în dreapta şi-n stânga lui şi produc multă hrană ca să mănânce zeii,

---

[15] E vorba de Constantin I, rege al Greciei între 1913–1917 şi 1920–1922, fiul lui George I, rege al Greciei între 1845 şi 1913, şi al Olgăi, soţia sa, pomeniţi şi ei aici.

oamenii şi animalele, minune şi deşertul cel nemărginit, sterp, care omoară zeii, oamenii şi animalele!

În nici o parte a pământului nu am simţit atât de năvalnică şi de senzuală atingerea vieţii cu moartea. În toiul banchetelor lor, vechii egipteni priveau o mumie – ca să vadă moartea şi să se bucure mai straşnic de mică străfulgerare a vieţii lor.

Un vechi cântec de-al lor s-a păstrat pe un pergament:

Bucură-te de fiecare zi. Unge-ţi trupul cu arome,
Unge-ţi nasul cu parfumuri, împleteşte cununi de lotus pentru gâtul tău şi pentru trupul iubitei tale, care şade alături.
Porunceşte să vină jocurile. Scutură grijile – până ce vine ceasul să te ducă în locul pe care-l iubeşte tăcerea.
Să-ţi aminteşti: de acolo nimeni nu se mai întoarce!

Eu, care iubesc atât de mult pe Da şi pe Nu, mă bucur astfel, foarte adânc, de ambele feţe ale Egiptului: una verde şi una cenuşie, plină de nisip.

3. Piramidele

Mi-am amintit de faimoasa pictură care înfăţişează Războiul – un munte de cranii înalt ca o piramidă. Aceste opere grosolane, pe care mii de oameni le-au lucrat sub cnut, după care au murit, nu le îndură uşor inima noastră.

Totuşi, o mulţime de americani, cu ochi de sticlă, cu dinţi de aur, dau ocol precum corbii în jurul craniilor. Americanii urcă ţiuind pe cămile, şi ciorapii lor de mătase

strălucesc mult deasupra genunchilor. Fac în grabă clasicul tur în jurul piramidelor, ţipă puţin, se fotografiază şi se întorc repede înapoi la Chicago.

Un grup de americani a pus pariu cu un felah. Dacă el urcă şi coboară piramida în şase minute, îi vor da o jumătate de liră egipteană. Nefericitul felah, zvelt, înfometat, se avântă şi se caţără cu disperare pe blocurile mari de piatră, acum pare că sare, acum că dispare, ajunge în sfârşit în vârf, şi îndată se repede iarăşi în jos, rostogolindu-se, şi coboară.

Îl urmăresc cu nelinişte. Americanii ţin ceasul în mână şi măsoară timpul. Omul, cu răsuflarea tăiată, sosi, se prăbuşi grămadă la picioarele lor şi ridică imediat capul gâfâind. Dar americanii câştigaseră – şi plecară râzând în hohote. Felahul începu să plângă... Iar eu i-am spus unui arab care era cu mine:

— Zi-i să ia nişte pietre şi să le spargă capul.

Dar arabul râse:

— De ce? Au dreptate domnii să nu-l plătească. A pierdut.

— Dar de ce să râdă?

— Câştigătorii râd întotdeauna – nu ştii?

În acest străvechi ţinut al sclaviei, mi s-a părut că micul nostru dialog a luminat toată istoria Egiptului. Ca un comentariu hieroglific, din şoimi, iepuri şi mâini tăiate, scrijelit pe piramidă.

Umblu prin nisip, soarele parcă-mi străpunge capul, tot deşertul, până departe, scoate aburi, văzduhul luceşte şi se clatină deasupra nisipului. Amiază. Este ceasul de panică la care preafrumoasa fiică a lui Keops iese din marea piramidă, cutreieră încă prin imaginaţia felahilor şi îi strigă pe bărbaţi. Ca să clădească marea piramidă, tatăl ei a cheltuit toate bogăţiile Egiptului şi, când n-a mai avut, o vindea străinilor pe fiica lui. Dar de la fiecare bărbat lua

ca dar şi o piatră, iar din pietrele acestea a clădit şi mica ei piramidă! Însă piramida fetei tot pare prea mică şi încă cere pietre...

Senzualitatea, sclavia, violenţa, care încolţesc atât de armonios în acest umed, cald pământ, tot numai fecunditate, înconjurat de înfricoşătorul pustiu!

Moartea se află peste tot – dacă privesc dincolo de frunzele verzi, vor vedea pustiul; dacă încetează o clipă să lucreze disciplinat toţi împreună, fluviul îi va îneca; dacă se ridică împotriva stăpânilor, sunt pierduţi.

Egipteanul, în afară de rare clipe din istoria lui, niciodată n-a avut ca ideal libertatea; în viaţa politică se supunea conducătorilor, în artă urma cu fidelitate regulile consacrate, în gândire – tradiţia veacurilor. Una singură a fost, în mii de ani, marea lui pasiune – să învingă moartea. Să-şi continue viaţa şi după moarte, aceeaşi, leită. Să găsească o metodă de a-şi conserva cadavrul, ca să-l recunoască sufletul său şi să-l ia din nou în stăpânire.

Casele şi palatele sunt din pământ, pentru că sunt corturi vremelnice; dar mormintele sunt din piatră dură, pentru că sunt locuinţe veşnice. Mii de lucrători ai nemuririi golesc mortul de măruntaie, îl umplu cu ierburi aromatice şi cu smoală, îi atârnă talismane, îi pun direct pe piele *Cartea morţilor* – să ştie cum să răspundă, ce cale să ia, ce descântec să spună.

În tainiţele subpământene morţii le strigă mumiilor de sus, sfinţilor scarabei: „Nu am păcătuit, nu am omorât, nu am furat! Nu am spus minciuni, nu am fost pricină ca ochiul omului să plângă! Sunt curat! Sunt curat! Nu am omorât nici un animal sacru, nu am călcat ogor cultivat! Nu am ponegrit, nu m-am mâniat, nu am preacurvit! Nu m-am purtat necuviincios nici faţă de tatăl meu, nici faţă de rege! Nu am furat la cântar; nu am luat laptele de la

gura copiilor; nu am abătut apa de la şanţ! Sunt neprihănit! Sunt neprihănit! Sunt neprihănit!”

Dar nemiloasa icoană este dinaintea lui; patruzeci şi doi de zei judecă în jurul lui. Zeiţa Dreptatea smulge din trupul mortului inima şi o lasă pe tirizia cântarului; şi mortul strigă îngrozit inimii sale: „Inimă a mamei mele, inimă care m-ai însoţit de la naşterea mea, să nu mărturiseşti cu asprime faptele mele, fie-ţi milă înaintea zeilor Hadesului!”

Dacă este izbăvit, începe viaţa veşnică subpământeană. Sufletul e înconjurat de mâncăruri, de mobilă, de animale. La început urmaşii aduceau la mormânt mâncăruri neatinse; apoi ardeau pur şi simplu mâncărurile şi cu mirosul se hrănea sufletul; în cele din urmă doar pictau mâncărurile, mobila şi animalele. Glasul preoţilor are puterea să dea viaţă picturilor – animalele, cărnurile, pâinile, fructele prind viaţă, coboară de pe ziduri, se întind pe masă, şi sufletul înfometat mănâncă şi se bucură. Şi apoi carele pictate îşi înhamă singure caii şi iau sufletul, sătul, fericit, şi îl duc să-şi vadă ogoarele, copiii şi să umble în soarele iubit, pe lângă fluviu.

„Ieşi afară în fiecare dimineaţă”, stă scris în *Cartea morţilor*, „întoarce-te la loc în mormânt seara; de dragul tău se aprind lumânările noaptea, până când va străluci din nou deasupra trupului tău soarele. El îţi strigă: Bine ai venit! Bine ai venit în casa ta!”

Setea asta de nemurire ocârmuieşte Egiptul, îi aranjează viaţa economică, politică, socială, domină literatura şi arta, îi alină pe sclavi şi le dă răbdare, iar preoţii şi regii o folosesc ca instrument de îmbogăţire şi constrângere.

Auzeam strigătul acesta al nemuririi, înfricoşându-mă. Masivele piramide mi s-au părut deodată ca nişte corturi de piatră, pe care le-au aşezat în pustiul morţii şi care păzesc sufletul să nu moară. O tragică strălucire le-a

luminat, mi-au apărut înalte, donquijoteşti fortăreţe care se luptau cu disperare să ţină veşnic pe pământ mica suflare a omului.

Un cântec minunat despre moarte ni s-a păstrat scrijelit cu hieroglife:

> Ce este moartea? Îi spun în fiecare zi minţii mele: ca cel care se scoală dintr-o boală lungă, aşa este moartea. Îi spun minţii mele în fiecare zi: ca atunci când dibui o mireasmă, ca atunci când te aşezi într-un tărâm al beţiei, aşa este moartea. Îi spun minţii mele în fiecare zi: ca atunci când, într-o clipă, cerul se limpezeşte şi un om iese cu plasa lui să prindă păsări, şi deodată se pomeneşte pe un meleag necunoscut, aşa este moartea!
> Ce este moartea? Este o inimă dreaptă, când i-a sosit ceasul!

Este o inimă dreaptă, când i-a sosit ceasul! Asemenea mi s-a descoperit Sfinxul[16], când, puţin mai încolo de piramide, am întâlnit-o faţă-n faţă astăzi pentru prima oară.

Cioplită într-o stâncă galbenă, uimitor de mare, îşi înalţă capul deasupra nisipului, spre răsărit, cu nelinişte, ca şi cum se căzneşte să distingă, ea prima, soarele. Ieri murise şi a coborât în umbră, iar astăzi îl aşteaptă să învie, să se înalţe atotputernic din pustiul libian şi să încălzească inimile plantelor şi ale oamenilor.

Este cea mai veche statuie din Egipt. Cu patru mii de ani înainte de Hristos se înălţa încă aici în nisip şi aştepta cu nelinişte răsăritul în fiecare dimineaţă. Era vopsită în roşu.

---

[16] Sfinxul este substantiv de genul feminin atât în greaca veche, cât şi în greaca modernă. Eminescu, de exemplu, foloseşte acest substantiv cu genul din limba greacă: „Sfinx pătrunsă de-nţelesuri...”

Buzele ei sunt groase, senzuale, animalice, ca ale unei felahe. Un aer de credinţă şi groază se întrevede pe faţa ei largă, mutilată. Ochii ei privesc cu înfricoşare, extatic, nespus de sincer, în pustiu.

Pe când era înecată până la gât în nisip, capul acesta va fi fost înfiorător, ca o prevestire a sorţii viitoare a omului. Din nefericire, acum au curăţat-o de nisip, au slobozit trupul ei de leoaică şi picioarele ei lungi, întinse şi templul dintre labele ei. Au apărut marile basoreliefuri pe sânii ei, strigând: „Ajutor! Tu, care eşti fiul meu, slobozeşte-mă din nisip!”

Aşa, mii de ani, îi strigă omului. Şi omul tot mereu o slobozeşte, dar nisipul vine din nou şi o îneacă. Pustiul o asediază şi o va roade. Izbăvire nu există. Simte asta, şi de aceea sunt ochii ei atât de înfricoşaţi, şi de aceea strigă.

Îmi amintesc versurile pe care le-a închinat Sfinxului un poet contemporan din Egipt:

> Cu problema ta ai încâlcit mintea oamenilor. Vorbeşte şi luminează-ne cu învăţăturile Istoriei. Nu eşti tu cea care ai văzut gloria lui Alexandru şi neruşinările lui Caesar? Astăzi ochii tăi nu văd decât un sat umil.

Dar pentru un om care a scăpat de aceste caiete de însemnări istorice şi întrebări metafizice Sfinxul este mută, surdă, oarbă – şi nu există nici întrebare (asta înseamnă nobleţea şi zădărnicia omului), însă nici răspuns.

4. Egiptul de Sus

Tren. Intrăm în Egiptul de Sus. În faţă munţii strălucesc goi, trandafirii, pustii. Aproape de noi, lângă apă, fâşia verde de pământ locuit. Arabii scot apă cu cârligele, mănâncă cu nesaţ trestie de zahăr, ţipă. O fată mică îşi ridică poalele când trecem şi îşi mişcă în dans pântecele.

Casele felahilor sunt întunecoase, făcute din paie şi nămol, fără fereastră; oameni şi animale dorm împreună, bucăţi roşii şi negre de pânză sunt atârnate la uşi, porumbi galbeni pe terase.

Într-o staţie mică un bebeluş mort, l-au lăsat pe pământ. Părinţii încă muncesc pe ogor, bărbatul ară, femeia merge în urma lui şi seamănă, nu s-a sfârşit încă truda zilei, şi aşteaptă să se însereze ca să-l îngroape. Şi încăpăţânatul trupşor negru, cu mâinile desfăcute, cu capul înţepenit într-un şanţ – ca şi cum se afundă în pământ şi vrea să se întoarcă acolo!

Aici se tot subţiază teaca verde a Nilului. Înaintea mea, la doi paşi, zăresc de-acum graniţele. Când un curmal, când un salcâm spinos înflorit, când un nopal cu frunze groase, desăgit; sunt ultimii apărători disperaţi ai vieţii verzi. Inima omului tremură de mândrie şi deznădejde. Toate capătă aici o valoare simbolică pentru oameni. Fiindcă nicăieri altundeva nu realizezi atât de mult ca aici în Egipt, în faţa ta, că viaţa este o insulă mică, clădită pe oceanul nemărginit al morţii. O insulă clădită din apă, din pământ, din trup omenesc şi din lacrimă; şi simţi intens aici, în Egipt, privind graniţele, cât este de vitejesc şi de zadarnic chinul omului.

Am ajuns la Teba, Cetatea Mare a lui Zeus[17], Cetatea cu o sută de porţi[18] a lui Homer, uimitoarea capitală a faraonilor. Astăzi este un sat mic ce trăieşte de pe urma

---

[17] În orig., *Megále Dióspole*.

[18] În orig., *Hecatontápylo*.

miilor de excursionişti care vin de la Kuk cu vapoare şi cu trenuri.

Oamenii din Kuk. Călăresc pe cămile, pe măgăruşi, ţin Bendeşcherul, scot nişte strigăte nearticulate, „Ao! Ao!”, şi aleargă. Intră în temple, coboară în morminte, privesc fără să vadă, cu ochi de un albastru închis, sticloşi.

Mă duc dis-de-dimineaţă la templele din Luxor şi Karnak, înainte să se trezească oamenii din Kuk. Umblu ca o furnică pe sub templele grandioase, fără nici o emoţie. Tot acest spaţiu îmi este de neînţeles, antipatic.

Un bulevard lung de doi kilometri unea templul din Luxor cu templul lui Ammon[19] din Karnak. Era lat de 23 de metri, pavat cu plăci de piatră, în dreapta şi-n stânga lui se înălţau mii de Sfincşi cu cap de berbec. În templul din Karnak, altarul, unde numai regele avea dreptul să intre, are 103 metri lungime, 52 lăţime, 25 înălţime şi îl susţin 134 de coloane. Tot templul era împodobit cu statui de până la 20 de metri înălţime.

Basoreliefurile, gigantice, îi înfăţişează pe faraon cum întinde arcul, pe prizonierii legaţi de gât cum ridică mâinile, pe zei cum coboară peste regine şi cum îşi procreează cu ele urmaşul. Deasupra, hieroglifele cântă în imnuri această unire mistică.

Femeia spune: „Fiinţa ta s-a unit cu a mea. Strălucirea ta a străpuns mădularele mele. Zeiasca ta prospeţime s-a făcut un prinţ în mădularele mele.”

Şi zeul răspunde: „Îmi placi!”

Mă gândesc la ultimele dinastii mari în timpul cărora le-a fost îngăduit străinilor să viziteze nestingheriţi Egiptul. Ce privelişte uimitoare se va fi întins dinaintea ochilor naivi, cumpătaţi ai grecilor! Ei, care au fost crescuţi în cetăţi mici şi care munceau voioşi şi închideau într-un

[19] Zeu protector al oraşului egiptean Teba, confundat la un moment dat cu Ra, Zeul Soare, numit Amon-Ra.

spaţiu material foarte mic tot spiritul, au întâlnit deodată faţă în faţă zeii cu chipuri uriaşe şi coloanele gigantice şi mulţimile de oameni care munceau ca sclavi fără să se răzvrătească şi care se căzneau, grămădind bloc peste bloc, să închidă spiritul.

Un heliotrop întunecat a fost Egiptul întors către soarele subpământean – zeul morţii, Osiris. Statuile lor, picturile, hieroglifele, templele nu erau aspiraţii la frumuseţe, ci opere de supremă necesitate.

Statuile erau centre de puteri magice care trăgeau sufletul zeului şi al omului pe care îi înfăţişau şi îl sileau să locuiască înăuntru. De aceea mormintele erau pline de statui ale celui decedat, neidealizate, ci neîndurător de realiste, cu toate urâţeniile omului. Ca să le poată recunoaşte sufletul şi să intre înăuntru, să dobândească iarăşi trup şi să fie izbăvit. Podoaba mincinoasă era păcat de moarte.

Preoţii sfinţeau statuia, o spălau, o miruiau, gravau pe ea descântece şi făceau ca ochii ei să vadă, gura ei să mănânce, urechea ei să audă...

Am urcat într-o barcă, am desfăcut pânza, doi negri şi cu mine, şi am trecut pe malul celălalt al Nilului – în vestita necropolă, în Valea Regilor.

Munte cenuşiu, uscat, pustiu. O prăpastie adâncă se răsuceşte în măruntaiele lui, şi mă afund în ea ore-n şir. Răsucită, încâlcită, rotită ca nişte cercuri din capul zeului morţii. Până-n gâtlej respir cenuşa. O clipă numai trecu o pasăre cenuşie – un şoim –, făcu mut două-trei ocoluri şi dispăru.

Tot acest mal apusean era închinat morţii. Săpau adânc în stânci şi îngropau mumia – cum îngropăm sămânţa de grâu. Ca să încolţească şi să învie. Iar acum, săpând, le descoperim înfăşurate în pânzele lor, cu mâinile cruce, de

mii de ani, cum aşteaptă. Regi şi sclavi, sfinţi şi ucigaşi, preoţi şi dansatoare îşi aşteaptă propriul suflet.

Cobor în mormântul lui Amenofis II, care a murit în 1436 înainte de Hristos. Căldură înăbuşitoare, luminile electrice se aprind, disting pe ziduri zeii cu înfăţişări de şoim, barca funebră, jertfele mortuare, zeiţa nemuririi cum îşi desface pe toate coloanele pieptul şi cum îl alăptează pe rege. Plante şi animale multicolore, iar pe un zid galben, desfăşurată cu hieroglife, *Cartea lui Hades*[20]. Tavanul este un cer albastru cu stele galbene. Iar jos, în cea mai tainică încăpere, zace întinsă, liniştită, mumia regelui, încă împodobită cu flori mortuare.

Până seara am umblat prin mormintele regilor, profund emoţionat. Nu mă gândeam la moarte, ci mă bucuram de viaţă cum izbucneşte pe zidurile de morminte şi cum se înfioară simţind iarăşi lumina şi cei doi ochi aprinşi care o tulburau şi o înviorau.

Împrejurul mortului se desfăşoară viaţa – bărbaţii ară, duc vitele la păşune, vânează, pescuiesc, călătoresc pe Nil; femeile macină, frământă, aprind focul; unele se împodobesc, dansează, cântă din lăută, miros o floare.

Zvelţi, palizi regi ţin pe piept cheile vieţii. La un ospăţ şed stăpânele serioase, iar sclavele goale, înalte ca nişte crini, se apleacă şi duc în mâini flori şi fructe. O dansatoare cu păr des şi creţ se îndoaie toată, sprijininduşi faţa în sus, mâinile pe pământ, şi se face ca un arc. Pentru dansatoarea asta trebuie să fi cântat străvechiul poet aceste înflăcărate cuvinte care s-au păstrat pe un papirus îngălbenit:

O, trup care ţii plăcerea, dulce este mireasma camerei tale. Gura ta îmbată, mai dulce decât fructul viţei-de-

[20] Neidentificată. Probabil aceeaşi cu *Cartea morţilor*, dat fiind că Hades era zeul lumii subpământene, al regatului morţilor.

vie, şi este mai înmiresmată decât o grădină înflorită. E mai bine să fie cineva cu tine, alături de tine, decât să mănânce când îi este foame, să se odihnească atunci când este ostenit!

Deseori pe zidurile mortuare subpământene izbucnesc veselia şi cuvintele jignitoare. Într-o pictură murală un barcagiu călătoreşte pe Nil, iar pe mal stă un bătrân. Şi dedesubt este scris acest scurt dialog: „— Hei, bătrâne, vino la o plimbare pe apă! — Taci!”

În altă parte, nişte femei frământă, iar dedesubt este scris: „Frământă bine! Forţă!” Sclavii spală urcioare, le umplu cu bere şi le pecetluiesc. Şi dedesubt hieroglifele strigă: „Spălaţi-le bine, umpleţi-le cu bere proaspătă, pecetluiţi-le!”

Altundeva, nişte femei goale dansează, altele, cu picioarele încrucişate, cântă la flaut. Şi dedesubt stă scris: „Frumoasă este viaţa, frumos dansul, frumos cântecul!”

În altă pictură murală regele iese la plimbare cu cele şapte fiice ale lui. În primul car sunt trei: regele, soţia lui şi mezina. În celelalte, câte două, prinţesele; cea mai mare ţine frâul, cea mai mică se apleacă şi o îmbrăţişează pe sora ei. În spate, mulţime de căruţe cu tot felul de curtene, cu sclave, cu maimuţe şi păuni. Culori bogate, calde, rochii albe, canafuri din pene de struţ la cai.

Cu ce graţie, cu ce seriozitate şi zor se unduiesc toate aceste umbre în întuneric! Ca şi cum trăiesc şi domnesc foarte departe, şi le văd, dar nu le pot auzi.

În şănţuleţele creierului meu se înalţă şi înfloresc, zvelte, fardate, cu o floare în păr, străvechile femei. Şi tot acest chin pentru plata zilei, toată această chinuită muncitorime moartă prinde viaţă în mine şi mă înăbuşă dreptatea mea.

Mi se pare că, dacă voi strivi cu forţă uşa memoriei, îmi voi aminti că de fapt eu eram cel care îi închina cântece dansatoarei şi mă aplecam şi căram pietre, plângeam şi flămânzeam, şi tot eu eram cel care urcam, urcam, om de o sută de ani, cu inima mea mică, hotărât, împotriva cursului fluviului.

Tainicele lui izvoare, apa nemuritoare, le găsesc coborând în Hades; şi, întins în mormânt, am băut şi s-au legat din nou încheieturile mele şi urc iarăşi pe pământ, mişcând mâinile în aer – ca pe nişte vâsle. Iarăşi împotriva cursului.

Când am ieşit din faimosul mormânt al lui Tutankhamon se înserase deja. Înaintea mea, printre stânci, gurile mormintelor regale se căscau albastre şi, pentru o clipă, muntele cenuşiu se rumenise.

Eram obosit. Dădusem mult sânge din inima mea ca să readuc la viaţă umbrele moarte şi să mă bucur puţin, risipindu-mi forţa într-o strădanie fără speranţă. Dintre toate umbrele, numai două mă bântuiau încă şi nu voiau să mă părăsească. Pentru că simţeau că le iubeam mult – şi nimic pe lume nu are atâta nevoie de dragoste ca mortul.

Aceste două umbre care m-au urmat pe tot drumul, de la râpa mortuară până la Nil, erau regele Amenofis IV (Akhenaton)[21], şi soţia lui, Nefertiti. Puţini oameni vii am iubit cum am iubit această misterioasă pereche regală care a trăit cu 1370 de ani înainte de Hristos. Trupul lui Amenofis era slăbit – cu umflături, atrofiat, frunte îngustă, nas lung, încovoiat, buze mari, senzuale, gât subţire,

[21] Amenofis IV sau Amenhotep IV Akhenaton, faraon al Egiptului între 1379 şi 1362 î.Hr., vestit pentru reformele de care vorbeşte Kazantzakis.

bolnăvicios, umeri şubrezi – şi apoi piept, abdomen şi picioare ca de femeie.

Dar în acest trup bolnăvicios de bărbat şi femeie totodată sălăşluia un suflet extaziat şi neînfricat. Şi-a ales drept scop în viaţă să-l răstoarne de pe tron pe atotputernicul zeu al Egiptului, pe Ammon, şi să-l înalţe în locul lui pe zeul Aton – Soarele. Era copil încă atunci când a urcat pe tron, avea cincisprezece ani. Îndată îi clădeşte din granit trandafiriu un paraclis Soarelui, chiar în mijlocul celui mai sfânt templu al lui Ammon, la Karnak. Zeul Soare este înfăţişat la început cu trup de om şi cap de şoim. Şi deasupra lui stă perfect rotund, discul de foc. Dar încet-încet venerarea devine imaterială – nici trup de om, de-acum, nici şoim. Numai discul roşu al Soarelui. Razele se întind ca un evantai, coboară pe pământ, se termină în chip de mâini şi mângâie trupul regelui şi pe al soţiei lui, Nefertiti.

Înfăţişarea aceasta – Soarele cu mâini lungi care mângâie lumea – a fost proclamată simbolul noii religii.

> O, Soare, eşti unicul zeu, ai nenumărate mâini, întinzi mâinile tale celor pe care-i iubeşti!
> Iar un alt imn îl salută:
>
> Bucură-te, preafrumosule, zeu al fiecărei zile! Razele tale vin – şi nu ştim cum – deasupra capetelor noastre. Aurul nu este atât de strălucitor cum sunt razele tale. Când călătoreşti pe cer, toate chipurile te privesc; când mergi în ţinutul întunecos, misterios, toate chipurile se roagă.

Amenofis declară război religiei vechi a lui Ammon şi a preoţilor lui. Zdrobeşte cu ciocanul, în toate templele, statuile vechiului zeu şi face să dispară din hieroglife

numele lui. Noii credincioşi urcă în vârful obeliscurilor, coboară în subteranele întunecate ale mormintelor ca să găsească numele sau chipul lui Ammon şi să-l sfărâme. Numai aşa, distrugând trupul lui văzut, credeau că ar face să dispară şi sufletul zeului.

Regele care a venit după el, Tutankhamon, şi care se căsătorise cu una dintre fiicele lui Amenofis, readucând vechiul cult, povesteşte: „Templele deveniseră ogoare, altarele – drumuri şi treceau. Zeii îşi întorceau faţa de la pământ. Dacă invocau zeul, zeul nu mai venea; dacă invocau o zeiţă, zeiţa nu mai venea. Sufletul zeilor se scârbise de el[22].”

Amenofis îşi părăseşte numele pentru Aton, îşi schimbă numele în Akhenaton, „Slava Soarelui”. Părăseşte cetatea lui Ammon, Teba, clădeşte aproape de colina de astăzi el-Amarna, între Teba şi Memphis, o nouă capitală şi o numeşte *Aketaton*, „Orizontul Soarelui”. A înălţat temple, palate, a inaugurat mari serbări, a împărţit pământuri şi demnităţi credincioşilor, s-a proclamat „Mare Profet al Soarelui”, reprezentant al zeului pe pământ.

Revoluţia nu a fost numai religioasă, avea în principal cauze economice şi scopuri politice. Akhenaton a deţinut toate enormele proprietăţi ale lui Ammon, a îngrădit atotputernicia clerului şi l-a supus autorităţii regale; a proclamat demnitatea faraonului drept cea mai înaltă şi divină. În acelaşi timp a înălţat ca zeu suprem nu pe cel provincial de-acum, pe egipteanul Ammon, ci Soarele. Pe zeul acesta îl venerau o mulţime de popoare asiatice şi africane, era apropiat tuturor, fie ei de acelaşi neam ori de neam diferit, instruiţi ori neinstruiţi – şi era, prin urmare, uşor să-l recunoască şi să accepte dominaţia Egiptului. Ammon îi despărţea pe egipteni de toate popoarele; Zeul Soare i-ar fi unit.

---

[22] De pământ.

Reforma aceasta religioasă şi politică a dat o nouă suflare de viaţă literaturii şi artei din epoca lui Akhenaton. În toate domeniile a izbucnit o revoluţie care a hrănit dogmele, canoanele şi tradiţiile. În toate operele care ni s-au păstrat simţim o emoţie şi o tulburare, o puternică dragoste de viaţă, o crudă sinceritate, un simţământ cald.

În arhitectonică sunt abandonate portalurile, sălile întunecoase, altarele inaccesibile poporului.

Faraonul adorator al Soarelui, Apostatul, clădeşte temple largi, deschise, unde peste tot intră soarele şi le luminează; o curte cu coloane, în mijloc, la vedere, altarul şi simbolul sacru – discul purpuriu al Soarelui şi nenumăratele lui mâini. Nu mai sunt înfăţişate întunecatele ceremonii ale morţii. Pe dalele din curte, pe ziduri, peste tot, păsări multicolore, râuri şi peşti, animalele tresaltă, se leagănă în vânt frunzele copacilor.

Sunt desfiinţate statuile zeului; noul zeu nu are trup. Sculptura nu mai înfăţişează zeul, ci omul, şi mai ales modelul cel mai înalt al omului – faraonul. Pretutindeni, în toate operele care ni s-au păstrat din această scurtă renaştere egipteană, distingem prelunga, senzuala, extatica faţă a lui Akhenaton.

Şi împreună cu el, mereu, soţia iubită, Nefertiti. Înaltă, graţioasă, toată numai energie şi pasiune, cu voluntara ei bărbie ascuţită, cu cărnoasele ei buze asiatice. Despuiată, adesea ţine în mână o floare, pe care i-o dă apoi bărbatului ei. Într-o mică statuie din granit cenuşiu, ea se înalţă dreaptă, cu pumnii strânşi, goală, pare că păşeşte larg, eroic şi că înaintează cu gâtul întins, cu faţa încordată, hotărâtă şi deznădăjduită totodată – ca şi cum ar ţinti cu privirea deşertul.

Săpăturile la el-Amarna ne-au descoperit, pe o piatră, scene de un realism nemaivăzut. Pentru prima oară în arta egipteană este prezentată cu atâta familiaritate, bucurie şi

crudă exactitate viaţa de familie a faraonului, inaccesibilă până atunci. Ba este cufundat în mâinile soarelui şi vezi cum trupul i se înfioară de bucurie şi tulburare, ba şade pe tron şi are pe genunchi soţia şi o sărută, ba iarăşi el şi soţia lui şed în razele soarelui, iar fiicele lui i se urcă pe genunchi şi se joacă.

Atât de mare este naturaleţea în aceste opere şi atât de mare dragostea pentru culoare şi pentru fiecare mişcare a vieţii, încât îţi aminteşti foarte viu de picturile murale cretane din aceeaşi epocă. Şi dacă te gândeşti că la 1400 înainte de Hristos a fost distrus al doilea palat din Cnossos şi artiştii s-au împrăştiat în străinătate, simţi că, foarte probabil, o adiere cretană a suflat în această scurtă renaştere a rigidei, hieraticei arte egiptene.

Pe neaşteptate, în culmea creaţiei revoluţionare, Akhenaton a murit, foarte tânăr. Nimic nu ştim despre moartea lui. Numai acest lucru: poruncise să fie îngropat, oriunde ar muri, în iubita lui nouă capitală; totuşi, mumia lui a fost găsită, în urmă cu puţini ani, în necropola din Teba, lângă mumia mamei lui, Tegia. În apropiere s-au păstrat şi câteva dintre podoabele mortuare din sarcofagul pierdut al reginei Nefertiti.

Toate podoabele lui preţioase le furaseră; au lăsat numai trupul îmbălsămat cu craniul atrofiat şi scheletul.

Nu a lăsat nici un fiu. Opera lui nu a durat. Zadarnic scrijeliseră susţinătorii lui pe piatră rugăciunea aceasta: „Să dureze opera ta până când lebăda se va înnegri şi corbul se va albi, cât timp munţii stau drepţi şi apa râului nu se întoarce înapoi!”

Tutankhamon („Chipul viu al lui Aton”), ginerele şi urmaşul moştenitor al lui Akhenaton, a trădat noua religie; după ce şi-a schimbat numele în Tutankhamon, a mutat capitala înapoi la Teba şi l-a înălţat iarăşi pe Ammon în vârful cultului.

Totuşi, noul suflu a înviorat arta vreme de mulţi ani. În urmă cu doi ani, când a fost găsit mormântul lui Tutankhamon, ochii oamenilor au fost orbiţi de aurul şi graţia, nobleţea şi suflul foarte proaspăt pe care le degajau statuile, picturile, mobila şi ornamentele mormântului.

Palidul rege şi profet ne-a lăsat şi o altă operă nemuritoare. A fost poet şi scrisese un imn plin de patos închinat Soarelui. Cântecul a fost găsit în mormintele de la el-Amarna:

> Urci la orizont, o, Aton, dătător de viaţă! Când urci perfect rotund la orizont, umpli pământul cu frumuseţea ta! Eşti frumos şi mare, strălucitor şi sus deasupra întregului pământ. Razele tale îmbrăţişează lumea şi toate făpturile tale. Eşti departe, dar razele tale ating pământul.
>
> Când cobori să te odihneşti pe cerul din apus, pământul se cufundă în întuneric, ca un mort. Oamenii dorm cu capul acoperit şi nici un ochi nu-l vede pe celălalt. Poţi să furi toate bunurile lor pe care şi le-au pus sub pernă, fără să simtă. Lumea doarme, pentru că cel care a plăsmuit-o a coborât să doarmă.
>
> Dar vine aurora, apari la orizont, străluceşti. Îţi arunci razele, şi întunecimile dispar. Pământul se bucură, oamenii sar repede în picioare; tu îi ridici. Îşi spală trupul, se îmbracă. Îşi înalţă mâinile şi te slăvesc. Pământul începe munca pentru plata zilei.
>
> Toate animalele se bucură pentru că mănâncă. Copacii şi ierburile cresc; păsările zboară din cuiburi şi te cântă cu aripile lor. Toate fiarele tresaltă; câte făpturi zboară şi se târăsc, toate se înviorează, pentru că ai strălucit deasupra lor.

Corăbiile urcă, coboară pe râu; orice drum se deschide, pentru că ai apărut. Peştii râului saltă de bucurie; razele tale străpung până în adâncuri marea.
Tu naşti copiii în măruntaiele femeii şi creezi sămânţa în bărbaţi. Tu hrăneşti copilul în pântecele mamei lui şi îl linişteşti să nu plângă, ca o dădacă în trupul mamei!
Iar când copilul s-a născut, tu îi deschizi gura ca să vorbească şi te îngrijeşti să mănânce şi să bea.
Tu dai suflare puiului care este închis în ou şi îi dai putere să spargă coaja. Se ridică iute din ou şi începe să ciripească şi să stea pe picioarele lui, pentru că tu îl doreşti.
Cât de bogate sunt lucrările tale! Multe sunt nearătate oamenilor; afară de tine, alt zeu nu există!
Tu ai plăsmuit pământul, după voia inimii tale, tu, numai tu, l-ai plăsmuit cu oameni şi animale, cu tot ce umblă pe picioarele lui sau zboară în văzduh. Îl pui pe fiecare om la locul lui; îi dai ce-i trebuie, feluritele limbi, feluritele legi, feluritele lor feţe colorate.
Razele tale hrănesc fiecare ţară, iar când te înalţi toate făpturile se ridică şi cresc. Urci, cobori, revii iarăşi... Eşti în inima mea!
Nimeni altul nu te cunoaşte ca mine, fiul tău, Akhenaton, care am ieşit din trupul tău, şi ca soţia lui, regina Nefernefruaton, Nefertiti!

5. Viaţa contemporană[23]

[23] Viaţa contemporană, adică din timpul în care scriitorul a călătorit în Egipt şi şi-a scris impresiile. Kazantzakis a făcut această călătorie în anul 1927.

Mă întorc la oraşele vii, contemporane. Am văzut stafiile, am plătit tributul – puţin sânge – morţilor, m-am eliberat.

Ziceam că n-am să mă duc deloc să-i văd. Ce spun cei vii, cum întâmpină sufletul de azi al Egiptului neliniştea de după război, numai acest lucru – ziceam – mă interesează. Totuşi, după prima beţie pe care mi-au dat-o viaţa şi vuietul şi chipul cel viu al Egiptului, un preadulce şi dureros glas a urcat din pământuri şi a pus stăpânire pe mine. Morţii strigau, erau însetaţi, voiau să revină la viaţă, fie şi pentru o clipă, într-o inimă care încă este caldă şi bate sub soare.

De trei feluri sunt oamenii care cred într-o idee:

a) Cei pe care nu-i tulbură vechile frumuseţi – pentru că nu le ştiu sau pentru că nu le simt. Nu aud glasul Sirenei. Aceştia, fără teama că se abat de la drum, trudesc în lupta strânsă din zilele noastre, cu fanatism şi rodnicie.

b) Cei care cunosc şi iubesc vechile frumuseţi şi sunt fermecaţi de toate înfăţişările vieţii şi ştiu că şi ultima ei înfăţişare – cea de azi – este, tot la fel, vremelnică şi relativă. Aceştia îşi încrucişează mâinile, eruditi, obosiţi, senzuali, şi ascultă Sirena.

c) Cei care cunosc şi iubesc vechile frumuseţi şi care, pentru o foarte scurtă clipă, cu extraordinară intensitate, sunt fermecaţi de vechiul cântec, dar apoi sunt smulşi cu forţa şi îşi continuă călătoria, răpind în memoria lor Sirena. De nevoie, aceştia proclamă absolute adevărurile relative din zilele noastre şi continuă să lupte, ca şi primii, deşi pentru o clipă s-au bucurat precum cei de-al doilea fel.

Mă întorc la Cairo, în inima vie a Egiptului de azi. Alerg de dimineaţa până seara. Economişti, politicieni, ziarişti, intelectuali. Oameni numai flacără, şiretenie, patriotism şi deşteptăciune improvizată. Mă căznesc să cunosc cât mai mulţi. Ce este renaşterea zvonită a Egiptului contemporan,

cum poate mintea orientală să asimileze şi să urmeze ideile europene şi, înainte de toate, ce elan postbelic există pe malurile Nilului şi ce atingere şi legătură are acesta cu extraordinarul şi uimitorul fenomen al epocii noastre – trezirea popoarelor orientale?

Toată Asia – China, Thailanda, Indiile, Arabia, Siria, Palestina, Turcia – se nelinişteşte, toată Africa de Nord se trezeşte, construcţia colonială a Europei se clatină. Care este rolul deosebit al Egiptului în această primejdioasă trezire iminentă a lumii orientale?

Vorbesc cu un distins intelectual egiptean:

— Ca să simţiţi Egiptul de astăzi, trebuie să aveţi limpede în minte faptul că istoria Egiptului mai tânăr se împarte în două perioade hotărâtoare: de la Muhammad Ali până la războiul european[24] şi de la războiul european până astăzi.

Muhammad Ali este tatăl Egiptului de azi. Albanez, s-a născut la Kavala, s-a remarcat ca ofiţer în Egipt, a devenit paşă în 1805, a profitat de slăbiciunea Turciei şi a obţinut în 1840 o foarte extinsă autonomie a Egiptului.

A fost un suflet mare şi o minte luminată. A deschis larg Egiptul civilizaţiei europene, a chemat organizatori străini, a reformat armata, învăţământul, agricultura, a trimis mulţi tineri egipteni să studieze în Europa, a trimis peste ţară un nou, foarte puternic suflu de viaţă. Muhammad Ali este Petru cel Mare al Egiptului.

Cel mai mare succesor al lui a fost Ismail – genial, orgolios şi risipitor. Egiptul a dobândit autonomie internă deplină (1866); în ce priveşte afacerile externe, a primit dreptul să încheie contracte comerciale şi să obţină împrumuturi. În sfârşit, în 1873 a primit dreptul să stabilească orice fel de relaţii externe, sub clauza de a nu fi prejudiciate convenţiile Turciei.

[24] Primul Război Mondial.

Însă, din mare risipă, Ismail a ridicat datoria publică a Egiptului, în 1876, la 91 de milioane de lire. Creditorii lui cei mai mari, Anglia şi Franţa, au pus Egiptul sub control economic. Suntem constrânşi să acceptăm presiunea străină, cele mai importante poziţii au căzut în mâinile englezilor.

Poporul se răzvrăteşte. Orabi-paşa, îndrăzneţ, patriot fanatic, organizează revoluţia şi cere să fie izgoniţi străinii şi să fie introdus regimul parlamentar. Sunt ucişi mulţi străini, Orabi-paşa tensionează toată Alexandria. Flota engleză bombardează oraşul şi debarcă detaşamente de marină.

De atunci începe ocupaţia engleză. A adus mari binefaceri – a adus ordine, a organizat serviciile, s-a îngrijit de reformele economice. Totuşi, poporul instruit încă îi privea cu supărare pe străini şi voia să scape de ei şi să devină stăpân la el acasă.

În 1900 apare pe scena politică a Egiptului o figură minunată, numai înflăcărare şi minte, Mustafa Kemal. Fondează partidul naţionalist cu programul „eliberarea naţiunii egiptene”.

Se face mare propagandă în exterior pentru drepturile Egiptului. Congresul partidului se reuneşte la Bruxelles (1912), este proclamată independenţa Egiptului şi începe războiul împotriva anglofililor şi a copţilor – consideraţi pe atunci instrumente ale Angliei.

Totuşi, toată această mişcare şi avântul pentru eliberare erau limitate la cercul restrâns al intelectualilor din Egipt. Poporul, felahul, rămânea cu desăvârşire nepăsător, nu-l atingeau noţiunile abstracte ale intelectualilor; dimpotrivă, poporul era mulţumit, pentru că englezii impuseseră disciplina şi ordinea şi împărţeau cu dreptate apa.

Felahii s-au trezit numai după războiul european.

Interlocutorul meu atinge cu fermitate problemele Egiptului de astăzi. Nu numai în legătură cu politica şi cu economia, ci şi în legătură cu civilizaţia:

— Civilizaţia europeană pe care au introdus-o masiv Muhammad Ali şi succesorii lui nu este din măruntaiele poporului; nu este rezultatul condiţiilor noastre locale şi al mentalităţii noastre orientale cu totul aparte. Şi în chip silit civilizaţia noastră nu mai este nimic altceva decât imitaţie.

De aceea nu am mai creat nimic, nici în ştiinţă, nici în artă. Singura noastră lucrare originală este cea teologică.

Imităm servil civilizaţia apuseană şi căscăm gura la ceea ce vine din Europa. Urmăm şi noi nevoile mondiale de astăzi. În toată viaţa noastră suflă un vânt nou, adus din Anglia, din Franţa...

Avem şi noi feministele noastre, logografii şi poeţii noştri influenţaţi încă de Victor Hugo şi de romantici. Avem o mulţime de traduceri din operele europene – ştiinţifice, sociale, legislative, romane, piese de teatru.

Răspândirea ziarului a luat o amploare uimitoare, mai ales după război. Şi asta din două motive: 1) evenimentele politice şi economice interesează astăzi un cerc mult mai larg; 2) astăzi sunt mult mai mulţi oameni care ştiu să citească. În 1917 numai 8% cunoşteau cititul şi scrisul. Astăzi funcţionează multe şcoli şi frecvenţa a devenit obligatorie.

Anual sunt trimişi în Europa 500 de studenţi pe cheltuiala statului ca să studieze ingineria, chimia, dreptul, medicina. Pentru bursierii aceştia bugetul nostru alocă 200 000 de lire pe an.

Aducem, cât putem, o mai bogată lumină din Europa. Dilema care i se impune oricărui popor oriental este tragică: sau va dori să excludă civilizaţia apuseană – şi atunci va rămâne înapoiat, neadaptat la viaţa de azi, pradă uşoară a oricărui popor înaintat, sau va accepta

civilizaţia apuseană – şi în mod obligatoriu o va imita servil şi va da la o parte mica, şi totuşi încă originala lui viaţă economică, socială şi spirituală.

— Dilemă nu există, i-am răspuns. Fie că vrea sau nu, orice popor înapoiat va urma civilizaţia Europei – organizarea ei economică, progresul ei ştiinţific, societatea ei, politica ei. Alt drum nu există.

Numai atunci când civilizaţia apuseană va decădea şi organizarea ei admirabilă se va descompune, lumea orientală va da iarăşi Europei ceea ce i-a dat dintotdeauna: sămânţa nouă.

Deoarece, cred eu, nu-i întâmplător că toate religiile – adică toate seminţele – pe care le-au muncit măruntaiele pământului au venit din Orient. Orientul este stăpânit de nebunie, se aprinde. Apusul primeşte, hrăneşte, limpezeşte, analizează – preschimbă flacăra în lumină.

Până acum aşa a fost împărţită extraordinara colaborare – bărbat şi femeie – pe lume. Orientalul este bărbatul Europei!

Ne plimbăm pe sub curmali, pe malurile Nilului, vorbim şi toată lupta postbelică, dramatică, a Egiptului se desfăşoară dinaintea mea. Cum un popor, cu supărare şi grabă, se trezeşte din sclavie, dibuie, doreşte, se târăşte să găsească lumina şi libertatea.

Numai felahii au simţit, în Războiul Mondial, pentru prima oară sclavia. Au trimis, pe deasupra, în război un milion de suflete. Le-au fost rechiziţionate animalele şi recoltele; în război, sub bici, patruzeci de mii de felahi au devenit muncitori speciali şi trudeau pentru nevoile Aliaţilor.

În acelaşi timp se stârneşte o mare frământare în ţară; se schimbă configuraţia economică şi socială a Egiptului. Sunt create noi mici industrii, îşi face apariţia o nouă clasă

a posesorilor de capital, decad boierii. Şi, în paralel, muncitorii speciali care lucrau în armată formează pentru prima oară în Egipt o clasă muncitoare responsabilă. Şi ţăranii au suferit mult din cauza războiului – au fost ucişi, le-au fost luate animalele şi bunurile; funcţionarii sunt daţi la o parte de englezi, care sunt plătiţi cu salarii grase.

Războiul s-a sfârşit, egiptenii aşteaptă ca Anglia să-şi îndeplinească promisiunea – să elibereze Egiptul. Anglia refuză. Încep grevele, sunt înfiinţate partide naţionaliste foarte radicale, sunt organizate alegeri, apoi sunt anulate, poporul se mânie, toată ţara clocoteşte. Felahii şi copţii se unesc şi cer independenţa; semiluna şi crucea[25] se unesc în mitinguri şi în sărbători naţionale. Ceea ce religia despărţea până acum uneşte conştiinţa naţională. Poporul a trecut de prima etapă a izbăvirii lui, religia, şi a ajuns la a doua – dar nu ultima –, la patrie.

Unui viclean şi foarte influent conducător copt îi spuneam odată:

— Ca să se trezească poporul, există un mijloc: să se redreseze economic. Egiptul are mari întinderi de pământ care sunt proprietatea a câţiva feudali. Milioane de felahi muncesc pe proprietăţile acestea şi mor de foame. Cum priviţi problema asta?

Interlocutorul meu a tuşit. Iar eu am zis din nou:

— Ce părere aveţi despre exproprierea pământurilor?

Se gândi puţin, fără îndoială ar fi preferat să nu fiu aşa de obraznic. Ar fi atât de confortabil şi atât de retoric să ne limităm la cuvinte mari şi frumoase: naţionalism, frăţie, libertate, sufletul felahului! Pentru ce să vorbim despre trupul lui? A pus mâna pe telefon nervos, apoi l-a lăsat jos hotărât şi a spus:

---

[25] Felahii erau de religie musulmană, iar copţii, de religie creştin ortodoxă.

— Egiptul e o ţară foarte bogată. Avem chiar şi două-trei recolte pe an. Aici, o bucăţică de pământ poate să hrănească lejer o familie întreagă...

— Deci?

— Deci chestiunea la care v-aţi referit (se feri să reproducă literal exprimarea „exproprierea pământurilor”) nu e aici atât de gravă ca în alte ţări mai puţin privilegiate.

— Deci?

— Cred că v-am răspuns la întrebarea.

Într-adevăr, răspunsese. Am plecat cu inima strânsă. Soarta felahului, a acestui nefericit om şi animal şi frate al nostru, care munceşte ca un câine şi moare de foame, mi-a umplut inima de indignare şi de amărăciune.

Lumea musulmană se trezeşte. După ultima statistică (1923), musulmanii din toată lumea au ajuns la 277 de milioane.

Egiptul e destinat să joace un rol capital. Poziţia lui geografică în centrul lumii musulmane, strânsul contact zilnic şi conflictul lui cu Europa şi sprinteneala lui din ultimii ani, frământările lui politice şi economice îl aşază într-un post de pază mai sensibil şi mai înaintat în ordinea musulmană.

Din Maroc până în China, din Turkestan până în Congo, musulmanii, venind în contact cu europenii şi reacţionând, încep să simtă că îi unesc multe lucruri în comun, legături foarte strânse – religie, tradiţii, interese economice.

Cu piedici, neînţelegeri, amânări, dar în mod sigur, începe să se săvârşească dinaintea ochilor noştri unirea extraordinară a popoarelor musulmane. Atât de aproape de ochii noştri, încât n-o vedem. Şi chiar dacă vedem ceva, este doar un crâmpei întâmplător, niciodată întregul.

Mustafa Kemal, ZaghlĹ«l, regele de-acum al Hedjazului, Ali Jouhar, acest nou Luther, conducător al indienilor

musulmani şi un foarte iubit colaborator al lui Gandhi – toate aceste figuri nu sunt pur şi simplu individualităţi interesante. Ele exprimă o nemaipomenită frământare internă, sunt puţinele voci limpezi care încep să dezvăluie nedesluşita, încă nepregătita voinţă a lumii musulmane orientale.

Şi chiar mai mult: învecinat cu religia, un nou curent desăvârşeşte şi răvăşeşte popoarele asiatice şi africane: naţionalismul. Conştiinţa naţională s-a trezit pentru prima oară în aceste popoare.

Religia nu mai joacă, în mişcarea lor, primul rol; noua – pentru ei – idee de patrie îi înflăcărează cu entuziasm şi îi uneşte.

Multe popoare orientale au stârnit recunoştinţă în Războiul Mondial.

1) Ca să-i folosească drept instrumente, europenii au aprins în ei şi au aţâţat conştiinţa naţională. I-au învăţat că au drepturi şi că, dacă îi vor ajuta pe Aliaţi, după victorie Aliaţii le vor dărui libertatea.

2) Milioane de egipteni, indieni, senegalezi, algerieni s-au grăbit să lupte în armatele europene. Acolo i-au învăţat să lupte cu cele mai noi sisteme de război, să folosească desăvârşit armele cele mai noi, şi i-au mai învăţat să ucidă europeni.

3) Având cu ei relaţii zi de zi, popoarele orientale i-au cunoscut mai bine pe europeni, i-au văzut de aproape, au văzut adesea resorturile lor josnice, certurile dintre ei, interesele contradictorii. Au scăpat de frica lor.

4) S-a sfârşit războiul. S-au întors în patria lor complet schimbaţi. Treziţi, stăpânind acum cunoştinţe tehnice speciale, adăpaţi cu teorii propagandistice subversive. Ştiau că aveau drepturi, şi le revendicau. Au devenit plămada extraordinară a poporului lor.

5) Europenii nu şi-au ţinut promisiunile. Nu numai că nu le-au dat deplina libertate pe care le-au promis-o ca să-i târască în război, dar adesea au şi făcut uz de măsuri violente ca să înăbuşe – pentru interesul lor egoist – lumina pe care o aprinseseră deja în întunecatele mulţimi orientale.

Dar lumina – aceasta e firea ei – se înmulţeşte mereu, se înfurie, se face flacără.

Adăugaţi la cauzele acestea şi cei doi factori foarte importanţi care trezesc şi unesc Orientul împotriva Apusului:

a) Orice acţiune de astăzi în orice punct de pe pământ are repercusiuni directe pe cele cinci continente. O victorie a armatelor orientale în Maroc sau în Shanghai străbate în aceeaşi clipă, graţie mijloacelor de comunicare contemporane, toate popoarele orientale şi le umple de entuziasm şi încredere. Fenomenul acesta este, desigur, nemaivăzut în istoria omenească.

b) Rusia. Aceasta orchestrează tot avântul revoluţionar al Orientului, precum şi acţiunile şi duşmăniile popoarelor orientale împotriva Europei capitaliste şi a Americii. Răspândeşte în Orient, prin propagandă, idei foarte simple: să fie alungaţi capitaliştii exploatatori şi fiecare popor să devină stăpân la el acasă.

Astfel, dintr-o cauză diferită, popoarele orientale se trezesc şi se răzvrătesc. Cum e firesc, cauzele economice joacă şi aici un rol primordial. După război nevoile vieţii au crescut, condiţiile economice s-au schimbat profund. Popoarele înapoiate au mărit, silit, pasul.

Priviţi Egiptul: mai întâi străinii au fost singurii capabili să-i exploateze bogăţiile, să-i întreţină comerţul, să înfiinţeze fabrici, să deschidă bănci, să întreprindă mari lucrări tehnice. Astăzi băştinaşii încep, prin adaptare foarte abilă, să-i înlocuiască, în toate aceste manifestări ale vieţii

economice, pe străini. Nu doar că nu mai au nevoie de ei, dar le sunt şi un obstacol nesuferit. Noua ordine burgheză, care s-a născut mai ales după război, are un interes direct, imperios, să-i alunge.

Frământarea economică şi intervenţia vitală a elementului egiptean autohton în renaşterea economică a ţării sunt foarte profunde.

Comerţul se găsea altădată în mâinile străinilor; importul îl făceau numai străinii comanditari. Astăzi autohtonul vine direct în contact cu firmele europene. Este constrâns, prin urmare, să folosească şi metodele comerciale europene, semnează titluri de credit – lucru care, pe vremuri, nu era nicidecum acceptat –, înfiinţează bănci, se sincronizează.

Industria era altădată primitivă; lemnul, fierul, arama, bumbacul se prelucrau cu unelte medievale. Astăzi se importă maşini europene, se deschid fabrici, sunt urmărite toate progresele din mecanică.

Azi funcţionează şcoli pentru muncitori şi facultăţi cu profil comercial. Comunicaţiile s-au schimbat, automobilele sunt peste tot, satele se unesc între ele, de-acum se schimbă foarte repede mărfurile şi ideile.

Din raţiuni economice, poligamia a fost abolită în rândul poporului. Musulmanii se căsătoresc tot mai des cu femei europene. În aceeaşi casă conlocuiesc acum – lucru nemaiauzit altădată – familii diferite, cel mai adesea musulmani laolaltă cu creştini. În urma acestui contact forţat, pe care l-au impus condiţiile economice postbelice, datinile se transformă, ideile se schimbă, gândirea se lărgeşte.

Mulţi, orientali şi europeni deopotrivă, vestesc cu fraze frumoase superioritatea sufletului oriental şi, cu înflăcărare romantică, crăinicesc mereu că lumina va veni de la Răsărit.

Poate. Totuşi, ca să călcăm pe un teren ferm şi să nu ne luăm după profeţii – mereu nesigure, este, cred, corect să ne mărginim să constatăm nepărtinitor frământările de astăzi din lumea orientală şi să ne mulţumim cu primele manifestări imediate.

Astăzi civilizaţie orientală nu există. Ceea ce este curat oriental nu este adaptat la viaţa de-acum, ci provincial şi înapoiat. Orientul va fi, în chip forţat – ca să-şi creeze iarăşi propria civilizaţie –, discipolul Occidentului. Îşi va face stagiul mai întâi în civilizaţia apuseană. Şi stagiul acesta a început. Îşi însuşeşte mijloacele tehnice europene de producţie, noile metode din industrie şi comerţ, metoda critică analitică în gândire, se străduieşte să armonizeze condiţiile orientale de viaţă cu ştiinţa europeană.

Viitorul aparţine popoarelor care îmbină aceste două lucruri:

1) mijloacele tehnice modernizate;

2) o credinţă. Nu mă gândesc la religie, ci în general la un sentiment predominant foarte adânc.

Europa are astăzi întâietatea. Orientul, locul al doilea. Orientul, mai ales după război, a început să se iniţieze în mijloacele tehnice şi să se organizeze. Europa îşi tot pierde mereu orice credinţă predominantă, se descompune. Noul război mondial care stă să înceapă o va descompune, foarte probabil, cu totul, în mod violent. Şi atunci soarta lumii se va muta din Occident în Orient.

Iar când spun Orient mă refer şi la Rusia.

6. Kavafis

Cea mai remarcabilă figură spirituală a Egiptului este, fără îndoială, poetul Kavafis[26].

În semiîntunericul casei sale boiereşti încercam să-i disting faţa. Între noi este o masă mică, plină de pahare cu mastică şi cu whisky – şi bem.

Vorbim despre o mulţime de persoane şi idei, râdem, tăcem, şi iarăşi începe, cu oarecare strădanie, taifasul. Eu mă căznesc să-mi ascund în râs emoţia şi bucuria. Iată un om desăvârşit în faţa mea, care îndeplineşte isprava artei cu mândrie şi linişte, conducător pustnic, şi supune ritmului aspru al unui ajutor ascetic curiozitatea, iubirea de slavă şi senzualitatea.

Trebuia să se fi născut în secolul al XV-lea la Florenţa, cardinal, sfătuitor de taină al papei, trimis extraordinar la Palatul Dogilor, la Veneţia, şi timp de mulţi ani – bând, iubind, hoinărind pe canale, scriind, tăcând – să negocieze cele mai satanice, mai încâlcite şi mai scandaloase afaceri ale Bisericii Catolice.

Zăresc în întuneric, pe divan, figura lui – când şi când o expresie mefistofelică şi ironie, şi frumoşii lui ochi negri fulgeră pe neaşteptate, îndată ce cade peste ei o mică rază din lumina lumânărilor, şi din când în când se înclină iarăşi, tot numai fineţe, decadenţă şi oboseală.

Vocea lui e plină de nazuri şi de culoare – şi mă bucur că prin asemenea voce, toată numai cochetărie, se exprimă şiretul, coloratul, împodobitul lui suflet bătrân şi păcătos.

---

[26] Konstantinos P. Kavafis (1863–1933). Născut în Alexandria Egiptului, şi-a petrecut, cu mici intermitenţe, întreaga viaţă în oraşul natal. Este considerat cel mai de seamă poet din literatura greacă modernă. Pentru mai multe detalii despre biografia lui Kavafis, vezi Elena Lazăr, *Konstantinos P. Kavafis – Apanta/Opere complete. Poezia* (vol. I), Editura Omonia, Bucureşti, 2001, şi Elena Lazăr, *Panorama literaturii neoelene*, Editura Omonia, Bucureşti, 2001, pp. 189–193.

Aşa cum îl văd pentru prima dată, astă-seară, şi îl ascult, simt cu câtă înţelepciune un asemenea suflet încâlcit, greu împovărat de sfânta decadenţă a izbutit să-şi găsească forma lui în artă – cea desăvârşită care i se potriveşte – şi să se mântuiască.

În exterior improvizat, dar cu pricepere studiat, versul lui Kavafis, limba lui în chip voit nestatornică, rima lui ingenuă sunt singurul trup care putea să-i învăluie şi să-i dezvăluie sufletul.

Trup şi suflet în cântecele lui una sunt. Rareori a existat în istoria literaturii noastre o astfel de unitate atât de organic desăvârşită.

Kavafis este una dintre ultimele flori ale unei civilizaţii. Cu frunze duble, vlăguite, cu codiţă lungă, neputincioasă, fără sămânţă.

Kavafis are toate caracteristicile unui om excepţional al decadenţei – înţelept, ironic, hedonist, seducător, plin de memorie. Trăieşte „când indiferent, când curajos”. Priveşte de la fereastra lui, aşezat într-un fotoliu moale, şi aşteaptă *Barbarii*[27] să apară. Ţine în mână un pergament cu elogii delicat caligrafiate, este îmbrăcat de sărbătoare, fardat cu grijă, şi aşteaptă. Dar barbarii nu vin, şi către seară oftează, în linişte, zâmbind ironic pentru naivitatea sufletului său de a spera.

Privesc astă-seară şi mă bucur de acest suflet viteaz care îşi ia rămas-bun încet, nepăsător, fără forţă şi fără descurajare, de la Alexandria care dispare.

— Dar văd că nu beţi deloc! E vin de Chios, vă jur! De ce aţi tăcut?

Se apleacă şi-mi umple paharul, şi, pentru o clipă, ochiul său străluceşte cu sarcasm şi politeţe.

---

[27] Vezi poezia „Aşteptându-i pe barbari”, în volumul Konstantinos Kavafis, *Poeme*, ed. bilingvă, Editura Omonia, Bucureşti, 2008, p. 79.

Dar eu tăceam, pentru că mă gândeam la minunatul lui cântec *Zeul îl părăseşte pe Antonius*[28], şi nu îi răspundeam, pentru că îngânam încetişor în sinea mea:

Când pe neaşteptate, la ceas din miezul nopţii, vei auzi
Cum trece cortegiu nevăzut
Cu muzici, cu glasuri minunate –
Soarta ta, care de-acum se pleacă, faptele tale,
Care dădură greş, planurile vieţii tale,
Care, toate, se dovediră năluciri, nu le jeli în van.
Ca unul pregătit din timp, ca unul curajos.
Ia-ţi rămas-bun de la ea, de la Alexandria care pleacă.
Înainte de toate, nu te-nşela, nu spune că a fost
Un vis, că te-amăgi auzul tău;
Asemenea speranţe zadarnice nu le îngădui.
Ca unul pregătit din timp, ca unul curajos,
Aşa cum te-aranjează că te-ai învrednicit
De-o astfel de cetate,
Apropie-te cu tărie de fereastră,
Şi-ascultă cu tulburare, ci nu
Cu rugăminţi şi văicăreli de laşi,
Ca desfătare de pe urmă, glasurile,
Minunatele instrumente ale tainicului cortegiu,
Şi ia-ţi rămas-bun de la ea, de la Alexandria pe care o pierzi.
În aceeaşi seară, banchet de rămas-bun.

Niciodată n-am să uit acea seară, deoarece caracterizează, cred, epoca hotărâtoare pe care o trăim. O ameninţare pluteşte în aer, neliniştea străpunge până şi cele mai cordiale, mai iubite ceasuri şi dă un gust bătăios prieteniei.

---

[28] *Ibidem*, p. 111.

Suntem cincisprezece prieteni, am mâncat împreună, am râs o clipă şi după aceea unul mai tânăr decât mine mi-a spus cu dezgust şi tulburare:

— Trebuie să vorbim astă-seară, înainte să plecaţi. Multe dintre cele pe care le-aţi scris în *Anagénnese*[29] nu le acceptăm.

Se uită la mine înfiorându-se de dragoste şi ură şi mă ţintui cu privirea. Iar eu, cum sunt nebun după cei mai tineri decât mine şi am urechea mereu atentă, trează, neliniştită, hulpavă asupra lor, m-am bucurat.

— O să luptăm, am răspuns râzând, vă veţi spune părerea, eu o voi spune pe-a mea – şi pe careva tot îl ia Charos[30]!

Ne-am aşezat toţi în jurul unei mese mari, l-am pus prezident pe doctorul Pavlos Petridis şi am început lupta.

Ştiam că nu vom vorbi despre artă. Cu puţini ani înainte, noi, cercul acesta spiritual foarte înalt al Alexandriei, am fi discutat până-n zori despre Palamas şi Kavafis, despre problemele artei şi ale esteticii şi am fi recitat versuri. Acum, câte zile am rămas cu ei, rar, în treacăt, am vorbit despre intelectuali şi literatură. Sufletul se mutase, frontul luptei îşi schimbase direcţia. Toate acestea ne păreau vechi, podoabe zadarnice, preocupări de pierde-vară şi de înapoiaţi.

Şi astfel, în seara aceea, un aer polemic ne cuprinsese pe toţi. Cei mai tineri erau palizi, zgârciţi la vorbă, grăbiţi. Vorbeau cum trebuie să vorbească tinerii – fără ezitare!

---

[29] *Anagénnese* (*Renaşterea*) – publicaţie din Egiptul anilor de după Primul Război Mondial.

[30] Adică Moartea. Charos este, în mitologia greacă, personificarea morţii. În greaca nouă există expresia *píre ton o Cháros*, „l-a luat moartea”.

Erau dintr-o bucată, inflexibili, fără sclipiri poliedrice ale minţii, credeau.

Am vorbit – cu emoţie, ca şi cum ne-am fi făcut mărturisiri – despre datoria de astăzi a omului, despre datoria noastră. Împărţiţi în tabere diferite care sunt ordonate şi în care fiecăruia dintre noi trebuie să-i fie rânduit şi cum să lupte.

Repede, toată această adunare prietenească de seară începuse să se transforme într-un consiliu de război. Ca şi cum am fi fost asediaţi aievea şi ne-am fi adunat să luăm o hotărâre.

Ne-am împărţit în două tabere principale.

Unii susţineau că întotdeauna cauzele economice sunt primele imbolduri ale istoriei. Numai acestea pot să lumineze evoluţia vieţii şi să călăuzească gândirea şi fapta noastră. Toate celelalte cauze sunt secundare şi derivate.

Ceilalţi nu erau de acord. Unul, exprimându-şi gândul, spuse:

— Adesea mă îndoiesc că doar cauzele economice pot explica totul. Numai strâns cu uşa accept această atotputernicie economică.

Dacă sunt strâns cu uşa, adică dacă sunt constrâns de teorie să merg către faptă. Teoretic, cine supraveghează evoluţia acţiunii omeneşti poate că se vede uneori obligat să accepte şi factorul psihic, ca pârghie primară a istoriei. Însă cine se aruncă la faptă lăsând deoparte teoria este obligat – ca să aibă un teren ferm pe unde să meargă şi să clădească – să accepte numai factorul economic. Altfel se va pierde în indeterminări mistice primejdioase.

Când a venit rândul meu să-mi spun părerea, mărturisesc că eram puţin emoţionat. Aceasta era o masă prietenească, prietenii mei îşi luau rămas-bun de la mine, dar clipa în jurul nostru este atât de hotărâtoare, încât nu

îngăduie sentimentalisme. Iar prietenii mă priveau sever şi aşteptau.

Am încercat, în puţine cuvinte, să formulez acel *Credo* al meu:

— Sunt monist. Materie şi Spirit le simt foarte adânc că sunt una. Înăuntrul meu simt o singură substanţă.

Însă când sunt obligat să mă exprim, ca astă-seară, şi să formulez substanţa aceasta, sunt silit, fireşte, să mă exprim prin cuvinte, adică prin raţiune. În consecinţă, urmând firea raţiunii, separ forţat ceea ce prin natură este nedespărţit. Şi deoarece simţurile omeneşti sunt mărginite, de toate nemărginitele – probabil – înfăţişări sau, dacă vreţi, surse ale realităţii deosebesc numai două: ceea ce numim *Materie* şi ceea ce numim *Spirit.*

Un singur cuvânt, Materie sau Spirit – fiindcă, de atâta folosire, fiecare din aceste cuvinte a ajuns să aibă un anumit conţinut îngust –, ar fi exprimat doar o parte a primei substanţe, aşa cum o simt.

De aceea, când vreau să exprim prin cuvinte ceea ce este una, separ în două chiar şi cele mai înalte imbolduri ale istoriei – ale unui individ sau ale unui grup: *Foamea* şi *Pasiunea.*

Mă folosesc de cuvântul *pasiune*, şi nu de *spirit* deoarece cuvântul acesta a căpătat un conţinut ideologic, imaterial, distilat, care-mi este de neînţeles şi nesuferit. „Spiritul” cuprinde mult mai multă „materie” decât îşi închipuie materialiştii, precum şi „materia” cuprinde mult mai mult „spirit” decât îşi închipuie idealiştii.

Încât pot să-mi formulez gândul, în linii mari, în felul următor: foamea – cauzele economice – este, în clipele obişnuite, adică în cele mai multe, primul imbold. Dar în clipele hotărâtoare (mânie, ură, dragoste, instinct de reproducere etc.) primul imbold este pasiunea.

Însă, potrivit celor ce-am spus mai sus, când dezbatem pe marginea divergenţelor noastre, le vedem cum dispar.

Aşa am vorbit noi, şi deja se apropia revărsatul zorilor.

III
SINAI

Din timpul călătoriei lui Nikos Kazantzakis împreună cu pictorul Takis Kalmouchos pe Muntele Sinai. 1927.

1. Sinaiul

De mulţi ani Sinaiul, „muntele călcat de Dumnezeu”[31], strălucea în mintea mea ca un vârf inaccesibil. Marea Roşie, Arabia Pietroasă[32], micul port Raÿthos, lunga călătorie a cămilei prin deşert, rătăcirile prin munţii înfricoşători, neomenoşi, pe unde timp de patruzeci de ani au tot trecut, gemând, evreii, şi în sfârşit sfânta mânăstire, clădită deasupra „rugului aprins şi nemistuit de flăcări” – iată o ispravă pe care de ani buni, răznit prin marile oraşe, doream cu ardoare s-o săvârşesc.

Galileea, cu graţia ei idilică, cu armonioşii ei munţi blânzi, marea albastră şi micul port încântător, se întinde înapoia umerilor lui Iisus şi zâmbeşte şi-i seamănă – cum copilul îi seamănă mamei lui. Galileea este un comentariu simplu şi luminos în marginea Noului Testament. Dumnezeu pare aici paşnic, mulţumit cu puţin, vesel, ca un om bun.

Dar Vechiul Testament mă tulbura întotdeauna şi se potrivea mult mai profund cu sufletul meu. Când citeam această crudă Carte, toată numai răzbunare şi trăsnet, pe care, ca şi muntele unde a coborât Dumnezeu, dacă o

[31] În orig., *to Theobádiston óros*.

[32] În orig., *Petraía Arabía*, în lat. *Arabia Petrosa* – denumire pe care i-au dat-o romanii din pricina reliefului ei.

atingi fumegă, mă cutremura dorinţa arzătoare de a merge să văd cu ochii mei respingătorii munţi în care s-a născut[33] şi să-i ating.

Niciodată n-am să uit un mic dialog avântat, plin de vioiciune, pe care l-am avut odată cu o femeie într-o grădină. Eu spuneam:

— Sunt scârbit de cântece, de artă, de cărţi. Toate îmi par fără substanţă, simple terfeloage. E ca şi când ţi-e foame şi, în loc să ţi se dea carne, pâine şi vin, ţi se aduce doar meniul, şi tu îl mesteci, ca o capră.

Aşa vorbeam, mânios. Femeia din faţa mea era palidă, cu arcadă proeminentă, cu gură lată, ca o ţărancă rusoaică.

— Iată cum îşi potolesc astăzi foamea sufletele noastre scoase din fire, ca nişte capre.

Iar aceea răspunse râzând:

— Îmi vorbiţi cu mânie. Dar sunt de acord cu dumneavoastră. O singură carte există, pentru că nu este din hârtie, ci picură sânge, e toată numai carne şi oase – Vechiul Testament. Evanghelia îmi pare ca un muşeţel pentru cei naivi şi rătăciţi. Ca un miel, într-adevăr, a fost Iisus, pe care l-au înjunghiat pe iarbă verde, la Paşti, fără ca El să se împotrivească, cu inimă bună, purtându-se ca un copil. Dar Iehova este Dumnezeul meu. Greu, ca un barbar care vine din pustiul cel înfricoşător, cu o secure la cingătoare. Cu securea aceasta Iehova deschide inima mea ca să intre.

Peste puţin, femeia cea palidă spuse mai încet:

— Vă amintiţi cum vorbeşte cu oamenii? Aţi văzut cum trosnesc oameni şi munţi în palmele lui? Aţi văzut cum fac regatele sub picioarele lui? Omul strigă, plânge, se împotriveşte, se vâră în stânci, coboară în gropi. Se

[33] În care s-a născut Vechiul Testament, de care autorul aminteşte mai sus.

căzneşte să scape. Dar Iehova este înfipt ca pumnalul în rărunchii lui.

Aşa vorbea, în grădina scăldată de soare, femeia cea palidă; şi din clipa aceea a străfulgerat înăuntrul meu dorinţa de a merge în matca unde s-a născut sângerosul Dumnezeu şi de a intra – aşa cum intrăm în bârlogul leului.

Iar astăzi, în dimineaţa în care am zărit în faţă Arabia Pietroasă şi, în depărtare, munţii drepţi care scot aburi în soare, am şuierat de bucurie şi de teamă. Intram în bârlogul leului.

Raÿthos, fermecătorul portuleţ al Sinaiului. Marea verde, case puţine în lungul ţărmului, caice vopsite în roşu, galben şi negru.

Linişte şi încântare, munţii deschişi, albaştri, marea răspândea un miros plăcut, ca de pepene verde. Tovarăşul meu, pictorul Kalmouchos, se întoarse spre mine şi zise râzând:

— Am făcut o greşeală, nu vedeţi? Am ajuns pe o insulă grecească, în Sifnos[34]!

Dar în spate apărură curmalii, pe chei se iviră două cămile, întoarseră o clipă capul spre mare, se clătinară puţin, îşi deschiseră picioarele de două-trei ori şi se pierdură încet, legănat, printre case.

Am călcat pe nisipul mărunt, păşeam şi inima noastră dansa. Nu cumva toată această privelişte simplă, liniştită era un joc al minţii noastre? Nisipul era plin de cochilii mari, faimoasele cochilii ale Mării Roşii. Casele erau clădite din copacii pietrificaţi ai mării, din corali îmbrăcaţi în marmură şi bureţi, din stele-de-mare şi scoici uriaşe. Oamenii străluceau, cu ochi migdalaţi şi feţe negricioase, cu albele lor veşminte[35] unduioase; o fetiţă ciocolatie se juca în nisipul alb, îmbrăcată cu o rochie de un roşu strălucitor.

---

[34] Insulă din arhipelagul Cicladelor.

Câteva case europene de lemn, cu verande, cu grădini drăguţe, simetrice, cu cutii de conserve goale aruncate în drum; două englezoaice stau sub un parasolar mare, verde şi citesc; sunt albe-albe, ca nişte moarte, şi inima îţi amorţeşte.

Mergând de-a lungul ţărmului am ajuns la metocul din Sinai. De aici vom lua cămilele şi vom porni spre muntele călcat de Dumnezeu. O curte mare, de jur împrejur chiliile, casele de oaspeţi, cele două şcoli greceşti pentru băieţi şi fete, magaziile, presa de ulei, bucătăriile – iar în mijlocul curţii, biserica.

Şi mai presus de toate, cea mai mare minune din pustiu: stareţul metocului, arhimandritul Theodosios. O inimă caldă de om, toată numai dragoste.

Rar vin grecii în pustiul acesta. Şi arhimandritul Theodosios, înalt, om nobil, grec înflăcărat din Çeşme, din Asia Mică, ne-a primit ca şi cum ar fi primit Grecia.

Tot ceremonialul dumnezeiesc, atât de iubit, al sfintei ospitalităţi: dulceaţa, apa rece, cafeaua, masa aşternută, faţa de masă albă, înmiresmată, bucuria care străluceşte pe feţele celor care îl servesc pe oaspete...

Pe geam se vedea strălucind Marea Roşie, în faţă erau munţii Tebaidei, brăzdaţi de aburi, învăluiţi în lumină. Vorbeam cu stareţul despre cele „şaptezeci de tulpini ale curmalilor” pe care le menţionează Scriptura cum că le-au găsit în satul acesta, Raÿthos, evreii când au trecut Marea Roşie. Apoi am întrebat despre cele „douăsprezece izvoare de ape”. Ca şi cum aş fi întrebat despre rude, întorcându-mă după ani mulţi în patrie. Într-atât se potriveau aceste întrebări biblice cu tot pustiul din jurul nostru şi cu munţii din faţă, unde s-au nevoit marii asceţi. Şi când am aflat că încă trăieşte curmalul şi curg încă izvoarele m-am bucurat.

---

[35] În orig., *tzelempíes*, citit *telembíes*, veşminte tradiţionale în lumea arabă, de forma unor cămăşi lungi şi largi, albe sau colorate.

Deseori am gustat în viaţa mea fericiri asemănătoare – după călătorie, un pahar de apă, un acoperiş blând, o inimă omenoasă care trăia necunoscută într-un colţ al pământului, caldă şi nerisipită, şi aştepta oaspetele. Şi când oaspetele apare de la capătul drumului, inima tresaltă de bucurie că a găsit un om. Şi precum în dragoste, tot aşa şi în ospeţie, cel care dă este cu siguranţă mai fericit decât cel care primeşte.

Au venit Taëma, Mansur şi Aua, cei trei cămilari care ne vor ajuta să urcăm pe vârful muntelui Sinai. Cu veşminte colorate, cu trei cununi din păr de cămilă înfăşurate pe cap, cu un iatagan lung petrecut cu o curea pe după umăr. Beduini supli, cu picioare subţiri, cu ochi rotunzi, vultureşti. Ne-au salutat ducându-şi palmele la inimă, la buze şi la frunte.

Fiecare îşi trăgea cămila încărcată cu provizii, cort, paturi de campanie şi cuverturi pentru călătorie. Aveam să rămânem în pustie trei zile şi trei nopţi.

Am învăţat câteva cuvinte, cele mai folositoare pentru această convieţuire a noastră de trei zile cu beduinii: cum numesc ei focul, apa, pâinea, pe Dumnezeu şi sarea.

Cămilele au îngenuncheat mugind cu răutate. Ochii lor străluceau frumoşi, nemiloşi, răzbunători. Hamurile erau împodobite cu ciucuri de păr portocalii şi negri.

— Daţi puţină curmală cămilelor, să li se îndulcească dintele! porunci stareţul.

Şi Policarp, bălaiul diacon cipriot, aduse într-o traistă curmale şi le împărţi beduinilor şi cămilelor.

Am pornit, şi dintr-odată ne-am afundat în pustiul nemărginit. Îndată, la un pas de mânăstire, începe pustiul, cenuşiu, nesfârşit, sterp.

Ritmul cămilei, unduios şi răbdător, îţi vrăjeşte trupul, sângele se aranjează potrivit cu mişcarea aceasta, şi, împreună cu sângele, sufletul omului. Timpul se eliberează

de matematicele paturi ale lui Procust după ce îl înghesuise şi-l înjosise temperata mentalitate apuseană. Aici, prin legănarea „corabiei deşertului”, timpul îşi regăseşte ritmul primitiv, devine o substanţă curgătoare şi indivizibilă, un uşor vârtej tainic care preschimbă gândirea în visare şi în muzică.

Ore întregi, încredinţat ritmului acestuia, am simţit de ce orientalii citesc Coranul legănându-se înainte şi înapoi, ca şi cum s-ar afla pe o cămilă. Astfel transmit sufletului lor mişcarea monotonă, fără sfârşit, care îi va purta în marele pustiu tainic – extazul.

Cinci ore am tot mers prin nisipul bălai, soarele a apus. Ajunseserăm de-acum la poalele muntelui. Taëma, care mergea în frunte, se opri. Dădu semnalul că aşezăm corturile.

— Crrr! Crrr! făcură din adâncul gâtlejului călăuzele, şi cămilele, gâfâind obosite, îngenunchează pe picioarele din faţă, apoi căzură brusc pe cele din spate, ca nişte case care se prăbuşesc.

Le-am despovărat. Ne-am înălţat cortul, Aua a alergat şi a adunat câteva surcele, am aprins focul, Mansur a luat din sac cratiţa, untul şi orezul şi s-a apucat să gătească.

Frigul era înţepător. Ne-am aşezat în jurul focului, iar Kalmouchos s-a apucat să picteze pe o bucată de hârtie felurite animale şi să întrebe:

— *Fi kaplan?* (Sunt lei?)

Şi beduinii, privind cu bucurie neaşteptată leul pictat, strigau:

— *Fi! Fi!* (Este! Este!)

— *Fi taabin?* (Sunt şerpi?)

— *Fi! Fi!*

În acest timp Taëma amesteca o făină spumoasă de porumb cu apă; cu mâinile lui negricioase cu degete subţiri, făcu din ea o plăcintă în tigaie şi începu s-o frigă ca

pe o pâine în spuză. Pilaful mirosea bine, ne-am aşezat, am mâncat toţi laolaltă, am făcut ceai, am fumat, am tăifăsuit şi apoi focul s-a tot micşorat, nu mai vedeam, şi am tăcut.

O bucurie tainică îmi vrăjise sufletul. Mă căzneam să înăbuş tot acest romantism – pustiul, Arabia, cortul, beduinii – şi-mi luam în râs inima, care se răvăşea şi bătea tare.

M-am întins în cort, am închis ochii şi toată tăcerea, murmurul de nedezlegat al deşertului, se revărsă în minte şi în suflet[36]. Cămilele întinse în faţa cortului rumegau şi le auzeam încet măselele cum macină, fericite. Tot pustiul rumega ca o cămilă.

A doua zi, în zori, începu drumeţia prin munţi. Pustii, uscaţi munţi, neprimitori, care urăsc omul şi îl alungă. La răstimpuri câte o potârniche sălbatică cenuşie îşi lovea cu bubuit metalic aripile de negrele peşteri stâncoase; alteori câte un corb trecea pe deasupra noastră şi torcea ocoluri ca şi cum ar fi vrut să ne adulmece şi să ia o hotărâre.

Toată ziua, ritmul cămilei; monotonul cântec de leagăn al lui Taëma, soarele care se revărsa ca un foc de deasupra noastră şi făcea să tremure aerul peste stânci şi peste capetele noastre.

Urmam drumul câinos pe care-l apucaseră, acum mai bine de 3 000 de ani, evreii fugind din Egipt. Pustiul acesta pe care îl străbăteam a fost înfricoşătorul atelier unde a

---

[36] În orig., *sta phréna*: în firea (omului în general). În greaca veche *he phrénos* înseamnă în special minte, dar şi suflet, adică ambele facultăţi prin care omul se raportează la lume – raţiunea şi voinţa. Sediul acestei facultăţi era situat de vechii greci în piept. În greaca nouă cuvântul *ta phréna* (un plural neutru) îl găsim în expresii precum *éghine éxo phrenón* – şi-a ieşit din fire – sau *ton ékame éxo phrenón* – l-a scos din fire. Înţelesul acestor expresii ne conduce către dubla accepţiune, minte şi suflet, pe care i-au dat-o termenului vechii greci.

flămânzit, a însetat, s-a înfuriat şi s-a călit neamul lui Israel. Cu ochi lacom priveam stâncile una câte una, urmam drumul întortocheat prin prăpastie, îmi întipăream în minte toate şirurile de munţi aprinşi. Îmi amintesc, cândva pe un ţărm grecesc am stat ore-n şir într-o peşteră cu stalactite grele, cu gigantice falusuri de piatră, care aruncau o strălucire de un roşu aprins în lumina de făclie. Peştera aceasta era teaca mică a râului cel mare pe care o părăsise goală, pentru că îşi schimbase, prin veacuri, matca.

La fel, dintr-odată, mi-a străfulgerat prin minte şi imaginea prăpastiei pe care am străbătut-o astăzi prin soare. Iehova, nemilosul Dumnezeu, scurmase aceste şiruri de munţi ca să treacă. Înainte de a străbate pustiul acesta, Iehova nu-şi înăsprise faţa, pentru că nici poporul său încă nu se înăsprise. Îngerii-dumnezei erau împrăştiaţi în văzduh, nu era unul, ci duhuri nenumărate, necunoscute şi nevăzute. Îngerii-dumnezei suflau duhul vieţii în lume, năşteau, se uneau cu femeile, omorau, coborau pe pământ sub formă de fulgere, de tunete. Nu aveau patrie, nu aparţineau nici unui loc şi nici unui neam.

Dar încet-încet se întrupau, doreau anumite locuri înalte, stânci mari. Oamenii au uns stâncile acestea cu untdelemn, au oferit jertfe, le-au împroşcat cu sânge. Care este lucrul cel mai drag omului? Pe acesta trebuiau să-l ofere drept jertfă lui Dumnezeu, ca să-l îmbuneze. Îi ofereau pe fiul lor primul născut, cel mai preţios bun al omului.

Încet, cu veacurile, cu traiul bun, neamul s-a moleşit, s-a civilizat; s-a moleşit şi s-a civilizat şi Dumnezeul ei. Nu-i mai înjunghiau drept jertfă oameni, ci animale. Nu mai era inaccesibil şi nevăzut, ci primea şi lua chipuri accesibile ochiului omenesc: viţel de aur, sfinx, şarpe, şoim.

Astfel, înfricoşătorul Dumnezeu al evreilor a început să se moaie şi să decadă în Egiptul cel liniştit. Dar deodată au venit sălbaticele suflări neospitaliere ale faraonului, i-au rupt pe evrei de ogoarele cele grase şi i-au aruncat departe, în acest pustiu neroditor şi ucigător al Arabiei. Au început foamea, setea, mânia, răzvrătirea. Cândva se vor fi oprit aici într-o amiază în care erau flămânzi şi însetaţi şi vor fi strigat: „Mai bine să ne fi omorât Dumnezeu în Egipt, când şedeam lângă cazanele pline de carne şi mâncam pâine cât încape pântecele nostru!” Iar Moise ridica disperat, furios mâinile şi îi striga lui Dumnezeu: „Ce să-i fac acestui popor nerecunoscător? Acum va apuca pietre să mă omoare!”

Şi Dumnezeu se apleca deasupra poporului său şi trăgea cu urechea. Le trimitea când mană şi prepeliţe să mănânce, când sabie şi-i secera. Cu fiecare zi faţa lui, aici în pustiu, se făcea tot mai sălbatică, se apropia în chip tot mai dezgustător de poporul său – noaptea se făcea foc şi-l călăuzea ca fruntaş, ziua – stâlp de fum. Se cuibărea în Chivotul Legământului, iar leviţii îl lăsau jos pe pământ şi nici un suflet nu îndrăznea să se apropie de El.

Tot mereu faţa lui se îngusta, se înăsprea, lua înfăţişarea lui Israel, se întărea. Nu mai erau necunoscutele, fără de patrie, nevăzutele duhuri împrăştiate în văzduh; nu mai era Dumnezeul întregului pământ. Se făcuse Iehova, Dumnezeul unui singur neam, al neamului evreiesc – nemilos, răzbunător, sângeros. Pentru că trecea prin clipe grele – lupta cu egiptenii, cu amaleciţii, cu madianiţii şi cu pustiul. Trebuia ca, suferind, uneltind, ucigând, să învingă şi să se izbăvească.

Această prăpastie fără copaci, uscată, neomenoasă pe care o străbăteam era teaca înspăimântătoare a lui Iehova. Pe aici a trecut mugind.

Cum poţi să simţi neamul evreilor fără să străbaţi şi să trăieşti acest îngrozitor pustiu? În trei zile nesfârşite l-am traversat, pe cămilă. Gâtlejul mi se usucă de sete, tâmplele îmi zvâcnesc, mintea se răsuceşte urmând ca un şarpe prăpastia întortocheată şi lucitoare. Cum poate să moară un neam care a fost plăsmuit cu ciocanul în vatra aceasta vreme de patruzeci de ani? Eu, care iubesc neamul acesta nemilos, mă bucuram să văd stâncile sălbatice şi aspre unde i-au fost ascuţite virtuţile. Voinţa, stăruinţa, încăpăţânarea, rezistenţa şi, mai presus de toate, un Dumnezeu, carne din carnea lor, căruia îi strigau: „Dă-ne să mâncăm! Omoară duşmanii noştri! Dă-ne Pământul Făgăduinţei!” şi pe care îl sileau, cu forţa, să se supună.

În pustiul acesta sunt datori evreii să trăiască încă şi să domine în lume prin virtuţile şi prin răutăţile lor. Astăzi, vremelnic moment de furie, răzbunare şi violenţă, evreii sunt iarăşi, în chip silit, poporul ales al înfricoşătorului Dumnezeu al Ieşirii „din pământul Arabiei”.

Ah! Cum respiram adânc acest aer eroic primitiv!

Cum vom putea şi noi astăzi să întărim groaznicul chip al Dumnezeului nostru de-acum? Cum să găsim Cuvântul cel simplu care să poată cuprinde toate bogăţiile lui Dumnezeu, urile lui şi iubirile, bucuria şi durerea, puterea cea mare şi neputinţa lui fără leac? Dumnezeul adevărat depăşeşte cu dispreţ virtuţile noastre omeneşti, fiicele fricii, este Dumnezeul nimicirii şi totodată al creaţiei, moarte şi iubire împreună; naşte, fecundează şi omoară, naşte din nou, tot mereu, veşnic dansând dincolo de hotarele logicii, virtuţii şi speranţei.

Dumnezeu este forţa explozivă, întunecată, necunoscută, plină de toate posibilităţile, care izbucneşte până şi în cea mai mică bucată de materie.

Trec prin acest pustiu arabic plăsmuit de Dumnezeu, şi toată neliniştea de astăzi a omului îmi apasă tâmplele. Cum să ne salvăm şi noi creându-l, trup din trupul nostru, pe Izbăvitorul contemporan, pe Eroul care ne va călăuzi spre Pământul Făgăduinţei din zilele noastre?

Fiecare Izbăvitor vesteşte Cuvântul pe potriva neamului lui, a epocii în care s-a născut, a propriei alcătuiri. Dar toţi Izbăvitorii sunt una. Exprimă prin lucrări şi prin cuvânt mereu acelaşi preomenesc, omenesc şi postomenesc Strigăt. Dumnezeu este sfâşiat în trupurile oamenilor, se luptă să rostească un Cuvânt, să se uşureze, dar nu poate; doar aiurează şi mugeşte. Dar pe neaşteptate, într-o înălţare a întregului său trup întunecat cu multe capete, naşte Eroul. Ce înseamnă: naşte Eroul? Ajunge Erou. Şi îndată Strigătul nearticulat se limpezeşte, amintirea se luminează. Dumnezeu dobândeşte ochi şi, fără poticnire, vreme de câteva veacuri înaintează pe pământ.

Vorbeşte Eroul şi toată mulţimea se bucură, pentru că recunoaşte însuşi glasul lui. Lucrează, şi tot universul i se alătură şi doreşte să meargă împreună cu el, ca şi cum simte că asta voia, că aşa voia să lucreze de la începutul veacurilor.

Eroul, adică exprimarea cea mai desăvârşită a lui Dumnezeu într-o epocă şi într-un neam, dă coerenţă şi pregnanţă luptei, şi lumea aceasta întreagă este darul lui pentru om. Vedem cu ochii lui, auzim numai ceea ce acela a auzit întâi, mâncăm firimiturile de la masa lui bogată, câini şi Lazări. Nu putem să trecem pe unde acesta nu a deschis drum şi să rostim un cuvânt pe care acesta nu l-a plăsmuit. Stânca e seacă şi neînfloritã dinaintea noastră, până să vină el şi s-o lovească şi să ţâşnească apă ca să ne răcorim toţi. Viaţa a ajuns de-acum o mlaştină stătută, şi vine el, duhul furtunii, şi tulbură apele şi vindecă ologii.

Nenumărate lucruri stau în umbra inexistenţei şi-l aşteaptă pe Erou să le dea nume, adică viaţă şi valoare. Toate inimile, chiar şi cele mai nevrednice, strigă fără voia lor: „Atinge-te de mine, să ard şi să mă mântuiesc împreună cu tine!”

Haosul ia chip. Omul îşi alungă teama, se linişteşte. Începe iarăşi să-şi lucreze pământul cu încredere şi mintea măreşte, lăţeşte puţin, cât poate, soarta omenească.

Eroul nu este un fenomen ceresc neaşteptat. Rădăcinile lui sunt adânc înăuntrul mulţimilor. Până şi cel mai neînsemnat părinte contribuie, fără s-o ştie, la naşterea Eroului. Fiecare încercare a mulţimii se repede spre acest scop foarte îndepărtat, fără să ştie. Să creeze Eroul, pe Mesia, să se mântuiască.

Evreii cred că Mesia vine dacă fac fapte bune; nu vine, nu poate să vină, chiar să vrea, dacă evreii decad în trândăvie şi necredinţă. Fiecare faptă bună şi vitejească îl sileşte să se apropie, fiecare faptă rea şi laşă îl îndepărtează. Astfel, Mesia atârnă de toate faptele omeneşti. Este creat de om, de toţi oamenii, mici şi mari. Şi mai adânc: izbăvirea vine nu de la Mesia, ci de la fapta fiecărui individ în parte şi, în chip solidar, a întregului neam.

Dar încet-încet evreii n-au mai putut să îndure învăţătura aceasta aspră, plină de responsabilitate. Vor să vadă în scurta lor viaţă pe Mesia că vine şi să se bucure trăind răsplata şi eliberarea. De aceea au născocit Mesia mai mici, după statura lor: Sabatul şi ziua mare a Ispăşirii. Toată săptămână pot să facă nedreptăţi, să fie necredincioşi, să răpească, şi apoi toate le sunt iertate, pentru că vine Sabatul, Mesia cel săptămânal; dacă în ziua aceasta sunt curaţi şi se cufundă în rugăciune, toate nedreptăţile de peste săptămână le sunt iertate. La fel îl

aşteaptă cu nădejde şi pe Mesia cel anual, în ziua Ispăşirii, pentru toate păcatele de peste an.

Eroul unui neam îşi stabileşte întotdeauna drept scop Imposibilul; dar imediat gloata născoceşte mici posibilităţi, scopuri comode improvizate, şi scapă.

Dar trebuie întotdeauna să luăm Imposibilul drept scop. Gloatele îşi vor găsi mereu drumul lor – adică îşi vor adapta nevoile şi puterile la acest ideal inaccesibil. Cu cât idealul străluceşte mai sus, cu atât înălţarea gloatei este mai mare, cu atât micii zei improvizaţi se apropie şi mai mult de chipul înfricoşător al celui Nevăzut.

Astăzi, către amiază, am fi ajuns la mânăstirea din Sinai. Urcaserăm pe podişul Madiam, sus la 1 500 de metri, ieri-seară am înnoptat într-un cimitir musulman şi am înfipt cortul în faţa mormântului unui şeic.

Ne-am trezit la revărsatul zorilor. Frig usturător, zăpada ne acoperise cortul, tot podişul cel larg era alb-alb. Am desfăcut acoperişul rupt al colibei unui mormânt şi-am aprins focul. Bucurie! Flăcările urcau ca nişte limbi de foc. Ne-am aşezat toţi în jur ca să ne încălzim. Au venit şi cămilele şi şi-au întins gâtul deasupra noastră. Am băut rachiu de curmale, am făcut ceai, beduinii au întins pe zăpadă o rogojină mică, au îngenuncheat şi au început să se roage întorşi către Mecca.

Feţele lor neprihănite, arse de soare, s-au cufundat cu extaz în zeul lor simplu şi primitiv şi au strălucit. Priveam cu adânc respect aceste trei trupuri chinuite, înfometate cum se bucură şi cum se satură. Mansur, Taëma, Aua fuseseră răpiţi în ceruri. Simţeam că Raiul se deschisese o clipă şi că ei au intrat. Raiul lor, cel musulman, cel beduinic:

Soare, o livadă verde, mici pui de cămilă şi oi care pasc, corturi din păr de cămilă colorat, femei cu belciuge de

argint la glezne şi la braţe, vopsite cu galben şi negru, cu două aluniţe false pe obraz, stau în faţa corturilor şi tăifăsuiesc. Mâncărurile scot aburi – orez şi lapte şi pâine albă şi un pumn de curmale. Şi un urcior cu apă rece. Şi trei corturi sunt cele mai mari, trei cămile sunt cele mai iuţi, trei femei sunt cele mai frumoase – corturile, cămilele şi femeile lui Mansur, ale lui Taëma şi ale lui Aua...

La sfârşitul rugăciunii, când s-a închis Raiul şi cei trei beduini au coborât pe podişul Madiam şi ne-au văzut că stăm în jurul focului şi aşteptăm, şi-au reluat umila lor lucrare pământească, cu răbdare, şi s-au aşezat lângă noi tăcuţi.

Tovarăşul meu, Kalmouchos, se ridicase şi se juca cu zăpadă, iar eu am întins încet mâna spre Taëma şi i-am şoptit:

— *La illah ilallah, Muhamedu resul Allah!* („Unul este Dumnezeu şi Mahomed profetul lui!”)[37]

Taëma sări în sus. Ca şi când i-aş fi dezvăluit taina. M-a privit strălucind de bucurie şi mi-a strâns mâna.

Am pornit. Kalmouchos şi cu mine am mers pe jos, pentru că era frig şi ne grăbeam. Nu mai puteam să îndurăm ritmul molâu, răbdător al cămilei.

Admirabil se desfăşoară în dreapta şi-n stânga noastră munţii duri, de granit verde şi roşu. Din când în când mai zboară câte o păsăruică graţioasă, neagră, cu capul alb ca neaua. Kalmouchos o numea „jocheu”.

Un şir de cămile apăru de la marginea drumului şi pentru o clipă străluci, precum un basorelief pe piepturile roşii ale munţilor. Ne-am oprit puţin. Beduinii care veneau ne-au spus bun venit din toată inima:

— *As-salam alaykum!* („Pace vouă!”)

---

[37] Parantezele rotunde notează, aici şi mai jos, traducerea în greacă de către scriitor a exprimărilor în limba arabă.

Iar apoi, când au ajuns la cele trei călăuze ale noastre, i-am văzut cum îşi strâng mâinile, cum se apleacă unul pe umărul celuilalt, obraz pe obraz, şi cum se salută îndelung cu glas încetişor.

Văzuserăm în drumeţia noastră de trei zile această călduroasă întâlnire dintre oameni: beduinii se unesc în pustiu, se apleacă unul asupra altuia, îşi strâng mâna şi începe simpla, străvechea convorbire scurtă: „Cum o duci? Cum o duce femeia ta? Cum o duce cămila ta? De unde vii? Unde te duci?” Răspunde cel care a fost întrebat şi, îndată ce a sfârşit, pune şi el aceleaşi întrebări, şi începe răspunsul celuilalt. Cuvintele *salam* şi *Allah* se aud în fiecare clipă, iar întâlnirea aceasta capătă înţelesul sfânt, înalt pe care ar trebui să-l capete orice întâlnire între oameni.

Îi privesc cu emoţie pe copiii pustiului, cu obiceiurile lor străvechi, cu sufletele lor naive, cuceritoare. Trăiesc cu câteva curmale, cu un pumn de porumb, cu o ceaşcă de cafea. Trupul lor este ros, slab, picioarele lor – numai nerv şi subţiri ca de capră, ochiul lor şi urechea – minunate ca ale animalului.

De-acum mii de ani viaţa lor nu s-a schimbat. Căpetenia neamului lor, şeicul cu veşmânt[38] roşu, îi judecă după legea beduină, nescrisă. Au un respect religios pentru proprietate. Poţi să laşi orice lucru în pustiu şi să trasezi un cerc în jurul lui; locul devine inviolabil.

Locuiesc întotdeauna în corturi. Clădesc căsuţe improvizate, dar nu pentru locuit, ci drept cămări. Acolo este depusă toată modesta lor bogăţie: făină, orez, cafea, zahăr, tutun. Pleacă, se mută, îşi lasă luni în şir căsuţele deschise; rămân inviolabile.

---

[38] În orig., *burnúzi* – halat, deci un veşmânt lung şi mai larg, un fel de manta.

Dacă treci pe lângă un curmal străin şi mănânci curmale şi laşi sâmburii grămădiţi în preajma pomului, proprietarul curmalului se bucură, pentru că a făcut un bine unui trecător înfometat. Însă dacă găseşte sâmburii împrăştiaţi departe de pom, proprietarul îşi iese din fire; urmăreşte hoţul şi se răzbună neîndurător pe cămilele şi pe oile lui.

Sunt cei mai săraci şi cei mai ospitalieri oameni din lume. Flămânzesc, dar nu mănâncă nimic, ca să aibă mereu în cortul lor ceva cu care să-i servească pe străini. Le e foame şi niciodată nu cer. În Raÿthos mi-au povestit că o fetiţă beduină stătea şi se uita la câţiva călători cum mănâncă; îi dădeau, dar din mândrie ea refuza să primească; şi deodată a leşinat şi a căzut de foame.

Marea dragoste a beduinului este cămila sa. Mă uitam la Taëma, la Aua şi la Mansur cum le tresălta delicata cochilie a urechii când auzeau fie şi cel mai neînsemnat gâfâit al cămilei. Se opreau, îndreptau samarul, îi dibuiau pântecele, tăiau orice iarbă uscată pe care o găseau şi i-o dădeau să mănânce. Şi seara o despovărau, o acopereau cu o cuvertură de lână, întindeau un şervet pe pământ şi, aplecaţi, îi curăţau, încet-încet, traista. Un vechi cântec arab o laudă cu comparaţii îndrăzneţe pe această iubită tovarăşă a beduinului:

> Păşeşte, înaintează cămila pe nisip. Este ţeapănă ca scândurile coşciugului. Coapsele ei au carne vânjoasă şi seamănă cu o poartă înaltă de fortăreaţă.
> Urmele funiei pe coastele ei seamănă cu lacuri seci zvântate, pline de pietriş. Ţeasta ei e dură ca o nicovală. O atingi şi crezi că atingi o pilă. Cămila este ca un apeduct, căruia meşterul grec care l-a zidit i-a acoperit creasta cu ţigle.

Lăsasem în urmă cămilele, urcam în grabă muntele, doream de-acum să zărim mânăstirea. Puţină apă într-o groapă, câţiva curmali, o căsuţă de piatră. Mai încolo, o cruce de fier înfiptă într-o stâncă. Ne apropiam.

Şi pe neaşteptate, din vârful unei stânci, strigătul voios al lui Kalmouchos:

— *Der!* („Mânăstire!”)

Jos, într-o vale dintre doi munţi înalţi, apăru, înconjurată de ziduri înalte ca o fortăreaţă, vestita mânăstire din Sinai. Ţinta călătoriei. Mult dorisem la viaţa mea clipa aceasta, şi acum, că ţineam în mâini fructul marii osteneli, mă bucuram în linişte, în tăcere, şi nu mă grăbeam.

O clipă, impulsul de a mă întoarce. Străfulgeră în mine aspra bucurie de a nu culege şi de a nu beneficia de fructul acesta al dorinţei mele. Dar vai, suflă o adiere uşoară, încărcată de mireasma de la pomii înfloriţi. Ca de migdali. Piscul sufletului meu a fost cucerit, a învins în mine omul care acceptă bucuria şi încântarea, şi am înaintat. Kalmouchos alerga deja înainte, cântând.

Acum zăream şi eu bine mânăstirea – zidurile, turnurile, biserica, chiparoşii. Peste puţin am ajuns la grădini. Inima mi-a tresărit uimită şi veselă. M-am urcat pe gard şi am privit – străluceau în soare, drept în mijlocul pustiului, măslini, portocali, nuci, smochini şi uriaşi migdali înfloriţi. Căldură dulce, miros plăcut, vuiet de insecte minuscule care lucrează.

M-am bucurat îndelung de faţa aceasta a lui „Dumnezeu”, cea veselă, care iubeşte oamenii, cea făcută din lut, apă şi sudoare omenească.

Acum trei zile mă întâmpina cealaltă faţă a lui, înfricoşătoare, neînfloritâ, toată numai granit. Spuneam: acesta este adevăratul Dumnezeu, focul care arde, granitul care nu este scrijelit de dorinţe omeneşti. Iar acum, aplecându-mă peste gard în această grădină,

înflorită toată, trăiesc cuvintele ascetului: „Dumnezeu este tresărire şi lacrimă blândă.”

„De două feluri sunt minunile”, spune Buddha. „Cele trupeşti şi cele sufleteşti. În primele nu cred; cred în celelalte.” Mânăstirea aceasta din Sinai este o minune sufletească. În cel mai sălbatic pustiu, printre neamuri hrăpăreţe, de religii diferite, de limbi diferite, în jurul unui izvor de apă, acum paisprezece veacuri era înălţată ca o fortăreaţă mânăstirea aceasta, şi rezistă forţelor naturale şi omeneşti care o împresoară.

După o călătorie de trei zile în pustiul morocănos, îndată ce am văzut în faţă migdalii înfloriţi ai mănăstirii, inima mi-a tresăltat: aici, am simţit, există o conştiinţă omenească mai înaltă, aici virtutea omului învinge pustiul...

Acum mă plimb pe zidurile mănăstirii şi mă orientez. Mă aflu între munţii biblici, în peisajele înalte ale Vechiului Testament. La răsărit se înalţă dinaintea mea Muntele Ştiinţei, unde Moise a înfipt şarpele de aramă. În dosul muntelui, ţara amaleciţilor şi munţii amoreilor. Drept la nord se întind pustiul Kedar, Edomul şi munţii Teman, până la pustiul Moab. La sud, promontoriul Pharan şi Marea Roşie. În sfârşit, la apus, lanţul muntos al Sinaiului, Vârful Sfânt, unde i-a vorbit Dumnezeu lui Moise, şi mai încolo Vârful Sfânta Ecaterina.

Între munţi, la o înălţime de 1 500 m, este clădită, ca o fortăreaţă pătrată cu turnuri şi ambrazuri, mânăstirea din Sinai. Privesc jos în curtea ei mare. Biserica străluceşte în mijloc şi alături de ea o mică geamie albă, semiluna se uneşte aici frăţeşte cu crucea. În jur sclipesc, acoperite de zăpadă, chiliile, magaziile, camerele de oaspeţi.

Trei călugări şed la soare şi se încălzesc. În liniştea mare a dimineţii cuvintele lor răsună clar în văzduh. Unul povesteşte despre minunile pe care le-a văzut în America – vapoare, păduri, oraşe, fabrici; celălalt, cum se frig la

frigare mieii în patria lui, în Lidoriki; iar al treilea, despre minunile Sfintei Ecaterina – cum au luat-o îngerii şi au purtat-o din Alexandria până pe Vârful Sfânta Ecaterina şi cum încă se păstrează forma trupului ei pe stânca pe care au pus-o.

Grădina mănăstirii sclipeşte în zăpadă şi în soare. Liniştit foşnesc măslinii, lucesc portocalele în frunzişul lor întunecat, chiparoşii se înalţă ascetici, negri ca tăciunele. Şi în acelaşi timp atingerea aceasta cutremurătoare: încet, ritmic, ca o răsuflare, vine şi tulbură nările – nările şi mintea – mireasma de la migdalii înfloriţi.

Mă gândesc cum a putut această fortăreaţă călugărească să îndure tăcutele suflări primăvăratice şi cum nu a căzut, atâtea veacuri, într-o primăvară. Fraza celui mai aspru pustnic, Sfântul Antonie, îmi tulbură de ani buni, prin adânca ei suferinţă omenească, inima: „Dacă te aşezi în pustie şi inima ta se linişteşte, şi pe neaşteptate auzi ciripit de vrabie, inima ta nu mai are liniştea dintâi.”

Un călugăraş palid a urcat în turnul unde mă aflam. Ne-am pus pe taifas. Era din Creta, avea optsprezece ani. În jurul ochilor lui, două cearcăne albastre, puful des de pe obraji strălucea, aşa cum îl bătea soarele. Peste puţin, din chepeng apăru gâfâind un bătrân, cam de optzeci de ani, plăcut, liniştit, abia trăgându-şi suflarea. Nu mai avea putere să dorească nici binele, nici răul. Măruntaiele lui erau cum le vrea Buddha, goale.

Ne-am aşezat tustrei la soare, pe o bancă. Tânărul scoase din sân şi ne dădu o mână de curmale. Bătrânul, frecându-şi palma pe genunchi, se porni să-mi povestească cum a fost zidită şi cum a luptat atâtea veacuri mânăstirea . Aşa cum şedeam la soare înconjurat de munţii aceia incredibili, sinaxarul mănăstirii mi se păru simplu şi adevărat ca o poveste.

— În jurul fântânii unde fiicele lui Iotor veneau să-şi adape oile şi chiar acolo unde era rugul „cel aprins şi nemistuit de flăcări” a clădit Iustinian mânăstirea. Totodată împăratul a trimis două sute de familii din Pont şi din Egipt să se stabilească aproape de mânăstire, străjeri şi robi ai ei.

După un veac a venit în lume Mahomed. A trecut şi prin muntele Sinai. Se păstrează încă pe o piatră de granit roşu urma de la piciorul cămilei lui. A intrat în mânăstire. Călugării l-au primit cu mari cinstiri, Mahomed a fost mulţumit şi le-a dat faimosul testament, *Ahtiname.* Încă se păstrează scris cu litere uşoare pe o piele de căprioară, pecetluit cu palma Profetului!

În testamentul acesta Mahomed acordă mari privilegii călugărilor din Sinai: „Dacă un călugăr din Sinai se refugiază pe munte, sau în câmp, sau în peşteră, sau într-o vâlcea, sau în pustiu, ori în sanctuar, acolo voi fi şi eu cu el şi-l voi apăra de orice rău. Eu îi voi ocroti oriunde vor fi, fie pe uscat, fie pe mare, în Răsărit sau în Apus, în Nord sau în Sud. Cei care s-au dedicat venerării lui Dumnezeu în munţi şi în locuri binecuvântate nu sunt obligaţi să plătească tribut sau zeciuială din semănături, nici nu sunt luaţi la oaste, nici nu plătesc haraci. Să-i lase liniştiţi, pentru că aripa milei este întinsă deasupra lor.”

Multe martirii a suferit mânăstirea de-a lungul veacurilor. Robii pe care i-a trimis Iustinian au devenit musulmani şi îi asupreau pe călugări, ca să le ia hrana sau banii. De teamă, poarta mare era întotdeauna închisă, părinţii ţineau legătura cu grădina printr-un drum subteran, din care se mai păstrează încă porţile de fier joase şi coridoarele subterane întunecoase. O încăpere mare, numită Tubára, era la o înălţime de şapte braţe1; de acolo urcau cu o roată oamenii şi lucrurile.

Acum timpurile eroice au trecut. Robii s-au mai îmblânzit, beduinii au încetat năvălirile, poarta mare rămâne deschisă, fără teamă.

Vorbea bătrânul, şi ascultam tulburat acest glas din altă lume cum învie în jurul meu zidurile bizantine şi cum umple văzduhul cu sfinţi şi martiri. Tânărul cretan de lângă mine asculta extaziat, cu gura căscată, minunatul sinaxar. Jos în curte călugării îşi continuau liniştiţi taifasul şoptit; alţii, în pivniţă, supravegheau şi cântăreau porumbul pe care-l aduceau arabii; uşa bucătăriei se deschise o clipă şi se lumină o masă lungă încărcată cu raci mari; îi aduseseră cu o seară în urmă de la mare, din golful Aqaba. Părintele Pahomie, pictorul, şedea pe pragul lui, înfăşurat într-o cuvertură, şi picta o cochilie din mare.

M-am ridicat, am coborât pe terasa cea largă. Părinţii adunau zăpada, făceau bulgări, se jucau precum copiii, se bucurau pentru că a nins şi pustiul va scoate iarbă; oile şi caprele vor mânca, oamenii vor trăi.

Bărbaţi şi femei, coborâtori din vechii robi, au venit şi au stat de vorbă la poalele mănăstirii. Bărbaţii fumau, vorbeau tare, cu gesturi largi. Femeile, acoperite cu văluri negre, murdare, desculţe, cu un coc ascuţit ca oblâncul de samar în creştetul capului. Îşi desfac toate vălul în grabă, scot câte un prunc şi îl pun pe pietre. O mulţime de copii s-au adunat şi au întins mâinile. Aşteptau să se deschidă Tubára şi să li se arunce merticul lor zilnic: trei pâinişoare pentru fiecare bărbat şi două pentru fiecare femeie sau copil. Trebuie să vină chiar ei să le ia; pornesc la drum lung de ceasuri întregi, de la colibele lor, şi vin prin arşiţă

şi ninsoare. Aşa trăiesc. Adună şi lăcuste[39], le usucă, le macină şi fac pâine.

Arhiepiscopul, stareţul mănăstirii, „Căpetenia pustiului”, se apleacă surâzător peste zid şi le aruncă copiilor căciuli colorate pe care le ţinea ca dar. Şi micii arabi chiuie de bucurie, înhaţă bunul nesperat care le pică de sus, şi de îndată capetele lor tari, ciocolatii, strălucesc galbene, roşii, verzi, cu un ciucure în vârf.

Îi privesc cu emoţie pe aceşti fraţi îndepărtaţi. De veacuri deja înconjoară aceste cheiuri bizantine, iar călugării le azvârle pâinici de tărâţă ca nişte pietricele. Trăiesc şi mor slujind şi amenințând mânăstirea.

Călugării îmi povestesc datinile lor primitive, patriarhale. De mii de ani nimic nu s-a schimbat. Ca în epoca lui Iotor, socrul lui Moise, aşa trăiesc, se căsătoresc şi mor. Ca şi atunci, la fel şi astăzi, numai fetele pasc oile. Nimeni nu le supără. Când doi tineri se iubesc, fug pe ascuns şi urcă pe munte noaptea. Tânărul cântă din fluier, tânăra cântă şi ea, nu se ating deloc. Când tânărul vrea s-o ceară de soţie, se duce la cortul socrului, se aşază în faţă şi o aşteaptă pe fată să se întoarcă de la oi. Când apare, tânărul sare, îşi aruncă mantaua şi o acoperă.

Când e vorba să încheie înţelegerea pentru căsătorie şi ginerele să cumpere mireasa, cei doi socri iau o frunză de curmal, trag de ea şi o împart. Tatăl miresei spune:

— Vreau pentru fata mea o mie de lire.

---

[39] În orig., *akrídes*, o specie de lăcuste comestibile. Evanghelia după Matei şi cea după Marcu ne spun că şi Sfântul Ioan Botezătorul se hrănea cu „*akrídes kaí méli ágrion*” – lăcuste şi miere sălbatică. Deci consumul acestei specii de lăcuste era obişnuit în multe regiuni din Orient, fie din sărăcie, ca la arabii de care vorbeşte Kazantzakis, fie din austeritate, ca la Ioan Botezătorul şi la alţi pustnici.

Deseori mirele nu are nici măcar o liră. Dar beduinii sunt mândri şi urmează întotdeauna acest maiestuos tipic al căsătoriei.

Îndată ce socrul spune o mie de lire, şeicul se ridică şi zice:

— Fata ta merită două mii de lire. Şi cuscrul vrea să le dea. Însă de dragul meu dăruieşte-i cinci sute.

Şi socrul răspunde:

— De dragul şeicului nostru dăruiesc cinci sute!

Atunci se ridică celelalte rude:

— Dăruieşte-i de dragul meu încă o sută! – Şi încă o sută! – Şi încă cincizeci! – Şi încă douăzeci!...

Până ce suma coboară la o liră. În clipa aceea femeile care macină porumbul strigă dinăuntru:

— Lu-lu-lu-lu!

Atunci socrul se ridică şi spune:

— Ei, de dragul femeilor care macină, dau fata mea pentru o jumătate de liră!

S-a încheiat înţelegerea; mănâncă, beau, risipesc în prima noapte tot ce au; şi apoi începe cumplita viaţă de fiecare zi a pustiului.

Amiază deja. Coborâm în trapeză. Cameră medievală boltită, litere gotice gravate pe pereţii de piatră. O vor fi zidit latinii care au trăit mulţi ani împreună cu ai noştri în Sinai. Părintele Pahomie a pictat pereţii cu o simplitate caldă. În capăt se păstrează o minunată pictură murală veche: „A doua Venire”. Şi dedesubt „Sfânta Treime” – trei îngeri, şi între aripile lor, sfânta pereche făcută de Dumnezeu, bărbatul şi femeia.

Ne-am aşezat la o masă uimitor de lungă. Au adus mâncarea – raci cu legume, pâine, puţin vin. Părinţii – vreo douăzeci – au început să mănânce. Nimeni nu vorbea.

„Citeţul” urcă în amvon şi începu să citească tâlcuirea Evangheliei de astăzi: „Întoarcerea Fiului risipitor”.

Luni în şir am trăit acest ritm în multe mănăstiri. Mâncarea capătă astfel marea ei valoare de taină. Un rabin a spus: „Omul virtuos care mănâncă îl eliberează pe Dumnezeu care se află în mâncare!”

Citeţul, recitând nazal, zicea despre Fiul risipitor, cum a suferit, cum mânca roşcove şi plângea amarnic; iar într-o zi s-a săturat şi s-a întors la tatăl – şi de atunci nu s-a mai mişcat din bogata, virtuoasa casă părintească.

Şi eu, în această cucernicie creştină, mă gândeam:

De-ar fi fost o altă mânăstire, cum aş fi dorit-o, în armonie desăvârşită cu înălţarea de azi a sufletului nostru, aş fi spus să citească faimoasa completare pe care a făcut-o un contemporan al nostru la parabola Fiului risipitor:

Fiul risipitor s-a întors ostenit, încins, deznădăjduit la casa părintească. Şi seara, când s-a întins în patul moale să adoarmă, s-a deschis încet-încet uşa şi a intrat fratele lui mai mic.

— Vreau să plec, nu mă mai încape casa tatălui!

Iar fratele care se întorsese învins în seara aceea s-a bucurat, l-a îmbrăţişat pe fratele său şi a început să-l sfătuiască: asta am păţit eu, tu însă aşa să te porţi, eu am fost învins, tu însă îndură cu tărie, să nu te faci de ruşine ca mine, să nu te mai întorci acasă!

Şi-a luat rămas-bun de la el, l-a dus drept la uşă, însă plângând de bucurie: „Poate acesta o să se arate mai tare decât mine, să nu se mai întoarcă.”

Astfel, în chip luciferic, în ceasul în care, în linişte, zâmbitor, mâncam cu părinţii şi ascultam parabola, se metamorfoza în mine Fiul risipitor şi se zgâlţâiau temeliile mănăstirii care mă găzduia...

S-a terminat masa. Părinţii au rămas la soare: noi, cu arhiepiscopul, sacristierul şi judecătorul, am intrat în biserică.

Eşti uimit de bogăţie – e plin peste tot de candele de argint, catapeteasma se înalţă toată din aur, pereţii, coloanele strălucesc de nenumărate icoane foarte preţioase.

Sacristierul deschide marea sacristie şi aşază grămadă în faţa noastră relicvele sacre ale mănăstirii – sfinte moaşte, odăjdii de aur, broderii de minunată artă bizantină pline de mărgăritare, mitre care străluceau de pietre foarte preţioase, gravuri în fildeş, cruci foarte preţioase, engolpioane, cârje episcopale...

Tot acest aur şi mărgăritar, de-atâtea veacuri în pustiu.

Şi lucrul cel mai minunat: toată biserica e plină de cele mai frumoase icoane pe care le-am văzut în viaţa mea – muzeu hagiografic unic în lume. În cavitatea altarului este un mozaic nemaipomenit: „Schimbarea la faţă a lui Hristos”. În dreapta şi-n stânga, Moise care vorbeşte cu Dumnezeu şi primeşte tăbliţele poruncilor; jos, cei doisprezece apostoli şi cei şaptesprezece profeţi, iar în colţuri, Iustinian şi Teodora.

Se aprinseră luminile, sacristierul se roagă şi deschide cu teamă religioasă racla mare unde se odihneşte trupul Sfintei Ecaterina. Mâna ei este plină de inele, craniul este împodobit cu stema împărătească. Kalmouchos, foarte evlavios, emoţionat, şi-a scos din mână inelul şi i l-a dăruit sfintei.

Am ajuns la paraclisul Sfântului Rug[40]. Am intrat, ca şi Moise, desculţi: „Dezleagă încălţămintea de la picioarele tale, căci locul pe care ai stat este pământ sfânt.”[41]

---

[40] Vezi Ieşirea, 3, 2.

[41] *Ibidem*, 3, 5.

Plăcile sunt acoperite cu tapete preţioase. În cavitatea altarului se află strălucitorul mozaic al Bunei Vestiri. Paraclisul este închinat Bunei Vestiri pentru că rugul „cel aprins şi nemistuit de flăcări” o simbolizează pe Fecioara care a primit în măruntaiele ei pe Dumnezeu.

Sub Sfânta Masă este o placă de marmură care acoperă exact locul unde a strălucit, dinaintea ochilor lui Moise, Sfântul Rug. „Aşadar într-una din zile, păzind Moise oile pe munte, priveşte jos aproape de apă, unde era un rug şi ardea; ca şi cum focul ar fi fost izvor de apă, aşa îl păstra verde cu frunze şi vlăstare.”

Intrăm în bibliotecă. Este celebră pentru manuscrisele ei – greceşti, arabe, gotice, siriace. Mă bucur mult timp de cărţile vechi, de miniaturile multicolore, de manuscrisele necercetate, misterioase. Cine ştie, poate că în vreo traducere arabă de-aici se păstrează vreo operă grecească – a lui Sofocle, Sappho, Eschil – pierdută în original.

Vorbesc cu arhiepiscopul Porfirios III. Sfânt om, liniştit, cultivat. Locuieşte cu părinţii în mânăstire şi luptă să-i redea, pe cât posibil, vechea-i strălucire.

Cu căldură, cu emoţie, îmi dezvăluie planurile lui reformatoare:

— Ceea ce lipseşte mai ales din mânăstirea noastră sunt tinerii, părinţii cultivaţi. Avem tezaure îmbelşugate în biblioteca noastră şi nu putem să le exploatăm. Vor străinii să le editeze; dar noi ţinem comorile acestea şi încercăm repede, cum putem, cu luminile noastre greceşti, sinaitice, să le editäm.

Trimitem, pentru aceasta, înadins, tineri să studieze. Vom înfiinţa o tipografie a noastră şi un periodic; vom chema specialişti greci, le vom face multe înlesniri, să locuiască aici confortabil şi să lucreze.

Vom face tot ce putem ca să fie împlinită, cu mijloacele de astăzi, sacra misiune a mânăstirii din Sinai. Până acum

am păstrat în biblioteca aceasta comorile pe care le vedeţi. S-a sfârşit cu bine, în ciuda tuturor primejdiilor, prima parte a misiunii noastre – conservarea. Acum începe a doua, publicarea.

Facem chemare tuturor grecilor: să vină aici câţi oameni de ştiinţă pot, să ne sprijine. Le vom da toate înlesnirile şi vor fi slăviţi cercetând şi publicând manuscrisele noastre.

Să cunoască grecii că există aici o acropolă a elenismului, care de-acum paisprezece veacuri stă dreaptă în pustiu. Să vină să ne vadă.

Uitaţi-vă în cartea de oaspeţi. Din 1897 până în 1925[42], în douăzeci şi opt de ani, au venit numai 35 de călători greci. Uitaţi-vă câţi străini au venit de la marginile lumii: englezi 145, francezi 69, americani 58, germani 60 – şi câţi greci? Numai 35. Treizeci şi cinci de greci în 28 de ani!

Ochii calmi ai arhiepiscopului se aprinseră de emoţie. Visa tot acest spaţiu sacru al mănăstirii plin de greci care să lucreze în singurătatea neclintită a pustiului – ca benedictinii.

Iar eu nu vorbeam. Eram neliniştit. Mânăstirea din Sinai este în primejdie; după război n-au mai venit tineri cultivaţi, folositori, să o întărească. O ajunge şi pe ea furtuna care se apropie.

Toată ziua de azi îmi umpluse inima de tulburare. Odăjdiile de aur, mărgăritarele, sfinţii în multe culori şi sfintele, Fiul risipitor se uniră şi se recompuseră, într-un chip uimitor, în creuzetul somnului.

Şi noaptea, spre revărsatul zorilor, la ceasul în care bătea toaca, am avut visul acesta lipsit de pietate:

Parcă se umpluse mânăstirea de ţigani. Cu clarinete, tobe, cu câini şi ciururi, au intrat în biserică şi aşezau

[42] Din această precizare putem deduce că N. Kazantzakis a călătorit în Sinai în anul 1925.

corturi. De la catapeteasmă până la uşa de la intrare au întins o frânghie şi au atârnat cuverturi roşii şi galbene şi rochii ude.

Chipurile aspre ale asceţilor s-au înfuriat; şi din gura lor se desfăşurau în valuri pergamente lungi cu litere roşii: „Cel care a învins firea a fost mai presus de fire.” Sfântul Atanasie, lângă El, vesteşte: „A se grăbi totdeauna spre sine, aceasta este calea lui Dumnezeu.” Sfântul Martinian: „Hai, frate, în pustiu şi mântuieşte-te.” Dorotei, deasupra unei coloane, strigă: „Frate, supune-ţi trupul!”

Şi ţiganii au atârnat la icoana Preasfintei Fecioare o tobă cu cordele roşii şi au aruncat pe epitaf un combinezon galben în găitane negre. Pe tronul episcopului, o babă saşie le învăţa pe trei ţigăncuşe cum să ghicească ursitele. Tinerii băteau tobele, dansau, un bătrân cânta la vioară, ca ieşit din fire. Şi deodată, toate s-au stins; a rămas – umplând tot întunericul – doar o maimuţă. Stătea ciucită cu o scufiţă roşie pe cap şi descojea încet-încet o rodie putrezită...

Urcăm Vârful Sfânt, fortăreaţa abruptă, unde Moise l-a văzut „faţă către faţă” pe Dumnezeu şi a vorbit cu El. În depărtare se vedea linia tăioasă a culmilor muntoase ca o coamă de mistreţ.

Profetul spune: De ce socotiţi că munţii sunt închegaţi ca brânza? Muntele în care Dumnezeu a binevoit să locuiască – al cărui înţeles putem să-l traducem astfel: „De ce socotiţi ceilalţi munţi – plini de iarbă – turme şi brânzeturi? Numai unul este adevăratul munte, Sinaiul, unde a coborât şi locuieşte Dumnezeu!”

Iehova, îngrozitorul şeic al lui Israel, şade pe Olimpul acesta al evreilor. Şade în vârful lui ca un foc şi muntele fumegă: „Să nu-l atingă nimeni! Cine atinge muntele Sinai, om sau animal, moare! Cine vede faţa lui Dumnezeu moare!” Dumnezeu este, cum spune Atanasie, „foc sfânt

mistuitor”. Moise, „cleşte care poartă cărbunele lui Dumnezeu”.

Iehova este identificat cu focul. În pustiu, nenumăratele duhuri, Elohim, care supravegheau şi cârmuiau toată lumea, se adună într-un singur Dumnezeu, sălbatic, gelos şi rasist, ocrotitor al unui singur neam – cel evreiesc. Este identificat cu focul. Tot ce aruncau în foc să mănânce mistuia Iehova. Îi dădeau lui Iehova, adică focului, pe întâii lor născuţi – fii şi fiice.

Urcăm cele 3100 de trepte care duc de la poale până pe Vârful Sfânt. În urma mea veneau părintele Pahomie şi Kalmouchos. Cei doi pictori vorbeau. Pustnicul cel simplu şi afectuos se aplecă şi îl ascultă pe celălalt pictor, care vine din lume şi îi aduce marile noutăţi: cum se amestecă astăzi culorile, cum sunt uscate mai uşor vopselurile de ulei, care sunt cele mai bune creioane.

Trecem printr-o mică uşă arcuită deschisă în stâncă. Aici, când oamenii tremurau să atingă Vârful, şedea un duhovnic şi-i spovedea. „Trebuie să aibă”, porunceşte David, „nevinovate mâini şi inima curată cel care urcă pe muntele Domnului. Altfel va fi omorât.” Uşa este astăzi pustie, duhovnicul a murit, vârful nu mai ucide...

Mai sus am trecut pe lângă peştera unde Ilie avusese marea vedenie: a intrat în peşteră, şi iată glasul lui Dumnezeu: „Ieşi afară mâine, şi stai în faţa Domnului pe munte. Şi va trece pe deasupra ta un vânt puternic şi va sfărâma muntele şi va zdrobi pietrele; dar Domnul nu va fi în vânt. După vânt va izbucni cutremurul; dar Domnul nu va fi în cutremur. Şi apoi focul; dar Domnul nu va fi în foc. Iar după foc, va sufla o adiere dulce; acolo va fi Domnul!”

Aşa vine mereu duhul; după vânt, cutremur şi foc, adierea dulce. Aşa vine şi astăzi. Trecem prin perioada cutremurului.

Mai sus, Pahomie s-a oprit şi ne-a arătat o stâncă:

— Aici şedea Moise în ziua în care evreii au luptat cu amaleciţii. Cât timp ţinea mâinile ridicate, învingeau evreii, când obosea şi le lăsa jos, evreii o luau la fugă. Atunci doi preoţi, Aaron şi Or, i-au ridicat mâinile şi i le-au ţinut sus, până când toţi duşmanii au trecut prin tăişul sabiei!

Tot muntele era plin de urmele supraomeneşti ale gigantului.

În sufletul naiv al lui Pahomie, toate aceste legende căpătau un înţeles liniştit, istoric – ca şi cum ar fi povestit despre fiinţele gigantice de dinainte de potop, dinozauri şi fiare. Nici o tulburare în el şi nici o îndoială.

Când am ajuns în vârf, mi-a tresăltat inima. Niciodată ochii mei nu se mai bucuraseră de o asemenea privelişte: toată Arabia Pietroasă cu munţii ei negricioşi, de un albastru închis, dincolo – albastrele, pietroasele şiruri de munţi ale Arabiei Fericite[43] şi marea, care strălucea ca o peruzea, verde-închis. La apus, pustiul, alb cu totul, scotea aburi la soare, iar în spate, departe, munţii Africii.

Un peisaj exotic fără apă, fără un pom, fără un nor, pustiu. Ca un peisaj de pe Lună.

Aici sufletul unui om deznădăjduit sau mândru află fericirea supremă.

Am intrat în bisericuţa de pe vârf. Părintele Pahomie răzuia cu unghiile pământul, căuta să găsească urme din zidurile vechi ale bisericii bizantine, ne arăta triumfător pietre cioplite arcuit, mici coloane bizantine la ferestre, cruci, litere, vechi bazine de apă; căuta cu patimă. Deodată scoase un strigăt mare: descoperise pe o marmură doi porumbei bizantini – simboluri ale Sfântului Duh – cu ciocurile unite.

Priveam nemulţumit cum sufletul acesta blând era stăpânit de furia dezgustătoare de a găsi, de a ţintui, de a

[43] Arabia Felix – Arabia Bogată sau Fericită, altă denumire pe care romanii i-au dat-o în Antichitate Arabiei.

încremeni viaţa cât poate, de a nu le lăsa pe cele trecute să treacă. Pe vârful acesta, unde Dumnezeu este flacără neprinsă, unduioasă, mistuitoare, duhul acesta al săpăturii şi al conservării îmi întuneca inima.

M-am întors şi i-am spus:

— Părinte Pahomie, cum ţi-l închipui pe Dumnezeu?

Pahomie m-a privit uimit, s-a întors puţin şi a spus:

— Ca pe Tatăl care-şi iubeşte copiii.

— Nu ţi-e ruşine? i-am strigat. Pe muntele Sinai aşa îndrăzneşti să vorbeşti despre Dumnezeu? Dumnezeu este „foc mistuitor”!

— De ce-mi spui asta?

— Ca să laşi toate aceste ruine să fie arse! Nu mişca mâinile, Pahomie, împotriva lui Dumnezeu!

S-a îngrozit şi s-a aşezat imediat. Se ruşinase. Am deschis sacul cu merinde, am băut vin, am mâncat pâine, carne, portocale. Aveam o ediţie mică din Homer, am citit cu voce tare lungii hexametri idolatri, ca şi cum aş fi vrut să-l încăpăţânez pe Domnul. Înaintea mea se întinseră ţărmurile Greciei, străluciră zeii Olimpului, zeiţele coborâră vesele, trupeşe, şi se împreunară cu oamenii de lut. Din unirea aceasta nu s-au născut monştri şi demoni, ci s-au născut eroi.

Inima mi s-a întărit. Aici, pe pirostriile fumegânde ale dumnezeului semit, inima ariană se răscoală şi este vitează. Toate păcatele, neascultările şi ticăloşiile omului, ce mărunţişuri neînsemnate înaintea groaznicei lui lupte! Dacă migălosul dumnezeu al evreilor l-ar învinui în cealaltă viaţă pe om pentru micile lui împleticeli, cu câtă mândrie ar putea să se înalţe Apologia omului!

„Da, am păcătuit, am furat femeia şi boul vecinului meu pentru că mi-au plăcut, mi-am omorât duşmanul pentru că voia să mă omoare, am făcut cu mâinile mele idoli şi i-am venerat, am spus minciuni pentru că mi-a fost frică, l-am

urât pe tatăl meu pentru că a stat înaintea mea şi nu mă lăsa să trec! Toate poruncile tale le-am încălcat.

Dar am supus pământul, focul, apa, văzduhul. Dacă aş fi lipsit, te-ar fi mâncat fiarele şi viermii. Ai fi putrezit în mocirlă de lene şi de teamă. Eu am fost cel care, din sânge şi din noroi, strigam şi ceream libertate. Eu, plângând, râzând, poticnindu-mă, te sprijineam să nu cazi!”

Aşa mi-am imaginat în ziua aceea, pe vârful Sinaiului, Apologia omului. Asemenea, dialogul lui Dumnezeu cu omul.

Dar Pahomie era neliniştit, pentru că se însera şi se lăsa frigul; a venit şi m-a ridicat de pe stâncă şi am început să coborâm.

Am luat-o pe alt drum, printr-o vale acoperită de zăpadă. Pe neaşteptate, arabul care mergea înainte şi ţinea sacul cu merinde s-a aplecat în zăpadă şi a sărit în sus vesel.

— *Kaplan!*

Am alergat să vedem. În zăpadă se zăreau urme mari de fiară.

— Leu! spuse Pahomie clănţănindu-i dinţii.

Kalmouchos săltă de bucurie, dar arabul ne lămuri că leii fug îndată ce prind miros de om, fiindcă se tem. Pahomie îşi reveni, dar Kalmouchos se întristă că pierduse o asemenea ocazie.

Eu mergeam înainte pe urmele fiarei şi mă bucuram; ca şi cum trecuse Iehova prin zăpadă şi dispăruse îngrozit în pustiu.

Tot muntele s-a umplut acum nu de prezenţa lui Moise, ci a unui simplu om harnic, pe care l-am iubit mult în viaţa mea: Ghiorghios Zorba. Acesta ţinea de-acum pentru mine noul Decalog şi cobora din Sinai.

Zorba este un bătrân muncitor în mină, un suflet mare, neînfricat, o minte toată numai fulgere şi prăpăstii. Am

trăit luni de zile împreună, noi amândoi, şi am trecut prin multe clipe grele. Acum lipseşte. Nu-mi scrie regulat, pentru că nu ştie să ţină tocul de scris, îl ţine ca pe o daltă şi sfâşie hârtia.

Odată mi-a scris cuvintele acestea, şi le ţin acum, coborând Sinaiul, adânc încrustate pe tăbliţele minţii mele:

„Potrivit legilor mele, nu mă tem de Dumnezeu. Nu mă tem de moarte, pentru că nu înseamnă nimic, cum nici eu nu sunt nimic. Nu mă tem de cele mai mari stihii ale naturii – potopuri, cutremure, boli, femei. De orice facem eu râd. Spun: Zorba, Ghiorghios Zorba, tu eşti cea mai mare stihie a naturii.

Sunt un Sebek[44] marin. Nu că am cutreierat multe locuri. Dar am furat, am ucis, am spus minciuni, am hulit, am dormit cu o grămadă de femei. Am călcat toate poruncile. Câte sunt? Zece? De ce să nu fie douăzeci, cincizeci, o sută, să le calc pe toate? Şi totuşi, dacă există Dumnezeu, deloc n-am să mă tem să mă înfăţişez dinaintea Lui. Pentru că, nu ştiu cum să ţi-o spun ca să înţelegi, toate astea îmi par că nu au nici o importanţă.

Dumnezeu nu te întreabă ce ai mâncat, au să spună. Dar eu spun: nu te întreabă nici ce ai făcut. Eu, de-aş avea doi copii, unul cuminte, înstărit, econom, drept, temător de Dumnezeu, şi un altul fustangiu, nelegiuit, muieratic, fugar, i-aş pune, desigur, pe amândoi la masa mea. Dar, nu ştiu, inima mea ar fi cu al doilea. Poate pentru că mi-ar semăna. Însă cine zice că eu nu semăn mai mult cu Dumnezeu decât popa al nostru care zi şi noapte face mătănii şi adună decari[45]?

---

[44] Sebek – zeul-crocodil în vechea religie egipteană. Venerat în legătură cu fertilitatea sau cu moartea, apoi protector al regilor în Regatul Mijlociu (aprox. 1938–1600 î.Hr.); în combinaţie cu Ra, Zeul Soare, devine Sebek-Ra şi este adorat până în perioada romană.

Dumnezeu petrece, omoară, nedreptăţeşte, iubeşte, munceşte, vânează, ca şi mine. Mănâncă ce-i place; ia ce femeie vrea. Vezi o femeie, frumoasă ca apele răcoroase, şi calcă pe pământ şi inima ta se bucură. Şi dintr-odată se deschide pământul şi ea dispare. Unde se duce? Cine o ia? Dacă e cuminte spunem: a luat-o Dumnezeu. Dacă e iubăreaţă spunem: a luat-o Diavolul.

Dar eu cred că Dumnezeu şi Diavolul sunt una!

Ne aşezăm pe cel mai înalt vârf al lanţului muntos sinaitic, în bisericuţa Sfânta Ecaterina (2 646 m). Împreună cu noi este azi şi părintele Moisis.

Soare strălucitor, jos, cât cuprinde privirea, toată Arabia Pietroasă scoate aburi.

Părintele Moisis – subţire, scund, karpenisiot mlădios – este aici chiriarh. El a făcut drumul până în vârf, el al întărit această mică bisericuţă, pe ale cărei borduri de piatră şedem acum, el se îngrijeşte de mica odaie de oaspeţi, a adus plăpumi, cărbuni, bucate, icoane, rachiu.

Fierbe mâncarea, frige pe jăratic două potârnichi pe care le-am omorât pe drum, iubitul nostru beduin, Feranghis, se apleacă, înteţeşte focul, trupul lui subţire se zgâlţâie zvelt, puternic, foarte tânăr. Kalmouchos desenează pe o bucată de hârtie liniile munţilor, iar deasupra lui, înfăşurat într-o cuvertură, Pahomie se apleacă curios şi priveşte.

Încep să miroasă potârnichile, ne înghesuim pe bordură, aşteptăm. Frig şi foame şi bucurie mare.

Moisis aduce desert, ceai şi rachiu de curmale. Apoi nuci, migdale şi miere. În sfârşit, un ciorchine mare de struguri negri, pe care îl avea de anul trecut atârnat într-un sac, foarte dulce, tot numai suc.

Moisis se bucură că are oaspeţi să-i servească; se ridică brusc, merge în biserică, apare din nou, dezleagă

[45] Monedă de zece lepta (a zecea parte dintr-o drahmă).

frânghiile de la o prăjină pe care o înfipsese într-o stâncă înaltă şi ridică steagul grecesc. Ia o armă de vânătoare, împuşcă. Începe un cântec haiducesc din Karpenisi.

Un om bun, mă gândesc, poate să sfinţească un loc, chiar şi la kilometri întregi depărtare. Iată, călugărul acesta subţire, smerit, pe un vârf foarte aspru, a zidit casă, a făcut vatră, a aprins foc, a ridicat un steag. A învins toate puterile celui viclean. A biruit şi seriozitatea, şi suferinţa, râde şi cântă ca un cioban, şi inima lui bate bucuroasă, pentru că are în faţă doi străini ca să-i servească.

— Cum ai ajuns călugăr, părinte Moisis?

Şi părintele Moisis, râzând, ironizându-se plin de chef, răspunse:

— De la 12 ani voiam să mă călugăresc. Dar Diavolul îmi punea piedici. Şi ce piedici? o să mă-ntrebi. Iată, lucrările îmi mergeau bine. Scoteam bani. Şi ce înseamnă că scoteam bani? Ei bine, uiţi de Dumnezeu!

Am fost poştaş, vânzător la mâna a doua, cizmar, am muncit în minele de la Laurion[46], după aceea m-am dus la căile ferate, în Ikonion[47]. Spuneam: îndată ce-o să pierd banii, o să mă călugăresc. Dumnezeu mă iubea. Am tăiat frânghia, am plecat. Cum se taie frânghia de la balon? Şi balonul urcă spre cer? Aşa am fugit din lume!

Sunt aici de douăzeci de ani deja. Ce fac? Ce făceam şi în lume. Muncesc. De dimineaţa până seara, muncesc. O să spui: e acelaşi lucru. Eu îţi spun: deloc! Aici sunt fericit. Acolo, în lume, nu eram.

---

[46] Mine vestite încă din Antichitate pentru zăcămintele lor aurifere şi argentifere.

[47] Ikonion (în latină, Ikonium) este una dintre cele mai vechi aşezări din lume, locuită încă din preistorie. Oraşul antic Ikonion, care a intrat în componenţa Imperiului Otoman în secolul al XV-lea, se numeşte astăzi Konya şi face parte din Turcia.

Şi ce muncesc? Fac drumuri. Toate drumurile pe care am trecut sunt ale mele. Fac drumuri. Asta e slujirea mea. Pentru asta m-am născut. Dacă merg în Rai, o să merg pe drumurile pe care le fac eu!

Şi râse bătându-şi joc de speranţele lui:

— Pf! Rai! Aşa se intră în Rai?

Pahomie, naiv, mâncăcios, friguros, se cuibări în cuvertura lui şi îl linişti:

— O să intri, Moisis... O să intri, Moisis... Nu te întrista.

Moisis râse:

— Tu de ce te temi? Ai o pensuliţă şi vopseluri. Pictezi Raiul şi intri înăuntru. Dar eu trag o sfoară! Trebuie să fac drum până la poarta Raiului. Altfel nu intru. Fiecare cu lucrările lui.

Se întoarse către Kalmouchos şi-i spuse:

— Şi dumneata o să vopseşti un perete, o să faci copaci, o să pui apă, o să faci îngeri, o să intri şi dumneata înăuntru. Ca Pahomie. Dar dumneata?

Şi se întoarse cu mare curiozitate spre mine.

— Eu, am răspuns, am intrat deja. Eu îmi închipui Raiul ca pe un munte înalt, şi pe vârful lui o bordură de piatră. Şi pe bordură, nuci, struguri, curmale şi rachiu. Şi că stau jos şi că aproape de mine sunt trei oameni buni şi că tăifăsuim despre Rai!

Astfel, cu taifasuri, cu mâncare, cu băutură, gravând numele noastre pe stânci, a trecut ziua. Apoi a început frigul groaznic. Am intrat în biserică.

Stânca unde îngerii puseseră, acum două sute de ani, trupul Sfintei Ecaterina se umflase, crescuse ca pâinea şi luase forma sfintei întinse acolo. Moisis ţinea o lumânare aprinsă şi ne arăta pe stâncă capul, pieptul şi picioarele sfintei. Ne povestea viaţa şi chinurile ei, în linişte, cu voioşie, cu simplitate – ca şi cum ar fi vorbit despre

pământ: cum a plouat, cum a început să încolţească rodul, cum a fost cules...

Am intrat în chilie, am aprins mangalul, din depărtare s-a auzit, ca un muget, tunetul.

Deodată, emoţionat de fericirea aceasta, Kalmouchos spuse:

— Părinte Moisis, eu o să-ţi pictez o Sfântă Ecaterina, cadou.

Moisis tuşi cu viclenie.

— De ce tuşeşti?

— Ştiu şi eu... Am auzit că cine pictează o icoană trebuie întâi să-şi spele bine mâinile, să nu mănânce carne – mă înţelegi... şi să nu tragă tutun. Numai aşa icoana o să facă minuni şi o să fie şi frumoasă.

Discuţia se aprinse. Pahomie plecase urechea şi asculta.

Kalmouchos – tânăr, puternic, la începutul artei sale – îl prinsese pe pictorul copt, cu barbă albă şi îl lămurea:

— Trebuie ca pictorul să aibă mereu în minte viaţa sfântului pe care vrea să-l picteze. Să nu se gândească la nimic altceva, zi şi noapte. Şi când trebuie să ia penelul să picteze? Când o să-l vadă pe sfânt în vis.

Moisis sări emoţionat:

— Acum o să vă spun ceva ce n-am mărturisit nimănui niciodată până acum. Pentru mine, am spus, slujirea mea este să fac drumuri. Toată ziua mă chinui. Pe unde să duc drumul, prin dreapta, prin stânga, unde să construiesc podul, unde să deschid şanţul pentru ape. Şi mă chinui, nu ştiu. Şi noaptea văd în vis pe unde să fac drumul. De-aia sunt solide.

Se făcuse miezul nopţii. Feranghis a venit încărcat de plăpumi grele, a aşternut, am dormit. La revărsatul zorilor, a început o grindină puternică. Am deschis uşa cea mică, am scos nasul afară. Negură deasă, de nepătruns, zăpada acoperise muntele, frig înţepător.

— Pune cazanul să fiarbă ceaiul! porunceşte Moisis şi închide uşa.

Vine iarăşi mangalul, a fost pregătit ceaiul, a început psalmodia. Căpătăm chef, ni se aprinde sângele şi hotărâm să încercăm o ieşire.

— Faceţi-vă cruce, bre copii! strigă Pahomie, dârdâind de frig şi de frică.

— Nu există frică de frig, spuse Kalmouchos, ca să-l îngrozească. Ci de fiarele care cutreieră înfometate pe-o asemenea vreme. Mai ales urşii!

Pahomie îşi făcu semnul crucii, intră şi se închină la Sfânta Ecaterina, luă o plapumă, se înfăşură şi urmă convoiul.

Până la genunchi zăpada, în căştile noastre răsuna grindina, râdeam, săream, Moisis mergea înainte şi făcea potecă cu încălţămintea lui înaltă.

Ne-am întors la mânăstire voioşi, nerăbdători, ca şi cum ne-am fi întors la casa părintească.

Noaptea, singur în chilia mea, păstrând adânc în minte priveliştea pustiului, răsfoiam Vechiul Testament. Omul care se împotriveşte şi luptă şi se răsuceşte în mâinile lui Dumnezeu îşi chinuie inima. Biblia îmi părea un şir de munţi cu multe vârfuri, de unde, legaţi cu frânghii, urlă şi coboară profeţii.

Am luat imediat hârtie şi am început să scriu ca să-mi uşurez inima:

— Samuel![48]

Bătrânul profet cu cingătoare de piele şi zdrenţe împestriţate privea jos cetatea şi nu auzea strigătul Domnului. Soarele se ridica de o suliţă sus pe cer şi vuia

[48] Samuel – ultimul şi cel mai important dintre Judecătorii din Vechiului Testament şi primul profet. Numele său înseamnă „Dumnezeu ascultă”.

jos umila Galgala[49] cea păcătoasă, înţepenită între stâncile roşii ale Carmelului[50] cu înalţi curmali şi spinoşi smochini sălbatici copţi.

— Samuel! strigă din nou glasul lui Dumnezeu. Samuel, robul Meu credincios, ai îmbătrânit, nu Mă auzi?

Samuel sări cât colo; sprâncenele lui dese se încreţiră de mânie, barba lungă, despicată i se învolbură şi urechile îi răsunară ca nişte cochilii marine. Blestemul, ca o iapă fără căpăstru, nechează în străfundurile sufletului său:

— Anatemă! mugi întinzându-şi braţul slăbănogit deasupra cetăţii lui, care râdea, cânta şi vuia ca un cuib de viespi; anatemă oamenilor care râd, jertfelor nelegiuite care înceţoşează faţa cerului, anatemă femeii care-şi loveşte saboţii de pietre!

Doamne, Doamne, s-au stins fulgerele în palma Ta de bronz? Ai suflat peste trupul sfânt al regelui nostru boala sacră şi cade la pământ şi face spume ca un melc şi răsuflă ca o broască ţestoasă! De ce? De ce? Ce ţi-a făcut? Te întreb, răspunde! Dezleagă atunci o molimă la toţi oamenii, dacă eşti drept, dezrădăcinează din rărunchii bărbatului sământa şi striveşte-o de pietre!

— Samuel! a răgit pentru a treia oară Domnul; Samuel, taci s-asculţi glasul Meu!

Trupul profetului începu să tremure şi, îndată ce se sprijini de stânca însângerată unde erau înjunghiate jertfele lui Dumnezeu, auzi, pe toate împreună, cele trei glasuri ale Domnului; ridică mâinile:

— Doamne! strigă el. Iată-mă!

— Samuel, umple-ţi vasul cu ulei profetic şi du-te la Betleem.

---

[49] Galgala – cetate mică în Palestina, în câmpia Iordanului.

[50] Carmel – lanţ muntos în Palestina, vestit mai ales datorită profetului Ilie.

— E departe; picioarele mele au putrezit bătând pământul o sută de ani, în slujba Ta; Doamne, călăreşte pe altul, eu nu mai pot.

— Nu vorbesc trupului; pe el îl urăsc, nu-l ating; lui Samuel îi vorbesc!

— Spune, Doamne; iată-mă!

— Samuel, umple-ţi vasul cu ulei profetic şi du-te la Betleem. Să nu deschizi gura, să nu mergi însoţit de nimeni şi bate la uşa lui Isai.

— N-am mers niciodată la Betleem – şi cum voi cunoaşte uşa lui Isai?

— Am însemnat-o eu cu o urmă de deget muiat în sânge; bate la uşa lui Isai şi din cei şapte fii ai lui alege unul.

— Pe care, Doamne? Ochii mei s-au înceţoşat, nu văd bine.

— Inima ta, îndată ce-l va zări, va mugi ca un viţel; pe acela să-l alegi. Dă-i la o parte părul, găseşte-i creştetul capului şi unge-l regele iudeilor; am spus!

— Dar va afla Saul, îmi va întinde o cursă la întoarcere şi mă va omorî.

— Şi ce-mi pasă? Niciodată nu am socotit viaţa robilor mei; du-te!

— Nu mă duc!

— Şterge-ţi sudoarea de pe faţă, întăreşte-ţi fălcile să nu joace şi vorbeşte Domnului. Te bâlbâi, Samuel; vorbeşte clar!

— Nu mă bâlbâi; am spus, nu mă duc!

— Vorbeşte mai încet; strigi ca şi când ţi-ar fi frică. De ce nu te duci? Să catadicsească Samuel să răspundă; ţi-e frică?

— Nu mi-e frică; dragostea nu mă lasă. Pe Saul eu l-am uns regele iudeilor, l-am iubit mai mult decât pe fiii mei, i-am suflat sufletul meu între buzele palide, duh de profeţie,

duhul meu, l-a slăvit. Este trupul şi sufletul meu; nu-l trădez!

— De ce-ai tăcut? S-a golit deja inima lui Samuel?

— Eşti atotputernic, Doamne; să nu te joci cu mine; omoară-mă! Altceva nu poţi, omoară-mă!

Ochii lui Samuel se umplură de sânge, se apucă de stâncă, aştepta.

— Omoară-mă! mugea din nou în el inima. Omoară-mă!

— Samuel! se auzi acum glasul Domnului, dulce, ca şi cum l-ar fi rugat.

Dar bătrânul profet se tot înfuria.

— Omoară-mă! Altceva nu poţi; omoară-mă!

Nu răspunse nimeni. Trecu amiaza, soarele se pleca spre apus, se văzu un băiat negricios, desculţ, cum urcă poteca şi cum se apropie de profet cu spaimă, parcă s-ar fi apropiat de marginea prăpastiei; puse la poalele stâncii prânzul profetului, curmale, miere, pâine şi un urcior cu apă; şi plecă repede, ţinându-şi răsuflarea, coborî în cetate şi se furişă în bordeiul părintesc. Mama lui se aplecă şi-l îmbrăţişă:

— Încă? îl întrebă, şi glasul ei tremura; încă?

— Încă, răspunse copilul; încă se luptă cu Domnul.

Soarele căzu în dosul muntelui, Luceafărul de noapte se cumpăni deasupra păcătoasei cetăţi ca o sămânţă de vâlvătaie; o femeie lividă îl văzu de după gard şi scoase un strigăt:

— Acum o să cadă şi o să aprindă lumea!

Stelele se revărsară deasupra pletelor lungi ale profetului; jucau, scânteiau şi se învârteau supunându-se unei roţi nevăzute, iar profetul stătea între ele şi tremura. Stelele îi jucau prin plete, îi loveau tâmplele ca o grindină grea.

— Doamne... Doamne... şopti în zori.

Şi altceva n-a putut să rostească.

Desprinse vasul din cui, îl umplu cu ulei profetic, îşi înşfăcă toiagul noduros şi coborî; picioarele lui prinseseră aripi, iar în barba sa albă picăturile de rouă străluceau ca stelele. Doi copii, care se jucau în pragul primei case, îndată ce zăriră zdrenţele împestriţate şi turbanul verde al profetului porniră pe drum şi începură să strige:

— Vine! Vine!

Câinii se înghesuiră prin cotloane cu coada între picioare, şi o viţică mugi frecându-şi grumazul de pământ. Un vânt puternic străbătu cetatea de la un capăt la altul; porţile se închideau, mamele ţipau şi îşi adunau copiii de pe drumuri. Samuel îşi lovea de pietre toiagul şi făcea paşi mari ca să treacă. „Ca şi cum aş fi războiul deasupra oamenilor”, murmură el; „ca şi cum aş fi ciuma; ca şi cum aş fi Domnul!”

Doi ciobani cu cârje lungi apărură pe cărare şi, de cum îl văzură pe profet, căzură la pământ. „Doamne, porunceşte-mi să le zdrobesc capul. Doamne, vorbeşte inimii mele, sunt gata.”

Dar nici un glas nu-i răsună în minte, şi trecu pe lângă ei blestemând greu sămânţa omului.

Soarele îl ardea, se ridica praful de sub picioarele lui şi-l învăluia ca un nor. I se făcu sete.

— Doamne, dă-mi să beau, strigă el!

— Bea! răspunse lângă el un glas încet, ca un susur de apă.

Se întoarse şi văzu cum picură din crăpătura unei stânci apă şi cum se adună într-o groapă. Se aplecă, îşi dădu la o parte barba şi atinse apa cu buzele. Până în călcâie coborî răcoarea şi bătrânele lui oase trosniră.

Porni iarăşi la drum; soarele apuse; se întinse la poalele unui curmal, puse mâna dreaptă sub obraz şi adormi. Şacalii se adunară în jurul lui, îi luară mirosul şi fugiră îngroziţi. Deasupra lui se atârnară stelele ca nişte săbii. Se

trezi în zori şi o porni iarăşi la drum. În a treia zi se deschise muntele, apăru câmpul, şi prin mijloc, ca un şarpe sătul şi leneş, cu solzii verzi, sclipind, Iordanul. Trecură încă trei zile, şi deodată, în dosul curmalilor, străluciră albe ca neaua casele Betleemului.

Un stol de porumbei trecu pe deasupra capului profetului, se opri brusc o clipă şi dintr-odată se repezi îngrozit spre Betleem.

La poarta mare de nord a cetăţii, cu mirosul greu al turmelor, cu cerşetori orbi şi leproşi, bătrânii îl aşteptau în picioare pe profet, tremurau şi vorbeau în şoaptă unii cu alţii:

— Lepra va cădea peste sat! Domnul coboară pe pământ numai ca să zdrobească creaturile Sale.

Cel mai bătrân prinse curaj şi înaintă un pas:

— Eu o să-i vorbesc, spuse el.

Sosi şi profetul într-un nor de praf, şi zdrenţele îi fluturau ca un steag sfâşiat în război.

— Pace, sau măcel? Ce ne aduci?

— Pace! răspunse profetul întinzând mâinile. Mergeţi la casele voastre, goliţi drumul; vreau să trec singur!

Drumurile se goliră, uşile fură zăvorâte. Samuel străbătu satul, privind de aproape, pipăind uşile. La marginea satului, la ultima casă, zări pe uşă urma de deget muiat în sânge. Bătu. Toată casa se clătină, iar bătrânul Isai se ridică îngrozit să deschidă.

— Moş Isai, pace casei tale, sănătate celor şapte fii ai tăi, bărbaţii nurorilor tale; Domnul fie cu tine!

— Facă-se voia Lui! răspunse Isai, şi-i tremurau obrajii.

Un bărbat apăru şi umplu uşa; Samuel se întoarse, îl privi şi ochii lui se bucurară. Uriaş, cu părul creţ, negru, cu pieptul lat, păros, cu picioare tari ca nişte coloane de bronz.

Isai, mândrindu-se, a spus:

— Primul fiu al meu, Eliav.

Samuel tăcea şi aştepta să-i mugească inima.

„Acesta va fi, spunea mintea lui, sigur acesta va fi! Doamne, de ce nu vorbeşti?”

A aşteptat mult timp; dar deodată glasul înfricoşător izbucni înăuntrul lui:

— De ce mugeşti? L-a râvnit sufletul tău? Eu nu-l vreau! Îi cercetez inima, îi scotocesc rărunchii, îi cântăresc măduva şi oasele; nu-l vreau!

— Adu-l pe cel de-al doilea fiu al tău! porunci Samuel, şi buzele îi păliseră.

Veni al doilea fiu, dar inima profetului rămase mută, măruntaiele – neclintite.

— Nu este acesta! Nu este acesta! Nu este acesta! mugea, dându-i la o parte, unul câte unul, pe cei şase fii şi ţintuindu-şi ochii pe fruntea lor, pe sprâncene, pe buze, pipăind spetele, genunchii, mijlocul, dinţii, ca şi cum ar fi fost berbeci.

Se prăbuşi istovit pe prag.

— Doamne! strigă cu mânie. Ţi-ai râs de mine! Întotdeauna eşti viclean şi nemilos şi nu te înduri de om. Arată-te, eu te strig, Samuel. De ce nu vorbeşti?

Isai se apropie tulburat:

— Mai rămâne cel mai mic, spuse. David. Paşte oile.

— Trimite să-l cheme!

— Eliav, spuse tatăl, du-te să-l chemi pe fratele tău.

Eliav încruntă sprâncenele, iar bătrânul se înspăimântă şi spuse celui de-al doilea fiu al lui:

— Aminadab, du-te să-l chemi pe fratele tău.

Dar şi acesta refuză; toţi refuzară.

Samuel se ridică de pe prag:

— Deschideţi uşa, mă voi duce eu singur!

— Vrei să-ţi spun semnele trupului său ca să-l cunoşti? făcu bătrânul.

— Nu, mai înainte de tatăl şi de mama lui eu l-am cunoscut!

O luă în sus pe munte, blestemând, poticnindu-se de pietre, strigând: „Nu vreau! Nu vreau!”, şi înainta.

Şi, cum zări între oi un tânăr şi cum capul lui strălucea roşcat ca soarele care răsare, Samuel se opri; inima lui mugi ca viţelul.

— David! strigă poruncitor. Apropie-te!

— Apropie-te tu, răspunse David. Nu-mi părăsesc oile.

— Acesta e! Acesta e! răgi Samuel înaintând cu mânie.

Se apropie, îl prinse de umăr, îi frământă spatele, dibui fluierele picioarelor, îi atinse din nou capul.

— Cine eşti? De ce mă cauţi? se înfurie tânărul şi clătină din cap.

— Sunt Samuel, robul lui Dumnezeu: îmi spune du-te, şi mă duc; îmi spune strigă, şi strig. Sunt piciorul Lui, gura Lui, mâna Lui, umbra Lui pe pământuri; apleacă-te!

Îi găsi creştetul capului, vărsă uleiul sfânt.

— Te urăsc, nu te vreau, iubesc pe un altul; dar vântul Domnului trece pe deasupra mea şi iată, fără să vreau, ridic mâna, vărs în creştetul capului tău uleiul profetic.

„Se unge David rege al iudeilor! Se unge David rege al iudeilor! Se unge David rege al iudeilor!”

Aruncă şi zdrobi de pietre vasul sfânt.

— La fel ai zdrobit inima mea, Doamne! Nu mai vreau să trăiesc!

Şapte corbi alergară din adâncurile cerului, se lăsară în jos în jurul lui şi aşteptau. Profetul îşi desfăşură şi îşi întinse pe pământ – ca un giulgiu – turbanul său verde, corbii se apropiară avântat. Îşi acoperi faţa cu zdrenţele lui împestriţate şi nu se mai clinti.

Există un om ca nimeni altul într-un sat din Creta, unchiul Andreas. Unchiul acesta mi-a dat într-o zi definiţia

lordului: „Lordul este cel care cutreieră toată lumea şi apoi ia pistolul şi se omoară.”

Frica dorinţei de a cunoaşte popoare şi locuri şi în acelaşi timp de a pleca repede ca să le părăsesc am simţit-o foarte amar la viaţa mea. E nevoie de o mare forţă şi de o disciplină inumană ca să rezişti. Inima nu vrea să plece, e înrobită mărunţişurilor calde, se prinde de oameni şi de lucruri şi strigă.

Inima mea striga astăzi de dimineaţă, luându-şi rămas-bun de la mânăstire: „Niciodată de-acum!” Corbul lui Edgar Poe şedea agăţat pe umărul meu stâng şi croncănea. Îmi luam rămas-bun de la minunatele icoane, de la chiparosul care se înalţă singur-singurel pe stâncile din faţă, de la grădina înflorită, de la curte, de la fântână... Îmi luam rămas-bun de la oameni...

„Inimă neroadă”, spuneam murmurând versul lui Homer: „De-ajuns! Chinul cel mai crud tu l-ai cunoscut!”

Am coborât scările, am străbătut curtea, însoţit de arhiepiscop, de judecător şi de sacristier. A apărut şi Pahomie, înfăşurat în cuvertura lui.

— Ţi-e frig, Pahomie? îi zice stăpânul.

— Mi-e frig, Înalt-Preasfinţite!

Înaintă să-şi ia rămas-bun de la mine, îşi desfăcu repede cuvertura şi-mi dădu două pâini mici, calde, imprimate cu numele „Sfânta Ecaterina”.

— Ţi le-a trimis Aaron pentru drum.

Taëma mă aştepta în faţa mănăstirii, cu cămila. Mi-am luat rămas-bun de la minunaţii părinţi. Niciodată n-am să uit bunătatea inimii lor, ospitalitatea boierească. I-am strâns mâna lui Kalmouchos. El avea să mai rămână încă mult timp în Sinai, să lucreze. Toată această înaltă privelişte a Vechiului Testament a pus stăpânire pe inima lui. Ne-am despărţit:

— Dumnezeu cu tine!

Începe drumul de-ntoarcere. Strălucesc sfintele pământuri ale pustiului, se deschid munţii şi intrăm. Taëma cântă încet, legănat şi acompaniază ritmul domol al cămilei, iar eu gust în tăcere, fără grabă, din bunul pustiului.

Ne-a prins seara aproape de un curmal. Strângem lemne, aprindem foc, pregătim ceai cald, fierbem orez, mâncăm. Ne aprindem pipele; de fiecare dată când tragem din pipă, faţa lui Taëma se luminează – slabă, negricioasă – şi ochii lui de beduin scânteiază mici, fermecători, ca de şarpe.

Ne uităm o clipă unul la altul şi zâmbim. Dar suntem foarte osteniţi, aşa că ne întindem amândoi şi adormim.

În zori pornim. Trec zilele şi nopţile în acelaşi ritm dumnezeiesc. Munţii se înăspresc, cordoane verzi, întinse sunt înţepenite în granitul roşu, prăpastia se îngustează. O clipă, într-o matcă, străluci puţină apă. Trestii, curmali, salcâmi s-au adunat în jur. O turmă de capre s-a cumpănit pe stânci. O beduină mică, ciobăniţă, şi-a acoperit faţa când am trecut, cu mâinile ei subţiri, dar printre degetele mici îi licăreau şi îi jucau doi ochi mari, ca de animal.

În ultima zi, la amiază, am ieşit din munţi. În faţa noastră, până departe, se desfăşură o întindere tihnită, trandafirie. Am crezut că era marea. Am înaintat. Dar nu era marea; tot acest trandafir era pustiul, pe care un vânt înfricoşător îl răscolea rumenind norii de nisip aprinşi.

Când am intrat în furtuna de nisip, ni s-a tăiat răsuflarea. Taëma s-a oprit din cântat, s-a înfăşurat strâns în veşmântul lui alb, şi înainta.

Nisipul se ridica şi ne lovea peste faţă şi peste mâini, rănindu-le; cămila nu putea să-şi ţină echilibrul şi se tot învârtea. Şase ore a durat călătoria martirică; dar într-ascuns mă bucuram că am trăit fenomenul acesta respingător al pustiului.

Deodată, la un pas înaintea noastră, marea. Casele din Raÿthos, copiii pe praguri, fumul care urca din acoperişuri. Apoi, la poarta mare a metocului, arhimandritul Theodosios – iarăşi toată puterea alchimică a inimii omeneşti care transfigurează pustiul, prin dragoste.

Cinci zile am rămas în micul port Raÿthos, aşteptând vaporul. Unele dintre cele mai luminoase din viaţa mea; intram în mare, mă întindeam pe plajă, mă întorceam sub curmali, în vechea livadă biblică de curmali, urmăream apusul soarelui, culorile munţilor din pustiu cum strălucesc, cum sunt preschimbate, cum ajunge ochiul să le prindă – trandafirii, violete, albastre.

O adâncă, tainică tulburare mă stăpâneşte, aşa cum păşesc pe aceste ţărmuri arabe, în pustiu. Amintiri vechi, de dinainte de a mă fi născut, treceau pragul minţii mele, ca nişte umbre în Hades.

Uneori, silind în mine memoria străbună să-şi amintească şi să lumineze această existenţă a mea individuală, îmi pare că ghicesc. Toţi strămunii mei s-au născut într-un sat din Creta, în Bárbari. Când Nikiphoros Focas a luat insula de la arabi, i-a înghesuit în câteva sate pe necredincioşii saraceni, şi satele acestea au fost numite „Bárbari”[51].

Şi-mi place să mă gândesc că sângele meu nu este curat grecesc, ci păstrez ceva şi de la beduini. Vreun vechi străbun, urmând semiluna şi steagul verde al Profetului, a sărit în galerele arabe ce s-au pornit din Spania să cucerească insula în care curge lapte şi miere, Creta. Şi, îndată ce a călcat pe uscat, şi-a tras şi el corabia pe nisip şi a ars-o ca să nu-i mai rămână nici o speranţă de

[51] *Hoi Bárbaroi* – Bárbarii, cei care vorbeau o altă limbă decât greaca, limbă care grecilor li se părea o bâlbâială, o bolboroseală în comparaţie cu muzicalitatea şi limpezimea limbii greceşti.

întoarcere, şi astfel, luptând la adăpostul deznădejdii, să silească puterile nesperate din el să biruie!

Umblând pe acest ţărm arab, mă străduiesc să lămuresc strigătele nearticulate din mine şi să disting chipul întunecat al străbunului.

Şi timpul trece, stelele încep să se agaţe în înalt, uriaşe, arhimandritul Theodosios se neliniştеşte şi trimite beduini să mă găsească mergând pe urmele lăsate de paşii mei pe nisip.

La mica măsuţă bogată mâncăm împreună cu arhimandritul Theodosios şi vorbim. Nemărginitele lui întrebări s-au născut aici, în pustiu, şi le exprimă cu mare limpezime şi judecată; îi vorbesc despre oraşele mari, despre neliniştile zilnice ale omului, despre muncitori, despre orăşeni, despre Rusia.

În mine izbucneşte ceva luciferic, şarpele se ridică din pomul cunoaşterii şi şuieră. Theodosios ascultă lacom.

— Dacă o să ieşi, părinte Theodosios – îi spuneam –, din liniştita ta chilie şi o să asculţi cu atenţie lumea, inima ta, care este caldă şi iubeşte oamenii, o să tresalte nedumerită. O nouă emoţie, care nu exista înainte de război, o să pună stăpânire pe tine. O teamă nouă, întunecată, religioasă.

Toate popoarele sunt tulburate după război. Un vânt de nimicire suflă pe deasupra pământului.

S-a pornit furtuna. Coboară. Va târî multe chipuri iubite, multe idei. Nu există izbăvire.

— Nu există izbăvire? spuse încet egumenul şi mă privi neliniştit.

— Numai una: să ştim asta şi să fim pregătiţi.

Aşa, tulburând inima minunatului pustnic, preschimbând liniştea lui într-o puternică nelinişte, i-am răsplătit în chipul cel mai înalt ospitalitatea.

2. O scrisoare

Iubită Mudita!

Visul s-a sfârşit – în urma mea, curmalii, mânăstirea , beduinii, pustiurile!

Ca o întoarcere mi s-a părut sosirea mea pe continentul negru. O tulburare tainică, o amintire întunecată a pus stăpânire pe mine respirând aerul aprins şi călcând, nesătul, pe nisipul cenuşiu.

Acum, trecând în revistă toată această călătorie, găsesc că trei au fost cele mai înalte emoţii ale mele:

1) Hotarele dintre pământul verde al Nilului şi nisip.

2) Necropola din Valea Regilor, la Teba.

3) Pustiul Sinaiului.

Hotarele. Ultima frunză verde, unde este, rezistă; are dinaintea ei pustiul tot, şi totuşi nu se predă, adună ultima picătură de rouă, striveşte ultimul petic de pământ, se ridică mică, disperată şi neînduplecată – frunza aceasta verde a dat inimii mele cel mai înalt model al omului.

Mi-am amintit de străjerul roman din Pompei: tot oraşul ardea, lava cădea şi-l acoperea, bărbaţi şi femei alergau ieşiţi din minţi, ţinându-şi aurul şi copiii, şi se năpusteau să fugă.

Şi numai străjerul acesta, drept în locul unde l-au pus, la cea mai îndepărtată poartă a oraşului, nu s-a clintit; liniştit, şi-a ridicat mantaua ca să nu-l chinuie fumul. Şi aşa a fost găsit, după optsprezece veacuri, în picioare, cu coiful, suliţa şi gura astupate.

La fel ca străjerul acesta s-a înălţat în faţa mea şi frunza verde la hotarele pustiului, şi am cugetat, înfiorându-mă, că la fel este Datoria şi acesta este locul omului de astăzi.

În Valea Regilor m-am înfricoşat văzând zadarnica strădanie a omului de a birui moartea. Frunza verde nu vrea să moară.

În întunecatele beciuri ale muntelui galben, mumia celui mort zace întinsă ca o gogoaşă de omidă şi aşteaptă să vină primăvara şi să scoată aripi. În jurul mortului, pe pereţii luminaţi pe jumătate, izbucneşte, în culori verzi, roşii, galbene, tot alaiul zgomotos al vieţii. Şi mortul – rege sau argat –, printre umbrele iubite, multicolore, umbră şi el, mănâncă umbră, bea umbră, cultivă umbra ogoarelor, trece umbra râului, doarme cu umbra femeii şi joacă...

Aşa mi s-a părut, Mudita, pe când cutreieram valea aceasta, şi pământul. Suntem o umbră, producem din belşug umbre, ne ghemuim o clipă pe pământuri şi apoi ne destrămăm şi ne stingem. De dragul cui interpretăm[52] noi oare pe pământ războaie şi iubiri, facem mişcări de oameni care mănâncă, care muncesc, care iubesc o idee, care plâng şi se îmbrăţişează?

În loc de răspuns, ei ne umplu gura cu un pumn de ţărână. Care este datoria noastră? Donquijotesca, disperata companie a frunzei verzi!

În sfârşit, în pustiul Sinaiului, călătorind, mi-am simţit inima cum bate ritmic, cu încăpăţânare, precum bate pietrarul piatra. Aşa băteau şi inimile care au trecut, acum treizeci de veacuri, prin pustiul acesta şi care îl ciopleau în granit pe Dumnezeu. Un popor în foamete, în teamă şi în răzvrătire, cu măruntaiele înfometate, cu pielea care-i

[52] În orig., verbul *paristáno* – a reprezenta, a înfăţişa, a interpreta un rol, a imita.

tremura, cu inima care se împotrivea, îl plăsmuia pe Iehova, pe Dumnezeul care i se potrivea.

Ne aflăm pe o insulă. Toate acestea pe care le creăm cu simţurile noastre şi le cugetăm cu mintea noastră sunt o mică insulă făcută din creier de om şi din carne, într-un ocean nemărginit, sterp, întunecat. De oriunde vom porni, la capăt găsim întotdeauna abisul. Plângem, strigăm, blestemăm, ne întoarcem, o apucăm pe un drum nou. Spunem: drumul acesta nu mai are sfârşit. Dar mereu la capăt găsim abisul.

Care este datoria noastră? Să stăm dinaintea abisului cu demnitate. Să nu strigăm şi nici să nu râdem ca să ne ascundem teama. Şi să nu închidem ochii. În linişte, în tăcere, să învăţăm să privim genunea fără speranţă şi fără teamă.

Acesta este cel mai înalt glas al pustiului. Chipul de astăzi al misterului nu este nici preadulcele chip al lui Iisus care a înflorit în idilica Galilee, nici naţionalistul, nemilosul Iehova care a fost forjat în pustiul sinaitic.

Noi nelinişti s-au născut, s-a lăţit, prin lumină şi prin chin, sufletul omului. Milioane de făpturi omeneşti flămânzesc şi sunt nedreptăţite, şi din măruntaiele lor chinuite urcă, cum s-a întâmplat mereu, un nou sens al vieţii, un nou Răspuns – o nouă faţă a tainei. Faţa aceasta, ca să poată să-i mângâie şi să-i farmece, trebuie să semene cu faţa lor. Să fie ca un Muncitor care flămânzeşte, lucrează şi se revoltă. Să nu mai fie conducător al unui singur neam, ci al întregii spiţe omeneşti.

A început „Ieşirea din pământul robiei”. Străbatem pustiul – suferim, cârtim, ne omorâm şi plăsmuim un chip nou, în afara oricărei zeităţi: cel al Misterului. Dar pustiul de astăzi nu seamănă cu pustiul acesta al Sinaiului. E mult mai dur – e plin de maşini, oraşe şi oameni.

În Egipt, am urmărit înfiorându-mă „Ieşirea”, trezirea – cum se spune cu o expresie de-acum – a unui sector al uriaşului angrenaj. Popoarele orientale se trezesc, se aşază, schimbă semnale şi pornesc.

În Egipt, până acum, au fost cufundaţi în umilele, neînsoritele culcuşuri ale animalelor: munceau, flămânzeau, tăceau. Acum a început Ieşirea din animal: au căpătat glas, sunt luminaţi, sunt organizaţi, au urcat imediat la un nivel mai înalt – au devenit proprietari, mici negustori, mici întreprinzători, au învăţat să citească. I-au îndepărtat pe străinii care-i storceau. Unii au urcat chiar mai sus, continuând să-i îndepărteze mereu. Îşi simt – şi acesta este lucrul cel mai mare care se petrece în epoca noastră – înfrăţirea cu toate popoarele asiatice şi africane. Odată cu ei – avangarda –, şi toate popoarele Europei şi Americii care suferă şi se revoltă. Şi cele cinci continente, şi toate rasele – albe, galbene şi negre – se răscolesc şi se frământă. Şi, cum s-a mai întâmplat, o nouă teorie despre lume – fireşte, opusă teoriei despre lume a conducătorilor – merge în faţa lor ca un nor de fum ziua, ca un „stâlp de foc” noaptea.

Aici, străbătând pustiul Sinaiului, am văzut noua „Ieşire” a omului. Priveliştea aceasta, oglindirea aceasta a pustiului, a fost cea mai înaltă emoţie a mea din toată călătoria în Orient.

Bunicul cu mulţi nepoţi, Nilul, felahele, curmalii, mormintele regilor, pustiul, migdalii înfloriţi, sacra fortăreaţă a Sfintei Ecaterina, venerabilul ritm mânăstiresc, ospitalitatea inimoasă şi bunătatea călugărilor, toaca la revărsatul zorilor – toate acestea le-am gustat fără să mă satur.

Rugul „cel aprins şi nemistuit de flăcări” este sufletul omului. Nimic nu poate să-l stingă. Iar mintea omului este precum „micul Scorpion” al unei tradiţii africane.

Scorpionul acesta îţi va plăcea, Mudita. Pe tot timpul călătoriei a tresăltat înăuntrul meu:

„Micul Scorpion a spus: «Eu, micul Scorpion, niciodată n-am să invoc numele lui Dumnezeu. Când voi vrea să fac ceva, am să fac cu coada mea!»”

IV
IERUSALIM

Nikos Kazantzakis în Palestina. 1926.

1. Spre Pământul Făgăduinţei

Marea care ducea pelerinii la Ierusalim era calmă, cerul, uşor înnorat, avea o ciudată gingăşie misterioasă, ţărmurile Greciei, insulele, pescăruşii, delfinii jucăuşi, păsările mici care din când în când zburau şi ciripeau printre pânze, toate aveau astăzi – aşa ni se părea – o căldură nemaipomenită şi graţie.

Privesc curios pelerinii, tovarăşii mei de călătorie. Care este modelul contemporan al omului ce continuă să-şi urmeze, după nouăsprezece veacuri, adânca dorinţă de a-şi părăsi casa, de a începe dificila, costisitoarea călătorie în Orient, în mijlocul arabilor, ca să se închine la misteriosul mormânt al lui Hristos?

Din toate părţile Greciei au venit în această sfântă caravană, unii cu valize şi cutii pentru pălării, alţii cu umile boccele şi coşuri, şi îndată ce au urcat pe vapor s-au despărţit în două lumi: jumătate pe punte, iar ceilalţi în cabine confortabile şi în saloane cu piane dezacordate.

Eu sunt într-un du-te-vino între aceste două lumi. Pe lângă motoare şi pe frânghii sunt întinse cuverturi multicolore şi plăpumi unsuroase, un grup de bătrâne deschid coşurile şi încep să mănânce, toată lumea asta miroase a icre şi a ceapă. În mijloc, un bătrân roşu ca racul, cu păr lung care-i atârnă, citeşte cu voce tare sinaxarul lui Hristos, viaţa Lui, patimile Lui, cum a urcat Mirele la Ierusalim, apoi cum a mâncat amara Cină de Taină, cum a plecat în grabă ucenicul trădător şi cum a urcat Iisus pe Muntele Măslinilor şi curgea sudoarea de pe fruntea Lui „ca nişte picături de sânge”.

Toate femeiuştile cu basmale negre ascultau cu evlavie, clătinau din cap, oftau şi mestecau mereu în linişte, cu nepăsare, ca oile. Dumnezeu se făcea din nou om în inimile lor simple, era din nou bătut în cuie pe înfricoşătoarea cruce şi mântuia din nou oamenii. Un alt bătrân, întors cu spatele la femei, trăgea cu urechea,

încovoiat, şi scrijelea cu un briceag în vârful cârjei lui un cap de pasăre.

Deodată, la mometul în care, însetat, Hristos striga: „Mi-e sete!”, o femeiuşcă tinerică, focoasă, durdulie sări cu o dulceaţă de neîndurat şi strigă: „Copilul meu!” – şi inima mi se tulbură auzind adâncul strigăt matern al femeii, cum îl numeşte şi pe Dumnezeu „copilul ei”.

Veni apusul soarelui din Lunea Mare, un preot de ţară, înalt, slab, se ridică, îşi scoase camilafca, părul grizonant i se revărsă pe umeri şi începu să cânte vecernia deasupra mării.

A doua zi, Marţea Mare, lăsasem deja în urmă Egeea şi intram în Orient. În dreapta noastră, Africa nevăzută, în stânga, dincolo de orizont, Ciprul. Marea strălucea calmă, caldă, doi fluturi negri, cu pete mari, roşii zburau deasupra frânghiilor, o vrabie mică, înfometată, care ne urma, se repezi şi mâncă un fluture, două fete delicate începură să ţipe; una spuse: „Lăsaţi, aşa trebuie. Oare ce credeţi că este Dumnezeu? Vreo doamnă delicată?”

Mă apropiam cu emoţie de ţara arsă de soare unde, odată demult, dintr-o căsuţă săracă din Nazaret a ţâşnit flacăra care a aprins şi a reîntinerit inima omului. Îmi amintesc, acum puţine luni, eram în celălalt pelerinaj al meu, în Noul Ierusalim al inimii răvăşite din zilele noastre – la Moscova. Zăpadă, nesfârşite, tăcute stepe, corbi pe cer şi aeroplane cenuşii, iar jos, pe pământ, ca nişte furnicare, oamenii, muncitorii, ţăranii încovoiaţi de muncă şi de dorinţă, toate rasele, albe, galbene, negre, vin să se închine la un alt Mormânt Preasfânt.

Ca şi în urmă cu două mii de ani, acum viaţa se află iarăşi în descompunere; dar problemele care zdrobesc astăzi echilibrul minţii şi al inimii sunt mai dure şi mai complicate, şi rezolvarea lor – mai dificilă şi mai sângeroasă. Atunci a fost găsit un cuvânt simplu,

preadulce, şi a strălucit mântuirea pe pământ, ca primăvara. Dar astăzi cuvântul lui Hristos nu mai poate să înspăimânte şi să ţină în frâu sufletul nostru şi să călăuzească fapta noastră. A încetat să mai fie roditor. Ce înseamnă asta? A încetat să mai fie adevărat. Când li se spune mulţimilor de muncitori (şi acestea sunt astăzi, în mod silit, destinate să găsească noul răspuns) că viaţa aceasta pământească nu are nici o valoare, ci doar pregăteşte viaţa viitoare, de după moarte, predica aceasta se opune cu totul experienţei noastre sufleteşti contemporane şi celor mai adânci nevoi ale noastre de astăzi. Nici un om viu nu poate să creadă, deci predica aceasta a încetat să mai fie adevărată.

Care era datoria omului în epocile trecute („Datoria”, adică forma pe care o lua contactul omului cu Dumnezeu) şi care va fi datoria lui în viitorul îndepărtat nu ne interesează. Care este datoria lui astăzi – iată marea nelinişte. Dacă Dumnezeu a luat altădată chipul lui Dionysos, al lui Iehova, al lui Hristos sau al lui Ahriman şi al lui Brahma, acest lucru are astăzi doar valoare istorică. Ceea ce nelinişteşte inima noastră, plină de sânge şi de lacrimi, este chipul Lui de astăzi.

Chipul lui Dumnezeu din zilele noastre, pe care mulţimile de astăzi îl plăsmuiesc în fabrici, în locuinţele lor de pe pământ şi în inimile lor nedreptăţite, trebuie, ca să poată să-i farmece, să semene cu chipul lor. Să fie ca un argat care flămânzeşte, munceşte, nu mai îndură nedreptatea şi saltă capul. Să fie un conducător ca vechii orientali, cu blănuri de oaie în picioare, cu o secure cu două tăişuri la cingătoarea de piele, un Genghis-Han care îşi conduce neamul înfometat şi vrea să prade cămările celor sătui şi să răpească haremurile celor incapabili.

Iar acum ce mergem noi să facem la Ierusalim şi ce mai avem noi să ne spunem cu Fiul Mariei?

La apusul soarelui, la ceasul în care în urma noastră soarele se scufunda în apele liniştite şi luna plină urca de la răsărit calmă, tristă ca o faţă de mort aurită, pe puntea vaporului episcopul a săvârşit sfânta slujbă din Marţea Mare. Mi s-a întâmplat să ascult în paraclise săteşti, primăvara la munte, strigătul dramatic, drăgăstos al Cassianei către Domnul. Şi era preadulce jalea femeii, cum o ascultam privind printr-o ferestruică spre câmp, departe. Dar astă-seară cântecul acesta de jale al femeii care atât de cald îl strigă pe Dumnezeu ca s-o izbăvească de bărbat s-a revărsat pe mare cu o amărăciune de negrăit. Marea înfurie inima, naşte nelinişti şi întrebări pe care iarba verde le potoleşte. Mă uitam la oamenii din jurul meu. Cei bine îmbrăcaţi erau indiferenţi, nu aveau nici bucurie, nici tristeţe, se ridicau, se aşezau din nou, se uitau la ceas. Cei săraci, la clasa a treia, ascultau într-un colţ şi feţele lor străluceau. Inima lor tresălta, feţele lor, mâinile lor, sărăcăcioasele lor haine sclipeau pentru o clipă; îndată ce va trece Săptămâna aceasta Mare, în care asemenea lor suferea Dumnezeu, vor cădea din nou în ucigătorul întuneric cotidian.

Luna pusese de-acum stăpânire pe cer, începură iarăşi taifasurile, o bătrână îi povestea micuţei ei nepoate viaţa şi patimile lui Hristos. Iar nepoata asculta ca pe o poveste înfricoşătoarea istorie şi îl urmărea tremurând pe prinţul care se ducea să fie omorât. Ascultam şi eu ascuns în întuneric; pentru prima oară am simţit atât de simplu, atât de dramatic călătoria aceea spre moarte. Rabinul Nahman, marele naiv fondator al hasidismului, spunea: „Când am o idee, atât de mult o muncesc în mine, încât fără să vreau, când încep s-o spun oamenilor, văd că a încetat să fie idee şi iese ca o poveste...” La fel şi acum, numai bunica, inimă simplă şi mare, poate să muncească în ea cu atâta

profunzime toate zadarnicele înţelepciuni teologice şi să le înalţe la o poveste.

La ceasul în care am coborât să dorm şi mă întinsesem deja, am auzit o discuţie neaşteptată. Jos în cală câţiva tovarăşi de călătorie vorbeau cu patos. Unul, care după tonul vocii părea mai tânăr, înşira cu putere şi fanatism de spirit îngust infamia vieţii noastre economice şi sociale contemporane – minciuni, furturi, nedreptăţi, poporul suferă, tiranii adună comori, femeile se vând, preoţii nu cred; aici, pe pământul acesta, sunt şi iadul, şi raiul, aici trebuie să cântăm dreptatea şi fericirea, altă viaţă nu există... Un altul vorbea despre Rusia; în imaginaţia lui încinsă, toate îi păreau acolo corecte şi sfinte, cuvintele-fetiş „proletariat”, „lupta de clasă”, „Lenin” urcau din măruntaiele lui cu o flacără apostolică şi-i ardeau buzele.

Se auziră voci: „Da, da, ai dreptate! Foc şi secure!” Numai unul – am recunoscut vocea ascuţită a unui tânăr diacon care călătorea cu noi – a vrut să vorbească împotrivă; dar glasul lui a fost înăbuşit de strigăte şi râsete. Dansul tăcut începu deodată să mişte...

Am sărit de pe pernă şi ascultam atent, lacom. Ca nişte noi catacombe mi se păru cala aceasta a vaporului, unde s-au adunat iarăşi sclavii din zilele noastre, complotând să zguduie din nou pământul. Cu greu mi-am reţinut strigătul de bucurie. Mergeam să ne închinăm la chipul cunoscut al lui Dumnezeu, cel blând, martiric, cel plin de făgăduinţa răsplăţii viitoare, de după moarte; femeiuştile îi duceau daruri: lumânări, ofrande de argint, rugăciuni arzătoare; necredincioşii de la clasa întâi erau liniştiţi, nepăsători şi discutau despre bani şi despre politică... Iar jos de tot, în cală, căram, peşcheş înfricoşător, seminţele unei noi, nepregătite chiar, teogonii copilăreşti.

Am simţit iarăşi adânc înăuntrul meu clipa trecătoare pe care o străbăteam. O lume sfântă, iubită, dispare; o altă

lume, dură, plină de sânge, noroi şi flacără, toată numai viaţă, urcă din pământuri şi din inima omului. Călăreşte toate corăbiile şi călătoreşte.

Dimineaţa, începu să se zărească departe, în ceaţa lăptoasă, Pământul Făgăduinţei. Mai întâi o linie deasupra mării; apoi apărură munţii joşi ai Iudeii, cenuşii la început, după aceea uşor albaştri, şi în sfârşit îi inundă lumina puternică a zilei. Jafa se ivi negricioasă lângă plaja galbenă, întinsă, iar în stânga ei, oraşul nou evreiesc, Tel Aviv, „Colina primăverii”.

Câţiva pescăruşi sosiră înfometaţi de pe uscat, pe frânghii erau tot mai mulţi fluturi, bătrânele se ridicară, îşi adunară boccelele, îşi legară basmalele pe cap şi începură să-şi facă cruce şi să plângă.

Plajă, grădini, femei arabe unsuroase, smochini spinoşi, curmali. Automobilele horcăie urcând în oraşul sfânt. Inimile bat tare. Şi deodată, arsă de soare, scoţând aburi, pietroasa priveliştе posacă. Cheiuri, ambrazuri, porţi de fortăreaţă. Veşminte lungi, albe, bolizi verzi şi roşii, miros de condimente orientale, de fructe putrezite şi de sudoare omenească, glasuri de o mie de ani, sălbatice, fantasme care răsar din morminte, toate pietrele care prind viaţă şi strigă însângerate.

2. Ierusalimul

Stau la intrarea în Sfântul Mormânt cu ochii nesătui larg deschişi. Sâmbăta Mare. Biserica Învierii vuieşte ca un stup uriaş, jos, pardoselile de piatră sunt pline de creştini

de limbă arabă, cu fesuri, cu lungi veşminte murdare, pestriţe, cu ochi arzători, urduroşi. Sub absidele bisericii, întinşi pe rogojini, pe zdrenţe sau pe scoarţe, bărbaţi şi femei care au dormit aici peste noapte aşteptând clipa înfricoşătoare în care va ţâşni lumina sfântă din baldachinul Preasfântului Mormânt.

Vase cenuşii de apă, cu broderii arăbeşti portocalii, ape gazoase, şerbeturi, lămâi circulă din mână-n mână prin grămada de oameni care au dat buzna în biserică.

Ibricele de cafea fierb pe lămpile de spirt sub coviltire mari. Mamele îşi desfac pieptul de faţă cu toată lumea şi îşi alăptează pruncii. Miros greu, acreală omenească, ceară caldă şi ulei, părul femeilor te îngreţoşează şi miroase a oaie, de la arabi urcă o duhoare insuportabilă de ţap. Râsete, plânsete, ţipete; unii cântă, alţii se joacă cu femeile lor pe sub cuverturi prin ungherele întunecate ale bisericii; şi auzi pe neaşteptate, cum treci prin întunericul dens, râsete de fete care sunt gâdilate.

Un abisinian de frunte, subţire, zvelt ca un curmal, străbate mulţimea, înfăşurat într-o manta verde de mătase; o arăboaică vine şi îngenunchează în faţa mea, durdulie, unsuroasă, cu ochii întunecaţi ca ai unui animal de râu, iar sânii îi atârnau fleşcăiţi şi-i atingeau pântecele. Valuri-valuri trec pe deasupra mea mirosurile greţoase – acum, de vin şi usturoi, de lumânări aprinse şi tămâie. Şi din când în când, pe neaşteptate, un miros plăcut de trandafiri sfinţi de aprilie; te întorci – o felahă trece cu un trandafir să-l ducă la Mormânt.

Deodată mulţimile cu capete negre, leoarcă de năduşeală se agitară; noi pelerini arabi se reped în curte cu ripidele şi felinarele lor şi cu lumânări cât ei de înalte. Englezii ţepeni, indiferenţi îşi ridică bastoanele deasupra capetelor. Dar arabii ţipă ca ieşiţi din fire, un bătrân urcă pe umerii grămezii de oameni, sare din umăr în umăr

scoţând spume, ţine două săbii fără teacă şi loveşte aerul. Dansează pe umeri, ţipă, ochii i s-au făcut numai albeaţă, lumânările pe care şi le-a înfăşurat la brâu se topesc în căldura grea şi picură.

Peste puţin sosesc, pe neaşteptate, armencele, stindardele flutură în aer, copiii mici din corul psaltic, îmbrăcaţi în cămăşi galbene, îşi înalţă în văzduhul întunecat glasul proaspăt. Vin copţii, sirienii, abisinienii, ciobanii beduini, maroniţii, cinci-şase ruşi cu părul blond, mătăsos din toată nesfârşita Rusie, câţiva americani, friguroşi şi comici în cuptorul acesta asiatic dogoritor. Vin femeile din Betleem, cu pâlniile lor înalte legate pe cap şi cu basmalele lor albe. Valuri pestriţe, agresive, un ritm sprinten, războinic, ca şi când sosesc pe neaşteptate nişte armate.

Biserica dă pe dinafară de lume, credincioşii s-au căţărat pe coloane, au încălecat pe strane, s-au agăţat pe gineceu. Toţi ochii aceia furioşi, extaziaţi s-au pironit în mijlocul bisericii, pe baldachinul mic, unde a intrat deja patriarhul şi de unde va ţâşni acum, iată, lumina sfântă.

Un felah, cu capul înfăşurat strâns cu funii din păr de cămilă, sare pe umerii unui arab, clatină în aer o lumânare mare, albă, cu cordele roşii şi începe să-L cheme, ieşit din minţi, pe Hristos să apară.

Într-o clipită mulţimile se înfurie, braţele negricioase se scutură şi se lovesc, zornăie brăţările de argint la mâinile femeilor, unghiile vopsite cu chinchină strălucesc ca muiate în sânge. Toţi orientalii – arabi, beduini, abisinieni – strigă, râd, oftează greu, privesc sus în văzduh. Un tânăr leşină, soldaţii îl ridică înlemnit şi-l aşază în curte. Un preot maronit, bătrân, subţire, cu rasă albă ca neaua şi cingătoare roşie, cade pe pardoseala de piatră scoţând spume; şi într-o clipită năvălesc pe el o grămadă de babe cu braţe tatuate şi cu cruci, gorgone şi cuvinte din

Evanghelie la gât... Se reped şi îl ating, ţipând, pe epileptic; în sufletul lor primitiv cugetă că pe neaşteptate s-a abătut inspiraţia peste trupul acesta pe care îl înjunghie o înfricoşătoare putere nevăzută.

Placa mare de marmură care acoperă pământul unde l-au întins pe Hristos la coborârea de pe cruce este lustruită, roasă de sărutări. De veacuri tot cade omenirea pe ea şi o sărută şi o roade. Ating placa uşor cu mâinile şi apoi îşi freacă faţa şi gâtul de trei ori. Dacă în fiecare mie de veacuri, spune Buddha, trece o aripă de păun pe un munte de granit, va veni ziua în care muntele va fi ros şi va dispărea. La fel au ros nenumăratele picioare ale credincioşilor plăcile bisericii şi ale curţii, la fel – Mormântul lui Hristos, stânca Golgotei, Piatra pe care a rostogolit-o îngerul au fost roase de buzele oamenilor.

Un preot ortodox îi priveşte lângă mine, cu pizmă, pe copţi, pe latini, pe armeni. Se apleacă şi-mi vorbeşte cu răsuflarea tăiată:

— Toată această biserică este a noastră, a ortodocşilor, toate sfintele pelerinaje sunt ale noastre. Ereticii, blestemaţii lui Dumnezeu, vor să ni le ia, dar noi îngrădim cu garduri locurile revendicate şi nu lăsăm pe nimeni să le calce! Uitaţi ce le-am dat abisinienilor, o stâncă; orice ar face, nici o palmă de pământ nu le dăm. Acum o să-i zburătăcim de aici pe armeni, pentru că au ieşit din hotarele lor, calcă pe pământul nostru. Ceea ce vă spun latinii este minciună, toate pelerinajele lor sunt nelegitime. Să dea Dumnezeu să vină ziua în care o să-i zburăm afară!

— Să dea Dumnezeu – i-am răspuns – să vină ziua în care dragostea să vă umple inima, să coboare lumina sfântă nu numai în lumânările dumneavoastră, ci şi în mintea dumneavoastră întunecată antihristică.

Deodată, trecu un val de felahi şi ne despărţi. Vorbeau pe limba lor, fluierau, râdeau, aveau ochii roşii, bolnavi,

dar dinţi albi ca laptele. Bărbaţii erau înalţi, slabi, subţiratici; femeile erau urâte, deşirate, purtau basmale cu bănuţi de aramă trase pe frunte şi aveau buze spuzite.

Dar iată, o preadulce melodie se aude din altar, slujitori cu înalte toiege cu mâner de argint lovesc ritmic pardoseala, înaintează încet şi deschid drum. Apare corul psaltic, urmează mitropoliţii şi episcopii cu odăjdii aurite, păşeşte în prag patriarhul cu barba albă ca neaua, cu ochii mari, obosiţi şi mâinile albe ca laptele, cu degete lungi...

Începe litania, bat clopotele, un vânt puternic de sfinţenie şi nebunie suflă peste capetele multicolore. Am simţit iarăşi căldura şi atotputernicia inimii omului. Mâinile se ridică, picioarele joacă, inima tresaltă şi strigă pe Domnul. Văzduhul se umple de o prezenţă nevăzută. Sigur, dacă n-ar fi fost preoţii şi oamenii civilizaţi în biserică, felahii l-ar fi înviat pe Hristos. L-ar fi silit să se închege în văzduh, să coboare pe pământ, nu numai ca idee sau ca fantasmă, ci cu trup şi glas, i-ar fi dat peşte şi miere şi ar fi mâncat, l-ar fi atins şi s-ar fi umplut mâinile lor. Şi când ar fi păşit, ar fi răsunat pardoseala. Dumnezeu n-a avut ureche, spune înţelepciunea indiană, Dumnezeu nu putea să audă; dar omul care se chinuia a strigat şi Dumnezeu a fost silit să-şi facă ureche şi să asculte durerea omului.

Privindu-i astăzi pe felahi, am simţit în ce chip inima omului a creat cerul şi pământul, a coborât şi a îmbrăcat în carne puterile nevăzute şi a dat glas nemărginirii mute.

Patriarhul s-a aplecat şi a intrat singur în baldachinul sfânt al Sfântului Mormânt. Toată mulţimea a tăcut, tremurând. Mamele şi-au ridicat pruncii pe umeri ca să vadă, felahii au căscat gurile cu buzele răsfrânte, europenii s-au ridicat pe vârfuri, curioşi. Secundele cădeau dense peste capetele tuturor, aerul s-a încordat, a trosnit ca o piele de tobă. Şi deodată o strălucire a ţâşnit de după

uşa joasă a Sfântului Mormânt; patriarhul a apărut ţinând o legătură mare de lumânări albe aprinse. Într-o clipită, de la poale până în vârf, biserica s-a umplut de făclii. Unii aveau lumânări groase, albe, iar alţii, treizeci şi trei de lumânări, şi se repezeau spre patriarh să ia lumină; îşi treceau mâinile prin flacără şi-şi frecau repede-repede faţa şi pieptul. Au năvălit apoi în curte, acopereau flacăra cu palmele şi alergau spre casele lor.

Biserica s-a golit. Ca un vis exotic, imposibil mi s-a părut tot acel vuiet înfricoşător, mulţimea furioasă şi zdrenţele slinoase. Dar, aplecându-mă, aşa cum mă învârteam singur-singurel prin biserică, am simţit că toată acea privelişte orientală fusese adevărată; pentru că jos, pe pardoseala de piatră, am zărit rămăşiţele vedeniei: seminţe de dovleac prăjite, coji de portocale, sâmburi şi sticle de apă gazoasă sparte.

3. Paştile

Mă plimb prin luminoasa Biserică a Învierii, în amiaza Paştilor, iar florile de lămâi împrăştiate peste tot şi călcate în picioare umplu aerul cu miros de apă de flori şi putreziciune. O bătrânică îngenunchează pe placa Pogorârii de pe cruce, iar fiica ei palidă stă în picioare şi îi dă, unul câte unul, lucrurile din trusoul ei. Cu indiferenţă, domol, bătrâna mamă le trece pe deasupra pietrei lustruite murmurând descântece tainice, străvechi. Cămaşa largă lucrată strâns, care-i va fi cămaşă de nuntă, ciorapii orientali trandafirii, pernele, cearşafurile, basmalele, brăţările de bronz şi cerceii lungi de argint...

Tânăra neclintită, indiferentă, ca un animal căruia nu i-a venit încă timpul, ia înapoi din mâinile bătrâne lucrurile din trusou, sfinţite, şi le aşază într-o desagă galbenă ţesută.

Preoţii apuseni trec grăbiţi, armenii cu nas de şoim, năduşiţi, nespălaţi, abisinienii subţiri se opresc brusc la icoane şi trupurile lor uscate miros ca porumbul copt.

Sub o arcadă, între două coloane, stă un tânăr preot arab, slab, cu oase subţiri, cu o bărbiţă rară, îşi sprijină bărbia într-un toiag lung de trestie şi se uită cu ochii neclintiţi, în jos, la pardoseală. Lângă el o arăboaică, subţire şi ea, cu ochi mari, înfăşurată într-o rasă neagră, cu o lumânare albă de Înviere în mână, îi vorbeşte tânărului preot încet, armonios, fără să-l privească, şi plânge. M-am rezemat de coloana de-alături şi am ascultat mult timp misteriosul plânset al femeii, ca şi cum aş fi ascultat o vână de apă cum curge fără speranţă către mare pe un prundiş mărunt. Niciodată nu am simţit că o inimă de femeie se topeşte cu atâta pasiune, cu atâta răbdare şi se varsă în bărbat.

A fost singura adâncă bucurie pascală a mea pe ziua de azi.

Merg de ici-colo prin biserică, fără noimă; nu simt în mine nici o înviere. Îmi amintesc de Sfântul Munte; îmi amintesc de marele meu asalt de a crede.

M-am dus în Sfântul Munte[53] să-mi liniştesc inima, să văd înflorit pustiul, să primesc şi eu, seara, la ceasul când apune soarele, în pragul meu pe Domnul. Mă ardeau înăuntru focuri neorânduite, iubiri nemărturisite femeii, lui Dumnezeu, ideii, nu puteam să discern, pentru că nici o dorinţă a mea nu lua chip concret. Voiam să asupresc şi să

[53] Fire neliniştită, mereu în căutare de noi experienţe spirituale, N. Kazantzakis a petrecut în 1914, dar şi în 1915 câteva luni la Muntele Athos. În prima vizită a fost însoţit de poetul Anghelos Sikelianos, pe care l-a cunoscut în 1914. Tot la Athos l-a cunoscut şi pe Alexis Zorba.

preschimb în mine, cât reuşeam, puterile firii, vechile moşteniri şi noile patimi. Ah, pe toate mi le vor da, spuneam, Dragostea şi Tăcerea, cele două forţe primitive care au stat lângă Dumnezeu în timpul creaţiei.

Ah! Să rămân singur, liber, departe de vârtejul societăţii, departe de stâna turmei omeneşti! Să păşesc, să păşesc şi să nu văd decât soarele, marea şi stâncile! Să simt cum măruntaiele mi se clatină ca două frunze bifurcate în marele copac al lui Dumnezeu!

În faţa mea au apărut, strălucitoare şi mereu răcoroase ca stâncile care acum ies din mare lângă ţărm şi picură, mănăstirile bizantine deasupra valului. Pe ţărm călugării de toate vârstele se apleacă şi trag toţi împreună năvodul plin de peşti; puţin mai încolo, o barcă trasă în tersana, întinsă pe drugi, are vâslele încrucişate pe piept şi stă la soare.

„Ce minune! Ce singurătate! Ce fericire!” mă gândeam şi urcam. Şi, de cum am intrat în prima mânăstire şi am călcat vechiul prag, ros tot, şi am înaintat în curte, o căldură tainică a pus stăpânire pe mine:

„Doamne”, am strigat înăuntrul meu, „oricine-ai fi, ajută-mă să-mi înalţ sufletul mai sus de bucurie şi de fericire. Să urmez cea mai înaltă ierarhie a plăcerii, cărarea sacrificiului de sine şi a suferinţei!”

Biserica întunecată şi răcoroasă era plină de sfinţi şi de îngeri, de porumbei de piatră în vârful coloanelor, de litere îmbrăţişate, de capete de berbeci şi de viţă-de-vie cu strugurii mari de piatră. Am simţit că sunt înconjurat de prezenţe nevăzute şi că de pe cupolă alunecă şi mă ating, pipăind, heruvimii şi serafimii.

Prin întunericul răcoros, mari, miloşi, deznădăjduiţi, luceau ochii Preasfintei Fecioare şi strălucea în văzduhul înceţoşat de tămâie bărbia ei puternică.

„Tu, cea cu dulce sărut, Stăpână a Mării”, spuneam în picioare dinaintea ei, „o, Inimă a omului care L-ai încăput pe Acela pe care cer şi pământ nu-L încap, o, Faptă, o, tu, a Zecea Muză, Preasfântă Fecioară strigătoare, ai scos strigăt de primejdie, ca o strajă la hotare care a scrutat de departe cum fojgăie arabii şi cum calcă lumina sacră.

Şi te-ai ridicat drept, Generăleasă, învârtind uşor baltagul, şi au zornăit clopoţeii şoimeşti şi ceaprazurile tale de argint şi a strălucit pieptul tău neatins, ca o lună plină, şi au sărit toţi tinerii, cei copţi pentru plăcerea lui Dumnezeu şi a morţii, şi se avântă în urma ta, Amazoană!

Pentru că în inima mea te mişti ca Victoria creştină, care nu se teme de sânge şi urmează, zuruind, cu paşi mari, pe Dumnezeu venit la oaste pe pământ!”

Aşa vorbea şi tresălta inima mea, şi umblam din mânăstire în mânăstire. Voiam s-o aleg pe cea mai aspră, ca să-mi săvârşesc asceza. Puţin timp, mult, pentru totdeauna, nu ştiam. Simţeam numai nevoia să rămân singur-singurel, tăcut, luni de zile.

Mi-au îngăduit să locuiesc într-un schit pustiu, deasupra mării, schitul Înaintemergătorului[54]. Înţepenit pe o prăpastie, pustiu, fără apă, fără copaci. O cărare îngustă urca de la ţărm şi după un ceas ajungea la pragul meu. Schitul avea două chilii şi un vechi paraclis dărăpănat, plin de picturi murale. Înaintemergătorul, alături de Hristos, în dreapta pe catapeteasmă, era ca o lăcustă subţire şi verde, cu doi ochi mari, galbeni; şi, cum stătea pe vârful picioarelor, ai fi spus că nu calcă, ci sare din copac în copac. Iar în spate pe umerii lui se clătinau, ca două mari limbi de foc, două aripi uriaşe; ai fi crezut că trupul acesta subţire şi uscat a luat foc şi arde; a luat foc şi sare să aprindă toată lumea.

---

[54] În orig., Pródromos – schit de la Muntele Athos care astăzi aparţine Bisericii Ortodoxe Române.

În primele zile, aplecat pe pragul meu, mi-am schiţat asceza. Cu numere, cu legătură logică, cu nebunie măsurată.

Mă împărţeam pe mine însumi în două tabere: cea de sus şi cea de jos, cea luminoasă şi cea întunecoasă, sufletul şi trupul. Şi vesteam războiul între ele. Spuneam: „Voi supune, cât pot, dorinţele trupului. Vrea să doarmă? Voi veghea. Vrea să mănânce? Voi posti. Vrea să se odihnească? Mă voi ridica şi voi urca pe munte. Îi este frig? Mă voi dezbrăca şi voi călca pe pietre.”

Şi apoi însemnam isprăvi mai înalte: „Când voi învinge trupul, mă voi întoarce spre suflet şi-l voi împărţi şi pe el în două tabere: cea inferioară şi cea superioară, omenească şi dumnezeiască. Mă voi război cu micile bucurii spirituale – cărţile, arta, raţiunea şi înţelepciunea. Voi lupta cu virtuţile întronate, recunoscute – dreptatea şi mila, prietenia, răbdarea şi respectul.”

Şi iarăşi, ca şi cum aveam să învingşi a doua oară, însemnam înăuntrul meu o nouă împărţire: „Jos Speranţa, ultimul duşman, şi sus, în înalt, flacăra lui Dumnezeu care mă va mistui, în întuneric adânc, fără răsplată!”

Niciodată n-am să pot povesti chinul meu şi dulceaţa lui de negrăit. În trei luni deja nu mai puteam să stau în picioare de atâta post şi trai rău, ochii mi se afundaseră în orbite, urechile îmi vuiau, braţele şi picioarele îmi ajunseseră ca de lăcustă.

Aşa, într-o asemenea nelinişte, îmi treceau zilele şi nopţile. Deodată, într-o dimineaţă, fără să fi luat încă vreo hotărâre, un glas zeflemitor se auzi înăuntrul meu:

— Pleci!

Încăpăţânându-mă, am răspuns:

— N-am nevoie de încuviinţarea ta! Da, plec.

— Cabotinule! De teamă şi de lene refuzi să-ţi priveşti sufletul în faţă, fără strigăte şi înfloriturile retorice! Pleci! E

mai confortabil acolo jos; aici îngheţai de frig, flămânzeai, nu vedeai oameni, nu te vedeau oameni – şi ce valoare are virtutea fără spectatori? Şi ce cabotini mai suntem noi, dacă nu avem admiratori să ne aplaude? A, mi-e silă că sunt alipit de tine!

— Cine eşti?

— Sunt Ochiul care veghează din mijlocul cerului la măruntaiele tale şi văd. Şi, vrei, nu vrei, fie că mergi înainte, fie înapoi, şi spre nimicirea ta, şi spre libertate, fără milă te însoţesc!

— Nu vreau! Sunt om, trup şi lut şi duh, una! Şi tot, până la inimă, până la frunte şi deasupra frunţii, mă mistui în foc! Pustiul nu-mi linişteşte inima, Hristos nu mai poate să-mi izbăvească sufletul, un glas aspru mă cheamă să-l urmez. Eu nu joc teatru şi nu vreau spectatori.

— Nu te întreb! Sunt înăuntrul tău, deasupra ta, cavalere. Numai eu nu trec, iar tu vei pleca, joc vremelnic al apei, al ţărânei, al focului şi al vântului! Numai eu exist!

— Cine eşti?

— De-atâţia ani sunt cu tine, nefericitule, şi nu mă cunoşti?

Aşa s-a stins glasul, zeflemitor şi îndurerat.

4. Geamia lui Omar

Cele două mari Bune Vestiri, cea creştină şi cea grecească[55], strălucesc şi se unesc într-o sinteză tainică în mintea mea:

[55] Grecii şi-au proclamat independenţa de sărbătoarea Bunei Vestiri, la 25 martie 1822, după Războiul de Eliberare din 1821.

Imaterial, năvalnic, se repede din cer Îngerul cu un crin în mână; şi Fecioara se întoarce cu tot trupul ei, fermecată şi cutremurată, către uşa care s-a deschis. Şi la cealaltă Bună Vestire: un animal strălucitor, Lebăda-Bărbat[56], urcă din apele mâloase şi se aciuează, în chip străvechi, în chip cunoscut armonizându-se cu trupul femeiesc. Iar femeia se înclină cu părăsire şi fior spre gâtul lung, unduios, cu palmele pe jumătate întinse, ca un lucru care doare, şi se ruşinează, dar nu poate, nu vrea să se împotrivească animalului...

Astăzi am văzut o a treia Bună Vestire: nici nu coboară îngerul din cer, nici nu urcă din apele mâloase animalul; pe pământul acesta bărbatul îi aduce cu căldură, omeneşte, „vestea cea bună” femeii.

Păşesc în jurul geamiei lui Omar şi inima îmi bate fără griji, ca un ied pe stânci. Nu-mi întind trupul spre cer – bun îmi pare acest pământ, făcut pe potriva sufletului meu şi pe potriva trupului meu, patria mea. Îmi amintesc, într-o altă zi umblam obosit, neliniştit, prin Erevanul asediat de curzi, în inima Armeniei. Uşile erau zăvorâte, drumurile – pustii, femeile şi copiii ţipau înapoia grilajelor dese. Umblam singur-singurel, plin de nelinişte şi indignare. Şi deodată, în arşiţa fierbinte a amiezii, s-a înălţat pe neaşteptate dinaintea mea o altă sfântă geamie, de la temelii până la turle îmbrăcată în porţelanuri verzi şi albastre, cu flori vii. Sângele mi s-a liniştit într-o clipită, mintea s-a bucurat şi, îndată ce m-am aşezat sub arcada arăbească ascuţită, la umbra răcoroasă, toate mi-au părut bune, juste, iar moartea – o umbră răcoroasă după o arzătoare călătorie pe jos.

---

[56] În limba greacă cuvântul *kýknos*, lebădă, este epigen, are aceeaşi formă pentru a numi atât masculul, cât şi femela. Diferenţierea se face prin articolul hotărât: *he* pentru feminin, *ho* pentru masculin. Aici în text, *ho kýknos*, deci este vorba despre lebăda mascul.

La fel şi astăzi, după învierea creştină, să trecem mai departe, să lăsăm în urma noastră cu dispreţ pământul; geamia aceasta a lui Omar uşurează şi împacă inima mea cu pământul. Sclipeşte în soare multicoloră, strălucitoare, veselă, ca un gigantic păun-bărbat[57].

Păşesc în grabă prin piaţa mare, pe vechile cheiuri ale Ierusalimului, mă învârt mult timp în jurul geamiei minunate, mă mişc încet, cât pot, să trec prin uşa întunecoasă şi să mă cufund în minunea cea mai proaspătă. Zăresc în jur, prin ambrazuri, privelişte a Ierusalimului. În depărtare, munţii Moab scot aburi uşor, se clatină, se pierd unduios în soare. Muntele Măslinilor – dinaintea mea, ars, însetat, prăfuit tot; iar jos, roasă de arşiţă, cetatea; pleşuve, cu ferestruici negre, asemenea unor cranii, casele; cămilele care se clatină ritmic, imperturbabil, ca şi când ar fi pornit de mii de ani, una după alta, şi trec...

Spun: pe vârful acesta stătea Iehova cu nările deschise şi primea jertfele şi mirosea sângele. Aici se ridica marele templu al lui Solomon, fortăreaţă inexpugnabilă a asprului Dumnezeu; şi reînviam toată istoria lui, plină de sânge, ură şi război. Capetele tari, arse de soare, nasul vulturesc, fruntea îngustă, nemiloasă, grumazul rigid, ochiul răpitor, aprins, al neamului evreiesc.

Dar, cum mă învârteam pe lângă acest canal sângeros al lui Israel, m-am întors. Geamia lui Omar se ridica în soare, ca o fântână arteziană din pietricele murdare, urca, juca puţin în aer, se rotunjea, se încovoia şi cobora din nou pe pământ, nu voia să plece.

M-am apropiat fermecat. Literele arabe se împleteau ca nişte flori, se făceau cuvinte ale Coranului, se înfăşurau ca nişte împletituri pe coloane şi prindeau, înflorind, cupola.

---

[57] Vezi nota precedentă, de la cuvântul „lebădă-bărbat”, cu diferenţa că în neogreacă *to pagóni*, păun, este de genul neutru.

Astfel îl îmbrăţişau şi-l înrobeau pe Dumnezeu într-o viţă-de-vie sălbatică înflorită pe pământ.

Mi s-a răcorit pleoapa îndată ce am păşit pragul şi m-am cufundat în umbra multicoloră, tainică a bisericii. La început, aşa cum am venit de la lumină foarte puternică, nu vedeam nimic. Numai o încântare s-a revărsat asupra mea şi m-a odihnit ca o baie; întâi trupul şi apoi imediat mintea. Înaintam şi tremuram de bucurie şi aşteptare. La fel vor înainta şi credincioşii musulmani, după moarte, în întuneric, în raiul răcoros al dreptei răsplăţi.

Înaintam cu mâinile întinse şi încet-încet ochii mei se obişnuiau; răsăriră ferestrele ca nişte constelaţii, turla se lumină uşor, numai aur şi smarald, apoi veniră şi înaintară în dans, din umbra albastră, detaliile – liniile, broderiile, cuvintele Coranului care pândesc ca nişte ochi nesătui, îndrăgostiţi, dinapoia crengilor cu multe flori şi a animalelor devenite imateriale.

Un credincios îngenuncheat pe rogojină, cu faţa spre Mecca, se roagă. Îşi sprijină fruntea de pământ cu încredere, ca un prunc la sânul mamei, îndelung. Şi încet se desprinde, se ridică şi priveşte în înalt la brâul verde-auriu al turlei. Ochii lui extaziaţi urmăresc, între liniile încâlcite şi în broderii, cuvântul ascuns, lunecos al lui Mahomed. Ca şi cum ar urmări într-un vis tainicul cerb. Şi ce bucurie când simte de-acum că toate aceste subţiri linii încâlcite nu sunt un joc zadarnic al imaginaţiei, ci o înaltă, aspră poruncă a Profetului!

Numai un credincios poate să deosebească şi să potrivească liniile desperecheate, dificile, completând în inima lui, într-o sinteză tainică, marea veste. Nu dispreţuieşte cele văzute, nici nu caută dincolo de cele văzute existenţa, nici nu se limitează, fără să mai dorească nimic altceva, la lumea văzută, palpabilă. Cele văzute creează existenţa. Toată această viaţă – apa,

pâinea, femeia, munţii şi animalele – sunt litere (litere şi joc), şi bucurie în inima care poate să le potrivească, să găsească exprimarea şi să prindă înţelesul.

Hristos porunceşte: „Dispreţuiţi pământul şi bunurile lui. Dincolo de cele văzute este existenţa, dincolo de această viaţă trecătoare străluceşte nemurirea.” Apollo stă cu tărie pe marmură şi porunceşte: „Potriveşte inima ta cu pământul, bucură-te cu seninătate de liniile tari, vremelnice, dincolo de armonia minţii tale e haos.” Şi Buddha, cu adâncul, ameţitorul ochi de şarpe, ne priveşte zâmbind cu degetul la gură şi ne târăşte în haos.

Astăzi, în geamia lui Omar, voind să supun neliniştile inimii mele, mă lupt să armonizez tot ceea ce iubesc mai adânc pe lume: cumpătarea minţii şi imaginaţia caldă, tăria geometrică şi exactitatea, şi totodată, nu dincolo de aceasta, ci înăuntrul ei, tainica dorinţă arzătoare. Privesc mult timp, ca un credincios, turla geamiei: arabescurile preschimbă animalele şi plantele în broderii, broderiile – în litere, şi îl dezvelesc pe Dumnezeu – şi îl vedem ca şi cum am vedea un conducător ieşind de după frunzişul des al grădinii lui.

Mă aşez într-un colţ al geamiei, pe o rogojină, stăpânit de o încântare de negrăit. Conturul rigid, auster al Parthenonului urcă deodată în mintea mea. La fel trebuie să fi urcat în mintea lui Dante chipul neprihănit, sfânt al Beatricei în clipa în care s-a predat, istovit, în braţele ei calde de ţărână.

Ştiu, mi-ai fost întotdeauna lecţie de cumpănire, de duritate şi de supunere la un ritm mai înalt decât mine. Ai pus hotare în dorinţele mele, ai legat îngrădituri împrejurul puterilor nestatornice ale tinereţii mele, ai găsit, ca să-mi deschizi drum, cuvinte scurte, lipsite de tandreţe, poruncitoare, ca poruncile către atlet. La început mi s-a părut inflexibilă cazna cugetării dedicate şi inima mea nu

voia să te urmeze. Dar încet-încet, cu timpul, prin dragoste, am văzut. Unduire uşoară mi-ai descoperit supunându-mă cumpătării, pasiune viguroasă care este legată cu sănătatea cea mai înaltă de forţa lui prisositoare, geometrie vibrând ca o muzică. Şi încet-încet am simţit, aşezat la picioarele tale, o, Parthenon, că liniştea este urmarea tuturor furtunilor. Că cea mai înaltă misiune a omului este, continuând încrezător lupta fără formă a materiei, să-l elibereze supunându-l formei tari omeneşti.

Prima dată, mi se păru, asprului contur al minţii pe pământul acesta i-a fost supus cu atâta har, şi fără să-i tăgăduiască bogăţiile, haosul inimii. Mintea cea biruitoare, adunând la un loc nemărginirea pe o stâncă uscată, arsă de soare ca un craniu, i-a dat un regat mai întins ca să-l mărginească. Precum, atunci când în haos omul găseşte legea care cârmuieşte un şir de fenomene şi cu asprime o îngrădeşte în Cuvânt, lumea se linişteşte şi sunt orânduite forţele incoerente, tot aşa, cumpătat, se înalţă Parthenonul în dezordinea puterilor naturale şi dă legi haosului.

Dar astăzi, amintindu-mi de biruinţa aceasta a raţiunii, o apăsare şi o mânie îmi cuprind sufletul. Inima mea nu este curată, mintea mea a sfărâmat vechiul echilibru. Ceea ce ţine cumpănit într-o dumnezeiască linişte puterile răzvrătite mi se pare astăzi ceva străin, îngust şi mincinos şi nu-l simt. Nelinişti mari s-au născut, luciferi s-au ridicat din pământ cu mâinile pline de daruri primejdioase, cu buze frânte în zâmbete adânci, batjocoritoare şi greu de înţeles. Coiful zeiţei Atena este zdrobit, nu mai poate să acopere capul lumii.

O pornire sufletească de neînfrânt mă sileşte să sap sub temeliile liniştitului altar. Ştiu, acest nemilos raţionament de marmură îşi are temeliile în Korele exaltate, cu sânii drepţi, plini de tulburare, cu buzele vopsite, cu ochii întunecaţi şi primejdioşi.

Lupt să-mi risipesc cu trudă emoţia. Korele de astăzi care ne sfâşie sufletul nu au chipul fermecător al acestui vechi harem. Seamănă mai mult cu Eriniile şi cu Moirele. Pe una o cheamă Foamea şi merge înainte şi o urmează nenumăraţi bărbaţi. Niciodată Afrodita nu a avut atâţia îndrăgostiţi câţi a avut această Amazoană de neîmblânzit, palidă, fără sân, fără zâmbet. Pe celelalte le cheamă Răzbunare, Mânie, Libertate.

Ce Parthenon, ce geamie va fi clădită pe Korele acestea? Stau aşezat în acest colţ răcoros al geamiei şi simt că a plecat, că se duce toată bucuria mea. S-a îngreunat viaţa, astăzi nici o clipă care trece nu poate să ne sature nici cu bucuria ei, nici cu suferinţa ei. O dăm la o parte duri şi grăbiţi ca să întrezărim clipa viitoare.

În altă epocă, omul s-ar fi bucurat, cu siguranţă, să se aşeze încă în aspra certitudine a Parthenonului; sau să-l slăvească pe Dumnezeu în credinţa veselă, toată numai trup şi miresme, îngenuncheat în geamia lui Omar. Astăzi, inima bate nerăbdătoare, nu încape, se luptă să distingă – şi chiar mai mult: să conlucreze zidind – viitoarea biserică, încă fără chip, toată numai clocot, a Dumnezeului ei.

5. Bocetul evreilor

Străbat în grabă drumurile întunecate, acoperite ale Ierusalimului. Ochii evreilor strălucesc sarcastici, neliniştiţi, lacomi; musulmanii cei calmi, afundaţi cu încredere în mâinile lui Alah, te privesc cu indiferenţă şi dispreţ cum treci grăbit.

Străbat repede această mulţime densă de oameni, fermecat de culori, de mirosuri şi de vuietul minunatului Orient murdar. Mă grăbesc să ajung la zidul în ruine al templului lui Solomon, unde, de mai bine de optsprezece veacuri deja, evreii jelesc patria pierdută şi îl cheamă pe Iehova să coboare şi să slăvească iarăşi templul său.

Străbat străduţe înguste, murdare, soarele apune de-acum, sub camerele boltite străluceşte deodată, roşu-aprins, sângeriu, apusul soarelui. Feţele slabe, negricioase ale arabilor prind o strălucire metalică, iar iudeii cei palizi capătă pentru o clipă şi ei sânge în obraji.

Când cotesc, văd că înaintea mea merg în grabă doi rabini bătrâni, îmbrăcaţi cu mantii incredibil de ţipătoare: una din catifea galbenă-canar, cealaltă verde-crud. Pe ulicioarele murdare, întunecate ale evreimii, aceşti doi bătrâni străluceau ca nişte stele. I-am urmat, ghicind că-şi îmbrăcaseră acel mare veşmânt ca să se înfăţişeze dinaintea Dumnezeului lor, la ruinele seculare, şi să înceapă bocetul.

Am coborât caldarâmul lunecos şi deodată am auzit un plânset de glasuri bărbăteşti care psalmodiau. M-am oprit fermecat. Preadulce mi s-a părut bocetul, ca o ploaie de primăvară, liniştită, râzând cu lacrimi, stăruitoare. Am înaintat câţiva paşi şi m-am pomenit în faţa faimosului zid, singura rămăşiţă din templul lui Solomon. Un zid foarte comun, cu pietre mari, legate fără var. Sus de tot, pietrele fuseseră acoperite de iarbă, iar jos, cât ajungeau trupurile oamenilor, fuseseră roase de atingerile, de sărutările şi de mângâierile evreilor.

Cam cincizeci de credincioşi stăteau sprijiniţi de zid, cu Vechiul Testament în mână, şi ţipau. Un rabin cu barba neîngrijită, cu o căciulă grea de blană pe cap, cu o rasă neagră de mătase îşi clătina spinarea şi psalmodia pe nas, monoton, iar un tânăr de lângă el striga. Un altul, cu o

redingotă verde-negricioasă, cu o pălărie ţeapănă, cu bărbiţă galbenă, scoase de la brâu o funie de păr, o încinse peste redingotă şi începu să se legene. Un bătrân îşi lipeşte faţa de o crăpătură din zid şi plânge tăcut.

Vin mereu, sărută zidurile, îşi freacă faţa de pietre, suspină. Un pitic cocoşat, cu fes roşu, saric negru, barbă lucioasă, pana corbului, face un du-te-vino disperat. Vin rabini cu mantii portocalii, alţii cu mantii albastre, albe, violete, ca nişte vechi actori decăzuţi, credincioşii se adună ciorchine în jurul lor şi începe bocetul răsunător. Doi copilaşi, de opt-zece ani, sărută jos zidul şi plâng; iar piticul se apropie şi începe şi el să plângă cu ei.

În stânga, la margine, stau femeile. O fată cu părul creţ negru-pana corbului, cu şal galben, cu cercei lungi, cu buzele fardate, se reazemă de zid şi se uită pieziş, zâmbind, la bărbaţi. Ochii ei sunt roşii de plâns, dar acum s-a liniştit şi forţa tinereţii pune stăpânire pe ea; a uitat blestemul dumnezeiesc, templul dărâmat, diaspora şi chinurile neamului ei şi priveşte, cu ochi drăgăstoşi, nesătui, bărbaţii. Ştie ea bine că numai amorul poate să izbăvească neamul ei, să-i înmulţească pe evrei şi să zidească din nou templul lui Solomon.

Dar bătrânii şi bătrânele plâng. Cu un fior nespus trăiesc această clipă ciudată. Un bătrân vrea să se dezlipească de zid, dar se târăşte iarăşi şi cade asupra lui. Din cele patru colţuri ale pământului s-au adunat aici şi-şi unesc plânsetele evreii: din Galiţia, cu redignote lungi şi smocul creţ care le atârnă la tâmple; din Arabia, cu lungi veşminte albe, din Polonia, bondoci, cu părul roşcat, din Babilonia – înalţi, demni ca patriarhii biblici, din Rusia, din Spania, din Grecia, din Alger. Unul ca un chinez, cu mustaţă rară, răsucită, şade cu picioarele încrucişate, îşi leagănă ritmic capul şi trunchiul şi citeşte tărăgănat, jeluitor, neîncetat, ca un copil obosit care plânge.

Blestemul înfricoşătorului Dumnezeu cade peste toate aceste capete. „Şi-i voi pustii pe ei şi-i voi da pieirii şi fluierăturii şi ocării veşnice. Şi voi face să piară de la ei glasul de bucurie şi glasul de desfătare, glasul de mire şi glasul de mireasă, mirosul de mir şi lumina de opaiţ.”[58] Şi-au fost împrăştiaţi pe tot pământul în mahalale evreieşti neînsorite. Ziduri înalte îi separau în Evul Mediu de restul cetăţii, porţile se deschid dimineaţa, se închid seara, au pe umăr, pe piept sau pe cap un semn infamant[59], o fâşie de pânză roşie sau galbenă. În Galia de Sud medievală purtau o scufie galbenă, în Germania – glugă şi scufie roşie sau verde. Şi asta ca să-i deosebească şi să-i poată înjura sau lovi fără pedeapsă. Iar când îi urcau pe ruguri îi îmbrăcau cu o rasă pictată cu cruci, cu flăcări ale iadului şi cu demoni; şi aşa înaintau printre psalmi şi printre blestemele mulţimii.

În viaţa lor dezonorată şi în chinurile morţii, zidul acesta simplu, ros de sărutări, le strălucea în faţă ca un scut înalt de bronz. În stepele ninse ale Rusiei sau pe câmpiile hispanice arse de soare, Sionul, „vârful celor buni”, se înălţa din plânsetele lor, ca un curcubeu. De peste optsprezece veacuri deja, plâng, cu faţa întoarsă spre zidul acesta, şi strigă: „Doamne, Doamne, priveşte nefericirea noastră! Moştenirea noastră au răpit-o alţii, casele noastre le-au luat străinii. Cumpărăm apa pe care o bem şi lemnele cu care aprindem focul. A fugit bucuria din inima noastră, s-a schimbat şi s-a făcut doliu dansul nostru, a căzut coroana de pe capul nostru!”

Aşa jelesc evreii de atâtea veacuri, pipăind, mângâind, sărutând pietrele străbune. Dezrădăcinaţi, fără patrie,

---

[58] Citatul vechi-testamentar reprezintă o parafrazare a două versete din profetul Ieremia, 7, 34 şi 25, 9.

[59] Ca semn de dispreţ.

cutreieră pământul. Marele lor conducător nu mai este Moise legiuitorul şi comandantul, ci zdrenţărosul, fără acoperiş, nemângâiatul Iudeu Rătăcitor.

Trimit de-atâtea veacuri la zidul acesta misionari, săraci, bătrâni, batjocura tuturor naţiilor, ca să vadă Iehova în ce hal a ajuns Poporul lui ales şi că mai este timp să-şi amintească şi să-şi ţină cuvântul. Nu le promisese întreg pământul? Nu au rămas credincioşi mii de ani? Nu au fost batjocoriţi, nu au fost ucişi, nu au îndurat chinuri de dragul lui? Până când să aştepte? întreabă misionarii şi îşi strigă dreptatea. Ei, creditori care au dat cu împrumut plânsetele şi dragostea lor, iar Dumnezeu – datornicul. Evreii cămătari cer cu încăpăţânare, cu suspine, cu indignare să fie plătiţi.

Sufletul evreiesc vrea să stăpânească pământul, să supună ritmului lor toate neamurile, să-l zdrobească pe cel de-acum, pentru că nu-l încape şi îl înăbuşă. Acesta este cel mai adânc semn de recunoaştere al sufletului evreiesc. Grecilor le place să armonizeze forţele contrare, se bucură şi încap întregi în fiecare clipă trecătoare. Au adus în lume echilibrul. Evreii se luptă neîncetat să sfărâme echilibrul şi să răvăşească inima omului. Niciodată realitatea nu-i încape; caută, dincolo de fiecare clipă efemeră, absolutul.

6. Pământul Făgăduinţei

Soarele asfinţise de-acum, steaua Afroditei, a zeiţei Astaroth, strălucea atârnată deasupra munţilor violeţi ai Iudeii, rabinii şi-au închis cărţile, iar mâinile lor bătrâne mângâiau încet, rar zidul, şi plecau liniştiţi. În imaginaţia

lor templul fusese reclădit, Sionul se înălţase iarăşi, înnoit, şi pe poarta lui David intra iarăşi Mesia, călare pe o măgăriţă albă, cum îl vrea tradiţia.

Un prieten al meu evreu, care era cu mine, modern, ateu, arivist, tot numai energie şi logică, se întoarse şi-mi spuse, făcându-mi semn cu ironie:

— Ei cred că prin strigăte în văzduh va fi reclădit Ierusalimul. Numai producţia bogată şi distribuirea dreaptă a bogăţiei vor crea omenirea desăvârşită, noul Ierusalim.

Iar eu i-am răspuns încăpăţânat:

— Prietene, strigătele acestea pe care le zeflemiseşti merg întotdeauna înainte şi însămânţează văzduhul. După mii, două mii de ani, veniţi voi, sociologii, truditorii gândirii, şi seceraţi. Aşa este mereu pregătirea tainică a realităţii. Inima se înăbuşă, strigă, vrea să scape; se face strigăt şi învolburează văzduhul, găseşte alte inimi, pune în mişcare minţile şi mâinile, înregimentează puterile văzute şi nevăzute. Cuvântul numai aşa se face trup şi calcă pământul. De ce e nevoie să se întrupeze? Numai de-asta: ca strigătul să rămână mulţi ani în văzduh...

Strigătul acesta – Mama – îl ascultam de săptămâni întregi cutreierând Iudeea. Ochii mei au ars de dorul de a vedea pustiul scoţând aburi. De la Ierusalim drept la Iordan şi la Marea Moartă, patru sute de metri sub nivelul Mării Interioare, nu încolţeşte nici o floare, nu se înalţă din pământul însetat nici o picătură de apă. Munţii sunt pleşuvi, aspri, inaccesibili. Desăvârşiţi pentru un pictor care iubeşte frumuseţea sobră, tragică a lumii, desăvârşiţi ca să nască în goliciunea lor ascetică mulţi profeţi. Dar pentru oamenii simpli, buni, care vor să ridice case, să sădească pomi, să nască prunci, toată această pârjolită, tăcută pustietate este insuportabilă. O străfulgerare albastră, uşoară, de nebunie îţi şterge în grabă mintea, aşa cum străbaţi munţii cenuşii, nelocuiţi, fără o pasăre,

fără o frunză verde, şi auzi, deodată, numai un corb care zboară înfometat pe deasupra capului tău, sau auzi lângă tine, noaptea, şacalii cum plâng şi cum scurmă nisipul.

Numai Ierihonul zâmbeşte o clipă dinaintea ta, ca o oază. Grădini de rodii înfloriţi, bananieri, smochini, duzi, iar în jur – înalţi, zvelţi, graţioşi ca nişte coloane ionice sau ca nişte ape ţâşnitoare – curmalii. Ochii tăi se odihnesc, trupul tău se răcoreşte. Dar îndată oaza dispare, de parcă ar fi înghiţit-o ţărmul nisipos. Aceeaşi bucurie în jurul Jafei, cu faimoasele ei grădini pline de portocali, de lămâi, iar jos, în cetatea străveche a lui Avraam, în Hebron, pământul se linişteşte îmblânzit de neamul omenesc.

În Samaria şi în Galileea munţii devin mai ospitalieri, păsări, ape şi copaci îmblânzesc peisajul. Totuşi, frigurile de baltă seceră oamenii; „chiar şi o pasăre de trece pe deasupra, moare”, spune un proverb arab.

În vremurile biblice, în Palestina curgea miere şi lapte, iar strugurii erau atât de grei, că doi oameni ridicau câte un ciorchine. Astăzi, înfăţişarea Palestinei este de nerecunoscut: arabii au adus cu ei pustiul străbun.

Totuşi, o altă suflare, cea străveche iudaică, adie iarăşi peste şesurile crăpate şi peste vâlcelele Palestinei. Au sosit iarăşi iudeii, ară iarăşi pământul, adună apele, sădesc, clădesc. Se luptă în chipul cel mai nobil, făcând pământul roditor, ca să-l stăpânească. Se luptă să aducă puţină lumină, dulceaţă şi bucurie în patria înţelenită.

Un rabin evreu într-una din noile colonii agricole îmi spunea:

— Fiecare om are un anumit cerc de lucruri pe care trebuie să-l elibereze: animalele lui, ogorul lui, uneltele muncii lui, trupul lui, mintea lui. Pe toate acestea are datoria să le elibereze. Cum? Muncindu-le, cultivându-le. Dacă nu le eliberează, nici el nu se eliberează. La fel, fiecare popor are un anumit cerc – pământuri, tradiţii, idei

– pe care trebuie să îl elibereze dacă vrea să se elibereze. Poporul iudaic are Palestina.

Păşim pe marele drum prăfuit, în jurul văii lui Iosafat, la poalele Muntelui Măslinilor. Pietrele de mormânt pe mormintele evreieşti, adânc înfipte în pământ, sunt înăbuşite în lumina năvalnică a amiezii. Cătunul Ghetsimani, la doi paşi în faţa noastră, nu se vede; atât de orbitoare era strălucirea soarelui, ca întunericul. Deodată, printre morminte, trecură liniştite, netulburate, una după alta, clătinându-şi încet gâtul, cămilele. Ochii negri, răbdători, cu pleoape lungi ne priviră foarte dulce pentru o clipă, şi inima mi se linişti simţind cum un lucru cald, viu, se mişcă în acest pustiu neomenos.

Lângă mine o fată, Iudith, păşea şi respira lejer în cuptorul acesta. Era o învăţătoare evreică şi venea cu mine ca să-mi arate o grădiniţă pentru copiii evreilor. Până-n douăzeci de ani, scundă, zveltă, cu nas coroiat, cu ochi negri, neliniştiţi. Părul ei era creţ şi aspru, bărbia – groasă, tare, plină de voinţă.

Am întrebat-o:

— Cum aţi ajuns sionistă?

— Studiam. Nu eram legată nici de religie, nici de patrie. Studiam medicina, mă interesam de om cu milă, cu compătimire. De toţi oamenii. Ştiam că toţi au bolile lor, la fel, bucuriile şi amărăciunile lor. Dar eram neliniştită. Toată Europa părea ceva cunoscut, vechi, străvechi. Eram însetată de ceva nou. Şi am venit în Palestina.

— De ce nu aţi mers în Rusia? Acolo, se spune, se creează o lume nouă...

— Pentru că acolo nu există libertate. Un cerc strâmt, nemilos îi cârmuieşte pe toţi ceilalţi. Faptul că cercul acesta este proletariatul nu mă mângâia deloc. Eu am vrut libertate.

— Şi aţi găsit-o aici, în Palestina?

— Aici muncim liberi. Încercăm, experimentăm, căutăm să găsim. Aici puteţi să întâlniţi oameni şi să colaboraţi cu cei pe potriva temperamentului dumneavoastră – de la cei mai revoluţionari până la cei mai conservatori. E libertate. Aici am simţit pentru prima dată că trăiesc, că mă întăresc, că iubesc pământul la care niciodată nu fusesem atentă în Europa şi că mă bucur că sunt din neamul evreiesc.

— Adică începeţi să vă pierdeţi libertatea. Începeţi să vă legaţi de un anumit colţ al pământului şi să vă strâmtaţi inima; întâi încăpea toată lumea, acum începe să separe, să aleagă şi să-i primească numai pe evrei. Dar nu simţiţi primejdia?

Evreica protestă cu încăpăţânare şi cu o uşoară teamă:

— Care primejdie? Să vă spun: căpetenia ţiganilor le interzice oamenilor lui să zidească case, să sădească pomi, să ridice garduri. Îşi întăresc corturile în pământ pentru puţin timp şi apoi pleacă liberi. Într-o zi, cât timp ei ridicau corturile, o fată stătea aplecată la pământ şi întârzia să plece. Căpetenia s-a apropiat şi a văzut că fata, încălcând porunca lui, sădise busuioc la intrarea în cortul ei. Şi acum busuiocul se făcuse stufos şi tânăra se apleca peste el, plângea, se întrista că-l părăseşte. Căpetenia a smuls-o cu mânie şi a călcat în picioare busuiocul, a lovit-o cu biciul pe fată şi a strigat: „De ce încălcaţi porunca mea? Nu ştiţi că cine zideşte casă este legat de casă, cine sădeşte pom este legat de pom?” Nu vrem să mai fim Iudei Rătăcitori! strigă evreica.

— Dar exact asta e primejdia de care vă spun: nu vreţi să mai înaintaţi. Dacă scopul vieţii este fericirea – să mănânci bine, să dormi liniştit, să trăieşti în siguranţă –, atunci aveţi dreptate să vreţi să scăpaţi, de-acum, de prigoane şi de dispreţ şi să vă înrădăcinaţi în patrie. Deşi

cred – slavă Ţie, Dumnezeule! – că nu veţi găsi aici, în Palestina, fericirea şi siguranţa.

Dar dacă scopul vieţii, şi înainte de toate al vieţii unui popor, e mult mai dur, să se lupte să schimbe în faptă, în gândire şi în frumuseţe cât mai multă materie, să străbată urcuşul prin luptă –, atunci fără nici o îndoială mişcarea sionistă se opune celor mai înalte interese ale neamului nostru.

— De ce nu-şi asumă rolul acesta al Rătăcitorului englezii, francezii, grecii? Sau nu cumva credeţi că s-a micşorat contribuţia lor la întreg pentru că au avut patrie?

— Fiecare neam are virtuţile şi defectele lui, şi prin urmare şi un drum al lui să ajungă pe culme. Evreii au particularitatea aceasta foarte înaltă: să fie neliniştiţi, mereu să nu încapă în realitate, să se lupte să scape, să vadă orice regim politic şi orice idee drept o închisoare înăbuşitoare. Prin însuşirea aceasta a lor extrem de dureroasă îl salvează pe om de la satisfacţia căldicică, adică de la stagnare. Această suflare a iudeilor striveşte echilibrul, împinge evoluţia mai departe, înteţeşte elementul cel mai mândru al vieţii: să nu fie mulţumit niciodată, să nu se oprească nicăieri, să sară de la plante la animale şi de la animale la om şi să-l chinuie iarăşi pe om, ca şi când ar vrea să meargă mai departe.

— Părinţii noştri în pământul Canaan au fost agricultori; neclintiţi în patrie şi-au creat civilizaţia.

— Aşa era neamul vostru pe atunci. Însuşirea luciferică a răzvrătirii nu au avut-o dintotdeauna evreii. Au dobândit-o. Prigoanele, măcelurile, dispreţul, pribegia, toate câte voi le numiţi Diasporă au şlefuit, precum cu ciocanul, vreme de două mii de ani neamul evreiesc şi l-au făcut, fără voia lui, cu forţa, plămada pământului.

— Cu forţa?

— Vă supără cuvântul? Oare nu este forţa cea mai tainică lege a istoriei? Multe popoare ar fi vrut să scape de sângeroasa şi vestita lor soartă şi să trăiască fără istorie, adică fericite, „într-ascuns”. Dar nevoile financiare, războaiele, unii profeţi care se nasc în sânul lor nu le lasă liniştite. Cu forţa, cu biciul le împing la urcuş.

Aşa împrăştiaţi atâtea veacuri prin lume, evreii sufereau, tremurau, erau omorâţi, şi asta le călea sufletul ca pe oţel şi le sădea ura pentru orice tiranie – fie de la o persoană, fie de la un sistem, fie de la o idee. De aceea răsculau popoarele, subminau regimurile politice, dădeau foc tuturor ideilor vechi. Aceasta este soarta lor; fără ei, lumea ar putrezi.

Iudith râse.

— Vă mulţumesc pentru rolul pe care ni-l atribuiţi. Mărturisesc, mare este cinstea noastră că ne omoară, că suntem de veacuri neliniştiţi, că-i facem pe ceilalţi neliniştiţi. Dar nu mai vrem.

— Aţi obosit? Dar necesitatea istorică ce le dă brânci înainte popoarelor nu vă întreabă. Vă îmbrânceşte nemilos, fie că vreţi, fie că nu. Iar mişcarea sionistă contemporană este şi ea o mască pe care o ia soarta voastră morocănoasă ca să vă păcălească o clipă. De aceea nu mă tem de sionism. Câţi din cei cincisprezece milioane de evrei vor putea fi înghesuiţi aici? Apoi, aici nu veţi găsi siguranţă. Înapoia voastră, nu uitaţi, aveţi întunecatul, fanaticul furnicar de arabi.

Şi aşa, vreţi, nu vreţi, veţi fi organele noului suflu al epocii noastre. Şi epoca noastră este o epocă de răsturnări. Adică o epocă evreiască. Cineva a spus: „Ziua de 22 martie 1832, în care a murit Goethe, a încheiat o epocă şi a deschis o alta; epoca împărăţiei evreilor.” Şi într-adevăr: Goethe a fost ultimul reprezentant desăvârşit al armoniei; după Goethe începe epoca noastră propriu-

zisă de astăzi – avântul, care este la fel de valoros, de a sfărâma vechea armonie şi de a crea una nouă.

De aceea neamul evreiesc, a cărui esenţă este exact acest lu-cru – sfărâmarea, de fiecare dată, a armoniei –, stăpâneşte astăzi. De aceea cei mai aleşi conducători în gândire şi în practică sunt evrei. De ce toată această înflorire? Pentru că sunteţi neliniştiţi, risipiţi în toată lumea, într-o epocă trecătoare care se prăbuşeşte. Datoria voastră este Diaspora. Degeaba vă luptaţi să scăpaţi de propria soartă şi căutaţi fericire şi siguranţă în ţinutul acesta izolat. Sper – sper pentru că iubesc evreii – ca mai devreme sau mai târziu arabii să vă alunge de aici şi să vă risipească iarăşi pe tot pământul.

Ajunseserăm deja la grădiniţă. Mulţimea de copii evrei, blonzi, castanii, bruneţi, se jucau pe sub pomi şi ciripeau precum păsările. Le-am mângâiat părul creţ şi foarte moale cu neaşteptată emoţie; deodată, o presimţire tragică puse stăpânire pe inima mea.

V
CIPRU

Nikos Kazantzakis împreună cu Evgenios Zinonas (primar al oraşului Limassol), în Platres, Cipru. 30 mai 1926.

Insula Afroditei

Ciprul este adevărata patrie a Afroditei. Niciodată nu am văzut o insulă cu atâta feminitate, niciodată nu am respirat un aer atât de plin de poveţe primejdioase, nespus de dulci. O uşoară letargie mă stăpâneşte, picoteală şi plăcere, şi asfinţitul, când se lasă soarele şi suflă dinspre mare uşoara adiere, iar micile caiace se leagănă puţin, în dreapta şi-n stânga, şi se revarsă spre ţărm copiii mici cu iasomie în mână, inima mi se descinge şi se predă precum Afroditei Pandemia[60].

Ceea ce în alte locuri simţi arareori, în clipe de letargie, aici trăieşti neîncetat; simţi încet, adânc cum te străbate, ca o mireasmă de iasomie: „Gândirea este o strădanie împotriva sensului vieţii, înălţarea sufletească, veghea minţii, asaltul spre cele de sus sunt marile păcate strămoşeşti împotriva voii lui Dumnezeu.”

Alaltăieri încă umblam prin munţii Iudeii şi ascultam cum urcă din tot pământul un strigăt potrivnic, nemilos: „Să obosească mâna ca să slăvească pe Domnul, să obosească piciorul ca să danseze veşnic.” În arşiţa soarelui nisipul tremura şi fumegau vârfurile muntelui. Un

[60] În orig., *Aphrodíti Pándemia*, lat. *Aphrodita vulgivaga*. *Pandemia,* atribut al zeiţei Afrodita (Venus), ne-o prezintă ca rătăcitoare, pribeagă peste tot, la toate popoarele. La poetul Lucretius, *Venus vulgivaga* (Venus vagaboanda) are înţelesul de „dragoste cu oricine”.

dumnezeu aspru, fără apă, fără pom, fără femeie, călca pe acolo şi simţeai cum ţi se turtesc oasele capului. Toată viaţa se clătina în mintea aprinsă ca un strigăt de război.

Şi acum Ciprul şade în mijlocul mării şi cântă încet ca o Sirenă şi-mi îndulceşte mintea sălbăticită de munţii din faţă ai Iudeii. Am străbătut micuţa mare, şi din tabăra lui Iehova am trecut, într-o singură noapte, în patul Afroditei. Am mers de la Famagusta la Larnaca, de la Larnaca la Limassol, apropiindu-ne tot mereu de locul sacru al mării, Paphos, unde, în spumele nestatornicului, indestructibilului element umed, s-a născut masca aceasta feminină a misterului.

Înăuntrul meu simţeam limpede cum se luptă două mari cursuri înfricoşătoare: unul împinge spre armonizare, spre răbdare şi spre plăcere. Lucrează fără griji, fără nici o strădanie, urmând numai voinţa firească a lucrurilor. Arunci o piatră în sus, o clipă o sileşti să-şi încalce voinţa; dar îndată cade la loc, voioasă. Arunci un gând în sus, dar îndată gândul oboseşte, e nemulţumit în văzduhul gol, cade la loc şi se armonizează cu pământurile.

Celălalt curs este, crezi, împotriva naturii. O incredibilă aiureală. Vrea să învingă gravitaţia, să omoare somnul, să împingă universul, cu biciul, spre cele de sus.

Cu care din cele două cursuri să mă armonizez, să spun: aceasta este voinţa mea, să separ, sigur de-acum, binele de rău, punând o ierarhie în virtuţi şi în patimi?

La asta mă gândeam în dimineaţa în care am pornit din Limassol către Paphos. Amiază. Peisajul, aspru şi neînsemnat. Roşcovi, munţi bondoci, pământ roşu. Din când în când câte un rodiu înflorit în arşiţa amiezii se aprindea şi arunca flăcări; alteori doi-trei măslini se legănau calmi şi îmblânzeau peisajul.

Am trecut un râu sec plin de leandri. O cucuvea mică s-a aciuat pe o punte de piatră, în drum, neclintită, orbită,

înmuiată de lumina foarte puternică. Încet-încet, peisajul se îndulcea. Am străbătut un sat plin de grădini – caisele luceau cu totul de aur, iar din frunzişurile întunecoase, dese, străluceau moşmoanele ca nişte lungani.

Femeile apăreau în prag, îmbrăcate greu, grase. Unii bărbaţi întorceau capul de prin cafenele, alţii îşi continuau cu pasiune preferansul. O fetiţă ţinea pe umăr un urcior mare, perfect rotund, pictat cu desene negre, primitive. Se dădu la o parte şi se refugie, speriată, pe o piatră mare; dar, îndată ce i-am zâmbit, chipul i s-a luminat, ca şi cum ar fi căzut pe ea soarele.

Maşina s-a oprit. Şi am întrebat-o pe fată:

— Cum te cheamă?

Aşteptam să spună „Afrodita”. Dar ea răspunse:

— Maria.

— Şi e departe Paphosul?

Fata se întristă, nu înţelegea ce-i spun.

— Kuclia, Kuclia vrei să spui, fiul meu! sări o bătrână. Unde se află palatul Doamnei din Rodaphnousa. Uite, aici, în dosul roşcovilor.

— Şi de ce îi spun Kuclia, doamnă?

— Ce, nu ştii, copile? Acolo se găsesc păpuşi, nişte femei mici de lut. Uite, sapă şi tu şi o să găseşti. Nu eşti tu lord?

— Şi de ce fac păpuşile astea?

— Ştiu şi eu? Unii spun că sunt zei, alţii spun că sunt diavoli. Cine poate să-i deosebească?

— Ce spune religia?

— Ce să spună şi ea, sărmana? Crezi că le ştie pe toate?

Aici se opri conversaţia. Şoferul se grăbea, am străbătut satul şi marea se întindea acum din nou în stânga noastră, nemărginită, neagră-albăstruie, înspumată. Şi deodată, cum m-am întors spre dreapta, am văzut, departe de drum, în vârful unei coline joase, o fortăreaţă deschisă,

plină de ferestre, în ruine. Am simţit: era faimosul templu de reşedinţă al Afroditei. Am privit liniile muntelui de jur împrejur, marea, micul câmp unde vor fi sălăşluit închinătorii, şi mă străduiam să izolez acest cadru sacru al mult iubitei zeiţe cu sâni mulţi şi să retrăiesc priveliştea. Dar, cum des mi se întâmplă, inima mea era neclintită, nu primea toate aceste închipuiri fără trup.

Şoferul opri în faţa unei taverne din drum şi strigă:

— Doamnă Calliopi!

O uşă mică se deschise în grabă, birtăşiţa apăru în prag şi stătu o clipă.

N-am s-o uit niciodată. Înaltă, durdulie, până-n treizeci de ani, cu coapse mari, de femeie încăpăţânată, umplea toată uşa, şi zâmbea această Afrodita din popor, toată numai farmec. Şoferul o privi, oftă încet şi îşi frecă mustaţa tânără.

Apoi îi făcu:

— Apropie-te, ţi-e frică?

Ea râse, chicoti şi coborî de pe prag. Am plecat şi eu urechea, nerăbdător să aud dialogul. Şoferul spuse:

— Mâine să-mi pregăteşti două ocale de rahat din acela bun.

Femeia deveni imediat interesată şi spuse:

— Douăzeci şi patru de groşi, mai jos nu.

— Optsprezece.

— Douăzeci şi patru.

Bărbatul se uită puţin la ea; oftă iar şi spuse:

— Fie. Douăzeci şi patru? Douăzeci şi patru!

Şi făcură târgul. Tot peisajul prinse o neaşteptată dulceaţă. Acest mic dialog vioi, neînsemnat, îmi tulburase inima. Nu au putut să mă emoţioneze marele templu, întreaga prezentare a faimosului peisaj, amintirile, pildele istorice; dar această mică întâmplare omenească a înviat-o în mine, într-o clipită, pe Afrodita toată.

Vesel, am pornit şi am urcat încet colina sacră. Măsline coapte, asfodele, maci, tot ce poţi întâlni pe un munte grecesc. Un mic păstor, capre, câini ciobăneşti, un măgăruş născut de curând, blând, pufos, care tresălta şi privea lumea încă uimit.

Asfinţea de-acum soarele, umbrele se lăţeau şi cuprindeau pământul, Steaua Afroditei strălucea, juca, se rostogolea în cer. Am intrat în templul pustiu al „Doamnei”, în linişte, fără nici o tulburare, ca şi cum aş fi intrat în casa mea. M-am aşezat pe o piatră; nu mă gândeam la nimic, nu făceam nici o încercare să mă gândesc. Eram uşor obosit, uşor vesel, stăteam frumos pe piatră. Încet-încet, am început să mă uit la câteva insecte care tot dădeau roată în văzduh şi din când în când săreau prin iarbă, iar eu le auzeam bătaia uscată, metalică a aripilor.

Deodată, aşa cum urmăream insectele, mă cuprinse o misterioasă teamă. La început nu i-am găsit pricina; dar nu după mult am aflat-o, cutremurat. Cum eram absorbit, mi-am amintit, confuz întâi şi apoi tot mai puternic, o privelişte înfricoşătoare pe care o văzusem în tinereţe.

Umblând, într-o amiază, prin albia unui râu secat, am văzut sub un platan frumos cum se împreunează două insecte. Erau doi căluşei ai Sfintei Fecioare, verzi, subţiri, graţioşi. M-am apropiat încet, ţinându-mi răsuflarea. Dar brusc m-am oprit îngrozit: masculul, mic şi neputincios, era deasupra şi se lupta să isprăvească sfânta lui poruncă; şi cu groază am văzut că-i lipsea capul. Femela îl mesteca liniştită şi, când a terminat, s-a întors iarăşi, încet, şi i-a tăiat gâtul, şi apoi, iarăşi, pieptul, iar masculul, agăţat strâns deasupra ei, continua să zvâcnească...

Această scenă înfricoşătoare a izbucnit deodată acum, dinăuntrul acestor ruine. Un fulger albastru îmi despică şi îmi luminează astă-seară inima.

Zeiţa cu mulţi sâni îşi ridică peplul. La plante şi la animale suflarea tainei este mai clară decât la om. Acestea, credincioase, dezvelite, urmează marele Strigăt. Identifică dragostea cu moartea. Când, fără cap, fără piept, se luptă să biruie moartea, născând, ghicim în noi, cu teamă, acelaşi strigăt. Vârtejul, certitudinea nimicirii; şi totuşi, mai sus, bucuria, nebunia în nimicire, asaltul spre nemurire...

Se înnoptase de-acum. Un bătrân mi-a făcut semn de pe colina din faţă şi am coborât. Stătea de mult timp în spatele meu, dar nu îndrăznea să se apropie. Însă, cum mă văzu că mă ridic, întinse mâna:

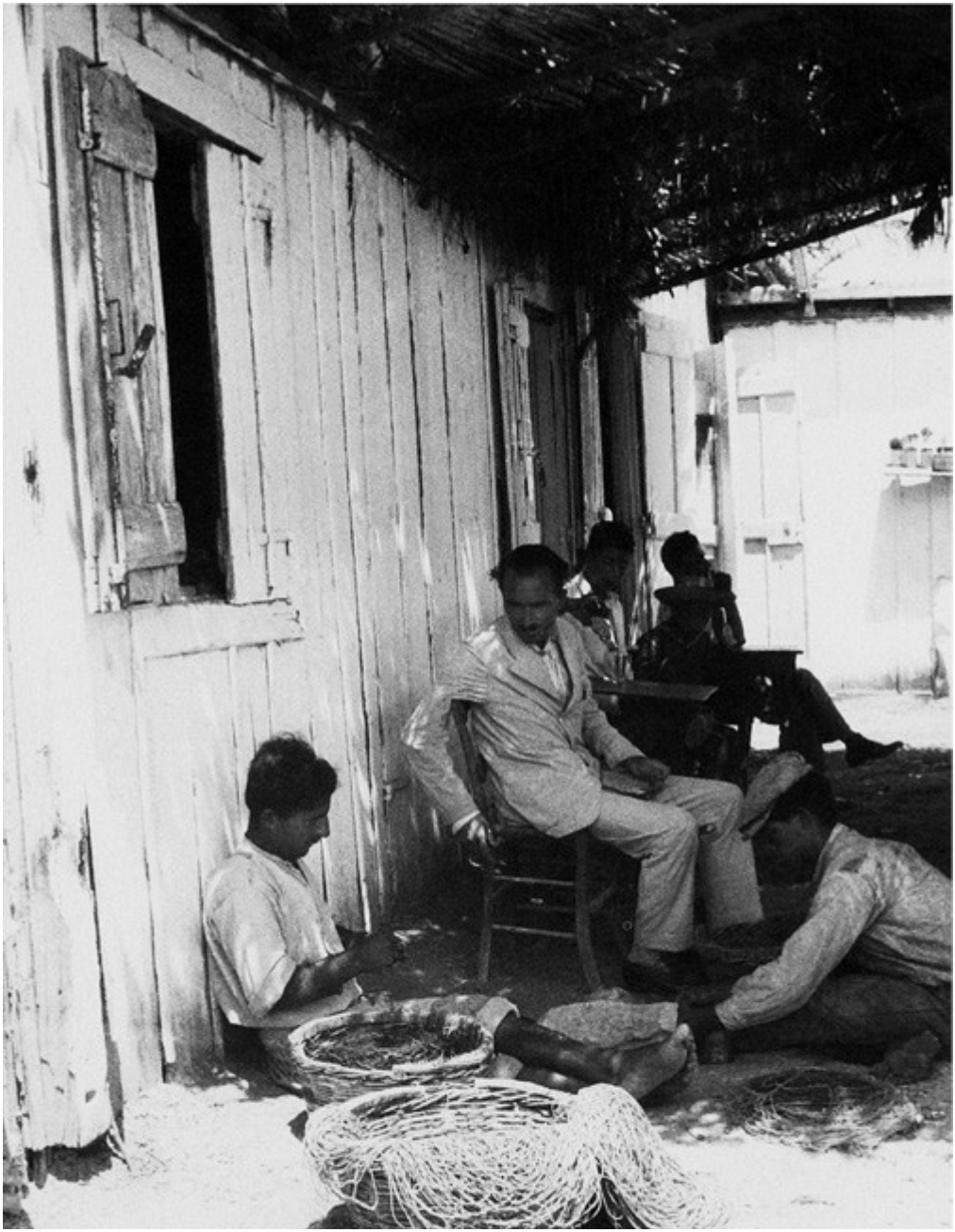
— Ţi-am adus un obiect antic să-l cumperi, boierule.

Şi mi-a pus în palmă o piatră mică; m-am uitat la ea, nu am reuşit să-mi dau seama ce anume înfăţişa. Bătrânul aprinse un chibrit. Şi imediat am zărit un cap de femeie cioplit, cu un coif de războinic. Şi, cum am întors piatra pe toate părţile, mi-am dat seama că partea de sus a coifului înfăţişa un cap răsturnat de războinic. Îndată mi-am amintit de Ares şi m-a tulburat s-o văd astfel pe Afrodita, cum poartă pe cap, drept podoabă, bărbatul. I-am înapoiat de îndată bătrânului piatra preţioasă şi i-am spus tăios, fără să vreau:

— Pleacă! Nu-mi place.

Noaptea am dormit acolo aproape, la un hotel. În zori am avut un vis: ţineam în palmă un trandafir negru, negru ca tăciunele. Şi, ţinându-l aşa, simţeam cum încet-încet, înfometat, în tăcere, îmi mănâncă palma.

VI
MOREEA

Nikos Kazantzakis în Corint, alături de câţiva pescari. 1927.

1. Plecare...

Chipul Greciei este un palimpsest cu douăsprezece straturi esenţiale succesive: cel contemporan, cel de la 1821, al turcocraţiei, al francocraţiei, al Bizanţului, al Romei, al epocii elenistice, al epocii clasice, al Evului Mediu doric, al cetăţii Micene, al epocii egeene, al pietrei.

Stai pe o palmă de pământ grecesc şi te cuprinde neliniştea. Mormânt adânc, douăsprezece straturi, şi urcă glasuri şi te strigă. Pe care să-l alegi? Fiecare glas şi suflet, fiecare suflet îşi doreşte cu ardoare trupul lui, iar inima ta se tulbură şi nu se hotărăşte. Pentru un grec, călătoria prin Grecia este un chin fermecător, un chin istovitor. Glasurile care-l farmecă mai mult nu sunt acelea care-i trezesc în minte cele mai înalte şi mai mândre îngrijorări; mereu se ruşinează să facă o concesie şi să trezească morţii cei mai neînsemnaţi şi mai iubiţi. Când stai lângă un leandru de pe malul râului Eurotas, între Sparta şi Mystras, începe înfricoşătoarea luptă străveche dintre inimă şi minte. Toată inima ta se avântă să învie un palid trup sortit morţii şi vrea să întoarcă înapoi roata timpului, până la 6 ianuarie 1449, când aici, în Mystras, trupul acesta a primit cununa martirică cu viaţă scurtă. O mulţime de suspine părinteşti şi murmur de cântece populare şi dorinţe arzătoare ale neamului te împing să faci o concesie; dar mintea se împotriveşte, se întoarce la Sparta, se înfurie, se luptă să

învingă această nostalgie şi să se unească cu tinerii cei veşnici.

Pentru un străin, pelerinajul prin Grecia este uşor, îl face fără prea mare sfâşiere; mintea lui, eliberată de încurcături sentimentale, se avântă şi găseşte esenţa Greciei. Dar pentru un grec pelerinajul acesta se împleteşte cu speranţe şi temeri, cu tristeţi şi cu o comparaţie dureroasă. Niciodată nu iese curată, fără un gând ascuns, cugetarea, niciodată nesângeroasă impresia. Un peisaj grecesc nu ne dă – dacă ştim să ascultăm şi să iubim – un fior dezinteresat de frumuseţe. Peisajul are un nume, este legat de o amintire – aici ne-am făcut de ruşine, dincoace am fost slăviţi, din pământuri se ivesc sânge sau statui de zei, şi într-o clipită peisajul se preschimbă în bogată, mult rătăcitoare istorie, şi sufletul pelerinului grec este răscolit.

Nemiloase întrebări răsar şi ne biciuiesc mintea. Cum au fost create atâtea minuni şi ce facem noi? De ce şi-a pierdut neamul tăria? Cum vom continua? Întrebi, întrebi din nou, te apleci şi priveşti chipurile pe care le întâlneşti pe drum, pleci urechea să auzi ce spun, îţi ţii răsuflarea aşteptând să prinzi o mişcare, un gând, un strigăt care să-ţi dea curaj.

Călătoria în Grecia se transformă în căutare istovitoare, stăruitoare a speranţei. Păşeşti în Corint, în Argos, în Olympia, în Megalopolis, în Sparta, şi o neaşteptată răspundere îţi împovărează umerii, apasă umerii tuturor grecilor vii din jurul tău. Numele au o tainică forţă invincibilă, cine e născut în Grecia îşi asumă, vrând, nevrând, o mare răspundere.

Călătoria mea prin Pelopones, tulburată de asemenea nelinişti, mi-a oferit destule bucurii şi amărăciuni. Din prima clipă, la ceasul în care mergeam în staţie, o mult iubită umbră mi-a ţinut companie. De câte ori cutreier

Grecia, aproape întotdeauna, subţire şi zveltă umbra aceasta se întinde lângă umbra mea pe pământuri şi pe pietre: Ion Dragoumis[61]. Nimeni nu putea să se bucure mai sec, cu mai puţine cuvinte şi cu mai multă pasiune înfrânată de clipa aceasta în care părăsim Attica şi începem călătoria. Pentru că Attica îşi găsea cel mai adânc răspuns prin existenţa lui, cea seacă, cea plină de strălucitoare pietre goale şi de ascunse pajişti graţioase. Îmi vin în minte cuvinte de-ale lui, care-mi aduc, în clipa înstrăinării, bucurie şi tulburare mare: „Ca un râu mare şi cald curge elenismul împreună cu conducătorii lui.” Ca o vână regească am simţit în tine fraza aceasta cum se ramifică şi cum curge; şi te ajută, într-un fel misterios, să vezi şi să simţi Grecia.

Înghesuit printre gospodarii zgomotoşi, asudaţi, plini de ziare şi coşuri de trestie, privesc Attica cum fuge în urma mea, imaterială în lumină. În toate peisajele Greciei, însă aici, în Attica, şi mai mult, lumina este protagonista. Munţii, câmpul, marea formează palestra unde luptă sau patul unde se odihneşte. Munţii, câmpul, marea joacă rolul secundar. Lumina este strălucitorul Dionysos *treaz*, care este ciopârţit şi suferă şi iarăşi îşi reuneşte mădularele şi învinge, încât ai impresia că toată scena Greciei a fost făcută ca să se joace teatru. Se apropie amiaza, umbrele se încolăcesc la poalele copacilor. Eleusis[62] luceşte, săpat

[61] Ion Dragoumis (1878–1920), diplomat, scriitor şi revoluţionar grec. Lucrarea sa cea mai cunoscută este *Martýron kai Iróon Aíma* (*Sângele martirilor şi al eroilor*), publicată în 1907.

[62] Oraş la 20 km vest de Atena. Este vestit încă din Antichitate pentru sărbătorile (misteriile) în cinstea zeiţei Demetra, protectoarea agriculturii, şi a lui Dionysos – şi el, mai ales la început, tot zeitate agricolă.

din temelii, dezvelit în întregime, fără nici un mister de-acum, frunzele de pin picură lumină, viile, rănite, culese, s-au înroşit, miroase a must, ţărani bărboşi, neciopliţi stau la umbră, în aerul dionisiac, trăncănesc în albaneză, caraghioşi şi animalici, cu o duhoare grea de butoaie de vin, ca nişte satiri.

În jurul meu, în vagon, se leagă primele discuţii, se împăturesc ziarele, începe dezbaterea. Un bătrân negru, uscăţiv, cu guler tare şi înalt, cu ochi mici, se întoarce spre vecinul lui, ditamai omul, gras, chel şi nebărbierit. Vor continua, se pare, o discuţie de dinainte. Aud că-i spune sfătos:

— Max Nordau[63] a spus: patru lucruri vor distruge lumea – sifilisul, alcoolul, frigurile de baltă şi viaţa în marile oraşe.

Max Nordau! Câţi ani aveam să mai aud de monstrul acesta antediluvian al sociologiei? Astăzi domnesc alţi zei, nimeni nu mai îndrăzneşte, se ruşinează să invoce *Minciunile convenţionale* ale evreului vienez. Dar zeii morţi găsesc întotdeauna un ultim refugiu în provincii. Unde altundeva mai trăiesc astăzi teoria lui Darwin, filozofia lui Taine sau a lui Spencer, poezia lui Ahilleas Parashos[64]? În provinciile liniştite, leneşe, încântătoare, unde câţiva tineri intelectuali sau bătrâni medici filozofi şed în cofetării sau în farmacii şi dezbat marile probleme. Înţeleg, ascultându-l pe vecinul meu, că trecuserăm de-acum graniţa, intraserăm deja în provincie.

Amiază. Lumina cade vertical, aceasta este ora cea mai grecească. Punctul clasic. Puţin mai târziu amurgul va

---

[63] Max Nordau (Simon Maximilian Südfeld; 1849–1923) – evreu sionist, scriitor şi medic. Printre altele, a scris şi cartea *Die konventionelle Lügen der Kulturmenschheit* (*Minciunile convenţionale ale civilizaţiei noastre*), 1883.

[64] Ahilleas Parashos (1838–1895) – poet romantic grec.

aduce umbre romantice şi va înfăşura neprihănita goliciune aspră a pământului grecesc cu jocuri de lumini şi umbre şi va frânge liniile sigure, pline de fermitate. Soarele acesta vertical este cel adevărat, marele grec antic. Amurgul, noaptea, luna aparţin vrăjitoarelor din Tesalia şi din Tracia şi romanticilor hiperboreeni.

Privesc în jurul meu. Înfricoşător pustiu, ars de soare. Ca şi cum Grecia a rămas deodată pustie, ca şi cum a ras-o, în sfârşit, lumina abundentă. Când şi când numai câte o căpriţă mestecă ultimul fir de iarbă verde al pământului. Un ciobănaş ridică mâna să ne arunce o piatră, dar se stăpâneşte, îşi schimbă direcţia şi instinctul din el, devine mai modern, strigă:

— O ţigară! O ţigărică, bre, băieţi!

— Bravo, îmi spuse un călător. Nu mai azvârle cu pietre. Încet-încet ne civilizăm...

Dar eu nu i-am răspuns. Ce să-i spun? Că preferam un atac de cerşetorie, o izbucnire barbară decât un viciu modern? Dacă civilizaţia înseamnă supunere a instinctului primitiv, numai atunci are valoare civilizaţia, când instinctul supus lucrează ceva mai vast decât individul, dedat unui scop mai dificil. Altfel e pierdere a tăriei, lene şi laşitate.

Am trecut Istmul, am intrat în „Acropola Greciei”. Peloponesul a fost dintotdeauna leagănul elenismului, pământul sacru, părintesc, cu toate bucuriile insulei şi ale uscatului. „Pârjolita Moree” a primit toate loviturile nefericirii şi slavei de la strămoşul lui Agamemnon[65] până la Moşul Moreei[66]. O călătorie în Grecia trebuie să înceapă

[65] Pelops, tatăl lui Atreu (tatăl lui Agamemnon).

[66] Moşul Moreei (*O Ghéros tou Moriás*) este Theodoros Kolokotronis (1770–1843), om politic grec şi distins luptător pentru libertatea Greciei.

întotdeauna din Peloponesi, bătrâna Mamă. Aici sunt rădăcinile, sângeroase, pline de nesaţ – Taigetul[67], Alfeios[68], Eurotas[69], Atrizii, Elena, Plethon[70], Paleologul[71], Kolokotronis. Atena, floarea, ambiţia supremă a rădăcinii, vine mai târziu.

Pământuri albe arse de soare, aerul plin de praf; pinul răcoreşte şi mângâie ochiul ca o apă ţâşnitoare. Corintul, de curând reconstruit după cutremure, simetric, pare pustiu în norul de praf. Se întinde tăcut în soare şi numai la marginea lui preaşireţii negustori din Moreea vând struguri, pasagerii se reped la o masă lungă, cu apă rece şi rahaturi. Dintr-un colţ, în soare, vine un îngrozitor miros de carne friptă, un bărbat unsuros, cu fustanelă, trece prin beţişoare bucăţelele de carne şi le presară cu cimbru şi piper. În şopron, la umbră, o femeie durdulie, cu pieptul dezvelit, cu dinţi de aur, se clatină, se leagănă şi se uită la bărbaţi. Iar un tânăr ostaş cumpără două frigărui, două bucăţi de pâine şi doi ciorchini de struguri şi se apropie tuşind viclean.

---

[67] Taigetul – munte care domină Peloponesul în apropiere de Sparta (2 409 m).

[68] Alfeios – râu în Pelopones; trece şi prin vestita Olympia.

[69] Eurotas – râu care trece şi prin Sparta.

[70] Georgios Gemistos Plethon (1355, Constantinopol –1450/1452, Mystras) – filozof şi vestit umanist bizantin. În calitate de teolog laic, a participat la Conciliul din 1438–1439 de la Ferrara, Florenţa. A scris tratatul *De Platonicae atque Aristotelicae philosophiae diferentia* (*Despre deosebirea dintre Aristotel şi Platon*), care a reînviat interesul pentru Platon în Occident.

[71] E vorba de ultimul împărat al Bizanţului, Constantin XI Paleologul, care a murit luptând vitejeşte pe zidurile Constantinopolului în mai 1453, când turcii au pus capăt Imperiului Bizantin.

Departe, spre sud, sălbatic, cu străluciri albastre, metalice, cu greaua coroană bizantină, francă şi turcească pe cap, se ridică în lumină Acrocorintul. Iar la poalele lui, jos pe promontoriu, luceşte ţinutul pustiit unde odată, demult, vuia, plină de negustori, de cheflii şi de femei fardate, vechea cetate a plăcerii. Templul Afroditei, cu mii de preotese, unde se adăpostise siriana Astarte cu nenumăraţi sâni unul după altul, a dispărut. A dispărut şi venerabilul templu al Atenei Halinitida, care l-a ajutat pe Belerofon să îmblânzească Pegasul, punându-i căpăstru. Rămâne numai Apa Balaurului, izvorul sacru Pirene, pe care Pegasul l-a făcut să ţâşnească, lovind cu mânie în stânca seacă.

Altă dată, îmi amintesc, urcasem în vechiul oraş şi coborâsem la stânca cioplită să văd izvorul sacru, preacurat, al Poeziei. Belerofon, de mii de ani, îi farmecă prin trufaşa lui soartă dură pe cei care râvnesc cele imposibile. Sărise pe fiara înfricoşătoare a Poeziei, dar uitase darul zeiţei înţelepciunii, căpăstrul. Şi aşa, fără căpăstru, s-a repezit, încredinţându-se doar aripilor calului său, să prade cerul. Iar Zeus, asprul zeu al disciplinei, l-a prăbuşit de pe Pegas jos pe pământ. Şi toată viaţa lui, de-atunci, Belerofon a umblat orb şi şchiop pe câmpul însetat de apă.

Iar acum, din vuietul pestriţ al staţiei de cale ferată, din mirosul gras care urcă de la frigărui şi din râsetele care au început să ţâşnească din gura cu dinţi de aur a femeii durdulii, care mesteca şi ea acum lângă soldăţelul cel şiret, soarta grea a strămoşului de demult îmi vine iarăşi în minte şi luptă să pună căpăstru dorinţelor nebune ale inimii. Dar în zadar. Un glas mândru, dispreţuitor, ca şuieratul şarpelui din Rai, se ridică în măruntaiele omului şi-i şopteşte marea povaţă primejdioasă: nu asculta de zeul disciplinei, nu te teme. Deschide ochii, priveşte. Mai

bine să vezi înfricoşătoarea taină şi să fii orbit decât să-ţi păstrezi ochii teferi, ocrotiţi, îngrădiţi în cercul legiuit al posibilului omenesc.

La fel şi Fiul risipitor, care se întoarce zdrobit din peripeţia lui trufaşă, îl învaţă pe fratele lui mai mic să nu plece de la casa părintească. Dar fratele mai mic priveşte departe, dincolo de uşa deschisă, spre drumul nesfârşit. Suferinţele nu trebuie să fie niciodată lecţii, marea peripeţie necugetată trebuie să fie mereu înnoită, este singurul mod, sângeros, dar demn al omului de a lupta cu propria soartă. Numai aşa poate într-o zi să mute şi să lărgească graniţele omului.

Sigur că Sofocle şi Euripide, care au scris tragedii cu eroul Belerofon, îl vor fi dojenit şi-l vor fi pedepsit pentru *hybrisul* lui, pentru că a îndrăznit să dorească cele imposibile. A încălcat ordinea lumii, a uitat înţeleapta poruncă omenească: *Nimic prea mult.* Dar un suflet de astăzi l-ar slăvi pe siluitorul orbit şi răzvrătit, pentru că epoca noastră e mistuită de aceeaşi dorinţă belerofonică, acel *Prea mult!*

În clipa aceea, femeia durdulie izbucni într-un râs nervos. Belerofon se risipi în văzduh, Pegasul se rostogoli ca o apă şi dispăru. M-am întors; femeia sări, ridică braţul gol, se răsturnă puţin şi clătină din cap, iar pletele i se revărsară pe spate, unduios, ca nişte ape violete.

Ţinu pieptănul între dinţi şi îşi strânse părul cu amândouă mâinile, îl legă din nou şi înfipse pieptănul în el.

Niciodată n-am să uit mişcarea aceea, atât de primitivă şi de provocatoare. Soldăţelul se îngălbeni, Corintul căpătă din nou, pe neaşteptate, un înţeles. Trenul a şuierat, am sărit în picioare, soldatul şi femeia au rămas acolo, tăcuţi şi crunţi, ca nişte animale gata să se muşte.

2. Golful corintic

Netulburat, inepuizabil e farmecul golfului corintic. Adâncă, mediteraneeană bucurie pentru ochi. În stânga, pinul, măslinul, viţa-de-vie. Pământul uscat alb-gălbui, pietrele rumenite de soare. În dreapta, marea sclipitoare, veşnic reînnoită, fără griji, veselă, fără memorie. Cum să ţină şi să-şi amintească brazdele pe care le-au deschis pe pieptul ei străvechile prore! Ar fi plină de zbârcituri, dar uită şi îşi păstrează tinereţea.

În depărtare, munţii albaştri, suspendaţi, se unduiesc, scot aburi în lumină, îţi pare. Goi-goluţi, stau la soare ca nişte atleţi! Oricât ai privi tabloul acesta, inima nu se satură. Peisajul grecesc lucrează în sufletul omului – în sufletul şi-n trupul şi-n cele mai ascunse gânduri ale lui – ca o muzică. Şi de fiecare dată simţi asta mai adânc, te armonizezi mai bine cu el, găseşti noi elemente de echilibru şi de libertate.

Privesc munţii îndepărtaţi, liniştiţi, marea veselă, copacii cu frunze rare, luminoşi. Ce nobleţe şi simplitate, ce lipsă de retorică şi emfază! Toate sunt tăiate la statura omului, atingi idealul pe liniştite, îndepărtate cărări din prăpăstii. Frumuseţea, ca şi Victoria, fără aripi, calcă pe pietrele rumenite de-aici, încăpând lesne în acest netulburat peisaj omenesc.

Niciodată harul şi forţa nu s-au unit atât de organic ca aici, în aspra şi voioasa Grecie. Ca să simţi Grecia veche, gândirea ei, arta ei, zeii ei, numai un punct de plecare există: pământul, piatra, apa, aerul Greciei. De aici trebuie să începi. Chiar şi cea mai aspră emoţie, chiar şi cea mai îndrăzneaţă imaginaţie, ca să trăiască – sau, mai bine chiar, ca să se nască –, are nevoie de trup. Iar creatorul

găseşte trupul ei numai privind în jur cum joacă lumina şi cum munţii stau neclintiţi. Dacă ţara sa are marmură sau granit, sau numai lut, arta lui ia şi un drum diferit. Calitatea şi împotrivirea materiei armonizează nu numai uneltele lui, ci şi inima lui. Între artist şi peisaj nu este un zid despărţitor închis. Peisajul intră în trupul artistului prin cele cinci porţi ale lui şi îi plăsmuieşte sentimentele; şi, plăsmuindu-le, este şi el plăsmuit în acelaşi timp, după chipul şi asemănarea lor.

Mă gândesc la viaţa noastră spirituală de astăzi – la gândirea noastră, la artă – şi inima mi se tulbură. De-ar fi atotputernic peisajul, ce fericire! Pământul acesta ar naşte neîncetat mari artişti. Dar creaţia este alcătuită din legi încâlcite, un excepţional echilibru a numeroase forţe potrivnice, vizibile ori ascunse, o clipă fără întoarcere! Iar în Grecia această dumnezeiască clipă numai o dată – în mii de ani – a strălucit. Şi nu a durat decât cincizeci de ani. Înainte şi după aceea, peisajul rămâne acelaşi, dar sufletul care-l primeşte se înceţoşează.

În jurul meu, în tren, discuţii neimportante, banalităţi obositoare. Nimeni nu rosteşte vreun cuvânt cu substanţă, nimeni nu citeşte o carte, nimeni nu priveşte afară spre uscat sau spre mare cu ochi vesel, feciorelnic. Nici o corespondenţă între peisaj şi om.

De câţiva bătrâni m-am bucurat văzându-i cum stau în jurul unui ţoi de vin cu răşină, cum beau puţin câte puţin, cum se uită la oamenii care trec şi cum izbucnesc în râs. În multe sate din Pelopones, aceşti bătrâni au fost singurii mei tovarăşi. Când nu-i ruinase boala, râdeau, povesteau anecdote, priveau viaţa lor trecută ca pe un joc. Poate pentru că scăpaseră, de-acum, de grijile zilnice, fiii lor, ginerii lor le luaseră banii şi le dădeau o bucată de pâine să mănânce şi un aşternut să doarmă. Şi aşa, lipsiţi de

griji, uşuraţi de necazurile zilnice, puteau să privească în linişte lumea şi să râdă.

Cine are un ogor, spune Buddha, se gândeşte la ogor, visează ogor, se face ogor. Numai cine nu are nimic poate să fie liber.

Amurg. În portul Egeei străluciră mari barje negre şi vişinii pe marea violetă. Chiparoşii se înălţau drepţi, rigizi, şi creşteau ca nişte coloane negre în amurgul portocaliu. Aerul mirosea a viţă-de-vie şi a must.

În noaptea asta ajungem la Patras. Lumini, scaune, cafenele, gramofoane, în port – un uşor miros de smoală şi iasomie. Plimbări de seară pe dig, vapoare, barje, bărci mici cu pânze albe, iar înăuntru, dandy care se întorc din cursa lor marină. În faţa mea o doamnă bătrână, între cele două fete ale ei, înainta spre cafeneaua de pe chei. Când şi când prind frânturi de discu-ţii: „Cartofii uneori nu fierb... Această taină a pieptănului!... Dar nu ştii, sărmană mamă, că... Când nu-ţi pare rău de bani, găseşti!”

A doua zi de dimineaţă am cutreierat, urcat şi coborât cu lăcomie drumurile, ca şi când aş fi văzut pentru prima oară priveliştea provinciei.

Urc scările, ajung în fortăreaţă. Sălbatică, pustiită, cu turnurile prăbuşite, cu înfricoşătoare ambrazuri împrejur, cu înmiresmatele ierburi care o împresoară şi o stăpânesc – capera, busuiocul-cerbilor, măslina coaptă. Altădată asaltau fortăreaţa aceasta romanii, saracenii, slavii, francii, turcii. Acum toţi aceşti vremelnici năvălitori au dispărut şi au rămas stăpânitorii legitimi – capera, busuiocul-cerbilor, măslina coaptă. În zidul nordic au clădit bucăţi din vechile coloane. Aici, pe acropola aceasta,

stătea odată, demult, templul lui Artemis Lafria[72], căreia îi ofereau vânat şi fructe.

Oraşul se întinde jos plin de verdeaţă, cu drumuri mari, netede, până la marea care luceşte. Ziua e dulce, tomnatică, cerul s-a înceţoşat uşor şi dimineaţă căzuseră câteva picături de ploaie. Frunzele pomilor încep să se roşească, câţiva ciorchini de struguri încă atârnă, cu boabele lunguieţe, în viţa-de-vie agăţătoare. Într-o asemenea zi tomnatică, plină de tandreţe, trebuie să fi sosit marea pereche de îndrăgostiţi şi să-şi fi petrecut întreaga iarnă la Patras – Cleopatra şi Antonius. Pe drumurile acestea umblau, ea într-o litieră toată de aur pe care o purtau negri uriaşi, iar el pe lângă ea, călare. Şi mi s-a părut că aud cuvintele lor shakespeariene, ale lui tandre, umile, ale ei mâhnite şi pline de nazuri:

— Departe de mine tu nu trebuia să pleci niciodată;
Veşnicia strălucea, ah! pe buzele noastre, în ochi,
Şi se cuibărea fericirea în sprâncenele noastre arcuite...
Iar el ridica mâna în aer şi i se jura:

— Pe focul care arde mâlul Nilului,
Ostaş al tău şi rob al tău voi rămâne mereu!
În timp de pace şi în timp de război, cum doreşti, doamna mea!

Amiază; am coborât şi eu pe chei, unde mergeau locuitorii din Patras să bea uzo, să guste rahat şi să asculte muzică. M-am aşezat alături de trei bătrânele. Mă întorsesem cu spatele şi priveam un vapor englezesc care

[72] Artemis Lafria – Artemis cu Cerbul, zeiţa vânătorii, rămasă fecioară. De multe ori e reprezentată ţinând un cerb de coarne. În cinstea lui Artemis Lafria se desfăşura anual o sărbătoare la Patras, în luna august.

se pregătea să plece. Citeam literele mari de aur la pupă – „FLAMINIA, LIVERPOOL” – şi-mi lăsam mintea în linişte să se rupă de Patras şi să plece. Miroseau aerul, marea şi năduşeala. Proprietarul cafenelei îşi întinsese la soare aşternutul şi cearşafurile. O altă bătrânică veni şi se aşeză lângă cele trei vecine ale mele. Răsfoi un ziar.

— Ceva noutăţi, doamnă Victoria? o întreabă ele.

— E, nimic, doamnă Virginia, răspunde oftând. Nimic important. În China se războiesc, sunt omorâţi mii, Rusia, se spune, o să ajute, şi o să izbucnească un război mondial. În Spania, aceleaşi şi aceleaşi lucruri. Nimic important.

Una dintre bătrâne protestă:

— Ce spuneţi, doamnă Victoria? Nimic important?! Dar n-aţi citit ieri despre ordinul poliţiei de a fi omorâţi toţi câinii? Biata Lulu!

Pe estradă apăru un tânăr cu păr lucios, măgăresc, cu ochi strălucitori, cu manşete lungi, cu pantaloni largi, iubăreţ şi sinistru. Cu buze aristocratice, încreţite, cânta un cântec uşor, necuviincios, la modă, iar muzicanţii în urma lui, cu guleraşe albe pentru sudoare, îl însoţeau în viori şi viole. Fierbea marea, mirosea a pepene putrezit, pluteau tomatele pe val, mustăcioşii spărgeau seminţe de dovleac prăjite şi le scuipau departe în mare.

Cântecelul încetă, o femeie palidă, subţire, îmbrăcată în negru-pana corbului sări pe scenă. În urma ei apărură doi tineri macabri, cu mutre fardate ţipător, cu fracuri lungi, ca nişte ciocli. M-am speriat. Dar femeia începu să danseze şi tinerii se repeziră s-o înhaţe: acum cădea palidă pradă în braţele unuia, acum sărea în braţele altuia, ţipând.

Spre seară, deja se aşezase în mine toată monotonia vieţii provinciale. Monotonie şi o ciudată dulceaţă, şi o reculegere ostenită. În Patras şi, în celelalte zile, în Pyrgos,

în Tripolis, în Sparta, în Argos, în Nafplio, am trăit plictisul înfrigurat al timpului provincial, unde tinerii descojesc cu degete aprinse clipele lor identice. Aici un tânăr poate repede să devină un automat, înfăşurat cu totul în obişnuinţe supărătoare. Dar poate, totodată, din împotrivire, mândrie şi încăpăţânare, să adune o tăcută, nefolositoare dorinţă şi forţă, să-şi umfle inima şi să izbucnească într-un vers minunat, într-o faptă curajoasă, într-o creaţie plină de distincţie morală. Numai în provincie, de-acum, poate să mai găsească refugiu *ruşinea*, preţioasa sfiiciune spirituală şi morală a tinereţii, puful sacru al fecioriei sufleteşti. În capitală copilul se naşte fără puf, ochii şi urechile se obrăznicesc repede, iar precocitatea îi urâţeşte sufletul.

În provincie, pe tăcutele drumeaguri, în curţile foarte curate, pline de glastre, în tihnitele plimbări la ţară, în neliniştea arzătoare a aşteptării, în greutatea împlinirii oricărui dor, tânărul are timp să dorească. E drum lung de la dorinţă până la realizarea ei, iar tânărul, străbătând acest drum, asupreşte şi îşi exersează cele mai înalte însuşiri. Firească înflăcărare tinerească pentru lucrurile cele mai înalte apucă să trăiască foarte puţin: şi trăind aşa de puţin, se maturizează, se întăreşte şi capitulează mai greu.

Aşa că s-au făcut de ruşine capitalele, iar de-acum singura speranţă de a fi reînnoită fecioria pământului s-a refugiat în sfioasa, tihnita, graţioasa provincie.

3. Fortăreţele Moreei

Fortăreţele stârnesc o atracţie misterioasă în sufletul omului. Când dintr-un câmp se ridică deodată drept în adâncul orizontului un munte prăpăstios şi în vârful lui zăreşti o coroană de ziduri pe jumătate dărâmate, turnuri şi abrazuri, sufletul tău tresare şi se umple de bărbăţie. Ţi se pare că-şi încinge armele şi că e gata să ia – şi să împlinească imediat – hotărâri mari. Câmpul plat, crăpat, cu băltoace, şi poalele muntelui, şi vârful lui cu coroană vitejească sunt reconstituirea văzută a sufletului omenesc. Se deschid cărări în noi, se zidesc sate, trec animale şi oameni, pe toate le predăm, dar am vrea să păstrăm necălcat cel mai înalt, cel mai inaccesibil meterez al sufletului nostru. Fortăreaţa ne aminteşte de punctul acesta întărit pe care n-am vrea niciodată să-l predăm, ultimul refugiu al conştiinţei, al demnităţii şi al vitejiei.

Când, deodată, vedem de departe o fortăreaţă pustie, singură-singurică, părăsită în aerul tare al vârfului, fără voia noastră ni se înalţă din piept un glas nedesluşit, un strigăt războinic. Cum poezia nu este decât o analiză cu cuvânt muzical a unui geamăt sau a unui strigăt voios, la fel, dac-am putea să analizăm glasul acesta nedesluşit, am crea un întreg sistem dur de morală. Sufletul ni s-ar înfăţişa ca un asalt urcător, iar viaţa, ca o chemare la arme a oamenilor.

Însă arareori oamenii de stat văd fortăreaţa, şi gândul că predau duşmanului toate mijloacele lor întărite rar vine să-i acuze ca dezertori.

Chlemoutsi, Karytena, Nikli, Geraki, Mystras, Methoni, Koroni, Monemvasia... Ca nişte străji stau încă drepte şi scrutează văzduhul golit de măreţie. Plecaserăm de la Patras, am intrat în bogata câmpie ahaică, cu vii, măslini, gutui şi chiparoşi. Smochine minunate şi struguri, peisaj blând verde-închis.

Lehena. O biserică mare, case între copaci, ca un fulger, umbra lui Andreas Karkavitsas făcu semn în văzduh. Bărbiţa ascuţită, ochiul sălbatic, bun, zâmbetul amar. Se legănă o clipă în lumină şi dispăru.

Am sosit în Andravida, vestita capitală medievală a francilor. Bisericile ei france au dispărut, le-a înghiţit pământul, mormintele care au fost aici, ale principilor Moreei, ale primilor trei Villehardouini, au dispărut şi ele. Acum în cafenele oamenii joacă cărţi, femeile grosolane, uscate se apleacă la strugurii întinşi pe ogoare, când şi când scot un strigăt piţigăiat. Sunt morocănoase, muncesc neîncetat, se uită la străini fără să zâmbească.

Zâmbetul este aici printre cele mai rare fenomene. Uneori râd tare, dar aproape întotdeauna feţele sunt posomorâte şi căzute. În toată călătoria mea prin Pelopones nu am întâlnit zâmbetul calm, lipsit de răutate, dulce, cugetat şi cordial. Nici măcar zâmbetul primitivei statui naive, care ţâşneşte din mulţumirea echilibrată a puterii încă feciorelnice; aşa, cu zâmbetul acesta, încep civilizaţiile mari. Nici zâmbetul celui desăvârşit civilizat, care de-acum le-a gustat pe toate şi s-a bucurat de ele şi care se întoarce vindecat de toate himerele şi priveşte lumea zâmbind; aşa sfârşesc toate civilizaţiile mari. Grecii de azi nu au asemenea zâmbete. Nici naivi nu sunt, nici desăvârşit civilizaţi. Se află la mijlocul drumului, în luptă, în lupta cea întunecată. Nici o clipă nu sunt absenţi. Nu mai sunt inocenţi, nu sunt încă civilizaţi, nu pot să zâmbească.

Am plecat din Andritsena în grabă. Câmpul mă făcea să plesnesc. Doream să ajung mai repede la faimoasa fortăreaţă Chlemoutsi, aproape de Glarentza. Dumnezeiesc câmp, pământuri roditoare, natură dulce. Din tren distingi un şir de ţarini care ard mocnit. Flăcările urcă, crengile trosnesc, fumul acoperă soarele. O clipă

trenul s-a aflat în mijlocul flăcărilor. Inima se înalţă veselă, flăcările ei provoacă mereu o bucurie barbară, inexplicabilă. Inima omului e mult mai veche decât mintea lui, îşi aminteşte şi doreşte bucurii pe care le-a simţit odată, acum mii de ani, în peşterile primitive, pe lacuri, în păduri. Mintea se luptă să o aducă în zilele noastre, să-i dea un chip modern, să-i înăbuşe strigătele. Dar inima începe să strige îndată ce zăreşte flăcările cum mistuie copacii sau casele sau îndată ce vede că se varsă sânge sau se apropie o femeie prin întuneric.

În satul Kabasilas ne-am oprit, aşteptând micul tren local care ne-ar fi dus la Kyllini, vechea Glarentza. La apus ne-am aşezat într-o cafenea săracă, lângă vagoane. Apă proaspătă, struguri, smochine – nimic. Numai cafea şi rahaturi. Am aprins pipa, credincioasa mea tovarăşă de călătorie; mă stăpânea o ciudată emoţie. Poate pentru că eram singur într-un sat necunoscut şi se lăsa noaptea. Doi ţărani se apropiară de mine, începură discuţia. Unul palid, cocoşat, cu ochişori melancolici, celălalt gras şi umflat ca o tărtăcuţă. De unde sunt, cu ce mă ocup, de ce călătoresc, cum mă cheamă, toate întrebările străvechi. Le-au aflat pe toate, s-a spart gheaţa, începu taifasul subţire. Cel gras îşi sprijini palma mare, năduşită de genunchiul meu şi începu să-mi povestească o nesfârşită, greţoasă peripeţie de-a lui. Avea o eczemă pe tot corpul, i-a venit să aiureze. S-a dus la doctor în Lehena, nimic. S-a dus până şi la Patras, nimic. În sfârşit, s-a dus la ghicitoarele în cafea.

— La ghicitoare în cafea?! am strigat.

— Nu râde! spuse grăsanul încreţindu-şi sprâncenele. Astea au în ele o tanagră[73].

[73] Statuetele de Tanagra, vestite pentru vechimea lor, reprezentau foarte primitiv felurite divinităţi şi idoli. Aici, cu sensul de idol sau duh, ori spirit cu care comunica ghicitoarea.

Am sărit vesel. Iată aşadar cum sunt create cuvintele. Chiar în clipa asta, o lege lingvistică înfloreşte şi dă rod în faţa mea.

— Tanagra! am spus eu. Ce înseamnă asta?

— Iată, alt suflet care vede!

Să tresalte oasele domnului Tanagra. Numele lui de familie a ajuns în culmea gloriei: a devenit substantiv. Un mic suflet de păpuşă, ca o fată de Tanagra care sălăşluieşte în ghicitoarele în cafea, la sânii lor calzi, misterioşi, şi le vede pe toate.

Grăsunul se desfăcu la haină, îşi ridică pantalonii, îmi arătă carnea lui fleşcăită, ca să cred.

— Vezi? Nimic! Curată ca lacrima!

Am tăcut. Am comandat şi alte rahaturi, şi alte ape, se înserase de-acum, începuse să se răcorească, vremea mărturisirii; cocoşatul melancolic se dădu cu scaunul mai aproape.

— Pari un om bun. Am să-ţi cer un sfat, spuse coborând vocea. Haritos ştie.

Haritos era grăsunul cu eczema. Clătină din cap şi oftă.

— Spune, Dimos, spune; spune, spune, sărmane, să te liniştească.

— Am o femeie ca apele îngheţate. Tatăl meu avea bani, ea era săracă, m-a luat. Ce n-am făcut de dragul ei! Orice voia. Rochii, pantofi de lac, pâine albă... I-am angajat şi servitoare. Nu pune mâna în apă rece. Ce-i lipseşte? Nimic. Toate, toate le are, şi lapte de pasăre. Ce-i lipseşte?

Grăsunul tuşi şi mă privi şiret. Dar eu mă cufundasem deja în necazurile cocoşatului şi nu aveam chef să râd. Ştiam ce-i lipsea, dar n-am vorbit. Cocoşatul continuă:

— Am treburi, umblu prin sate, merg până la Pyrgos. Sunt misit. Şi când mă întorc acasă femeia mea apare la fereastră şi-mi strigă: „Iar ai venit? Pleacă! Nu te vreau!” Şi o aud vecinele. Iar eu mă plec şi intru în casa mea ca un

hoţ şi tremur. „Dacă iubeşti pe altcineva”, îi zic, „să-mi spui. Nu-mi pasă. Iubeşte-l. Dar nu mă lăsa nici pe mine!”

Cocoşatului îi tremura vocea. Haritos se plesni peste coapsele grase şi izbucni în râs.

— Hm, sărmane Dimos, aşa-ţi trebuie. Aşa ştii tu să te porţi cu femeile? Eu am avut o încrezută, dintr-o familie mare, vezi. Subţire, boieroaică înfocată. Într-o zi îmi zice: „Eu în casa tatălui meu...” Nimic altceva n-a zis, jur pe Dumnezeu. Dar eu căutam pricină; voiam să găsesc ocazia să-i trag o bătaie. Să ia aminte. „A!”, îi strig, „aşa, he? În casa tatălui tău, he?”, şi iau un ciomag. Asta-ţi dau, asta-ţi dăruiesc! A mai vorbit? Nici pâs măcar! Şi am petrecut o sfoară prin ciomag şi l-am atârnat deasupra uşii. Ca să-l vadă şi să-şi amintească. Aşa vor femeile, sărmane Dimos. Ciomag, îţi zic!

Dar bietul cocoşat clătină din cap, întoarse ochii şi se uită la mine. Niciodată n-am să uit amărăciunea, ruga deznădăjduită, suferinţa din privirea lui. În noaptea care stătea să vină, lângă vagoane, în cafeneaua asta jegoasă, într-un sat necunoscut, în Kabasilas, un om îţi cerea ajutorul. Îşi va fi spus oful pe la toţi consătenii, îl vor fi luat peste picior, şi acum se arunca, nefericitul, la primul străin care-i oferea nişte rahat, spunându-i şi lui oful, ca să se liniştească.

— Ce să fac? mă întrebă după puţin timp. Ce mă sfătuiţi şi dumneavoastră?

Ce să facă? Tăceam şi priveam încolo la un plop din faţă şi la un leandru care mirosea plăcut. Un miros ca de migdală amară. Pe dată mi-am amintit ţărmurile pline de nisip cu leandri şi copii care se joacă şi doi cai pe care i-am văzut cândva cum înotau nechezând. Capetele lor lucioase urcau pe val şi gâtlejul li se mlădia la dreapta şi la stânga, iar buza de jos le spumega de plăcere.

— Să te desparţi de ea! strigă grăsunul Haritos.

— Nu pot, murmură cocoşatul.

Şi se întoarse iarăşi spre mine.

— Ce să fac? mă întrebă din nou cu nelinişte.

— Trenul! strigă un slujbaş de la căile ferate şi sună din clopoţel.

M-am ridicat. Cocoşatul nu se mişcă. Doar se uita la mine cum plec, neclintit, tăcut. Ca şi când ar fi văzut de-acum ultima lui speranţă cum se pierde.

Haritos alergă să-mi ia valizele, mă ajută să urc în vagon, îmi făcu cu ochiul.

— Aşa-i trebuie, îmi zise. N-avea de ce s-o ia. Nu e cocoşat? De ce vrea femeie? Dar după ce a luat-o trebuia s-o bată. Nu e bărbat? Bătaie! Ce zici şi dumneata?

Toate sunt corecte în lumea asta pestriţă, necumpănită, bogată în toate. Precum, atunci când dizolvi într-un vas cu apă un bob de sare, apa prinde amărăciune, la fel adevărul e răspândit peste tot, nedesluşit, amar ca lacrima.

Când a pornit trenul, m-am liniştit. Scăpasem şi de cele două întrebări, evitasem să întind mâna şi să intervin, îngustând astfel regatul adevărului şi minciunii. Cocoşatul va continua să-şi pună-n ordine viaţa mizeră trecând-o prin plasa cu ochiuri dese a nefericirii, iar grăsunul Haritos va privi, liniştit de-acum, lângă de-acum potolita lui femeie fericită, „cinstitul” ciomag care stă atârnat cu o sfoară deasupra uşii. Amândoi îşi îndeplinesc datoria pe pământul acesta încântător.

Se lăsase noaptea, nu distingeam nimic. Din când în când câte o staţie, un vuiet, un zgomot, un semafor, ochi care luceau, mâini străine din goana trenului. O clipă întunericul se înviora, dar apoi dintr-odată se stingeau la loc şi glasuri, şi semafoare, şi alergam tăcuţi spre mare.

Kabasilas! Cuvântul acesta mi-a venit iarăşi în minte, cu o lumină neaşteptată. Acum simt de ce, când m-am aşezat în cafeneaua aceea mizerabilă, m-a cuprins o emoţie

inexplicabilă. Dar veniseră cei doi săteni cu suferinţele lor omeneşti şi-mi abătuseră gândul. Iar acum, că am rămas singur, eliberat, mintea mi s-a luminat. Numele satului îmi adusese, pe nesimţite, în amintire o veche figură mult iubită, un uitat, de-acum, mare mistic bizantin, Nicolae Kabasilas[74]. Scrisese o carte minunată, şi într-o seară, pe când şedeam în chilie, într-o mânăstire de la Athos, am citit-o.

Părintele Arsenie, un călugăr zvelt, foarte palid, ţinea lângă mine o lumânare să văd. Şi citeam cu voce tare, iar Arsenie asculta şi nu înţelegea nimic, şi pentru că nu înţelegea nimic dorinţa lui neîmpiedicată se repezea şi zbura cu toate aripile în raiul ei. Şi plângea lângă mine ascultând frazele de neînţeles, şi mâna îi tremura. I-am prins mâna ca să i-o întăresc, şi îmi amintesc şi-acum câteva înalte porunci, pline de mândrie şi de jertfă, pe care ni le şoptea, lui Arsenie şi mie, misticul nebun după Dumnezeu:

„Neîncetat se chinuie lumea aceasta să nască un om nou...” „N-a adus numai o lumină nouă, ci a creat şi un ochi nou...” „Umilă materie este trupul şi se clatină şi nu lasă dumnezeiasca pecete neclintită.” În sfârşit, îmi amintesc această minunată frază care a făcut mult bine vieţii mele. Foarte grea, dar cine poate s-o trăiască, s-o trăiască în fiecare clipă, numai acela ajunge om liber: *Cred că sunt încununat fiind învinşi alţii.*

Aşa, singur-singurel în vagon, în noapte, tot scormoneam prin memorie şi trecea timpul. Până când am ajuns în Kyllini de astăzi, medievala Glarentza. Iar de

[74] Sfântul Nicolae Kabasilas (cca 1322–cca 1391), important teolog bizantin, canonizat datorită vieţii lui sfinte. Printre scrierile lui foarte cunoscute se află *Tâlcuire la Dumnezeiasca Liturghie* şi *Despre viaţa în Hristos*, traduse şi în româneşte şi apărute la Editura Institutului Biblic şi de Misiune Ortodoxă.

acolo, doar un drum de o oră, spre fortăreaţa francă Chlemoutsi – ţinta zilei de mâine.

4. Prezentare a peisajului

Nori, vreme dulce, am dormit bine în căsuţa săracă a gospodinei Nicoleta, în Kyllini, lângă mare. Pornim în zori cu călăuza, Fotis din Zakynthos, către faimoasa fortăreaţă francă Chlemoutsi. Cărarea urcă printre trestii, pomişori, mirţi, asfodele înflorite, nopali. Îndată ce ieşim, în faţă se întinde câmpul cu măslini şi vii, cu chiparoşi subţiri, ca nişte voinici, numai nobleţe şi forţă.

Peisajele acestea ale Ahaiei şi Eleei[75] au o ciudată putere sugestivă. Ceva femeiesc, fecund, primejdios şi fermecător. Se întind sub soare goale-goluţe sau, când şi când, sub nori uşori, şi trec pe deasupra lor umbre molcome, şirete, şi calme cugetări urcă netulburate şi încâlcite ca iedera şi te târăsc spre pământ, să te înrădăcinezi. Pace, femeie, casă, copil, masă aşternută, pat curat, viaţă modestă şi veşnică – toate ispitele peisajului feminin.

Aici, fără voia lui, războinicul îşi depune armele la pământ, pleacă urechea, ascultă atent foşnetul moale al frunzelor de măslin şi zâmbeşte lumii. Pornise cu furie să stăpânească lumea, dar s-a încurcat, fericit, într-un mirt înflorit şi a uitat.

Aşa au apărut într-o zi, acum mai bine de şapte veacuri, pe pământurile acestea, francii. Au pornit cei doi prieteni

[75] Provincii din Pelopones.

viteji, Geoffroi de Villehardouin şi Guillaume de Champlitte[76] cu o sută de cavaleri şi câţiva pedestraşi, să stăpânească Peloponesul. Purtau armuri de fier şi scuturi pictate, aveau suliţe gigantice, caii lor franci nechezau, cum spune poetul, şi iepele greceşti îi priveau cu mândrie.

Băştinaşii, secătuiţi din pricina celor trei mari rele, haraciurile, piraţii şi tiranii de acelaşi neam cu ei, nu aveau putere şi nici poftă să se opună. Cei o sută de cavaleri îmbrăcaţi în fier au împrăştiat groaza, şi au ieşit ţăranii cu tămâie şi icoane, cu preoţii înainte, să se închine. Îngenuncheau pe pământ şi, cu mâinile împreunate, cereau un singur lucru: să le lase credinţa, să nu-i facă franci. Iar războinicii, cărora nu le păsa deloc pe ce drum se intră în împărăţia cerească şi care doreau şi ei tot un singur lucru, coroana pământească, sigură, au râs şi au lăsat Biserica liberă, şi preoţii şi toate feudele cereşti. Şi-şi împărţeau pământul, luau oraşele, clădeau fortăreţe.

Numai două-trei căpetenii s-au împotrivit: Leon Chamaretos în Lacedemonia, Doxapatris Voutsaras în fortăreaţa Araklovon din Skotra şi Leon Sgouros, înfricoşătorul stăpân din Corint, Argos şi Nafplio. Acesta din urmă a luptat vitejeşte ca să-şi apere bunurile, dar în cele din urmă a pierdut orice speranţă, a încălecat pe cal şi s-a aruncat voiniceşte de pe Acrocorint.

În câteva luni tot Peloponesul, în afară de Monemvasia, căzuse în braţele de fier ale francilor. L-au tăiat în bucăţi feudale ale Galiei; a fost împărţit în douăsprezece baronii, cu doisprezece stăpâni mari, şi primul între egali era principele Ahaiei. În urma acestor doisprezece mari stăpâni veneau stegarii, cavalerii şi sergenţii Conchistei. Fiecare stăpân îşi avea sfătuitorii lui, iar când se adunau toţi stăpânii împreună la sfat se făceau în acest vechi sat,

[76] Căpetenii cruciate (Cruciada a IV-a, 1202–1204). Primul a fost şi cronicar: a scris *Cucerirea Constantinopolului*.

Andravida, prin care am trecut, Parlamentul şi Curtea. Iar pentru chestiunile mari, Curtea Supremă.

Aceşti înfricoşători cuceritori hotărâseră să rămână tot timpul înarmaţi, pe cai, pregătiţi. Pentru că erau puţini, pe pământuri străine, între sute de mii de oameni de alt neam, de altă limbă, de altă religie – greci, slavi, albanezi, tsaconi[77], ţigani şi evrei.

Dar încet-încet peisajul feminin a început strânsa, preadulcea, silenţioasa încercuire. Peisajul, şi femeile băştinaşe băla-ne-negricioase, brunete, cu ochii mari. Zmeii cei blonzi simţeau că încet-încet li se taie puterile. S-au unit cu femeile, şi-au uitat patria. Au făcut şi copii, Gasmulii[78]. Copiii îşi urmau mamele, vorbeau limba maternă, au ajuns greci. Sângele franc cedează în prunci. A căzut peste el sângele grecesc, pătrunzător, cu misterioase reacţii chimice, iar cel franc a dispărut. A început noua Conchistă.

„Chiar şi dacă toţi grecii vor fi nimiciţi”, spunea Gianopoulos, „şi va rămâne numai unul singur în Grecia, acesta îi va învăţa pe cuceritorii barbari greceşte şi-i va face greci. Pământul, pietrele, munţii sunt greceşti şi fac greci.”

— La ce te gândeşti? face către mine Fotis, călăuza mea.

— Ştii cine au fost cei de pe aceste pământuri înainte să se elibereze grecii? îl întreb.

---

[77] Locuitori din Tsakonia, parte a districtului Arcadia, numiţi astfel de la gr. *hoi éxo Lakónia* – cei din afara Laconiei, teritoriu dominat de laconieni (lacedemonieni sau spartani). Arcadia, precum şi Argolida se află în nordul Laconiei.

[78] Gasmuli – nume dat copiilor rezultaţi din căsătoriile dintre negustorii romani ajunşi în cetăţile bizantine şi grecoaicele pe care le luau de soţii. Gasmulii aveau reputaţia de a fi marinari iscusiţi şi neînfricaţi, care uneori luau parte, drept gărzi (*militia*), la apărarea cetăţilor.

— Cum să nu ştiu? Turcii.

— Şi înainte de turci?

— Francii.

— Şi ce s-a întâmplat cu toţi aceştia?

— I-am mâncat! strigă Fotis deschizând larg o gură uriaşă cu câţiva dinţi galbeni şi tociţi. I-am mâncat, domnule! De-ar fi şi alţii!

Era dimineaţă, ne plimbam, aer curat, lui Fotis îi venise pofta, acest foarte pătimaş verb „am mâncat” îl făcea neînchipuit de nesătul: turcii, francii se preschimbau, în imaginaţia lui, în fripturi şi salate.

— Şi cum de nu ne-au mâncat ei? am întrebat.

Fotis râse.

— Noi nu putem fi digeraţi. Pielea noastră e de câine. Tatăl meu, iertat fie, îmi spunea o poveste, să ţi-o zic ca să înţelegi. Avea un frate băcan, într-un sat, departe în Egipt. Ştii, în Misiri. Toată ziua cu şorţul pe el, muncea. Le dădea pe credit felahilor, scria. Făceau petreceri, *fantasii*, cum le spun felahii, voiau unt, orez, dulciuri, miere, tutun. Unchiul meu le umplea sacii şi apoi lua condeiul şi scria, scria, scria. Şi când s-au umplut registrele a vândut toate casele din sat, le-a vândut bumbacul şi ogoarele, le-a vândut măgăruşii, a mâncat tot satul. Aşa e grecul.

Am tăcut amândoi. Urcam mereu, am trecut printre două şiruri de chiparoşi mici cu vârfuri foarte fragede. O pasăre mică cu pieptul alb se aşează pe un vârf şi ramura tânără de chiparos se îndoi toată. În clipa aceea, jos într-o vale umbrită se auziră clopote. Iuţi, vesele, numai argint. Erau două glăscioare subţiri, argintii şi cotcodăceau şi erau vânate în vale, ca două prepeliţe.

— Ce se-ntâmplă, Fotis? mi-am întrebat eu călăuza, care-şi scoase tichia şi-şi făcu repede-repede cruce.

— Avem o mânăstire mică aici, Preasfânta Fecioară a Vlahernelor. Şi este sărbătoarea ei astăzi. Ascultă cum strigă preoţii!

Am râs.

— Ai înţeles clopotele? îmi zice.

— Adică?

— Adică ce spun ele.

Am ridicat din umeri.

— Ei, să-ţi spun eu atunci. Ele zic: Dang! dang! dang! Cinci franci pe disc, creştini! Ding! ding! ding! Doar o drahmă pe disc, creştini! Ascultă ce-ţi spun eu, domnule. Preoţii strigă; îmi strigă Preasfânta Fecioară.

Fotis începu să-şi facă iarăşi cruce ca şi cum s-ar fi speriat de cuvintele pe care le spusese.

O bătrânică trecu cu un coş. Se opri, ne tră cu câteva smochine, să ne răcorim. Două fetişcane trecură călare pe un măgăruş. Amândouă erau blonde, cu ochi albaştri.

Deodată, la cotitura unei coline am ridicat mâna voios. În înalt, pe vârful muntelui, străluci dinaintea mea faimoasa fortăreaţă. Chlemoutsi. Pătrată, rănită, încă dreaptă.

În trei ani o zidise Villehardouin. Îşi însuşise veniturile grase din nesătula moştenire latină şi le-a făcut ziduri şi porţi şi ambrazuri. Preoţii franci îl blestemau, dar el îşi ridica fortăreaţa şi-şi bătea joc de ei. Fusese atât de întărită, încât, aşa cum spun cronicile, de i-ar fi atacat pe franci de peste tot, ei ar fi putut să ia înapoi Peloponesul dacă aveau Chlemoutsi. După câţiva ani, aici au început francii să bată şi primii lor bani, *tournesia*, imprimaţi cu cruci tetragonale, cu fortăreţe şi crini.

Îmi iau rămas-bun de la Fotis, voiam să rămân singur. La poalele fortăreţei se întindea satul, scăldat în soare. Câinii încep să latre, din porţi apar basmale, purceluşi negricioşi, ca nişte şoareci mari, aleargă unul în urma

altuia, adânc preocupaţi. Doi zidari căţăraţi pe un zid îşi opresc în aer mistriile şi privesc.

— Străin? îmi strigă un bătrân.

— Străin! răspund şi grăbesc pasul.

— Poftiţi să luaţi o cafea!

Dar nu răspund şi mă caţăr pe munte. Mă grăbesc. Sunt nesuferite discuţiile, trataţiile, întrebările stăruitoare când deasupra ta stă o fortăreaţă pustie şi te cheamă.

Când am intrat pe poarta îngustă a fortăreţei, deschisă larg, şi am trecut prin sălile gotice în ruină şi prin curţile acoperite cu iarbă şi m-am prins de un smochin sălbatic ca să urc pe o podea şi am stat acolo pe o piatră, mi-a venit să scot un ţipăt, ca un şoim. O bucurie neaşteptată a pus stăpânire pe mine, ca şi cum în mintea mea timpul ar fi căpătat un ritm foarte iute şi-ntr-o clipită francii au venit în Pelopones, l-au prădat, l-au umplut de copii cu părul blond şi de fortăreţe sălbatice şi au dispărut. M-am bucurat, fiindcă, pentru o clipă, timpul leneş luase ritmul pe care şi-l doreşte orice suflet nerăbdător.

La fiecare pas al meu, se ridicau stoluri de corbi ameninţători, acopereau o clipă soarele, scoteau ţipete şi se lăsau din nou pe cealaltă latură a fortăreţei. Pe coastele muntelui şi jos pe câmp, ca nişte ape foarte răcoroase, susurau, în arşiţă, clopoţei de la turme nevăzute. Stăteam la o fereastră gotică şi priveam câmpul Glarentzei cum se întinde tot numai linişte şi rodnicie, iar în jurul lui, cum marea scoate aburi. În depărtare străluceau dumnezeieştile insule: Zakynthos, Kefalonia, şi un abur, ca o vedenie de lumină albastră, Itaca.

Ce uimire le vor fi stârnit grecilor, decăzutelor raiale, francii! Mâncăi, beţivani, muieratici, voinici neînvinşi, primii la luptă, primii la vin, primii la sărut! Speriaţi, tremurând încă, băştinaşii îi vor fi înconjurat şi-i vor fi privit cu groază. Cum se distrau şi aveau cu ei trubaduri şi cum

îşi cântau dragostea la instrumente muzicale ciudate! O dragoste nemaipomenită, romantică, plină de neaşteptată veneraţie religioasă, senzualitate şi neprihănire. Dansuri noi, cântece noi, o privelişte nouă a vieţii, bogată, care se revărsa din trup şi în acelaşi timp vâna tainic, neînduplecată, pasărea albastră, netrupească, toată numai aripi: duhul. Trupuri mari, suflete largi, râsete zguduitoare, cugetare liberă, dispreţuire a morţii. Se îmbrăcau în culori pestriţe, luceau în soare, se înfruntau, unul cu o mulţime, ca nişte forţe naturale. Iar băştinaşii prindeau încet-încet curaj, începeau să capete purtări străine, să mănânce, să cânte, să lupte ca francii. Au intrat la mijloc şi femeile, trupurile lor au fost ateliere tainice, unde se plăsmuia, ca un prunc, o nouă civilizaţie gasmulică greco-francă.

S-au îmbărbăţit raialele, s-a copt trupul, a înflorit mintea. Pe Grecia clasică s-a altoit o ciudată civilizaţie romantică. Au ieşit neaşteptate roade filologice: *Callimah şi Hrysorroi*, *Livistros şi Rodamne*, *Beltrandos şi Hrysantza*, *Florios şi Platzia Flora*, *Imberios şi Margarona...*[79]

Ţi se pare că un nou Euforion, cel mai înalt gasmul, rodul iubirii dintre Faust şi Elena, s-ar naşte acum pe pământ grecesc. Că are zeiescul trup al mamei şi sufletul nesătul, romantic, fără leac însetat de nemărginire al tatălui...

Mult timp m-am bucurat de la fereastra gotică de câmpul liniştit al Glarentzei şi am reînviat în minte trecutele umbre france. Ocazie fermecătoare să te gândeşti la ruinele acestea, cu demnitate şi curaj, la cel mai aspru chip al vieţii, moartea. Dar nu am apucat. În

[79] Toate aceste opere literare sunt romane medievale greceşti în versuri (unele, traduceri în greacă ale unor romane cavalereşti şi picareşti scrise în franceza veche), compuse între secolele al XII-lea şi al XVI-lea, continuând motive şi influenţe bizantine şi occidentale. Toate au ca temă dragostea.

spatele meu am auzit paşi neaşteptaţi şi discuţii în franceză. M-am întors. Erau două franţuzoaice, una bondoacă şi exaltată, cealaltă tăcută. Iar în urma lor, un tânăr cu o faţă slabă şi ironică, cu ochi mici verzi-cenuşii. Vedenia a fost tulburată, cetatea a fost călcată, au venit din nou francii, şi m-am dezlipit de fereastră în grabă. Am luat-o repede la vale printre smochinii sălbatici şi am plecat.

Mi-a fost scris, precum veţi vedea, ca pe tustrele aceste feţe să le întâlnesc mai târziu într-o staţie pustie din Arcadia şi să călătorim împreună puţin, discutând tot timpul călătoriei.

5. Glarentza medievală

Când am coborât din Chlemoutsi la câmpie şi am ajuns la puţinele căsuţe din Kyllini, bâlciul se încinsese. Din toate satele din jur veniseră femei şi bărbaţi la vechea mânăstire bizantină a Preasfintei Fecioare a Vlahernelor şi acum se revărsau spre tavernele de pe ţărm, să petreacă sărbătoarea ei mâncând şi îmbătându-se.

Tavernele fuseseră împodobite cu crengi de leandru şi cu steaguri, viorişti veniseră de vizavi, din Zakynthos, vapoarele descărcau mereu femei care ţipau aţâţate şi prunci care plângeau, cuverturi murdare şi coşuri.

Şi totuşi, însuşi acest ţărm avea ieri o nespusă nobleţe, cu nisipul lui mărunt, bălai şi cu puţinele ruine rămase din vestita Glarentza francă. Linişte, încântare, înainte de a se revărsa zorii mă plimbam pe ţărmul mării şi mă bucuram să văd urmele paşilor mei cum se înşiră pe nisip şi cum

dintr-odată dispar. În tăcerea matinală neomenoasă, mintea mea se bucură fără piedici de asprele plăceri care-o încântă. De cetăţile care s-au ruinat, de războaiele, de bogăţiile, de negoţurile cărora le-a pus capăt truda omului, care-şi are drept temelie văzduhul. Şi, ca un şoim, mintea scoate un ţipăt printre ruine, veselă, pentru că simte c-a ajuns în momentul înalt în care priveşte abisul ca pe o patrie.

Aici, pe ţărmul acum decăzut al Glarentzei, ce vuiet, ce bucurii şi necazuri şi în urmă cu şase-şapte veacuri! De aici porneau corăbiile încărcate cu mătase, struguri, ghindă, smochine, miere, ulei, ceară... Se duceau la Veneţia, la Ancona, la Dyrrachium, la Alexandria... Aici, în palatul acum nevăzut, se aduna Curtea Supremă a Ahaiei şi hotăra cu privire la pace, război şi căsătorii princiare. Aici, în Glarentza, se întrunea şi Curtea Burghezilor, a cetăţilor, care judeca neînţelegerile băştinaşilor sau pe cele dintre franci şi băştinaşi. Iar în această biserică gotică prăbuşită călugării franciscani din Assisi cântau vecernia, privind, prin lungile ferestre gotice, această răcoroasă mare eternă. Şi când a murit Villehardouin I, care a iubit atât de mult Glarentza, aici, pe acest ţărm, va fi izbucnit înainte de orice plânsetul de jale pe care îl menţionează hronicul:

Plânset de jale mult a fost în toată Moreea,
Fiindcă îl preţuiau, mult îl iubeau
Pentru buna lui domnie, pentru înţelepciunea ce-o avea.

Plânset şi glasuri şi oameni s-au stins ca şi cum ar fi fost trestii şi freamăt de trestii. Dar deodată, astăzi la bâlci, se mişcă iarăşi nisipul, apărură iarăşi printre stânci şi copaci oamenii încăpăţânaţi, care mereu sunt învinşi, se rostogolesc la pământ şi iarăşi apar din pământuri.

Apărură plini de chef, cu totul noi, fără amintire. Priveau în jurul lor ţinutul acesta mult locuit al Glarentzei şi nu-şi aminteau nimic. Şi se aşază în taverne, beau vin, mănâncă carne, încep dansul. Ţărmul se umple iarăşi de viaţă. Vin coropcarii, vând susan cu miere, fistic, seminţe de dovleac prăjite, piersici. Un coropcar cu glas subţire, antipatic, ţipă: „Icoane, tămâie, cărţi de vise, cântecele, romane!”

Femeile sunt palide, copiii cu burţi enorme, umflate dau ocol, frigurile de baltă i-au îngenuncheat şi aici pe oameni. Una dintre cele mai amare privelişti este şi aceasta: să vezi, cutreierând Peloponesul, cum se ofileşte neamul din pricina frigurilor. Cei mai mulţi greci sunt morocănoşi, fără poftă, fără curaj sufletesc şi trupesc, fără râvna unei idei, pentru că-i roade febra. Trebuie să bea, să se-mbete, să se-ntâmple ceva extraordinar, un bâlci, o nuntă, ca să-şi descleşteze puţin buzele şi să râdă.

Frigurile de baltă, stăpânirea turcească, mojicia. Toate acestea ne împiedică râsul. Trupul nu are putere şi chef, străbune coşmaruri ne apasă încă, mintea nu s-a civilizat, nu s-a uşurat, nu a învăţat să se joace. Şi aici noi, grecii, străbatem o nesuferită perioadă de tranziţie. Nu mai suntem robi, nu am devenit încă liberi.

La bâlciul acesta, de astăzi, petrecăreţii strigau, mugeau, cântau aţâţaţi de vin. Ca vicleanul demon din poveste când a dezvelit toate casele şi s-au arătat toate tainele, aşa şi vinul a dezvelit aici toate ascunzişurile oamenilor. Strigăte, cântece, dansuri, certuri, tachinări, amoruri, dar nici o clipă nu am auzit râsul neprihănit, pur, necâinesc. Nu am văzut un om să privească mulţimile acestea de bărbaţi şi femei care petrec sau marea sau paharul de vin pe care îl bea şi să râdă aşa, din preaplinul inimii. Râd pentru că cineva a alunecat şi a căzut sau pentru că cineva a rănit pe altcineva drept în inimă sau pentru că unul vrea să facă ceva şi nu izbuteşte.

Numai un bătrân, moş Thanasis, râdea curat, pentru că inima lui dădea pe dinafară. Să fi tot avut şaptezeci de ani, dintr-un sat aproape de Kabasilas. Era roşu ca trandafirul, ochişorii lui – gri-cenuşii, fără gene, mustaţa răsucită. Se uita la tineri şi tinere cum dansează şi nu putea să şadă liniştit: tot sărea, ţopăia cu genunchii lui îndoiţi şi hârbuiţi, ochii-i jucau şi glasul lui răguşit începea o amanea. O amanea sucită, plină de falsete şi de patos. Şi apoi, secătuit, cădea la loc pe scaun.

M-am aşezat lângă el să-l privesc cu mândrie. Mulţi asemenea bătrâni am văzut la viaţa mea, care iubeau şi-şi luau rămas-bun de la viaţă cu înflăcărare. Pe unul înainte de toţi, într-un sat de munte din Creta. Pe moş Perdicoconstandis. Nu mai vedea, dar urechile lui erau mereu atente, şedea totdeauna în pragul porţii sale şi trăgea cu urechea la drumeţii care treceau. Şi când auzea vreo voce de femeie tânără, vreo fată mergând la izvor, sărea şi întindea mâinile:

— Vino, copila mea, să te-ating! striga rugându-se şi tot încercând să dibuie prin aer.

Uneori fetelor care îl ştiau li se făcea milă de el şi se apropiau. Şi atunci moş Perdicoconstandis întindea cu nesaţ palma lui uscată către faţa tinerei, o mângâia cu vârful degetelor încet-încet, de la frunte la ochi, la nas, la buze, la bărbie, şi iarăşi urca palma, leneşă şi înfometată. Şi-atunci începeau să-i lăcrimeze ochii.

— Ei, nu plânge, bunicuţule! îi spuneau uneori fetele şi râdeau. De ce plângi?

— Chiar se cade să nu plâng, copila mea, răspundea moş Perdicoconstandis. Chiar se cade să nu plâng, copila mea, eu, care de-acum doresc mult şi-o să las în urma mea lumea plină de fete!

La fel şi moş Thanasis aici, în Glarentza.

— Eu sunt iubăreţ! striga. Eu am şaptezeci de ani, dar încă mă iubesc fetele. De ce? De ce? o să-mi zici. Pentru că sunt iubăreţ şi femeile înţeleg asta.

Dar moş Marketos pomanagiul, care şedea la aceeaşi masă cu el, îşi clătina căpăţâna cu dispreţ. Era un chefalonit înfricoşător, c-un singur ochi, cu mâna dreaptă ciungă, cu o frunte enormă. Zdrenţele lui miroseau a tutun şi a duhoare grea de om. Îşi potrivise la mâna ciungă un fier încovoiat ca o cange şi agăţa bucăţile de pâine uscată de pe mese, carnea, fructele.

Îşi întoarse ochiul său mare, lăbărţat şi mă privi:

— Vino să te cinstesc, îmi zice. Mă cheamă Marketos.

— O să te cinstesc eu, moş Marketos, am spus. Să-l luăm şi pe moş Thanasis.

— Lasă-l, c-o să ne strice petrecerea! zise sălbaticul chefalonit, încreţindu-şi buzele cu greaţă. Îi curg mereu balele după femei. Nu i-e ruşine! Eu... femeile, uite... Dă-mi o jumătate de ţigară să-ţi arăt.

I-am dat o ţigară, şi-a pus-o în gură, a tras un fum, a făcut pf! şi a scos fumul.

— Pf! făcu iarăşi, uite cum le socotesc eu pe femei. Nimic. O gură de fum. Şi ştii de ce? Pentru că eu le-am cunoscut la viaţa mea, blestemate fie! Zevzecul ăsta pe care-l vezi, moş Thanasis, numai vorba-i de el. Lasă-l, să m-asculţi pe mine!

O ciudată pizmă aprinsese ochiul lui perfect rotund ca al ciclopului. Toţi erau grijulii, îl cinsteau, îl tachinau pe moş Thanasis. Dar nimeni nu se întorcea să-l vadă pe el, pe chefalonit, cu sufletul lui sălbatic mult umblat.

— Pe mine să m-asculţi, îmi repetă şi mă prinse de genunchi. Eu am călătorit, am văzut şi am păţit multe, am răbdat de foame, am furat, am omorât, am intrat în închisoare, am săpat galerii subterane, am şters-o. Pe

mine să m-asculţi. Palavragiul ăsta nu s-a mişcat din satul lui, e om înstărit, face stafide, are casă şi copii, ducă-se!

Apoi scuipă jos, ca şi cum mi-ar fi descris cea mai scârboasă creatură de pe pământ.

— Nu te uita la mine că am un singur ochi. Cine are un ochi vede mai bine decât cel care are doi. Pentru că ăsta ştie ce înseamnă ochi. Şi ăla care nu are deloc, ăla le vede pe toate. Ascultă ce-ţi spun...[80]

— Taci de-acum, moş Thanasis, ne-ai umplut de muşte![81] Şezi să bei!

Apucă paharul, apoi îl lăsă jos. Se întoarse către moş Thanasis:

— Măi, nu ţi-e ruşine? Bărbat eşti tu?! Bărbaţii nu vorbesc de femei, s-o ştii!

Sărmanul moş Thanasis se făcu mic.

— Ei vorbesc de fapte vitejeşti, de răpiri, de omoruri, de călătorii, continuă moş Marketos, şi fruntea lui arunca scântei. Eu odată la Constantinopol...

— Oho, iarăşi ai să spui aceleaşi lucruri! strigă moş Thanasis disperat. O ştim, de! Paşa, cimitirul, lanţul de aur...

— Domnul de-aici nu o ştie. Te-am ascultat pe tine. Acum o să m-asculte şi pe mine, să vadă ce eşti tu şi ce sunt eu. Ascultă, domnule... Numele tău, te rog?

— Spinozas.

Mi-am amintit imediat de anii în care improvizasem cărţi de vizită. „Nicolas Spinozas, profesor”, şi când călătoream le împărţeam celor care mă întrebau de numele meu.

---

[80] În acest punct, în ediţia originală grecească a fost omis probabil un fragment care conţinea o replică lungă a lui moş Thanasis, fiind astfel întrerupt şirul logic al replicilor următoare.

[81] În orig., *mas gémises mýges* – expresie cu sensul „ne-ai făcut capul calendar”.

— Ascultă, deci, domnule Spinozas...

Şi începu să povestească o incredibilă istorie, foarte vie, cum că a fost pe o corabie, l-au prins corsarii, l-au dus la Constantinopol, l-au târât într-un cimitir, unde fusese îngropat în zilele acelea un paşă, l-au coborât în mormânt, a luat lanţul de aur...

Vedenie uimitoare, cu cele mai limpezi amănunte, cu o urzeală strânsă, ca o istorie a lui Stevenson în îndepărtatele insule nespus de luminoase, într-o atmosferă de vis, unde minunile se găsesc la orice pas, ca nişte banale fapte cotidiene. Nu-mi mai amintesc s-o povestesc, dar rămân încă în memoria mea, pline de farmec, culoarea, exactitatea descrierii, decorul în relief, cheiurile Constantinopolului, geamiile lui, noaptea orientală, înverzitul cadavru umflat al paşei care zace pe spate cu lanţul gros de aur pe pântece.

Aşa, cu atâta forţă sugestivă, nu l-am ascultat decât pe Panait Istrati povestind. Totuşi, în călătoria mea prin Pelopones urma, veţi vedea, să-l ascult şi pe-un al treilea, un alt bătrân, preot din părţile Trapezuntului, pe care l-am întâlnit la Mystras.

Căldură densă, cer uşor înnorat. Moş Marketos povestea încă, aerul duhnea urât a vin cu răşină şi miroznă de carne friptă. Trecu un car încărcat cu pepeni verzi. Toţi alergară şi peste puţin se întoarseră ţinând în braţe câte un harbuz mare. Aerul mirosea a mare, pepenii au fost despicaţi, gâtlejurile s-au răcorit. Moş Marketos îşi afundase mutra într-o jumătate de harbuz, mânca cu nesaţ carnea roşie cu seminţe cu tot, şi tăcu.

Se îndulcea sufletul, se uşura trupul, un fruct schimbă lumea. Şi veni atunci – cum vin toate pe lumea asta într-o oarecare legătură – un muzicant subţirel, simpatic şi se opri în faţa mesei noastre. Ochii lui erau albaştri-verzui, degetele lui – subţiri şi foarte lungi. Se aşează, scoase încet-

încet dintr-o traistă roşie ţambalul, şi-l sprijini pe genunchi, îl mângâie puţin cu palma şi începu să cânte şi să joace. Amanele, patos oriental, dorinţe primitive, monotone, aceleaşi care vin şi revin, văicăreţe şi neînvinse, şi sug mintea omului. Temeliile sufletului se clatină, o ameţeală dureroasă pune stăpânire pe tine, inima ta ajunge un fruct putrezit. Petrecăreţii, în jur, căzură într-o fulgerătoare moleşeală, privirile lor ascuţite, răpitoare se înceţoşară, sub veşnic neostenitul grec preaviclean se dezvălui molâul oriental.

Ţambalagiul sfârşi, îşi şterse năduşeala, privirea lui care plecase departe reveni, iar el se uită în jur, la noi. Scoase din buzunar o tăviţă, adună câteva monede de cincizeci de drahme şi îşi încrucişă mâinile să se odihnească. Îmi plăcea, şi m-am prins cu el la vorbă.

— Cum ai învăţat ţambalul?

— Aveam douăzeci de ani. La un bâlci am auzit ţambalul. Mi s-a tăiat răsuflarea. Trei zile m-am căznit să mănânc.

„— Ce ai? mă întreabă tatăl meu. — Eu vreau să învăţ ţambalul. — Măi, nu ţi-e ruşine? — Eu vreau să învăţ ţambalul!”

Strânsesem ceva bani ca să mă însor, când va veni ceasul. I-am dat şi mi-am cumpărat un ţambal. Uite, ţambalul ăsta pe care-l vezi. Am plecat cu el la Patras şi l-am găsit pe fericitul Kostaki, profesorul de ţambal. I-am căzut la picioare.

„— Ce vrei, măi? îmi face. — Eu vreau să învăţ ţambalul. — Ei, şi de ce-mi cazi la picioare? — Pentru că nu am bani să-ţi plătesc. — Şezi, măi, eu nu vreau plată.”

Am stat cu el un an şi am învăţat. Şi-acum umblu de ici-colo, la bâlciuri, la nunţi, şi-mi scot pâinea. Să le fie de bine oamenilor. Când cânt, îmi vorbesc, dar nu aud. Uneori mai aud, dar nu pot să răspund. Vreau, dar nu pot.

— Dar de ce?

— Ei, respect!

— Acasă la tine cânţi?

— Cum să cânt, domnul meu! Acasă sunt necazuri, femeie, copii, ce să mâncăm... Griji. Iar ţambalul cere inimă bună. Când femeia îmi spune verzi şi uscate, ce inimă vrei să mai am ca să cânt la ţambal? Când copiii sunt flămânzi, cu ce inimă să cânt? Ţambalul cere să te gândeşti numai la ţambal!

Niciodată nu am auzit să fie exprimate mai desăvârşit şi mai simplu substanţa şi farmecul artei. Numai în clipa în care vei putea să te eliberezi de strânsoarea nevoilor vei simţi ce înseamnă un strigăt neprihănit, dezinteresat al omului, un cântec! Ţambalagiul acesta zdrenţăros ajunsese, urmându-şi inima, pe culmea esteticii.

Am coborât în mare, în elementul etern al Greciei, am înotat, m-am întins pe stânci, ascultam în depărtare vuietul turmei omeneşti şi priveam încolo spre Zakynthos, ba încă şi mai încolo, spre patria noastră tainică, Itaca.

Şi, deodată, din eterna mare a sărit iarăşi, călătorind pe valuri, corabia lui Odyseu. Iar căpitanul şade, precum îi este obiceiul, călare pe cârmă, cu scufia ascuţită, lăsată-n jos până la sprâncene. Scânteiază ochii lui mici preavicleni, sprâncenele lui sunt încreţite – ca şi cum ar cântări din ochi o insulă pe care a dorit s-o prade sau un nor care-a apărut deodată pe cer, încărcat de vânturi; sau forţa lui şi forţa nemuritorilor, înainte de a hotărî dacă e convenabil să fie viteaz sau viclean.

Privesc în depărtare spre Itaca şi simt pe frunte adierea răcoroasă care sufla pe la tâmplele lui când a deschis, în zori, poarta palatului său – nu mai încăpea în femeia, în fiul său, în patria sa, în zeii săi – şi a sărit în corabia lui ca să plece.

A intrat în mare, şi nu s-a mai întors. Unul a spus: „L-am văzut cum vorbeşte cu Elena la un asfinţit, pe ascuns, în stufărişul râului Eurotas.” Un altul a spus: „L-am văzut cum trece de coloanele lui Herakles şi cum lasă-n urma lui lumea.” Iar noaptea, în somn, Telemah l-a văzut: urca, urca în Olimp, ţinând sus pe umăr două vâsle, ca două aripi. Telemah a sărit îngrozit din aşternut şi a strigat: „Tatăl meu a murit!”

Dar tu, tatăl corabiei Greciei, cu scufia ta ascuţită, cu preavicleanul ochi cumpătat, cu mintea care plăsmuieşte mituri şi se bucură de minciuni ca de o operă de artă, încăpăţânat, viteaz şi preaiscusit, şezi în corabia Greciei şi veghetor ţii cârma...

Soarele se pleca să apună, marea se făcuse ca vinul, cântecele oamenilor se înfuriaseră, cimpoaiele începeau iarăşi să urle. Două-trei căruţe trecură încet-încet pline de femei care ţipau, râdeau şi cădeau una în braţele alteia. Se sfârşea bâlciul. Iar eu, stând acum în capul oaselor pe prundiş, îmi încrucişam mâinile ca un drogat. În minte aveam recompensa bogată, plata mea pentru o zi de muncă: neîmblânzita fortăreaţă, bâlciul pestriţ, iar la asfinţit, pe valuri, în sfârşit, marea Umbră.

6. Peisajul Olympiei

Cimpoaie, zurgălăi, viori, bărbaţi şi femei răguşesc strigând, copiii plâng, cocoşii croncănesc, caii nechează, bulucuri de porci guiţă răscolind noroiul râului, iar alţii, purtaţi pe umeri, fripţi, scot la iveală din sac un minunat

rât, ascuţit, lucitor, copt, cum îl vedem uneori pe vase vechi. Un nor de praf se ridică în arşiţa soarelui şi un miros greţos de fum şi carne friptă de la maţele de vită întoarse pe jăratic. Tot malul râului vuieşte plin de oameni şi animale, iar cuverturile împestriţate, traistele, maşinile cu mangal, gunoaiele strălucesc în soarele îngrozitor. Întreg acest sacru ţinut clasic al râului Kladeos[82] s-a întins dinaintea noastră ca un sat de ţigani, bălţat, exotic.

Olympia. Întreceri, lucitoare trupuri antrenate, nemuritori atleţi încununaţi, versurile lui Pindar, zei, eroi, frontoane, toată vechea privelişte de marmură a fost tulburată o clipă, murdărită de petrecăreţii năduşiţi, gălăgioşi, dedaţi negoţului. Cărţile şi dascălii ne-au abătut de la calea dreaptă, şi Grecia antică a ajuns în imaginaţia noastră un şir de statui de marmură neînsufleţite; iar când mergem, pelerini, la ruinele antice ne place să le vedem pustii şi mute, într-o părăsire romantică.

Dar Grecia antică era plină de strigăte şi certuri şi negustori, iar râul acesta, Kladeos, şi Alfeios mugeau la marile întreceri, ca şi astăzi, de oameni, cai şi porci. Aşa vor fi ridicat şi atunci barăci pestriţe şi vor fi vândut cărnuri, struguri, jucărioare şi zei de lut. Grecia antică nu a fost o floare supranaturală fără miros, neatinsă; a fost un copac înrădăcinat adânc în pământ, care mânca noroi şi înflorise. Cu cât mânca mai mult noroi, cu atât îşi zămislea şi mai bogată floarea. Faimoasa simplitate antică, echilibrul, calmul nu au fost virtuţi naturale netrudite ale unui liniştit neam echilibrat; au fost isprăvi grele, prăzi din lupte înfricoşătoare, veacuri întregi au luptat întunecatele forţe orgiastice ale pământului cu forţele luminoase ale omului. Şi s-a întâmplat – acesta este miracolul grec – ca pentru mulţi ani Raţiunea omenească să învingă haosul.

---

[82] Mic râu în Elida, al cărui mal drept delimita, în Antichitate, spaţiul sacru (*témenos*) al Olympiei.

Urc încet din staţie, străbat micul cătun, cafenele, aprozare, prăvălioare, mă uit la urmaşii vii cu trupuri urâte, strâmbe, cu ochişorii foarte şireţi, cu căciulă valahă. Altădată m-ar fi stăpânit poate o mânie fără rost sau o melancolie romantică; de ce aş compara aceste nefericite trupuri cu statuile? Dar acum ştiu că la fel vor fi fost şi străbunii, şi numai după luptă şi selecţie unele trupuri vor fi ajuns la înalta victorie a florii. Şi a venit artistul şi le-a făcut nemuritoare. Iar celelalte nenumărate trupuri care nu au învins ajungeau noroi în noroi, se făceau rădăcini şi hrăneau floarea.

Eram vesel că am scăpat de mânii şi melancolii, şi m-am întors la tânărul zdrenţăros şi desculţ care îmi căra valiza. Era simpatic, ochi mari ca posedaţi, buze răsfrânte; când i-am dat valiza, copiii vagabonzi din staţie m-au îmboldit:

— I-o dai unui tâmpit? Ăsta e un prostănac! U! U!, măi Mitros!

Dar Mitros zâmbi şi-şi arătă dinţii laţi, albi ca laptele.

— Nu-i asculta, domnule, îmi face ca să mă liniştească. Nu-i asculta, sunt om bun, de-aia îmi zic ei prostănac.

Convoaie întregi de turişti urcau drumul prăfuit, cerul avea o culoare metalică dură, ca oţelul. Automobile, căruţe, măgăruşi, câinii lătrau, era amiază de-acum. Iar de la umbra unui măslin un bou îşi întoarse ochii mari, catifelaţi şi ne privi cu indiferenţă adâncă.

Am luat-o pe cărarea de sub pinii deşi, am urcat pe Kronios[83], să văd de sus peisajul sacru. Nobleţe, reculegere liniştită, o vale veselă între munţi mici, calmi, apărată de vântul sălbatic din Nord, de vântul cald din Sud, deschisă numai spre Vest, către mare, de unde se varsă, urcând cursul râului Alfeios, aerul umed de mare. Nu există alt peisaj mai sugestiv în Grecia care să îndemne atât de dulce şi stăruitor la pace şi împăcare. Cu ochi sigur, cei

[83] Kronios – colină în apropierea Olympiei.

vechi l-au ales ca să se adune aici, la fiecare patru ani, toate neamurile elenice, să se înfrăţească şi să se joace.

Pizme, duşmănii, războaie civile au sfâşiat Grecia, democraţii, aristocraţii, tiranii se nimiceau reciproc, văile închise, insulele izolate, plajele solitare, micile cetăţi independente au creat un organism unitar cu multe capete urându-se unul pe altul, iar patimile clocoteau în oricare piept. Şi deodată, la fiecare patru ani, vara, crainici încununaţi, *spondoforii*[84], porneau din această vale sacră, alergau până la marginile elenismului, vesteau *hieromenia*[85] întrecerilor, armistiţiul, invitând prieteni şi duşmani la Olympia să se joace. Din tot Peloponesul şi din Grecia continentală, din Macedonia, Thessalia, Epir şi Tracia, de pe ţărmurile Mării Negre, ale Asiei Mici, ale Egiptului, ale Cyrenei, din Graecia Magna şi Sicilia alergau atleţi şi pelerini spre leagănul sacru panhelenic al jocului. Sclavii nu puteau să păşească aici, nici criminalii, nici barbarii, nici femeile. Numai grecii liberi.

Nici un popor nu înţelesese atât de desăvârşit valoarea ascunsă şi clară a jocului. Când viaţa izbuteşte, prin luptă zilnică, să învingă duşmanii din jurul ei – forţe naturale şi

---

[84] Termenul grecesc *spondophóroi* îl are drept corespondent pe *fetiales* din latină, denumind un colegiu de preoţi care se ocupau cu relaţiile externe şi cu încheierea feluritelor tratate, având, totodată, şi alte atribuţii de ambasadori.

[85] *Hieromenía* – luna sacră, deoarece, cât timp se desfăşurau întrecerile, nu puteau fi profanate prin nimic, fiind consacrate zeilor. Fără nici o îndoială, jocurile olimpice ale grecilor au avut la început un caracter religios; ele erau vestite tuturor de colegiul preoţesc al spondoforilor şi aveau o mare forţă unificatoare. Au fost unul dintre cele mai eficace mijloace prin care grecii au ajuns la conştientizarea unităţii de neam şi de limbă, indiferent unde se aflau, chiar dacă interese mai mari sau mai mici îi aduceau uneori şi la confruntări armate.

fiare, foamea, setea, boala –, se-ntâmplă uneori să-i prisosească puterea. Puterea aceasta caută să o risipească prin joc. Civilizaţia începe din clipa în care începe jocul. Cu cât viaţa se luptă să se conserve, să se protejeze de duşmanii ei, să se ţină pe faţa pământului, cu atât nu se naşte civilizaţie. Ea se naşte din clipa în care viaţa îşi satisface nevoile de bază şi începe să se bucure de puţin răgaz.

Cum să folosească răgazul acesta, cum să-l împartă diferitelor clase sociale, cum să-l înmulţească şi să-l înnobileze cât poate? De dezlegarea pe care o dau problemelor acestora fiecare neam şi fiecare epocă atârnă valoarea şi substanţa civilizaţiei lor.

Merg încolo şi-ncoace printre ruinele Altei, privesc din nou cu bucurie pietrele purtătoare de cochilii din care au fost zidite templele. Creştinii le-au sfărâmat, cutremurele le-au prăbuşit, ploile şi revărsările râului Alfeios au spălat culoarea lor ţipătoare. Statuile le-au ars, le-au făcut var, puţine ne-au rămas, dar sunt suficiente cât să ne mângâie încă mintea. Adun două-trei crengi de busuiocul-cerbilor, care au răsărit în groapa unde se spune că stătea statuia de aur şi fildeş a lui Fidias, şi degetele mi se umplu de eterna lor aromă.

Aici, în acest loc tainic, înainte de oameni se luptaseră zeii. Zeus s-a luptat cu tatăl său, Cronos, ca să-i ia domnia; zeul luminii, Apollo, i-a învins pe Hermes la alergare şi pe Ares la pugilat. Mintea a învins timpul, lumina a învins forţele întunecate ale vicleniei şi violenţei. Mai târziu, după zei, s-au întrecut aici eroii: Pelops din Asia l-a învins pe sângerosul barbar Oinomaos şi i-a luat fiica, cea care îmblânzea caii, pe Hippodamia. Înaintata, liniştita civilizaţie a Ioniei, toată numai graţie, i-a învins pe neciopliţii băştinaşi de-aici, a supus caii, a întărit puterea omului. Iar un alt erou, Herakles, după ce a curăţat

grajdurile lui Augeias, a venit aici şi a oferit jertfe mari zeului nou, Zeus; şi cu cenuşa care a rămas de la victimele pe care le-a ars a ridicat un altar şi a vestit primele jocuri olimpice. Tot mereu, prin cenuşile noi ale jertfelor, se ridica şi mai sus altarul zeiesc, iar Olympia devenea tot mereu marele atelier, unde neamurile grecilor îşi şlefuiau cu ciocanul trupurile lor de bronz.

Nu numai ca să facă trupurile acestea frumoase. Niciodată grecii nu au practicat arta pentru artă; totdeauna frumuseţea avea drept scop să servească viaţa. Şi cei vechi voiau trupuri frumoase şi puternice ca să poată primi o minte echilibrată şi viguroasă. Şi mai mult, ca să poată – scop foarte înalt – să-şi apere cetatea.

Gimnastica era pentru greci pregătirea necesară pentru viaţa socială a cetăţeanului. Cetăţean desăvârşit era acela care, trecând prin *gymnastéria* şi palestre, putea să-şi muncească trupul, să-l facă puternic şi armonios, adică frumos, şi să-l aibă gata să apere Neamul. Priveşti o statuie din epoca clasică şi înţelegi imediat dacă bărbatul pe care-l înfăţişează este liber sau sclav; trupul lui îl dă pe faţă. Trup frumos, atletic, atitudine liniştită, supunere a patimii sunt caracteristicile omului liber. Sclavul este reprezentat întotdeauna cu trup gras sau slăbănog, cu gesturi subite, neînfrânate. Dionysos, zeul beţiei, stă liniştit, iar în jurul lui se poartă necuviincios şi fac gesturi obscene, beţi turtă, supuşii săi, sclavii săi, silenii şi satirii.

Armonie a minţii şi a trupului, iată înaltul ideal al grecului. Hipertrofia unuia pe seama celuilalt era considerată barbară. Când au început grecii să decadă a început şi trupul atletului să fie hipertrofic şi să-i omoare duhul. Unul dintre primii care au protestat şi au vestit primejdia care pândeşte duhul din atletism a fost Euripide. Iar mai târziu Galenus acuză: „Să mănânce, să bea, să doarmă, să-şi golească burţile, să se rostogolească în praf

şi-n noroi – iată ce viaţă duc atleţii.” Marele mărturisitor Herakles, care în timpurile slăvite trecea din ispravă în ispravă, echilibrând trup şi minte în chip desăvârşit, a ajuns încet-încet un trup enorm, o frunte îngustă, *un băutor* şi *un mâncău.* Iar artiştii care creaseră în marile epoci modelul ideal al tânărului înfăţişează acum cu un realism crud trupurile atletice pe care le văd în jurul lor, grele şi barbare.

Şi în Grecia, ca peste tot, când începe să domnească realismul, civilizaţia decade. Şi aşa am ajuns la bombastica epocă elenistică, necredincioasă, realistă, fără ideal supraindividual. De la haos la Parthenon, iar acum de la Parthenon înapoi la haos. Marele ritm nemilos. Sentimentele şi patimile răbufnesc, omul liber pierde disciplina, scapă din mâini frâul care ţinea instinctele într-un echilibru riguros. Patimi, sentimentalisme, realism; o dorinţă misticistă şi melancolică se revarsă pe chipuri; înfricoşătoarele vedenii mitologice devin decor, Afrodita se dezbracă precum o simplă femeie, Zeus dobândeşte ştrengărie şi eleganţă, iar Herakles se reîntoarce la brută. După Războiul Peloponesiac, Grecia începe să se descompună, a pierit credinţa în patrie, individualismul triumfă. Protagonist, de-acum, nu mai e zeul sau tânărul idealizat, ci cetăţeanul bogat, cu plăcerile şi patimile sale, materialist, sceptic şi chefliu. Talentul înlocuise geniul, şi acum simţul estetic înlocuieşte talentul. Iar arta se umple de copii şi de femei cochete, de scene realiste şi oameni animalici sau intelectuali...

Soarele coborâse deja, peste ruine s-au întins umbrele. Turiştii se duc şi vin cu ghidul în mâini, trec din gymnasteriu în palestră, în pritaneu, în templul Herei, în tezaure şi se caţără, în sfârşit, în templul lui Zeus. Au asudat tot încercând să reînvie vechile vedenii, tineri goi,

arbitri îmbrăcaţi în porfiră, întrecerile, strigătele mulţimii, copilul care taie cu o seceră de aur mlădiţe[86], crengile măslinului sălbatic sacru, ca să împletească cununile pentru şaptesprezece olimpici. Mere, trandafiri şi alte flori le aruncau urlând spectatorii, alţii – cingătorile, pălăriile de paie şi tunicile lor. Iar pe malul celălalt al râului Alfeios femeile chiuiau şi ele, salutând învingătorii.

Unii ţărani ai noştri s-au rupt de bâlci şi au venit să vadă de ce aleargă aici atâţia „lorzi” şi ce văd. Un soldat îi călăuzeşte explicând:

— Aici jucau fotbal, aici, discul, aici locuiau preoţii lor, aici au fost statuile. Germanii au făcut săpăturile. Şi ştiţi ce au găsit? O comoară! Ascultaţi! Ascultaţi!

Răsfoieşte o broşură pe care o avea la el.

— 130 de statui de marmură şi basoreliefuri, 13 000 de obiecte de bronz, 6 000 de monede, 400 de inscripţii, 1 000 de obiecte de lut, 40 de monumente!

— Şi aur? Şi aur? ţipă un ţăran cu ochii ieşiţi din orbite.

— Nu spune, răspunse soldatul. Săpăturile au durat şase ani şi au lucrat la ele trei sute de muncitori.

— Şi au cheltuit mulţi bani?

— Milioane! oftă soldatul.

Ţăranii cască gura şi apoi pleacă din locul unde eram eu întins pe o piatră către atelierul lui Fidias. Un bătrân se apropie de mine:

— Nu-mi spui şi mie, că poate dumneata ştii, de ce să facă germanii atâtea cheltuieli? Nu înţeleg. Ce interes?

— Ştiinţific, îi răspund plictisit.

— Nu înţeleg. Sigur au furat statuile şi le-au vândut, ascultă ce-ţi zic eu.

— Lucrau pentru ştiinţă, dacă-ţi spun.

— Nu înţeleg. Le-au furat, îţi zic eu!

---

[86] În orig., în greaca veche, *thalloús* – mlădiţe de măslin din care se împleteau cununile pentru învingătorii la jocurile olimpice.

— Lucrau pentru faimă, nu pentru câştig. Nu înţelegi?

— Nu înţeleg, răspunse grecul nou.

Trece alt grup. O gospodină grasă holbează ochii:

— Cum cărau pietre atât de mari? Tainã!

— Nici o taină, îi răspunse un bătrân uscăţiv cu fustanelă. Nu le cărau ei.

— Dar cine? întrebă femeia, neliniştită.

— Le cărau zeii. Ei îi ajutau atunci pe oameni. Acum, de unde să ne-ajute! Suntem necredincioşi, la ce să te-aştepţi!

Cu explicaţia asta au fost mulţumiţi toţi. Pe deplin mulţumit am fost şi eu. Puţin schimbat, răspunsul acesta al bătrânului cu fustanelă explică toate minunile omeneşti. E de ajuns să dai cuvântului „zeu” adâncul înţeles omenesc care, din când în când, în ton cu fiecare epocă în parte, i se potriveşte.

7. Atmosfera simbolică a mitului

S-a răcorit afară astăzi, spre miezul nopţii a izbucnit o furtună îngrozitoare, prăznuitorii care dormeau sub cerul liber au sărit în sus şi-i auzeai cum ţipă printre tunete şi prin ploaia plesnitoare. Vechiul zeu olimpic se juca cu pelerinii lui; ziua, Zeus era Pieţarul care veghea la negoţuri, să se vândă bine cuverturile şi obiectele de aramă, vitele şi porcii; dar ieri-noapte adunase în taină norii ca să-i vadă pe oameni cum ţipă uzi leoarcă şi să-i treacă timpul. A fost Zeus Coborâtorul şi a coborât pe pământ. Tuna ca să-i înspăimânte şi arunca fulgere unul după altul ca să-i zărească în întuneric. Se juca. Iar

dimineaţa alungă norii, cerul râse curat ca lacrima şi Zeus, nevăzut, zâmbind şiret, se aşează iarăşi, Pieţar, în mijlocul bâlciului cu cântarul fără greutăţi în mână.

Colina Kronion strălucea udă leoarcă în soare. Pinii miroseau plăcut, praful se ostoise, aerul avea o nespusă sprinteneală şi dulceaţă. Trupul se bucură că păşeşte sprinten şi fericit şi el, ca şi cum ar fi fost o bucată de pământ însetată, care acum a fost udată şi s-a liniştit. Marmurile vechi s-au înmulţit, au fost spălate şi râd, ca şi când n-ar fi ruine. Cum ar mai fi strălucit după o asemenea ploaie şi ar fi râs statuile zeilor şi ale oamenilor prin frunzişurile verzi ale Olympiei! Dar creştinii le-au spart, cutremurele le-au prăbuşit, focul le-a făcut var. Chronos-Cronos[87] le-a născut, Chronos-Cronos le-a udat – şi acum au rămas împrăştiate pe masa de pământ a Tatălui doar câteva picioare şi capete, rămăşiţe de la oribilele ospeţe de seară.

Urc dealul mic al Muzeului, mă grăbesc să văd cele două frontoane minunate care s-au păstrat şi isprăvile lui Herakles şi pe Hermes al lui Praxiteles. Mă grăbesc ca şi cum m-aş teme că şi rămăşiţele acestea vor fi înghiţite de pământ. Ţi se pare că înalta trudă a omului încalcă veşnicele legi neomenoase. Viaţa noastră şi strădania noastră dobândesc astfel o intensitate tragică. Nu avem decât o clipă la dispoziţie; să facem clipa aceasta veşnicie, altă nemurire nu există. Când am avut în faţă sala mare a Muzeului, inima mi s-a înviorat. Trăiesc încă, domol luminaţi de lumina dimineţii, centaurii, lapiţii, Apollo,

[87] Chronos-Cronos, una şi aceeaşi zeitate, cel mai tânăr dintre titani, fiul lui Ouranos (Cerul) şi al Gaiei (Pământul). Îşi detronează tatăl emasculându-l cu o seceră. Ca să nu fie el însuşi detronat de fiii săi, îi înghiţea la naştere. Acesta este poate şi motivul pentru care în tradiţia populară greacă Cronos a fost identificat cu Chronos – Timpul, care înghite totul.

Herakles, Victoria. M-am bucurat. Lumea aceasta urmează legi supraomeneşti, simţim că din clipă-n clipă, în timpul acesta fatal în care ne-a fost sortit să trăim, se poate să cadă o bombă şi să preschimbe în cenuşă cele mai scumpe trofee ale omului. Bucuria noastră când ne bucurăm de o operă de artă deja se împleteşte strâns cu primejdia ce atârnă deasupra ei, a veşnicei despărţiri.

Simţi aici, privind cele două mari frontoane, cât de corect a formulat scopul artei un înţelept din Orientul Îndepărtat: „Artă înseamnă să nu înfăţişezi trupul, ci forţele care au creat trupul.” Aici mai ales, pe frontonul vestic, aceste forţe creatoare se învolburează nevăzute sub epiderma diafană. Acum s-a sfârşit banchetul, s-au îmbătat centaurii şi s-au repezit să răpească femeile lapiţilor. Un centaur îşi aruncă piciorul şi îmbrăţişează o femeie şi în acelaşi timp îi strânge sânul cu palma lui grosolană. Femeia ai zice că a leşinat de durere şi de o misterioasă plăcere nemărturisită. În alt loc luptătorii se muşcă, se înjunghie, animalul s-a dezlănţuit, izbucneşte un avânt sălbatic, scene străvechi dintre om şi pitecantrop prind din nou viaţă dinaintea noastră. Şi totuşi, o linişte tainică se întinde în toată această uimitoare pasiune primitivă. Pentru că printre oamenii aceştia furioşi, nevăzut celor care luptă, liniştit, numai întinzând în faţă braţul drept, stă Apollo.

Artistul care a creat, cu puţini ani înainte de Parthenon, această mare vedenie depăşise deja neîndemânarea feciorelnică a vechiului artist, dar nu ajunsese încă la desăvârşirea artistică a momentului clasic. Era încă la asalt, nu atinsese vârful, ardea de pasiune şi de nerăbdarea de-a ajunge la victorie. Spărsese un echilibru, nu ajunsese încă la un altul, alerga, scoţând aburi, plin de avânt, spre capăt. Şi dacă ne emoţionează atât de adânc frontonul acesta este pentru că nu a atins încă piscul

omului. Desăvârşirea. Distingi încă eroul care suferă şi luptă.

Şi încă o bucurie: aici, pe frontonul acesta, vezi toată scara ierarhiei: zeul, omul liber, femeia, sclavul, animalul. Zeul stă în mijloc, în picioare, liniştit, stăpân al puterii sale. Vede groaza şi nu se tulbură; supune mânia şi pasiunea, fără să mai rămână indiferent; pentru că întinde liniştit braţul şi îi dăruieşte victoria celui care-i place. Lapiţii şi oamenii păstrează şi ei pe chip, cât pot, neclintită pecetea omului; nu urlă, nu sunt stăpâniţi de panică, sunt totuşi oameni, nu zei, şi un uşor zvâcnet pe buze şi o cută pe frunte dezvăluie că suferă. Femeile suferă mai mult; dar suferinţa lor în chip neîmpărţit se uneşte cu o plăcere întunecată; ca şi cum s-ar bucura fără voia lor că sunt răpite de înfricoşătoare stihii masculine şi că se varsă sânge de dragul lor. Sclavii iarăşi stau întinşi cu familiaritate, fără reţinere severă, şi privesc. În epoca în care a fost făcut frontonul, siluetele de la cele două capete nu puteau să reprezinte zei; niciodată zeii nu se rostogoleau aşa, uitând de hieratica lor demnitate. În sfârşit centaurii, animalele, desfrânaţi, beţi, se reped la femei şi la băieţi, urlă, muşcă, lipseşte mintea care să pună ordine în forţă şi nobleţe în pasiune.

E minunată această clipă în care toate treptele succesive ale vieţii îşi păstrează chipul întreg. În clipa aceasta cioplită în marmură coexistă toate elementele; liniştea zeiască, disciplina omului liber, izbucnirea animalului, reprezentarea realistă a sclavului. După doar câteva generaţii, aceste două ultime elemente inferioare vor domina, pasiunea realistă se va răspândi şi îi va urâţi şi pe oamenii liberi, şi pe zei, frâul va fi slăbit, iar arta, luând avânt, va decădea. De la puternicul tragism al acestui fronton din Olympia şi de la liniştea zeiască a

Parthenonului vom ajunge la neînfrânatul verbalism al Pergamului.

La frontonul acesta te bucuri că vezi cum coexistă într-un fulger, sintetic, toate seminţele urcuşului, vârfului şi decadenţei. Desăvârşirea este o dificilă, primejdioasă echilibrare de moment în mijlocul haosului; puţin dacă arunci o greutate în dreapta sau în stânga, se prăbuşeşte.

Tot frontonul acesta ne oferă şi o altă bucurie. Îl privim şi ne întrebăm: oare a fost făcut îndată ce grecii i-au învins pe perşi şi s-a revărsat în toată Grecia un val vesel de uşurare, de mândrie şi de forţă? Grecia şi-a simţit puterea, lumea în jurul ei şi înăuntrul ei s-a înnoit, zei şi oameni au fost luminaţi cu o lumină nouă – toate trebuiau înnoite: temple, statui, picturi, cântece. Trebuia să fie un trofeu veşnic în victoriile grecilor împotriva barbarilor. Cum vor reprezenta sculptural trofeul acesta?

Artistul mare vede sub realitatea cotidiană curgătoare simboluri veşnice, neclintite. În spatele eforturilor spasmodice, adesea incoerente ale oamenilor vii întrevede marile şuvoaie care farmecă sufletele. Mută în văzduhul nemuritor faptele efemere. Reprezentarea realistă artistul mare o consideră deformare şi caricaturizare a eternului.

Iată de ce marii artişti ai Greciei clasice – şi nu numai sculptorii –, voind să eternizeze trofeele contemporane, au mutat Istoria sus în atmosfera simbolică a Mitologiei. În loc să-i înfăţişeze pe grecii contemporani cum luptă cu perşii, au adus lapiţii şi centaurii. Iar în spatele lapiţilor şi centaurilor întrevedeau cei doi mari duşmani veşnici: mintea şi animalul, civilizaţia şi barbaria. Astfel, un eveniment istoric care s-a petrecut la un moment dat a scăpat de timp, a fost legat cu întregul neam şi cu viziunile lui primare, în sfârşit, a scăpat şi de neam şi a devenit un trofeu nemuritor. Şi astfel, prin această înnobilare

simbolică, victoriile grecilor au fost înălţate drept victorii ale tuturor oamenilor.

La fel şi cele douăsprezece metope care împodobeau templul lui Zeus şi care înfăţişau cele douăsprezece isprăvi ale lui Herakles. Îmbucătăţite, crăpate, cum ne-au fost păstrate şi agăţate aici, pe pereţii Muzeului, ce emoţie ne dau şi la ce mândrie înalţă mintea! Raţiunea omenească, zeiţa Atena, micuţă încă, dar toată numai forţă, cum stă ea alături de atlet şi-l ajută! La fel va fi sărit şi de pe Acropole, chiar alaltăieri, la Marathon şi Salamina, ca să-i ajute pe greci. Mai încolo, aşezată pe o stâncă, uşor obosită de luptă, dar mândră, cum se uită ea la atletul care se întoarce victorios şi-i oferă drept prăzi păsările din Stymfalia! Iar puţin mai încolo, cu câtă tandreţe ridică mâna, stând dreaptă în spatele lui, şi îl ajută să susţină greutatea Pământului!

De la contemporanii lui greci, pe care sigur a vrut să-i preamărească artistul, imnul este mutat cu evlavie către Herakles, marele străbun, conducătorul neamului. Ca şi cum ar spune: nu am învins noi, generaţia aceasta a noastră, nu; a învins spiritul neamului. A învins stăruitorul, hotărâtul atlet străbun. Şi imnul, aşa simbolic cum a fost formulat, se întinde încă, îmbrăţişează tot neamul omului liber. Nu am învins noi, nu a învins numai neamul nostru, a învins omul care luptă să biruiască fiarele, barbarii şi moartea, înaintând din ispravă în ispravă.

Am ieşit în pragul Muzeului, am înaintat puţin pe estradă, sub un pin. Amiază, soarele fierbea acum, şi dincolo, pe malul râului Kladeos, se auzea ca un îndepărtat zumzet de albine vuietul bâlciului. Cuverturile erau întinse direct pe jos pentru vânzare, verzi, galbene, purpurii. Obiectele de aramă străluceau în soare, barăcile, zgomotoase, pline de mărfuri, se întindeau ca un mic oraş

efemer. Ţărani, ţigani, viorişti, vânzători de fistic; mâncărurile fumegau ca nişte altare, soarele descompunea oameni şi mâncăruri, şi un miros vag urca până aici sus şi se unea cu aroma de miere a pinului.

O neaşteptată amărăciune puse stăpânire pe mine. Vom ajunge oare vreodată şi noi la echilibrul şi la liniştita aspiraţie eroică a Greciei antice? Orice pelerin, când va ieşi din vedenia aceasta a Olympiei şi va ajunge în pragul Muzeului şi va privi în faţă soarele din zilele noastre, sigur îşi va pune nelinişitit, în sinea lui, această întrebare fundamentală. Dar pentru noi, grecii, amărăciunea este îndoită, pentru că ne considerăm pe noi înşine descendenţi şi punem fără voia noastră mai presus de orice datoria de a-i ajunge pe marii străbuni. Şi chiar mai mult: datoria fiecărui fiu de a-şi depăşi părinţii.

Din tot acest bâlci şi amestec de glasuri, din blestemata sete de câştig, din tobe şi amanele, din frizerii, birturi şi mâncăruri mă căzneam să scot un înţeles. Să-mi imaginez că toate astea sunt rădăcinile înnoroite ale unei flori viitoare, neîmbobocită încă. Să înalţ între toate aceste animalităţi şi prădăciuni un Dumnezeu nevăzut, care să întindă braţul şi să dea nobleţe haosului.

8. Karytena, Toledo grecesc

Aceste trei zile, de la Olympia la templul lui Apollo din Vasses, de la templu la Andristena şi de la Andristena la Karytena şi la Megalopolis, strălucesc în memoria mea ca trei platani cu totul verzi.

M-am bucurat de verdeaţă, de ape, de vâlcele liniştite, de mirosul măslinei coapte, de munţii veseli, unduioşi – eternul peisaj grecesc, tăiat, ai zice, la scara omului, inundat de lumină. În fiecare clipă, deşi rămâne acelaşi, se schimbă uşor, se joacă unduindu-şi frumuseţea, se înnoieşte, nu te oboseşte. Are adâncă unitate şi în acelaşi timp neîncetată diversitate reînnoită.

Oare nu acelaşi ritm cârmuieşte şi vechea artă grecească, care s-a născut privind, iubind, înţelegând acest etern peisaj? Priviţi o sculptură a marelui moment clasic: nu este nemişcată, un fior nedesluşit de viaţă o străbate, joacă precum aripa şoimului când stă pe piscul văzduhului şi ni se pare neclintit. Dar un ochi exersat observă că statuia aceasta continuă o mişcare trecută, care domina în operele generaţiei anterioare, şi în acelaşi timp anticipă uşor forma pe care o vor lua operele viitoare. Statuia trăieşte, se mişcă, continuă tradiţia, o pregăteşte cu îndrăzneală disciplinată pe cea viitoare, echilibrează pentru o clipă curgerea trisipostatică[88] a timpului.

Anticii nu iubeau originalităţile tăioase, acceptau cu evlavie tradiţia şi o depăşeau continuând-o. Dacă un creator găsea o soluţie artistică, o atitudine nouă, un zâmbet nou, toţi acceptau bunul acesta ca şi cum ar fi fost proprietate comună, îl foloseau fără ca descoperitorul să protesteze, se străduiau numai să-l ducă mai departe, cât puteau, adăugând inspiraţia lor. Arta nu era pe atunci o chestiune personală, ci aparţinea comunităţii, iar artistul era reprezentantul cetăţii lui şi al neamului lui şi avea drept scop să facă nemuritoare marea clipă pe care o trăia comunitatea. Artistul se afla în contact imediat, strâns, cu poporul său; o singură ambiţie avea: să poată exprima dorinţele, speranţele, nevoile mulţimii. Şi cum mulţimea

[88] În orig., *trisypóstate rhoé* – curgere trisipostatică, adică cu trei ipostaze: trecut, prezent, viitor.

continuă tradiţia generaţiei anterioare, la fel şi artistul acceptă ca pe o moştenire părintească arta trecută şi se căzneşte să o continue.

Această înaltă lecţie a supunerii şi cutezanţei o vor lua cu siguranţă artiştii vechi din peisajul grecesc, care păstrează cu fidelitate unitatea şi care în acelaşi timp se înnoieşte neîncetat.

Păşesc pe sub platani, sar peste izvoare, dau la o parte răchitele ca să trec; şi din nou găsesc şiruri de platani care foşnesc pe mal. Ca o muzică îmi pare acest peisaj alternativ, o melodie care revine tot mereu în jurul aceluiaşi motiv. Uneori mai coboară la vale pe costişe câte o turmă, şi atunci ţi se pare că ape se rostogolesc peste pietre. Alteori un ciobănaş apare pe neaşteptate din stufărişurile de stejar, ars de soare, speriat şi satanic, cu urechile atente, cu buze groase. Şi-ţi vine să întinzi mâna, s-o vâri în părul lui unsuros şi să-i găseşti cele două coarne mici de ţap, care sigur sunt vârâte pe-acolo. Iar altă dată te încrucişezi în drumul tău cu ţărani, şi atunci soarele se înceţoşează şi ţi se strânge inima. Pentru că cei mai mulţi dintre ţăranii pe care-i întâlneşti sunt veştejiţi şi fără chef.

— De ce sunt palizi? îl întreb pe Nicolas, căruţaşul.

— Friguri.

Începem urcuşul, pietrele scot aburi în soare, adun flori mari, mov, ca nişte crini sălbatici. I le arăt lui Nicolas:

— Cum se numesc florile astea?

Şi Nicolas zice, fără să le privească:

— Viorele[89]! îmi răspunde cu mândrie.

Mă luase drept străin, învăţase ceva cuvinte vechi în şcoala primară şi acum mi le serveşte în orice clipă ca să-mi arate că este un grec antic. Altă boală grea şi aceasta, alte friguri. Friguri de baltă şi megalomanie.

---

[89] În orig., în greacă veche: *í a*, un plural neutru de la *í on* – viorea. În neogreacă viorea se spune *o menexés* (masc.) sau *i violéta* (fem.).

M-am înspăimântat. M-am uitat la căruţaşul care mergea înainte, mândru de originea lui, zdrenţăros, cu grumazul subţire, foarte înalt. M-am înspăimântat pentru că mi-am amintit de ultimii doi nepoţi ai lui Goethe, nefericiţii, incapabilii fraţi megalomani, Maximilian şi Walter. Primul credea că e mare poet şi publica poeme cu numele lui greu: Goethe. A fost ridicol. La fel şi fratele lui, care credea că e mare muzician. Şi el a fost ridicol. S-a cufundat în solitudine, mizantrop şi muribund închipuit. Credea în permanenţă că e pe moarte. Şi în miezul verii se înfăşura cu pături şi şaluri pentru că tremura de frig. Sigur avea şi el friguri de baltă şi megalomanie.

Nicolas se opri la cotitura cărării. Ridică mâna:

— Coloanele! strigă, clătinându-şi uriaşul grumaz.

Am alergat nerăbdător. Ştiam că templul acesta era unul dintre cele mai strălucite din Grecia, operă a lui Iktinos, construit după marea victorie a Parthenonului. Aici, în munţii aceştia, se refugiaseră figalii[90], au scăpat de ciumă şi au înălţat templul ca să-i mulţumească lui Apollo Ajutătorul[91].

De departe, în deschizătura dintre două coline, în mijlocul verdeţii, zăream o latură a templului. Coloanele erau din piatră albăstruie, pustietatea în jur era nesfârşită, nici pasăre, nici cioban, nici apă. În afund, către sud, astupând orizontul, se unduia în văzduh, albastru-deschis, atotputernic şi calm, Taigetul.

Greu pot să simt templele vechi, la primul contact cu ele rămân cu desăvârşire lipsit de emoţie. Trebuie să treacă mult timp, să invoc intens gândirea, să antrenez ochiul ca să mă pot bucura de simplitatea, înţelepciunea, forţa şi harul templului antic. Şi aici a trecut mult timp până să pot

---

[90] Vezi Herodot, *Istorii*, VI, 83.

[91] În orig., *Epikoúreios Apóllonas*.

găsi corespondenţa adâncă dintre peisaj şi templu. Încet-încet, prin exerciţii, templul a ajuns să-mi pară o bucată din munte, separat înţepenită între alţi munţi, din aceeaşi piatră, de acelaşi ordin, şi numai după ce m-am uitat mult la pietrele acelea am simţit că, aşa cum sunt cioplite şi aşezate, exprimă substanţa întregii pustietăţi muntoase din jur. Ţi se pare că e capul peisajului, ţinutul sacru împrejmuit unde străluceşte mintea lui. Şi aici vechea artă nu te uimeşte; în linişte, pe o cărare omenească, te urcă, fără să gâfâi, până-n vârf.

O bătrânică apăru din căsuţa de-alături, a paznicului. Ţinea în palmă două smochine şi un ciorchine de struguri; erau primii care s-au copt pe platoul acesta înalt. Dulce, slabă, voioasă bătrânica, sigur va fi strălucit în tinereţile ei.

— Cum te cheamă? o întreb.

— Maria.

Dar, îndată ce mă văzu că iau creionul ca să-i notez numele, sări ca arsă şi întinse mâna stafidită ca să mă oprească.

— Marighitsa! spuse ea, cu uşoară, nedesluşită emoţie.

Ca şi cum, fiindcă numele ei urma să fie eternizat într-o scriere, ar fi vrut să-l salveze pe celălalt, numele ei de mângâiere, care i-ar fi trezit în amintire cele mai dulci clipe din viaţa ei.

— Marighitsa, spuse din nou, de parcă s-ar fi temut că n-am auzit. Marighitsa...

M-am bucurat să văd cum, până şi în cel mai hârbuit trup de femeie, se înrădăcinează atât de adânc feminitatea.

— Şi ce este aici? o întreb.

— Ei, nu vezi, copilul meu? Pietre!

— Şi de ce nu vin să le vadă?

Bătrâna şovăi o clipă. Apoi, coborând glasul:

— Eşti străin? mă întreabă.

— Nu, grec.

Prinse curaj bătrâna şi ridică din umeri.

— Proştii de frânci[92]! spuse, izbucnind în hohote de râs.

Nu era prima oară când vedeam bătrâne care păzesc temple vechi sau biserici cum râd, necredincioase, cu sfinţii pe care îi păzeau. Se obişnuiseră de-acum cu ei, se vedeau cu ei zi şi noapte şi le prinseseră ifosul. Şi ştiau bine că în atâţia ani de când locuiau împreună cu ei nu făcuseră nici o minune. Şi se uită cu ochi ştrengăresc, zeflemitor la naivii pelerini. O bătrână din Creta, care păzea, când lipsea moşul ei, nişte vechi coloane, nu-mi spusese oare într-o zi, arătându-mi doi străini care veniseră de la capătul lumii: „Până acum, copilul meu, am reţinut că nebunia este de 77 de feluri. Acum văd că este de 78 de feluri.”

Bătrâna Marighitsa se uita la mine bucuroasă că mănânc smochinele pe care mi le-a adus şi că ciugulesc strugurii acrişori.

— Şi ce părere ai despre politică? o întreb ca s-o încerc.

— Ei, copilul meu, îmi răspunse c-o neaşteptată mândrie. Ei, copilul meu, noi aici suntem prea sus vârâţi de bine şi de rău.

„Noi”, adică templul şi cu mine; şi spunea „vârâţi” cu un ton mândru, de parcă ar fi spus „mai sus”. M-am bucurat. Mai mult şi decât templul, această frază a bătrânei mi-a umplut inima.

M-am întors sub coloane, plouase alaltăieri şi apa stătea neclintită, încă foarte limpede, în gropi. Mă aplecam şi priveam în apă cum trec repede, uşori ca nişte fantasme cu mii de forme, nori albi, scămoşaţi. Mi-am amintit că, în Orientul Îndepărtat, când pe deasupra unei gropi cu apă trec nori, se închină uneori unei zeităţi...

---

[92] Cu sensul de apuseni, occidentali.

În clipa aceea am auzit paşi şi glasuri de francezi, şi am vă-zut-o pe bătrână cum sare de la locul ei veselă şi cum le spune bun venit. Am apărut şi eu de la coloane – erau cele două franţuzoaice pe care le întâlnisem în fortăreaţa Chlemoutsi, iar în urma lor, batjocoritor şi voios, tânărul lor camarad. Mă pregăteam iarăşi să cobor repede muntele, când am auzit o fată că-i strigă tânărului:

— Domnule Mastorakis!

M-am întors uimit.

— Mastorakis? am spus eu apropiindu-mă de el. Ce nume e acesta?

— Sunt cretan, răspunse râzând tânărul. Din Aghios Nicolaos, Mirabelas.

— Şi nu ştiţi greceşte?

— Cum! *Kalimera*, *kalispera*, *agapo*[93].

— Nimic altceva?

— Nimic altceva.

Şi-mi povesti că tatăl lui era cretan, dar el crescuse la Paris cu mama lui franţuzoaică şi anul acesta venise pentru prima oară în Creta, purtase pantaloni bufanţi, se fotografiase, învăţase trei cuvinte, mâncase roşcove şi chitre şi cumpărase o salbă de pietre albastre, din acelea care se pun talisman la cai, şi făcuse o cingătoare. Vorbea jucându-se cu emoţie, bătându-şi joc de emoţia sa.

Se apropiară şi cele două fete, învăţătoare la Paris. Începură primele şarje ale discuţiei, primele cercetări, să vezi cu cine vorbeşti, ce vocabular trebuie să foloseşti şi până în ce punct poţi să-ţi deschizi gândirea.

Şi-ntr-o clipă discuţia se aprinse, o fată venea acum din Spania, spuse câteva cuvinte despre pământul însângerat[94] pe care toţi îl iubim şi dintr-odată dispără

---

[93] Bună ziua, bună seara, iubesc.

[94] Din cauza războiului civil.

templul, liniştitul lui peisaj şi vechiul echilibru. Toată această otravă zeiască pe care am băut-o zilele astea – poate ca să uităm de groaza din vremurile noastre – şi-a pierdut tăria şi am văzut iarăşi neliniştile de astăzi.

— Nu mai puteam să îndur cele ce vedeam, spuse fata, nu puteam să dorm, simţeam că mă îmbolnăvesc. Şi am venit aici, în Grecia, şi umblu şi mă bucur ca niciodată în viaţa mea şi uit. Toată omenirea trebuia să treacă prin înaltul sanatoriu al Greciei ca să se însănătoşească.

Am devenit prieteni. Cât eram cufundat în cele trecute, orice tovărăşie îmi era de prisos şi nedorită. Acum, când mi-au sărit deodată în faţă nevoile din zilele noastre, am simţit legătura mea – şi dulceaţa legăturii mele – cu oamenii.

Am coborât muntele vorbind; vechea Grecie se risipise, de-acum, din mintea mea ca o beţie uşoară. Am luat-o pe poteci umbroase, pe sub stejari şi platani, am trecut printr-un cimitir, pe care-l străjuiau de jur împrejur chiparoşi ca nişte săbii, şi am ajuns în Andritsena. Sălbatic sat, plin de urcuşuri şi pietre, cu o fântână în mijloc, iar în jur scaune, unde oamenii vorbesc despre Atena ca despre o Babilonie îndepărtată, rătăcită, plină de ministere. Târg azi; înşirate pe pietre, bătrânicile vând smochine albe, ceapă, fasole microscopică şi o grămadă de pepeni galbeni parfumaţi.

Ne-am urcat într-o maşină, după-amiază deja, norii se înmulţiseră şi treceau repede, aruncând umbre uriaşe peste munţi şi jos, pe câmp. Râdea şi se posomora peisajul, prinse o ciudată tulburare, îşi pierdu calmul. Iar când am zărit deasupra colinei vestita fortăreaţă din Karytena am simţit că astăzi, în toiul unui asemenea iluminism neliniştit şi cu toate grijile din zilele noastre, fortăreaţa aceasta sălbatică, războinică, brutală exprimă mai fidel decât orice templu grecesc peisajul din jurul nostru şi din noi. La poalele ei se rostogoleşte râul Alfeios,

în străfundul orizontului străluceşte muntele Chelmos. Karytena este cu adevărat Toledo al Greciei, cu drumeagurile şi casele lui vechi, cu bisericile bizantine şi cu sufletul său aspru. Fortăreaţa pustie, neagră-cenuşie ca un şoim, se ridică în vârf şi scrutează.

Vechile temple sunt un rezultat al bucuriei şi al victoriei. Dar mai înainte au fost fortăreţele dorice, larisele prehelenice, zidurile ciclopice. Apoi au venit echilibrul şi calmul. Privesc fortăreaţa Karytenei şi simt sufletul omului contemporan, viu cu adevărat, cum stă acolo sus, drept, şi scrutează. Mai târziu, mult mai târziu, după victorie, vor veni noua bucurie şi noul echilibru. Astăzi, când ne clătinăm puţin de beţia vechii frumuseţi, simţim că fortăreaţa Karytenei exprimă fidel şi nemilos înfricoşătoarea noastră clipă.

S-o privim nu numai cu răbdare, ci şi cu mândră demnitate; este singura clipă care ne-a fost dată, şi numai în această clipă ne este scris să ne arătăm viteji sau laşi.

9. Bătrânul Moreei

Prin pământuri şi mlaştini, dând la o parte răchitele şi trestiile pe malurile râului Elissonas[95], căutăm rămăşiţele vechii cetăţi Megalopolis. O construise Epaminondas ca să fie bază de operaţiuni împotriva Spartei. O încinsese cu trei kilometri de ziduri puternice şi cu turnuri, după cele mai desăvârşite reguli de-atunci ale fortificaţiei. A clădit temple mari, *gymnasteria*, porticuri, pieţe, palate pentru

[95] Elissonas – râu în Arcadia, afluent al Alfeiosului. Lângă acest râu se află oraşul Megalopolis. Vezi Pausanias, II, 12, 2 şi VII, 2.

sfat. A adunat suflete din patruzeci de cetăţi din Arcadia şi, mai cu binele, mai cu forţa, le-a pus să locuiască în noua şi mândra fortificaţie. Spartanii s-au aruncat asupra ei s-o dărâme, dar se întorceau mereu învinşi; şi nemaipomenitul teatru de aici, cel mai mare din Grecia, în care încăpeau 20 000 de spectatori, a răsunat deseori de victoriile cetăţii Megalopolis. Acum căutăm Megalopolisul prin ierburi şi nu-l găsim. Marea Cetate a fost, cum a spus încă din timpurile vechi Strabon, Mare Pustietate. De la ultimele ploi teatrul se inundase, şi zăream sub apele verzi treptele şi culoarele lui ca şi cum am fi văzut pe fundul mării o cetate scufundată.

Am tăiat o creangă înflorită de răchită şi am coborât spre staţie încercând să-mi alung din minte cugetările improvizate despre zădărnicie. Omul de acţiune trebuie, ca să poată să trăiască şi să creeze, să aşeze într-un interval strâmt de timp datoria lui. Să-şi pună, precum caii de la fântâna cu roată, obloane la ochi, să-şi îngusteze orizontul vizual şi să se aştearnă pe muncă. Dacă străbate cu privirea intervale mari de timp, e pierdut. Va vedea că se îndesesc oraşele şi că se risipesc ca ceaţa, şi că lucrările omului se împrăştie ca frunzele toamna. Va deosebi a patra dimensiune şi va vedea într-o clipită că încolţeşte, creşte, înfloreşte şi dă rod pomul, dar că în acelaşi timp putrezeşte. Pomul sau un imperiu mare.

În staţia de cale ferată, grămezi de pepeni verzi şi galbeni. Un ţăran golea sacii de fructele dumnezeieşti şi blestema furios:

— Strigă: cultivaţi pământul, munciţi! Poftim, îl cultivăm, facem mii de pepeni verzi şi galbeni, şi cine-i cumpără? O drahmă ocaua, şi cine-i cumpără? Unde sunt mijloacele de transport? Să-i ducem la Tripolis ar costa prea mult. Aşa că o să-i mănânce porcii.

Doi tineri, poetici puişori de găină, s-au apropiat de mine. M-au luat, se pare, drept intelectual şi au început o discuţie despre artă şi cântec. Trei sunt cei mai frecventaţi capi de şcoli la care a ajuns ţara noastră – Palamas[96], Karyotakis[97] şi Kavafis. Cei doi tineri îi aveau drept îndrumători pe ultimii doi morţi; unul, cel mai viguros, cu părul creţ, era admiratorul lui Karyotakis; sigur, tinereţea puternică îi aducea melancolia forţei prisositoare. Celălalt, grăsan, molâu şi leneş, îl proclama drept îndrumător al său pe bătrânul alexandrin Narcis[98]. Au lipăit mult timp prin băltoacele de-aici, iar eu îi auzeam, dar nu puteam să iau parte şi să răspund la întrebările lor, pentru că îmi cufundasem gura cu nesaţ într-un harbuz.

Însă a venit trenul şi am scăpat. Nu există nimic mai zadarnic şi mai plictisitor decât teoriile estetice. Arta este tehnică, poezia neîntreruptă – lucrare a limbii, a versului, a ritmului. Este practică zilnică, dură, fără avânt romantic. Dar când ai douăzeci de ani şi trăieşti în provincie şi vrei să descânţi plictisul şi să reacţionezi la gospodarii înstăriţi din jurul tău, disputele filologice fără scop dobândesc un scop, îţi despovărează sângele, îţi antrenează limba şi mintea. Dar când deja eşti copt părăseşti cuvintele, te arunci în chinul plăcut, zilnic, al muncii, şi când auzi că se discută despre artă tai un harbuz şi te afunzi în el.

---

[96] Costis Palamas (1859–1943), unul dintre cei mai mari poeţi ai Greciei moderne.

[97] Kostas Karyotakis (1896–1928), important poet din perioada interbelică.

[98] Adică pe Kavafis, care era născut în Alexandria Egiptului.

A doua zi m-am întors la Tripolis[99] şi am simţit o neaşteptată emoţie. Înalt, limpede văzduhul, face mai uşor trupul omului. Magazinele, bazarele, verdeaţa, străduţele strâmte amintesc de un oraş turcesc – şi te miri că nu vezi cafasuri[100], minarete, eunuci negri şi musulmane care merg încet-încet, strălucin-du-le neînsorite feţişoarele în dosul vălurilor rare. O dispoziţie romantică te cuprinde deodată – iasomie, ţambal, amanele, fântâni arteziene şi râsete femeieşti dincolo de zidurile înalte şi primejdioase. Haremul lui Hursit care a căzut în mâinile grecilor, bucurându-i pe înfierbântaţii purtători de fustanele, iar apoi s-a reîntors la moş Hursit, care a poruncit ca toate femeile lui să fie cusute în saci şi să fie aruncate în mare... Plăcere şi duritate, dragoste şi moarte, iasomie şi sânge – toată otrava Orientului greu întunecat.

O taină este prelucrarea chimică în inimă a unui impuls din afară. Din oraşul acesta turcesc cu aer răcoros s-au înmulţit toate combinaţiile astea moleşitoare. Păşesc repede, ajung în piaţa mare, în mulţime, să scap. Tot paradisul grecesc; scaune din belşug, ziare, cafenele, ape, vânzători de năut.

Nicăieri nu am văzut fizionomii atât de isteţe, vioaie, şirete. Aţintesc urechea să prind discuţii. Doi baci stau în mijlocul pieţei sprijinindu-se în toiag. Unul întreabă:

— Când un hoţ e prins la două ore după furt este considerat în flagrant delict?

Celălalt baci se apleacă, se scarpină în cap, se gândeşte.

— Ce a furat? întreabă.

---

[99] Tripolis, azi Tripolitsa, sau Tripoli – oraş în Pelopones; a nu se confunda cu omonimele lui din Libia şi din Liban.

[100] Cafas sau cavaz – jaluzele persane colorate, din lemn, la ferestrele haremurilor. În neogreacă, *to kaphási*, din tc. *kafas*.

— Păi nu-ţi spun! Treaba mea. Eu te întreb dacă e în flagrant delict.

— Dacă e prins cu lucrurile furate în mână...

— Dar în flagrant, sărmane, înseamnă: te prind în praz[101] – ai înţeles?

— Păi asta spun şi eu. Dacă e prins cu prazul...

Cearta se aprinde.

— Nu cu prazul... În praz – ai înţeles? Este o diferenţă!

Deodată ei mă văd că ascult pe furiş, coboară glasul, merg mai încolo şi continuă cu foc, ţinând acum toiegele ca pe nişte condeie şi scriind în aer.

M-am aşezat într-o cafenea, cafeaua şi apa au sosit imediat. Zi de duminică, liturghia s-a terminat, apar gospodarii în piaţă. Îmbrăcaţi de duminică, crunţi, oficiali. Se aşază, îşi aprind ţigări, beau apă şi aşteaptă cu faţa întoarsă către nord. Ce aşteaptă? Ziarele de la Atena.

Să reacţionezi la ritmul din jurul tău, să te împotriveşti cursului, să spui nu când toate împrejurul tău murmură da, aceasta este una dintre cele mai grele datorii ale unui suflet care trăieşte într-o epocă decăzută. Armonizarea şi echilibrul sunt virtuţi roditoare în epocile creatoare, dar când se iveşte clipa istorică a disoluţiei e nevoie de o mare luptă ca să-ţi păstrezi sufletul organizat. Ca să te agăţi bine, să nu fii târât, o metodă justă este să-ţi aduni mintea într-un suflet mare care a încolţit şi a dat roade în pământurile în care trăieşti.

Astăzi, când stau prin cafenelele tripolitane şi mă uit la oameni şi ascult discuţiile lor, simt că, dacă aş fi fost tânăr şi aş fi trăit în Tripolis, mi-aş fi adunat – ca să mă salvez – mintea în jurul bogatului, avântatului, preaşiretului,

---

[101] Discuţia comică dintre cei doi ciobani îi este prilejuită scriitorului de expresia *to epíase sta prása* – l-a prins în flagrant, asupra faptei; cuvânt cu cuvânt, expresia este „l-a prins în praz”, iar unul dintre baci o înţelege în sensul ei juridic, pe când celălalt o ia în sens propriu.

preaviteazului suflet al lui Kolokotronis. Aici, în Tripolitsa, văzduhul şi munţii sunt încă plini de ampla lui răsuflare. Din epoca în care trăia în Zakynthos şi făcea negoţ şi privea vizavi munţii Moreei şi ofta:

Privesc marea întinsă şi Moreea departe,
M-a prins mâhnirea şi marele necaz...

Până ce patria pe care el a eliberat-o l-a condamnat şi până în ultimele clipe liniştite în care l-a găsit moartea, viaţa lui Kolokotronis a fost o desfăşurare dramatică şi semnificativă a unui suflet grecesc bogat: credinţă, optimism, stăruinţă, vitejie, minte practică sigură, supleţe plină de viclenii, ca a lui Odyseu.

Când toţi conţopiştii îşi pierdeau cumpătul sau când hârbuiţii se mâncau între ei, Kolokotronis vedea cea mai simplă, cea mai corectă soluţie. Blând şi bun la inimă când era vorba de un scop mare, dur şi sălbatic când era cazul. Dur şi neîndurător, înainte de toate, cu el însuşi. Când făcea pe piratul pe corăbiile negre, s-a pomenit odată fără tutun. Şi-a desfăcut pipa, a scormonit-o să scoată tutunul din ea, să-şi facă o ţigară. Dar în clipa în care s-a dus s-o fumeze s-a ruşinat: „Poftim om”, murmură cu dispreţ faţă de sine, „poftim om care vrea să salveze patria şi nu poate să se salveze pe el însuşi de o obişnuinţă de nimic.” Şi a aruncat ţigara.

Astfel se antrena şi se călea, ca să fie pregătit. A învăţat ani de zile arta războiului în armatele străine, „regula armelor”, a învăţat pe corăbii „*risalto*”, asaltul; se pregătea. Şi când a izbucnit Revoluţia s-a pomenit, deja în vârstă de cincizeci de ani, din creştet până-n tălpi organizat şi pregătit. Înarmat până-n dinţi. Punea deoparte cunoaştere cu cântarul, viclenie, vitejie, experienţă mare, împletea cântece şi-şi alina „necazul”, arunca într-o clipă

critică un proverb şi reducea la tăcere pălăvrăgelile netrebnice. Mai plină de umor, mai adâncă şi mai scurtă formulare nu au găsit până acum problemele noastre neogreceşti.

Când, după eliberare, au căzut asupra micuţei şi naivei Grecii toţi învăţătorii şi voiau s-o îmbrace arhaic, să vorbească arhaic, să fie guvernată arhaic, Kolokotronis clătina din capul lui mintos cu mânie şi batjocură.

„Mi-ai stricat Grecia, rege al meu!" îi spunea lui Othon[102]. „În primii zece ani trebuia s-o faci cincisprezece la sută stat turcesc şi cinci la sută stat occidental; apoi, după alţi zece ani, zece la sută stat turcesc şi zece la sută occidental; apoi, după alţi zece ani, cinci la sută stat turcesc şi cincisprezece la sută occidental; şi în sfârşit, după alţi zece ani, pe toată stat occidental."

Minte tare, judecată tăioasă, oţel; marile legi, pe care atât de mult le încurcă şi le încâlceşte analiza logică, el le vedea cu ochiul său vulturesc precum sunt: simple, atotputernice, că vai celui care se abate şi o ia pe drumul său răzvrătit.

Libertatea Greciei o vedea ca pe o necesitate istorică, pe care nici o forţă nu poate s-o schimbe. Nici Dumnezeu. „Dumnezeu", spune el, „şi-a pus iscălitura ca să fie eliberată Grecia, şi deci nu poate să-şi ia înapoi iscălitura."

Vedea simplu şi de aceea sigur. Odată, la primirea lui Othon, un învăţător care credea că aducând vechiul cuvânt arhaic readucea şi vechea Grecie, le-a strigat voinicilor aliniaţi pentru primirea regelui: „*Pyr*[103], trage!" A strigat, iar a strigat, nimic. Voinicii nu înţelegeau. Şi atunci

---

[102] Othon I, regele Greciei între 1832 şi 1862. Era de origine germană şi a fost nevoit să abdice, fiindcă devenise nepopular din cauza anturajului său german.

[103] În greaca veche, *to pyr, - ós* – foc; în neogreacă, *i photiá, - ás* – foc.

a sărit Kolokotronis: „*Photiá*[104], bre băieţi!”a strigat, şi-ntr-o clipită s-au auzit puştile vesele.

Aşa privea şi dezlega Bătrânul Moreei, simplu şi imediat, toate dificultăţile. Fără să se sinchisească nici de cei vechi, nici de occidentali. Nici de primarii satelor, nici de turci. În cele mai grele, în cele mai amare clipe, mintea lui păstra echilibrul şi nu-şi pierdea prospeţimea. Când au trimis o mulţime de armată să-l prindă în mica lui căsuţă, unde-şi petrecea zilele de pe urmă, aproape de Nafplio, Bătrânul a deschis liniştit poarta: „De ce e nevoie de atâta armată ca să mă ducă la închisoare?” a spus. „Ajungea să-mi trimită un câine pletos din aceia care fac voile cu o scrisoare şi un felinar la gât.”

Avea avânt şi măsură, ştia să cedeze ca să înainteze, înconjurat de duşmani, greci şi turci, a fost nevoie să-şi mobilizeze toată vitejia şi viclenia ca să nu piară Neamul. Deseori îl părăseau toţi şi rămânea singur în munţi, şi atunci izbucnea în hohote de plâns. Plângea ca eroii homerici, cu pletele lui lungi şi coiful de războinic, plângea şi se elibera. Prindea din nou curaj, plănuia în minte un nou tertip, trimitea scrisori, îi învăluia iarăşi pe fruntaşi, îi înşela pe turci, îi aduna iarăşi pe greci şi lupta începea din nou.

„Un valah, unul care nu are o palmă de ogor în ţara noastră, a venit să ne stea pe cap!” spuneau numele mari, bogaţii primari turci din Moreea.

Şi nu ştiau că valahul acesta lefter avea în el o vâltoare creatoare, care înşfăca toată această materie – împotrivirea, trândăvia, răutatea – şi o silea să se întoarcă în jurul lui, să ia forma pe care o dorea el, ca Grecia să ajungă liberă.

Cu toate calităţile şi cusururile lui, Kolokotronis este unul dintre conducătorii neamului nostru. Aici, în Tripolitsa,

---

[104] Vezi nota anterioară.

pe care a cucerit-o cu mintea şi cu spada sa, răsuflarea lui se păstrează încă împrăştiată în văzduh, şi un tânăr a reuşit, cu răbdare şi concentrare, să condenseze, drept model şi conducător, pe neîmblânzitul Bătrân. Şi astfel, în lupta de-acum, nevăzută şi sufletească, să învingă iarăşi şi să prade Tripolitsa.

Urc în maşină, mă grăbesc să văd în faţă Sparta. Îmi amintesc bine, din călătoriile trecute, câmpul înflorit, vechile marmure cuprinse de iarbă şi dincolo, în faţă, Mystras, cu bisericile ei graţioase, cu palate crăpate, cu greaua cunună a fortăreţei. De multe ori am văzut priveliştea aceasta, dar ştiu că niciodată omul nu trece de două ori prin acelaşi râu, lumea se înnoieşte, şi voi vedea Sparta cea nouă. Nu se înnoieşte lumea, se înnoieşte omul, iar râul prin care nu trecem de două ori este un râu dinăuntrul nostru. Şi de aceea mă grăbesc să văd, zărind Sparta, dacă sufletul meu s-a înnoit.

Cândva, într-o primăvară, mă dusesem la Mystras cu o femeie. Lămâii erau înfloriţi, mirosul plăcut era atât de îmbătător, încât aceea s-a sprijinit de o piatră şi puţin a lipsit să leşine.

Altă dată mă oprisem cu Sikelianos în afara Spartei. Puseserăm ochii pe o floare ciudată de pe un gard şi ne-am dus s-o rupem. Copiii s-au adunat în jurul nostru.

— Cum se cheamă floarea asta? întrebăm.

Nici unul nu ştia. Atunci sări un băieţel negricios:

— Mătuşa Lenio o să ştie! spuse.

— Du-te s-o chemi! i-am zis.

Băieţelul a alergat către oraş, iar noi am aşteptat ţinând floarea. O lăudam, o miroseam, dar eram nerăbdători, doream cu ardoare cuvântul. Şi iată, nu după mult timp copilul se întoarse.

— Mătuşa Lenio a murit alaltăieri, spuse.

Mi s-a strâns inima. Am simţit că murise un cuvânt, a murit şi nu mai poate nimeni să-l aşeze într-un vers şi să-l facă nemuritor. Ne-am speriat. Niciodată moartea nu ni s-a părut atât de iremediabilă. Şi am lăsat floarea pe gard, întinsă, ca un cadavru.

Femeie, prietenie, artă umpleau pe atunci inima mea. Plăsmuiam o Sparta plină de parfumul Elenei sau de efebii duri care în jurul templului lui Artemis Orthia[105] îşi biciuiau trupurile ca să le facă zid de necucerit al neamului lor. Acum oare care Sparta să mă aştepte? Pe chipul ei voi vedea limpede chipul meu de-acum.

Trecem prin vii, duzi, chiparoşi... În maşină, şoferul cu umeri pătrăţoşi, întors din America, discută acum cu ţăranul care stă lângă el:

— Acolo, departe ştiu să trăiască, orice om e altruist.

Dar ţăranul nu înţelege.

— Ce înseamnă altruist? întreabă.

— Cel care orice decar al său îl jertfeşte ca să fie mulţumit. Uite, fiecare muncitor american are maşina lui – ai înţeles? Altruist!

Am intrat într-un defileu înalt, ajungem în Kokkini Lutsa, trecem de hanul Vurlia. În faţa noastră, Laconia, pământurile bogate, chiparoşii subţiri, şi în afund, înarmat până-n dinţi, trufaş, drept ca lumânarea, legiuitor dur al Spartei, plin de prăpăstii, Taigetul. Fermecătoarea, roditoarea câmpie se întinde la poalele lui ca o femeie. Peisajul e tot numai bărbăţie şi încântare, sufletul e tulburat de fapte mari, şi în aceeaşi clipă suflarea Elenei ne ameţeşte mintea ca un lămâi înflorit. Fără să vrei, privind în sus Taigetul, murmuri dumnezeieştile versuri ale marelui poet:

---

[105] Artemis Orthia – Artemis cea Dreaptă, în picioare, nume sub care era adorată această zeiţă în Sparta antică.

„Pe caii albi ai Dioscurilor coboară neasemuita pereche,
Şi printre fraţii ei care calcă pe vârful picioarelor în prăpastie, aplecată,
În peplul nemuritor, coboară, ca şi apa, Elena.”[106]

10. Farmecul Spartei

Oare câmpia aceasta a Spartei chiar este atât de senzuală şi de tandră, oare leandrii şi lămâii ei chiar miros atât de îmbătător, sau tot acest farmec ţâşneşte din preaiubitul, mult rătăcitorul trup al Elenei? Sigur Eurotas nu ar fi avut harul seducător de astăzi dacă nu s-ar fi unit, afluent al Elenei, cu nemuritorul mit; pământuri, mări, râuri se unesc cu mari nume iubite şi se varsă, nedespărţite, în inima noastră. Pe unde a trecut creatura dorinţei unui mare poet – Elena, Prometeu, Desdemona –, pe acolo malul înfloreşte veşnic, piatra strigă veşnic, salcia se pleacă şi se îneacă veşnic în râu.

Păşeşti pe aceste umile maluri ale râului Eurotas şi-ţi simţi mâinile, părul, gândurile cum se încurcă în parfumul unei femei fantastice, mult mai adevărată, mult mai palpabilă decât femeia pe care o iubeşti şi o atingi. Şi te surprinzi, oricât de dur şi deznădăjduit ai fi, că îi şopteşti străvechile porecle mângâietoare: Androphónos, Ántheia, Aphria, Dorítis, Éphippos, Epitragía, Thalámon, Mahanítis, Mychría, Parakýptusa Peithó, Práxis şi Psítyros...

Era seară, mă plimbam pe malurile râului Eurotas, eram obosit şi vesel şi nu voiam să ridic ochii să privesc în faţă Taigetul, pentru că ştiam că, înfricoşată toată, dulceaţa va

[106] Versuri neidentificate.

fugi şi mi se va înăspri inima. Această primă seară aş fi vrut s-o petrec cu îndepărtatul, nemuritorul parfum al Elenei. Nu am venit pentru ea, dar este întotdeauna o datorie a omului ca, pentru o clipă, cel mai adânc scop al său să-l uite cu Elena. Poate clipa aceasta a infidelităţii este, cine ştie, singura pradă sigură pe pământ.

Niciodată un trup nu a fost mai iubit, mai dulce decât umbra aceasta pe care a creat-o Homer. Niciodată un trup nu a fost mai roditor. Când s-au dus doi greci, cum spune tradiţia, să-l salute pe înţeleptul care s-a născut la Gange şi să-i ceară vindecare pentru patria căzută în anarhie, asprii asceţi ai lui Buddha i-au primit cu huiduieli:

„Aceştia sunt grecii, copiii eterni ai imaginaţiei, peştii necugetători care sar şi se joacă în plasele pescarului, crezând că sar şi se joacă liberi în marea nesfârşită.

Istoria lor e un vis, făcut din marea albastră, din ogoare slabe, din corăbii şi cai. Cu aceste stihii inexistente se joacă, muncesc, plăsmuiesc în vis războaie, zei, legi, idei.

Nefericiţilor! Ani în şir aţi luptat la Troia pentru Elena şi niciodată n-aţi simţit că aţi luptat numai pentru umbra Elenei.

Aţi înarmat corăbii, aţi pornit toţi împreună, cu căpetenii, cu profeţi, cu cai. Aţi călătorit în somnul vostru. Aţi scrutat o fortăreaţă, v-aţi aprins sângele, aţi strigat: «Aceasta este Troia!» Aţi pus mâinile streaşină la ochi, aţi văzut că se mişcă nişte semne negre împrejurul fortăreţei şi aţi strigat: «Aceştia sunt duşmanii noştri!» Şi umbrele voastre se uneau pe pământuri, şi iarăşi se despărţeau, şi din nou se uneau, zece ani în şir!

Iar toate astea, nefericiţilor, au fost un joc de lumină şi întuneric. Elena, de dragul căreia v-aţi vărsat sângele, trăia ne-atinsă, invizibilă, departe foarte, într-un templu de pe Nil. Doar imaginea ei aţi asediat-o la Troia.

Maras[107] şedea deasupra, în văzduh, şi crea fortăreaţa, corăbiile, marea, mânia lui Ahile şi inimile voastre care căutau răzbunare şi răpire sau, precum vă lăudaţi, răzbunare şi libertate!”

Şi atunci, aşa îmi închipui, primul grec va fi răspuns:

„Chiar dacă a fost doar o umbră Elena, binecuvântată fie umbra ei! Fiindcă, pentru umbra aceasta luptând, ne-am lărgit mintea, ne-am întărit trupurile, ne-am întors în patrie şi minţile noastre au fost pline de rătăciri şi de bărbăţie, iar corăbiile noastre au fost pline de vase, covoare brodate şi femei orientale.

Zece ani ne-am mişcat pe ţărmul nisipos, i-am dat sângele nostru umbrei Elenei, ca să-l bea, să se îmbărbăteze, să se întoarcă din Egipt, să se lege iarăşi, sacră, caldă, împrejurul umbrei, carnea omenească.

Şi, după zece ani de rugăminţi şi luptă, a venit. A venit! Când Menelau a ridicat-o cu amândouă mâinile şi, străbătând palatul aprins, trecând peste leşul lui Priam, peste pragurile Troiei şi peste prundişul ţărmului, a intrat până la brâu în mare şi a pus-o în corabia lui, toţi grecii au fost orbiţi ghicind frumuseţea neasemuitei femei. Zece ani au fulgerat, în mintea lor – ca o clipă, şi toate piscurile munţilor din Grecia au sclipit, ca şi cum le-ar fi izbit soarele, trâmbiţând marea veste.

Au trecut generaţiile, dar Elena cea nemuritoare se leagănă în cântec, se aşază la mesele căpeteniilor şi în adunarea poporului. Urcă seara în patul tinerilor miri, ca mireasă, şi toate fiicele Greciei îi seamănă. Este femeia grecilor.”

Şi atunci, aşa îmi închipui, va fi înaintat al doilea grec şi va fi spus:

---

[107] Maras înseamnă în sanscrită „moarte, distrugere”; în budism era principiul răului şi adversarul lui Gautama Buddha.

„Binecuvântaţi fie zeii! Înainte s-o nască sângele nostru şi cântecul nostru, Elena a fost o umbră şi se mişca, precum toate femeile, fără speranţă la veşnicie pe pământ. Păşea prin stufărişul râului Eurotas, se aşeza la războiul de ţesut, poruncea sclavilor, urca şi cobora prin palat, ca o umbră. Ar fi pierit ca şi cum n-ar fi trăit niciodată.

Dar pe neaşteptate a trecut poetul şi a văzut-o, ca o mare s-a ridicat cântecul şi a luat-o.

Iată cum încarnăm noi umbrele, iată cum lucrăm zădărnicia şi cum o biruim.

Tot pământul, ascetule, îmi pare o Elenă, cufundată în cântece şi în jocuri, scoţând aburi proaspăt îmbăiată. Îşi ridică peplul brodat şi, cu palma la gură, plecată, urmează un bărbat, pe cel mai puternic, şi îndată ce-şi ridică piciorul străluceşte mica ei talpă însângerată ca a Victoriei.

Toată viaţa, ascetule, este o umbră, şi numai bărbatul cel puternic prin lupta sa şi prin sângele său poate s-o facă femeia lui şi s-o facă roditoare.”

Iar călugărul budist posedat a răspuns zâmbind cu ironie:

„Prin lupta voastră şi prin sângele vostru vă cufundaţi mai adânc în hăţişul Celui Viclean. Iar adevărata Elenă, aflaţi-o, aflaţi-o, este o umbră, un joc amăgitor pe fruntea Celui Inexistent.

O, vis zadarnic al unui cap beat, rătăcit! Până când vă veţi mai încurca în micile griji, în bucuriile uşoare, până când vă veţi sfâşia precum scorpionii în drăgăstoşii piepteni fatali ai Pământului, ai Marelui Scorpion?

Hai, ridicaţi-vă, descântaţi coşmarul vieţii, treziţi-vă, dezrădăcinaţi dorinţa, smulgeţi din rădăcini măruntaiele, strigaţi: «Nu mai vreau!». Veniţi! Veţi fi una cu pământul, cu ploaia bună, cu vântul sfânt. Veţi fi întinşi la rădăcinile

copacilor, veţi fi vărsaţi iarăşi în pântecele de lut al Pământului, al Mamei. Vă veţi întoarce în patrie.”

Iar primul grec, reprezentant al întregii Grecii, a răspuns:

„Eu aud tot pământul cum strigă. Aud munţii în jurul meu, râurile, copacii, animalele cum îmi strigă: «Dă-mi faţă ca să nu pier, priveşte-mă ca să trăiesc!»

Când urc pe munte şi privesc marmurele, un vuiet urcă din ele, ca şi cum în măruntaiele lor pietrificate ar fi vârâţi zei şi oameni care întind mâinile şi strigă să-i izbăvesc.

Voi, asceţii, vă încrucişaţi, inerţi, mâinile şi gândiţi: «Nu există Elena! Nu există Elena!» Dar noi, grecii, simţim adânc: Elena înseamnă să lupţi pentru Elena!”

11. Ruinele Spartei

— Care antic a spus: „Va veni o zi în care veţi căuta urmele Spartei şi nu le vei găsi”? Aşa de aspru se răzbună spiritul... Dacă nu vei scrie un vers frumos, dacă nu vei sculpta o marmură, dacă nu vei exprima într-o formă desăvârşită o idee, orice idee, e de ajuns să fie forma desăvârşită, eşti pierdut. Fie că eşti un individ, fie că eşti un popor.

Aşa vorbea un bătrân poet, care era astăzi însoţitorul meu, şi căutam împreună ruinele Spartei. Născut în umeda Normandie cea cu frunze dese, cu melancolice neguri grele, cu meri încărcaţi, îşi dorise toată viaţa lui lumina Greciei şi umbra uşoară a măslinului. Iar astăzi bărbuţa lui gri, ascuţită strălucea parfumată cu mirosul măslinei coapte greceşti, ca a ţapului. Ochiul lui albastru privea râul

Eurotas, platanii, pământul uscat şi copt şi se bucura că nu vede ruinele mohorâtei Sparte.

— Nimic! Nimic! striga triumfător. Nu a rămas nimic! Aşa i-a trebuit!

— A rămas Elena.

— Nu este a lor. Ea a fost o femeie frumoasă, ca toate. Ar fi căzut la pământ şi-ar fi putrezit, ca toate. Dar a răpit-o poetul, a îmbarcat-o în hexametrul său dactilic şi de-atunci pluteşte nemuritoare în memoria rasei albe.

N-am răspuns. Vechi glasuri din mine erau de acord cu el, altele noi urcau în inima mea şuierând duşmănos. Am dat la o parte ierburile, m-am căţărat pe o piatră, am strigat încăpăţânat:

— Iată templul lui Artemis Orthia!

Sărace, neînsemnate rămăşiţe ale templului antic, un amfiteatru înainte, unde şedeau şi lăudau „întrecerea de răbdare”, trupurile goale care erau biciuite în jurul monumentului străvechi, totem stropit de sânge, şi se întreceau care trup va îndura mai vitejeşte chinul.

— Toate trupurile frumoase ale efebilor, spuse bătrânul poet privind dezamăgit pietrele nescurmate, au murit, s-au făcut pământ. Dacă ar fi fost sculptat un trup de efeb în piatră, toate trupurile care au strălucit în jurul altarului acestuia ar fi fost salvate.

Tăceam. Băusem şi eu filtrul magic, neomenos al artei. Viaţa, fericirea, slava, întreaga luptă a omului treceau peste pământuri ca nişte umbre şi se stingeau; numai pecetea frumuseţii rămâne neclintită veşnic pe materie.

Dar efortul omului a crescut astăzi peste măsură. Nedreptatea, neliniştea, sminteala depăşesc până şi limitele de rezistenţă ale celui mai insensibil om. În aceşti puţini ani de pe urmă s-a schimbat axa Pământului? A Pământului şi a inimii omului. Încep, în cele mai sensibile seismografe sufleteşti, să se schimbe şi interesele

oamenilor. Nici o epocă nu poate să simtă adânc decât lucrurile de care are cel mai mult nevoie. Face o selecţie din toate ideile şi operele timpului trecut şi discută numai ceea ce poate să simtă, să asimileze şi să transforme în faptă.

E târziu, de-acum, ca poetul acesta, camaradul meu, frumos impresionat, să-şi schimbe inima; toate virtuţile lui, care înainte de război mergeau înainte, avangardă, acum au rămas foarte mult în urmă, nesincronizate, nefolositoare şi piedică în viaţa care s-a schimbat. Repede va veni ziua – a venit deja – în care vom simţi harul, nobleţea, dulceaţa frumuseţii, farmecul păcii. Veac de fier[108], iar Sparta aceasta şi Taigetul şi frontonul din Olympia unde se ciocnesc lapiţii cu centaurii ne vor da plăcerea cea mai roditoare şi mai înaltă. Pentru că vor exprima fidel sălbăticia, graba, lăcomia epocii noastre.

Am luat înapoi drumul Spartei. Seară dulce, soarele începe să apună, măslinii picurau lumină şi câţiva nori pluteau spre apus încărcaţi de aur. În dreapta şi-n stânga noastră, nopali şi nemurire. Trecu o fată, sprâncene negre mândre, coapse late, şi pe umeri ţinea un coş cu struguri.

Pe un teren, vreo zece tineri jucau fotbal. Furioşi, cu frunţi înguste, cu păr negru, creţ, cu picioare scurte, păroase.

— Nici o nobleţe, murmură poetul, nici o graţie. Sunt barbari.

Ne-am oprit puţin şi ne-am uitat la jocul lor grosolan. Prietenul meu – cu dezgust, eu – încercând să depistez grosolănia şi să-i dau un înţeles.

---

[108] Aluzie la vârsta de fier, descrisă de poetul Hesiod (sec. VII î.Hr.) în poemul *Érga kai hemérai* (*Munci şi zile*): vârstă a omenirii caracterizată prin asprime, răutate, impietate, decadenţă şi alte rele.

— Să mergem, spuse poetul. Pierdem apusul. Priviţi acel nor, nu seamănă cu o lebădă? Şi iată, ciocul ei s-a făcut roşu ca focul!

Jocul grosolan al tinerilor nu-mi dăduse nici o bucurie.

Grecii de astăzi iubesc sportul şi trupul doar din ură faţă de duh. Trupul nu e pentru ei sacru fiindcă poartă duhul; este iubit ca reacţie faţă de duh. Socrate n-ar merge niciodată să pescuiască suflete în sălile de sport de astăzi. Dar, de cealaltă parte, şi cuvintele poetice ale bătrânului mă scârbeau. Grosolănii tinereşti, iubiri bătrâneşti pentru frumos; rămâneam singur între două tabere duşmane. Am râs şi m-am întors încăpăţânat spre bătrânul meu însoţitor:

— Frumuseţea este, astăzi, otravă, am spus. Şi o luăm din laşitate, ca să uităm. Să creăm paradisuri artificiale, să nu vedem viaţa aspră din jurul nostru, să nu ascultăm glasul datoriei din zilele noastre. Fiecare epocă îşi are datoria ei aparte şi cu ea se armonizează de fiecare dată virtutea cea mai înaltă a omului. Pe vremuri, aceasta era frumuseţea, dar cea mai înaltă datorie a omului era să creeze sau să simtă frumuseţea. În altă epocă, cea mai înaltă datorie a fost sfinţenia, dar cel mai înalt model a fost acela care, dispreţuind bunurile pământeşti palpabile, pornea spre marele pustiu albastru – cerul.

Astăzi, cea mai înaltă datorie a omului este vitejia. Să fii înarmat până-n dinţi, hotărât, pregătit. Să biciuieşti trupul, nu pentru că îl dispreţuieşti, ci pentru că ştii că el este marea ta armă şi trebuie s-o ai oţelită pentru isprăvi grele. Am intrat iarăşi într-o vârstă spartană a Pământului – vitejia, modestia, disciplina, aspra garanţie a vieţii sunt marile porunci ale epocii noastre. Astăzi laşul, nedisciplinatul, delicatul sunt pierduţi. La fel, cel care vine astăzi la Sparta şi caută să găsească statui şi broderii graţioase pe pietre. Ridicaţi capul, priviţi Taigetul. Acesta este astăzi muntele Sinai al nostru. Pe pieptul lui e scris

durul decalog de astăzi: loveşte, nu-ţi fie milă de viaţa ta, nu-ţi fie milă de viaţa duşmanului tău, nu te-ai născut să te bucuri şi să iubeşti, te-ai născut pentru arme. Unul este Dumnezeul tău: Eu, Războiul.

Intraserăm pe drumurile largi ale Spartei, cafenelele erau pline, tinerii jucau table, fetişcanele se plimbau, ziarele veniseră de la Atena, feţele străluceau. Prietenul meu a râs:

— Uitaţi-vă la feţele oamenilor. Uitaţi-vă la tinerii spartani care joacă table. Nici unul nu ascultă înfricoşătoarele porunci ale Taigetului.

Ce să-i răspund? Una dintre cele mai mari amărăciuni ale grecului care călătoreşte prin Grecia este şi aceasta: lipsa oricărei comunicări organice a omului cu peisajul.

Taigetul stă deasupra capetelor ca o spadă. Nu ştiu nici un munte în lume al cărui înţeles să fie mai palpabil. Vezi Taigetul şi pieptul ţi se lărgeşte, toate gândurile mici dispar, te ruşinezi de mica, neînsemnata viaţă pe care ai petrecut-o, îţi doreşti deodată să te repezi într-o călătorie dificilă, primejdioasă. Priveşti în jurul tău: cafenele, feţe palide de friguri, tinerii joacă table, iar în taverne, amanele care-ţi taie puterile, ameţit de foame.

M-am uitat în depărtare, spre povârnişurile Taigetului. În umbrele asfinţitului încercam să disting, deasupra satului Parori, prăpastia albastră unde aruncau trupurile nou-născute care nu erau bune la nimic[109]. Hău. Asemenea prăpastie trebuie să se deschidă în inima omului şi în acropola oricărei cetăţi. Dar educaţia noastră creştină, filantropiile spitaliceşti, faptele bune plângăreţe, dorinţa de a-i salva pe cei de prisos s-au împotrivit până acum unei asemenea selecţii spartane. Dar până când? Sunt

[109] Spartanii practicau eugenia, în sensul că, dacă observau defecte fizice la copiii nou-născuţi, aceştia, se spune, erau aruncaţi într-o prăpastie a muntelui Taifet.

sterilizaţi deja nebunii, schilozii şi bolnavii. Se curăţă rasele. Se pregătesc. Un instinct sigur şi întunecat le împinge către salvare. Nu toate. Ci doar câte simt înţelesul epocii noastre şi apucă să se pregătească.

Nici un colţ de pe pământ nu este astăzi mai sincronizat decât această vâlcea de-aici, unde odată, demult, un neam a încercat să creeze un nou model de om. Din toate scopurile pe care putem să le dăm vieţii, spartanii l-au ales pe cel mai aspru.

Omul trebuie să fie un animal puternic, făcut pentru curse. Subţire, veghetor, dur, forţa lui cu spirale ca un arc, gata în orice clipă să ţâşnească. Din momentul conceperii – ba chiar dinainte – până la moarte, veghea asupra oamenilor nemilosul scop. Nu îngăduia nici o clipă tandreţe şi dulceaţă. Afrodita era înarmată, iar plăcerea – ispravă grea. Dragostea era rezultat al luptei şi al victoriei. Copilul, o piatră în zidurile vii ale patriei. Efebii se antrenau, jertfeau câini zeului războiului, Enyalios, căruia îi legaseră picioarele ca să nu plece niciodată din Sparta. Se aruncau asupra hiloţilor[110] şi-i omorau ca să-şi exerseze mâna. Dans, cântec, muzică – dar numai cât trebuie pentru nevoile războiului. Individ nu există. Bucurie individuală nu există, nici libertate. Viaţa este o vânătoare sălbatică; ieşi să vânezi, şi lumea se împarte dintr-odată în două: în fiare

[110] În Sparta antică hiloţii erau cultivatorii de pământ dependenţi, fără nici un statut juridic; de aceea şi puteau fi omorâţi fără ca ucigaşul să fie tras la răspundere.

Din când în când se reîntoarce ritmic pe pământ o asemenea dură necesitate. Viaţa sigur nu este numai vânătoare, este şi bucurie, odihnă şi dulceaţă; frumuseţe şi zâmbet; bunătate. Dar în anumite clipe istorice este numai vânătoare. Am intrat într-o asemenea clipă vânătorească. Unele neamuri au simţit asta şi au sărit imediat. Unii oameni au simţit-o şi ei şi strigă precum străjile: La arme!

de vânat şi vânători, în organisme care sunt omorâte şi organisme care omoară.

Bătrânul meu însoţitor, ca şi când ar fi înţeles ce gândeam privind Taigetul, se întoarse şi-mi spuse:

— Chiar şi dacă ne va cădea sorţul războiului, să mutăm lupta pe câmpul spiritual. Să piară groaza barbară, oamenii care se devoră între ei, bestialitatea războiului. Eu am trăit ani în şir în fortificaţii, şi ochii mei, mâinile mele, visele mele sunt încă pline de sânge. De ce să cădem din nou în animalitate? Nu există alt mod de a înainta?

— Toţi vegetarienii, i-am răspuns, toţi iubitorii de pace, antropozofii, teozofii, sentimentalii ridică mâinile şi strigă: Pace! Pace! Dar viaţa îşi urmează legile ei, întunecate, care par mai prejos decât virtutea omului. Războiul este tragic, tragice sunt viaţa, dragostea, sufletul omului. Trăim în nelinişte, păcat, incertitudine. Luptăm să răpim orice putem din aceste stihii sângeroase şi să le facem duh.

Vedem puţin răstimp. Ochii noştri nu pot să îmbrăţişeze multe popoare laolaltă, multe veacuri laolaltă. De aceea vedem mereu incoerenţă, strădanii pierdute, războaie fără rost. Însă dacă vă ridicaţi deasupra epocii voastre, a neamului vostru, a obişnuinţelor voastre războiul vă va părea drumul cel mai tragic, dar şi cel mai scurt pe care călătoreşte duhul.

Războiul naşte nelinişti groaznice, entuziasme, combinaţii neaşteptate. Gândiţi-vă ce îndesire de forţe vezi la un neam în clipa în care se adună să se avânte! Gândiţi-vă, în clipa în care se avântă, ce mobilizare uriaşă, ce disciplină şi izbucnire! Cum e la plante şi la animale? Adună, îşi trag tot timpul forţă din apă, din aer, din pământ, din soare. Animalele mănâncă plantele sau alte animale, adună, tezaurizează forţă. Şi iată, ceasul hotărâtor al amorului soseşte. Animalul risipeşte dintr-

odată în clipa nemiloasă de dragoste toată forţa lui tezaurizată pentru neam.

Războiul este o nemaipomenită clipă de dragoste. Nu se mai unesc aici doi indivizi ca să nască un copil. Se unesc două armate mari. Una se înfige în cealaltă, în sânge şi strigăte. Mereu, una este bărbatul care ţine noua sămânţă, cealaltă este femeia care primeşte, plângând supusă, şi hrăneşte cu sângele ei sămânţa învingătorului.

Războiul este conducătorul legitim al timpului nostru. Să ne îndeplinim cu vitejie stagiul militar.

Aşa-i vorbeam bătrânului poet, care îşi bea încet-încet cafeaua şi încerca pentru prima dată rahatul; i se lipise de dinţi, turba, bărbuţa gri i se umpluse de zahăr.

— Cum mănâncă ei rahatul?! Eu am turbat!

— Îl cufundă întâi în apă, i-am spus; şi priveam fără milă, cu o neaşteptată bucurie răutăcioasă, generaţia trecută cum se îneacă alături de mine în rahat.

12. Mystras

Ca o hagiografie strălucea în lumina de dimineaţă, plină de chiparoşi negri, biserici arse de soare şi nevăzute prezenţe albastre, Mystras. Din platanii, duzii şi răchitele râului Eurotas, ochii se înfig pe ea şi nu vor să mai plece. Colina aceasta sacră, unde s-a născut Grecia Nouă, are toate formele limpezi şi tainice care pot să ademenească până şi cel mai dificil şi mai neîmblânzit suflet. La poalele ei, încărcate de fructe încă verzi, grădinile împrejmuite, lămâii şi portocalii şi apele care curg gâlgâind. Copiii se joacă, femeile scot apă, fetele şed sub lămâii plini de rod şi

brodează. Viaţa s-a prins iarăşi de pământul acesta, şi-a înfipt rădăcinile, luptă să urce, să se caţere iarăşi pe toată colina străbună. Este prima zonă verde.

Apoi începe urcuşul prăfuit, fără pomi, se ramifică îngustele drumeaguri şi încep bordeiele sărace şi crăpate ale poporului, se cască porţile, acoperişurile au plecat, buruienile mari au pus stăpânire pe ziduri. Şi, drepte încă, graţioase, numai nobleţe, ca nişte prinţese bizantine, stau împrăştiate printre dărâmături doar bisericile bizantine: „He Perívleptos”[111], „Ho Evanghelismós”[112], „Mitropolitană”, „Sfinţii Theodori”, „To Aphendicó”[113], „He Pantánassa”[114]. Este a doua zonă. Când şi când, într-o căsuţă medievală cu acoperiş improvizat, apare o femeie palidă, cu părul zburlit, ca o fantasmă, sau o bătrânică şade pe un prag străvechi şi toarce; ori o fetiţă cu ochi mari sare şi aleargă să-ţi dea un mănunchi de flori de salcâm.

Şi mai sus pe colină începe cetatea aristocratică, cu palatul regal al Cantacuzinilor şi Paleologilor, cu Sfânta Sofia, biserica domnească, cu palatele bogate şi pustii: balcoane de piatră, turnuri, săli mari, boltite, ambrazuri. Aici nu mai locuieşte nici un viu. Numai câteva şopârle se încălzesc la soare pe praguri, verzi, graţioase, cu cozi lungi, ca boieroaicele.

Iar în vârful colinei stă, coroană de piatră, pe jumătate prăbuşită, vestita fortăreaţă a lui Villehardouin:

A găsit o colină, ciudată tăietură în muntele

---

[111] He Perívleptos – Strălucitoare, Faimoasă.

[112] Ho Evanghelismós – Buna Vestire.

[113] To Aphendicó – Stăpânul, Domnul.

[114] He Pantánassa – Atotstăpânitoarea.

De sus al Lacedemoniei, vreo milă mai departe;
Acolo i-a plăcut mult, să facă o întăritură;
A hotărât, sus pe colină a zidit o fortăreaţă,
Şi a numit-o Mezythra şi astfel îi şi spun;
Strălucitoare fortăreaţă a făcut-o şi mare-ntăritură.

Când am străbătut grădinile şi am apucat urcuşul, o fetiţă tocmai cobora cu baticul ei alb plin de cel dintâi grâu al anului. Era blondă, ca şi cum ar fi coborât dintr-o veche îmbrăţişare francă, şi avea o fundă roşie, arcuită în creştetul capului.

— Unde duci grâul? am întrebat-o ca să se oprească puţin şi s-o privesc.

— La biserică.

— Şi de ce-l duci la biserică?

— Să-l binecuvânteze părintele.

— Ei, şi de ce? fac eu ca să mă bucur de reacţia fetiţei. Binecuvântarea îi va face bine?

— Nu, răspunse ea în chip neaşteptat.

— Rău?

— Nu.

— Ei, atunci?

Şi, continuând calm străvechea înţelepciune, fetiţa spuse:

— Aşa e obiceiul.

Aşa e obiceiul... Mi-a plăcut, în pragul Mystrei, să aud dintr-o gură de copil, atât de simplu spusă, marea taină care leagă în linişte o generaţie de alta, o Grecie de alta. Să urmezi mişcarea străbunilor şi să ştii că nu are nici o valoare practică evidentă, să continui o sărbătoare, un bocet, un dans, ţinând astfel fără întrerupere firul timpului, asta dă coeziune, nobleţe şi rădăcini neamului.

M-am întors şi m-am uitat la copilaşul cu „pârga roadelor” cum coboară spre biserică şi m-am bucurat ca şi

cum aş fi văzut un copil care duce o făclie, alergând, cu grijă să nu se stingă, s-o predea, la rându-i, copilului său.

Curtea mare a Mitropoliei. Sarcofagul vechi de marmură, în mijloc, străluceşte în soare cu veseli amoraşi şi struguri de marmură. Ce caută viclenele duhuri vechi în această curte creştină? Ţi se pare că s-a vârât Dionysos în teritoriile ocupate şi că ascultă în taină strigătele îndurerate, atât de cunoscute, ale lui Dumnezeu pe care îl omoară.

O bătrână foarte voioasă, guralivă, a descuiat uşa; deschide ferestrele, intră puţină lumină. Nedesluşit zărim faimoasele picturi murale cu cea de-a Doua Venire şi cu martiriul Sfântu-lui Dimitrie. Au fost acoperite de timp, culorile sclipesc înceţoşat, cu fiecare an se înceţoşează şi mai mult. Acum câţiva ani distingeam bine „Pregătirea Tronului", îngerii care alergau înspăimântaţi, în mijloc – tronul care-l aştepta gol, sălbatic, pe înfricoşătorul Monarh. Toată această ultimă înflorire a artei bizantine se pierde acoperită de văruieli şi fumegări. Bătrâna îngrijitoare stă mândră în mijlocul bisericii şi ne arată jos pe o placă sculptată vulturul bicefal:

— Aici deasupra, spuse ea, stătea Constantin Paleologul când l-au încoronat împărat al Bizanţului.

— Sunt mulţi ani de-atunci? întreb.

Dar bătrâna, care avea de-acum în stăpânirea ei Mitropolia şi sfinţii ei şi împăraţii ei, răspunse protocolar, ca şi cum ar fi citit pe o placă de mormânt:

— Şase ianuarie o mie patru sute patruzeci şi nouă.

O clipă sclipi în întuneric fizionomia palidă, amărâtă, cu coroana martirică; străluciră ciucurii de porfiră deasupra plăcii albe; dar îngrijitoarea bisericii se mişcă şi fantasma dispăru pe dată.

Bătrâna aprinse o lumânărică şi o apropie de un şir de picturi murale:

— „Minunile lui Hristos în Galileea”, spuse ea şi îşi făcu semnul crucii.

Culori proaspete, vesele, arhitectonică specifică oraşului Pompei, aer idilic, neaşteptată dragoste de viaţă. Imaginaţie şi pasiune, îndrăzneală în exprimare, libertate în mişcare. Începuseră atunci deja să se mişte neclintitele figuri bizantine, zâmbeau sfinţii, se jucau copiii pe drumuri, copacii, animalele luau parte la viaţa omului; puţin înainte să cadă Constantinopolul, se trezea aici, într-un colţ din Pelopones, eternul spirit grecesc.

Am ieşit iarăşi în curte, şi voioşii amoraşi de pe sarcofag nu ne-au mai părut duhuri nepoftite, anticreştine; se aflau acasă la ei, s-au născut sub platanii râului Eurotas şi se unesc ca fraţii – puţin mai veseli, puţin mai vicleni – cu îngerii creştini închişi în întunericul răcoros al bisericii. Mult timp îngerii aceştia şi sfinţii au fost crunţi şi speriaţi. Obraji galbeni, ochi sălbatici, gură închisă. Dar încet-încet se îndulceau, îi asediau câmpurile vesele, naramzii, lămâii, leandrii, şi s-au predat. Împărăteasa ţinutului de-aici nu este Preasfânta Fecioară; este Elena.

— Asta e Marmara, fântâna Marmara, spuse bătrâna, care mă văzuse că m-am uitat îndelung la sarcofag. Mai întâi a fost jos în sat.

— Şi de ce au adus-o aici? am întrebat. Nu se potriveşte deloc cu biserica. Nu vezi? Ruşine! Ce sunt copiii aceştia goi care dansează?

— Ei, îngeraşi sunt, spuse cu afecţiune îngrijitoarea bisericii, ca şi cum ar fi vrut să-i ocrotească. Îngeraşi sunt, şi nu te scandaliza!

Începem iar urcuşul, apar iarăşi copilaşi cu flori de salcâm, cu crengi de busuioc şi ne îmbie. Soarele cade perpendicular, s-au adunat umbrele, uliţele înguste scot aburi. Puţin să slăbească frâna la minte, că ulicioarele acestea strâmte s-ar şi umple de fantasme ale amiezii. De

războinici bizantini cu scuturi, de sălbatici călugări subţiratici, de femei dulci cu ochii mari.

Mânăstirea „Tunătorul”, unde am ajuns, era cea mai vestită şi cea mai bogată din Mystras. Centru de viaţă spirituală, a avut o mare bibliotecă, şi biserica ei, „Domnul”, este o minune a arhitectonicii. Aici erau îngropaţi domnii Moreei, stăpânii. Se păstrează încă ruine din chilii, bucătării, trapeze. Şi bucăţi de picturi murale în culori strălucitoare. Se păstrează şi coloraturi de haine şi trupuri ale vechilor împăraţi. Unele capete de sfinţi sunt minunate, pline de viaţă şi mişcare şi mândrie, ca ale unor eroi homerici.

Mai sus, la biserica „Atotstăpânitoarea”, poarta deschisă, curtea strălucea, chiliile – văruite, foarte curate, cu o canapea mică iscusit aşternută de o mână femeiască. Acum ceva ani, intrasem într-una din chiliile acestea; iar acum dintr-odată m-a podidit plânsul. Atât de liniştite mi s-au părut toate, înmiresmate, simple, departe de viaţa noastră satanică, încâlcită. Ca şi cum mă mutasem deodată în paradis. Un paradis ca pământul acesta, aproape leit, dar mai curat şi mai liniştit. O reflexie a pământului în adânci ape liniştite.

Astăzi o tânără călugăriţă rumenă, îngenuncheată în curte, lustruia vasele de aramă, şi reflexia strălucirii metalului de un roşu cald îi sclipea pe obraji. Sări îndată ce ne văzu, ca şi când ar fi intrat corsarii în mânăstire, şi, cum alerga prin curte ca să se ascundă în chilia ei, m-am putut bucura de unduirea grăbită a rasei şi de paşii ei lungi.

După câteva ceasuri, urma să văd, jos în biserica „Strălucita”, picturile murale pe jumătate şterse cu Dumnezeiasca Liturghie. Paşi asemănători, grăbiţi, fac îngerii alergând cu discul şi potirul în mână.

O călugăriţă bătrână cânta în biserică rezemându-se, ca leşinată, de o coloană. Ţipa, ţinea şiragul de mătănii cu

cruciuliţă, chema pe Dumnezeu cu o voce deznădăjduită de pasăre chinuită. Ochii i se închiseseră înceţoşaţi, neclintiţi, ca orbiţi. Striga, se ruga singură-singurică între picturile murale strălucitoare cu minunata lor culoare verde-fraged. Femeia care se roagă cu voce subţire, pătrunzătoare şi îşi deschide braţele în aerul gol îi provoacă mereu bărbatului o nespusă suferinţă. Ca o văduvă care umblă la asfinţit şi pe care, când se lasă noaptea, o prinde teama pe ogoarele pustii. Cui să spună chinul ei? Cine să o strângă?

„Văduva seamănă pe munte, nimeni nu o strânge.”

Ne-am aşezat în salon. O monahie tânără, palidă, privind în jos, cu doi dinţi de aur, ne-a adus cafea, ceva dulce, apă rece – nemuritorul disc grecesc al ospeţiei. Şi apoi ne-a arătat broderiile pe care le-au făcut surorile cu degete subţiri: chiparoşi mici şi mănăstiri brodate cu mătase verde şi cafenie; trandafiri creţi, foarte mici, pe un câmp negru, strălucesc ca nişte candele aprinse; şervete, feţe de masă, şerveţele brodate cu toate motivele noastre populare – spade, cârje, păsări, glastre, potârnichi mici, ciorchini de struguri. Suferinţă inexplicabilă, atingeam toate aceste broderii multicolore mult trudite şi degetele-mi ardeau. Ca şi cum călugăriţele ţi-ar arăta zestrea lor; sunt mândre şi zâmbitoare, dar tu ştii că ginere nu există.

Am plecat repede, batjocorindu-mi inima, care era gata să izbucnească iarăşi. Rămânea al patrulea nivel al Mystrei, fortăreaţa. Câmpul, departe, scotea aburi în soare, Eurotas sclipea prin pietrişul alb ca neaua, sfârâiau pietrele de atâta arşiţă, flori ameţitoare, busuiocul-cerbilor, măghiran încolţeau printre pietrele pe care treceam. Poarta fortăreţei deschisă, curţile năpădite de ierburi, urc scările crăpate, ajung la ambrazuri. Bucurie, să

fii zdravăn, cuprins de o înaltă amărăciune, şi să urci singur-singurel pe un munte. Cred că este una dintre cele mai mari bucurii de pe pământ. Doi şoimi au sărit din fortăreaţă şi făceau ocoluri, urcau şi coborau jucându-se.

M-am aşezat pe o piatră a fortăreţei şi priveam în jos câmpul verde, iar sus, în spate, muntele mare cu cinci vârfuri. La picioarele mele era, sfărâmată, vechea capitală bizantină. Dincolo, departe, pe acele – cândva – înroşite ogoare, odată demult se înălţa Sparta. Tot pământul acesta este plămădit cu sânge de om. Şi deodată o tulburare îmi apasă greu sufletul. Ce fusese salvat din toată această risipă de oameni? În ce s-au limpezit luptele toate şi legile Spartei? Ce au izbutit, cu tunica lor scurtă spartană, laconienele care-şi alegeau singure atletul şi se uneau prin liberă voinţă cu el, având un singur lucru în minte: să nască un fiu mai bun decât el? Şi prăpastia Kaiada, Stânca Bătrânului din tradiţia noastră populară, unde şade nemilosul zeu al Neamului alegând cu grijă: ce nemurire a putut atinge prin aspra lui selecţie? Admirabila generaţie, cea unsă cu ulei atletic, a dispărut, cum ar fi dispărut şi o gloată[115] de schilozi.

Şi înăuntrul meu am auzit cum răspunde un glas:

— Ascultă atent: din ogoarele acestea unde odată, demult, ei înălţau Sparta, din malurile râului Eurotas, care acum sunt pline de gunoi şi de friguri, urcă un glas. O poruncă. Bucurie inimii care o ascultă. Porunca aceasta dăinuie veşnic.

— Care poruncă? Ştiu: să fim viteji, ca poporul acesta, să trăim şi să murim ca nişte bărbaţi, precum ultimul îndurerat împărat al elenismului, când a pornit din această ruină de palat aflată în faţa mea şi s-a dus să salveze Constantinopolul, murind vitejeşte. Şi apoi? Vinul acesta

[115] În orig., *skylolói* – haită de câini (în sens propriu); aici cu sensul de mulţime, gloată.

pe care îl beau condamnaţii ca să nu le tremure genunchii îl dispreţuiesc şi îl vărs. Lasă-mă treaz să urc marea scară a groazei.

— Aşadar, nu poţi să te despovărezi odată de existenţa asta a ta mizerabilă? Zdrobeşte-o! Slobozeşte înăuntrul tău Unul!

— Ei, şi dacă accept că toate aceste vieţi au putut, îndesindu-şi bucuriile, suferinţele şi luptele, să plăsmuiască un fruct veşnic, ce valoare are? Dacă tai fructul acesta şi îl fac trup al meu, gând şi faptă, ce înseamnă? Atletul şi împăratul şi Elena, care au dat fructului acestuia, ca să se coacă, lacrimile şi sângele lor, nu vor putea niciodată să vadă că luptele lor nu s-au dus pierdute. Şi atunci pentru ce să lupt?

— Şi ce importanţă are individul? răspunse înăuntrul meu, plin de batjocură, glasul. Ce importanţă are individul ca să merite să se bucure? Crezi că al lui a fost tot acest asalt? Oare individul a fost, crezi, cel care se unea drăgăstos în palestre sau care lupta pentru Elena sau care împingea trupurile să piară cu bărbăţie pe zidurile Constantinopolului?

Un vânt, un cântec trece prin trestiile omeneşti. Se răvăşeşte stufărişul oamenilor. Nu-i adevărat că cel mai dulce fluier este osul vulturului; cel mai dulce fluier este trupul omului. Cânţi şi tu şi lupţi să îmbogăţeşti vântul veşnic cu ţeluri noi. Stufărişul râului Eurotas este culcat la pământ, dar cântecul urcă aspru, disciplinat şi nemuritor.

Aşa vorbea, într-un vremelnic individ răzvrătit, într-o amiază ameţitoare, înfricoşătorul glas spartan al Neamului.

13. Profetul Greciei Noi

Trecuse de-acum amiaza, şi am simţit deodată că „fratele meu măgarul”, trupul, a flămânzit. Am coborât încet-încet, cu ochii aţintiţi la priveliştea paşnică a câmpului cultivat tot.

Puţine locuri pe pământ au atâta farmec irezistibil. Nu sunt numai dulceaţa, rodnicia, feminitatea câmpiei spartane; nu este numai mândrul munte înfricoşător de deasupra ei; ci peisajul acesta fericit, cu contraste armonioase, a dat cele mai înalte flori – pe Elena, fiica Lebedei, şi Sparta, fiica Taigetului. Şi-a făcut datoria. Şi acum îl simţi că se bucură de soare, de ploaie şi de vuietul neînţeles al oamenilor cu conştiinţa liniştită.

Deseori, tot la fel se întinde în icoanele bizantine, înfăşurat în pepluri vişinii întunecate, şi trupul Preasfintei Fecioare la Adormire. Cu mâinile cruce, liniştit, obosit, sătul. Ca peisajul acesta şi-a făcut şi trupul străbătut de Dumnezeu datoria: a născut un fiu mai înalt decât El.

Coboram colina Mystrei, intram pe drumeagurile pustii şi mi se părea că eram unul dintre ciobanii arşi de soare care se rup uneori din ciudatele stânci ale unei hagiografii, asemănători, şi ei, stâncii, şi aleargă să vadă o privelişte uimitoare.

Şi deodată, trecând pe lângă biserica „Stăpânul”, pe jumătate prăbuşită, am tresărit: o umbră dădea ocol pietrelor, cu părul lins, cu un toiag în mână. M-am oprit ruşinat, l-am recunoscut într-o clipită – Georgios Gemistos, Plethon. Din zori umblam pe-aici, prin cetatea lui iubită, şi nici o clipă nu mi-a trecut prin minte. Faţă palidă, obosită şi mână bărbătească, victima sacră de pe urmă îmi ademenise de mulţi ani inima.

— Aşa e soarta mea, spuse şi se sprijini de uşorul prăbuşit al bisericii. Sunt din generaţia Casandrei, văd primul din toţi prăpădul şi strig, dar nimeni nu mă aude. „Ah, dureri ale unei cetăţi pierdute!”

— Te-am auzit când era deja prea târziu, am spus. Mai bine aşa. Dacă ar fi fost să ascultăm profeţii, toate ruinele şi putreziciunile ar fi fost cârpite şi ar fi stat încă în picioare, în mijlocul drumului, şi ar fi împiedicat viaţa să urce. De ce ai vrut să împiedici prăpădul?

Aşteptam răspuns. Umbra s-a clătinat, a deschis şi a închis gura de două-trei ori, ca şi cum ar fi vrut să scoată un strigăt, dar n-a mai avut putere. Precum gura peştelui, care se deschide şi se închide şi crapă în aer. Şi, într-o clipă, parcă s-a deschis pământul şi l-a înghiţit.

Mi s-a strâns inima. Am simţit că l-am nedreptăţit pe marele visător, pe înţeleptul legiuitor al unei cetăţi fantastice. Nu împiedica el prăpădul, nu-i dădea el sfaturi Împărăţiei în ruine cum să stea pe picioarele ei. Ce să le facă el fruntaşilor care, fără nici o virtute a conducerii, neînvăţaţi, desfrânaţi, neomenoşi, asupreau poporul? Ce să le facă el călugărilor care spun că lasă cele lumeşti pentru cele cereşti, dar îşi creează un mod de viaţă leneş, ca de trântori? Îi numeşte necuraţi, trândavi. „Sfânt nu este cel lipsit şi îndepărtat de oameni, sfânt este cel care trăieşte şi lucrează în societate şi care, nemurindu-şi neamul, se face creator de viaţă şi de nemurire.” Ce să-i facă unei asemenea armate care apără Împărăţia? Adunături din toate neamurile, răufăcători, tâlhari, hrăpăreţi, gata în orice clipă să trădeze. Iar religia creştină el nu o voia posomorâtă, dogmatică şi formalistă, cum ajunsese. Unea în el pe Apollo cu Hristos într-o sinteză nouă, neprihănită şi luminoasă, plină de înţelepciune grecească şi de har.

Ura, dispreţuia Orientul acest grec. Condamna dorinţele lui tulburi şi necumpătarea; el voia măsură. Calitate, nu cantitate. „Să fiţi ca vulturul, care e pasăre cârmuitoare şi nu are nevoie de lucruri ciudate, de podoabele ţipătoare de aur ale păunului, simbolul Orientului”, spunea el.

Un organism care nu are unitate interioară şi armonie e condamnat la moarte. Împărăţia Bizantină a ajuns un mozaic de popoare diferite, pe care numai forţa şi teama le leagă unul de altul. Nu are coerenţă interioară, nu are suflet unitar, o să moară. Să plecăm! striga Gemistos sufletului său. Să plecăm, suflete al meu, luând cu noi scânteia grecească, şi să aşezăm vatră în altă parte! Nu vrem noi să împiedicăm prăpădul; să vină sfârşitul! Noi vom face un nou început. Să-i lăsăm pe ceilalţi să jelească Constantinopolul care trage să moară; noi vom legăna cu cântec o Grecie Nouă.

Aşa îi va fi vorbit sufletului său Gemistos; l-a luat cu el pe Platon în manuscrise dense, răsucite strâns, a urcat pe corabie şi a trecut în străvechea *acropolă a întregii Grecii*, în Pelopones. Şi de la ţărmurile lui a urcat în inima aceasta a Peloponesului, la Mystras. La curtea împărătească a Paleologilor se adăpostiseră literele şi artele, mulţi înţelepţi şi artişti veneau să găsească azil, întunericul se întinsese de-acum în toată Grecia şi Mystras strălucea solitară, dârză, sus, la sânul Taigetului. Proaspete, libere, pline de viaţă se întindeau picturile murale în bisericile Mystrei şi o nouă suflare primăvăratică începuse să adie peste tâmple. Cum se observă atât de des în istorie, şi aici arta, mai ales pictura, a luat-o înainte vestind timpuri noi. Ceea ce nu putea încă poetul, ceea ce nu îndrăznea încă cetăţeanul pictorul a putut şi a îndrăznit şi, împrăştiind atâta veselă culoare şi atâtea mişcări vii, aducea vestea unei noi libertăţi.

A venit în această hotărâtoare clipă pregătitoare şi Visătorul şi a început să întărească în cuvânt noile mesaje sufleteşti. Gemistos e, într-adevăr, apărătorul legilor, judecător, dar legile pe care le aplica erau mai prejos de dreptatea din el, şi a deschis şcoala lui liberă ca să-i înveţe pe alţii legi noi. Alergau din toate părţile să-l asculte pe

noul Platon; din Trapezunt – marele Vissarion, din Constantinopol – Manuil Chrysoloras, din Mystras – Ermonymos Charitonymos, vestitul învăţător al lui Erasmus. Sub învăţătura lui Platon tresălta Cuvântul nou, avântat, revoluţionar, şi căuta să deschidă drumuri noi în om. Gemistos nu era vreun liniştit filozof olimpian care să privească din înalt patimile omeneşti. Era, ca toţi eroii decadenţei, plin de pasiune şi nerăbdare, lupta să întărească aici, în Mystras şi în Pelopones, un nou stat, sub lumina veşnică a Greciei.

Cu nelinişte adâncă citeşti memoriul pe care i l-a trimis despotului din Pelopones, Theodor Paleologul: „Să nu uiţi că nu este îngăduit nici unui individ, nici popoarelor să-şi piardă ultima speranţă. Mulţi pe care lumea îi credea morţi au înviat. Nu sunt îngăduite şovăieli când avem dinaintea noastră primejdia. Să-mi porunceşti, dacă eşti de acord, lucrarea aceasta de redresare. Sunt gata să mi-o asum eu, sigur că nu se va găsi nimeni altul să aibă cutezanţa.” Cu asemenea credinţă şi cu asemenea mândrie îşi asuma răspunderea. Dar se născuse câteva secole prea repede – cine putea să-l asculte? Paleologii se certau între ei, se invidiau, se omorau, chemau străini să-i omoare pe greci. Nici o speranţă. Dar glasul visătorului neînchinat, fără leac, îşi îndeplinea datoria: striga, şi de-ar fi fost urechi să-l audă!

Ideea centrală a lui Gemistos era aceasta: tradiţia este venerabilă, dar omul viu nu trebuie să o asculte orbeşte. Mai presus de toate trebuie să aibă drept călăuză Raţiunea. Părerile oamenilor despre dumnezeire, despre bine şi despre rău, despre nedreptate şi dreptate nu sunt asemănătoare; se schimbă cu timpul şi cu locul, sunt pline de confuzie şi contradicţie. Nu sunt legiuiri dumnezeieşti, sunt legiuiri ale omului şi se schimbă odată cu el. Noi, cercetând epoca pe care o trăim, clipa căreia îi aparţinem

şi locul unde ne aflăm, avem datoria să dăm legi care trebuie să ne conducă. Profeţiile şi apocalipsele sunt înşelătoare, adevărul nostru îl dezvăluie numai gândirea înţeleaptă a omului. Pe aceasta urmând-o, vom putea să trăim şi să lucrăm liber.

Care este marele stadion în care omul poate să trăiască şi să-şi îndeplinească întreaga datorie pe acest pământ? Societatea. Nu să trăieşti singur-singurel dispreţuind viaţa şi bunurile ei. Aşa ceva e fără roade şi inuman. Pământul este frumos, dă multe bucurii, e de ajuns ca omul să ştie să se bucure cu virtute şi măsură. Cele cinci simţuri ale omului sunt sacre; pentru că slujesc în noi fiinţa nemuritoare. Iar dintre toate simţurile cel mai preţios este vederea, pentru că ne face vizibile frumuseţea şi armonia lumii.

Poruncile acestea ale lui Gemistos sunt astăzi proprietate comună a oamenilor, însă în epoca în care le vestea, în anii bizantini ai secătuirii şi decăderii, erau nemaiauzite şi, după părerea călugărilor, „satanice”. „Idolatrie!” striga înfricoşătorul lui adversar, cel care avea după aceea să devină patriarhul Scholarios, şi îl jignea pe „grec” şi îl poreclea „sofistul, cel mai nebun înaintea iconomiei dumnezeieşti dintre toţi legiuitorii politeismului şi ai vieţii porceşti”.

Dar Gemistos, neînfricat, îşi continua lupta ca să creeze o nouă lume grecească. Dragoste de viaţă, dispoziţie eroică, iubire de libertate! Acest mare înaintemergător al Renaşterii neogreceşti a ridicat toiagul ca să dărâme toţi idolii împăienjeniţi.

Aspiră la un nou stat puternic şi drept, care să armonizeze şi să cârmuiască mereu căpeteniile şi poporul. Pentru el regimul ideal nu e monarhia absolută orientală; nici democraţia populară. Nu-i consideră egali pe oameni; fiecare are capacităţile şi virtuţile lui şi potrivit acestora

trebuie aşezaţi în ierarhia socială. „Nu încredinţez măgarilor lucrările cailor viteji; şi iarăşi, nu dau cailor viteji lucrările măgarilor. Ci caii îi folosim în război, iar măgarii, la transport”, spunea. Idealul politic al lui Gemistos era monarhia amestecată cu oligarhia. Consilieri să fie „cei mai buni”. Cei mai buni, însă nu după bogăţii sau după origine, ci după virtute şi cunoaştere.

Un asemenea stat nou are nevoie de o armată nouă, capabilă să-l apere cu entuziasm şi credinţă. Armată naţională, nu de mercenari. Nu trebuie să avem nici o încredere în mercenarii străini, care sunt gata în orice clipă să ne trădeze şi să devină lupi, din câini de pază.

Şi cel mai important lucru: poporul grec este alcătuit, înainte de toate, din agricultori. De-acum trebuie să înceteze robia ţăranului. Să nu semene el şi să secere trântorii – boieri, negustori, călugări. Pământul, vesteşte el, şi acesta un lucru nemaiauzit în epoca lui, pământul trebuie să le aparţină numai celor care-l cultivă. Nu boierilor şi Bisericii. Cultivatorul trebuie să devină proprietar.

Cu patru veacuri şi jumătate înainte de Gandhi, el dădea marele semnal economic al autarhiei. „Departe de ţesăturile străine! striga. Este o ruşine şi o mare pagubă ca o ţară care produce atâta belşug de lână, in şi bumbac, în loc să le prelucreze singură şi să se îmbrace cu ele, să ceară să-i fie aduse ţesături de la Atlantic. Va fi o cinste pentru noi să ne îmbrăcăm cu ţesăturile noastre autohtone!”

Aşa striga Gemistos în pustiu. Cine să-l asculte? Legile istoriei îşi urmau cursul nemilos, îmbătrânise Împărăţia Bizantină, salvare nu exista. Paleologii considerau utopie predicile lui Gemistos, chestiunea agricolă rămânea nesoluţionată, armata naţională – vis nerealizabil, monarhia – incapabilă să oprească legea descompunerii.

Gemistos a murit la vârsta de o sută de ani, un an înainte să cadă Constantinopolul. Puţini prieteni ai lui l-au plâns, cu obişnuita emfază bizantină: „Mintea cea mai cuprinzătoare, steaua cea mai limpede şi cea mai strălucitoare a lumii, trâmbiţa cea inspirată de Dumnezeu zace tăcută, rândunica frumos cântătoare, vatra harurilor.” Dar cât timp a fost viu îl lăsau să strige în pustiu. Nu numai că nici unul nu i-a încredinţat salvarea, ci a mai fost şi batjocorit de cei mândri când trăia; chiar şi când a murit au continuat prigoanele. Numele lui a fost anatemizat de Biserică, operele lui au fost arse în focul sacru. Nici chiar trupul nu i l-au lăsat liniştit să se odihnească în pământurile iubite. Un franc, Malatesta, i-a luat oasele şi i le-a îngropat departe de Grecia, la Rimini, în biserica Sfântul Francisc.

Dar nu au putut să-i amuţească glasul. Trupul i-a fost afurisit, oasele i-au fost prigonite, dar glasul a rămas şi continuă să strige. Şi de la învăţător a trecut la discipoli; iar discipolii s-au răspândit în Apus, în dumnezeiasca clipă a Renaşterii apusene, şi au vestit cuvântul învăţătorului. Au fost fondate academii platonice, Platon, adică libertatea minţii, păşea în ţările apusene şi unde călca el încolţea primăvara. Şi astfel, în ceasul în care a murit Orientul, strigând: „Anatemă celor care primesc ideile platonice ca adevărate!”, Apusul l-a primit pe cel anatemizat şi mintea grecească a reînnoit în altă parte a pământului, exilată, umanitatea.

Stând în picioare mult timp în faţa mănăstirii „Tunătorul”, pe unde atât de des va fi trecut marele martir care a visat la noul elenism, încercam, amintindu-mi lupta lui, să-i îmblânzesc umbra. Imaginaţia mea îl plăsmuia înalt, cu frunte lată, cu barbă albă, lungă, cu ochi mari, îndureraţi. A iubit, a dorit mult mai devreme decât ceilalţi. Iar ceilalţi nu i-au iertat-o. Umbra lui încă umblă pe aici,

printre ruinele Mystrei, nemângâiată. Visul său despre un nou elenism încă nu s-a întrupat întreg. Ne târâm încă între Orient şi Occident. Nedesluşitele dorinţe orientale încă nu au devenit lumină în noi; şi ne plecăm încă, iobagi spirituali, Apusului. Când se va împlini visul marelui nostru conducător de neam? Să iasă o civilizaţie neogrecească din toate moştenirile contradictorii, disipostatice, bogate din noi?

Până atunci, marea umbră va rătăci din prag în prag prin aceste case pustii din Mystras. Iar grecii de astăzi, aceia care se întâmplă să urce până aici sus, sunt mereu în primejdie s-o întâlnească, furioasă şi neîmpăcată.

14. Muritori şi nemuritori

Sus, în preagraţioasa biserică „Strălucita”, printre schele încâlcite, atârnat în aer ca un candelabru al bisericii, cu bluza lui albă de lucru, cu paleta şi pensula în mâini, cu faţa rotundă şi extatică, asemenea leilor care te privesc ca nişte oameni de pe vechile covoare persane, apăru, spunându-mi bun venit, Kondoglos.

Ochii lui strălucesc mulţumiţi, pentru că ştie că-şi îndeplineşte o datorie, iar mâinile sale sunt pline de nerăbdare şi forţă. A luptat mult la viaţa lui, a suferit, dar cele efemere n-au putut să-l încovoaie; cum să încovoaie un om care crede în Dumnezeu? Când îl gâtuie amărăciunea începe să cânte triumfal un tropar: „Cu căpetenia apărătoare victoriile...” sau „Să tacă tot trupul muritor...” Şi astfel amărăciunea este descântată şi pământul se schimbă, şi Kondoglos, cu degetele lui, cu

paltonul lui pepit, cu părul lui creţ, cu ochii lui mari, intră tot în Rai.

Astăzi, cum am intrat, după soarele greu, în răcoroasa bisericuţă „Strălucita”, mi s-a părut că Raiul lui Kondoglos era deja în mijlocul ei. În jurul său erau toţi îngerii şi arhanghelii, de la poale până-n vârf pereţii erau pictaţi multicolor şi preţios, ca nişte zdrenţe vechi pline de broderii de mătase. O călugăriţă cu mistrie călăfătuia pereţii, doi tineri, ajutoare, răzuiau tencuielile aplecaţi, tăcuţi, cu grijă religioasă, căznindu-se să găsească sub văruieli mâinile, bărbile, ochii calmi ai vreunui sfânt.

Din schelă în schelă, Kondoglos mă ia de mână şi mă conduce în Raiul său:

— Uite, îmi spune. Uite, uite...

Un măgăruş alb primitiv, ca o jucărie de lemn, iar Hristos intră călare pe el în Ierusalim. Şi călătorii aleargă, îşi întind hlamidele să le calce, aleargă şi copiii cu ramuri de salcie în mână. Mai sus, Hristos se naşte, Preasfânta Fecioară, îmbrăcată în violet-închis, este întinsă, confortabil, pe o stâncă, chiar cât o încape, ca şi cum ar fi, aievea, o rădăcină mare. Hristos, înfăşat alături, ca o crisalidă, iar sus se reped călare cei trei magi. Niciodată nu am văzut o asemenea euforie. Unul ridică mâna, ca şi cum ar fi fost orbit de lumina puternică, ceilalţi o întind cu avânt, ca şi cum ar vrea să prindă o stea.

Mai încolo, Hristos este botezat, peşti de tot felul plutesc în jurul trupului Său, şi jos sunt întinse două siluete omeneşti care înfăţişează râul; exact aşa cum la frontoanele din Olympia, se spune, este întins şi priveşte înfricoşătoarea scenă, în chip de tânăr, râul Alfeios.

În jur, sus pe pereţi, începe brusc Dumnezeiasca Liturghie. Îngeri îmbrăcaţi în alb, ţinând uneltele dumnezeieştii împărtăşanii, aleargă cu paşi mari spre capătul altarului.

Iar jos, doi luptători cu faţa plecată. Nobleţe, har, suferinţă. Îi vezi cu părul creţ, cu ochii amărâţi, cu buzele strânse, cum pornesc înarmaţi până-n dinţi la război. Şi ei ştiu că nu există nici o speranţă. Jocul este pierdut. Aceşti luptători vor fi fost pictaţi cu câţiva ani înainte de cucerirea Constantinopolului, în clipa hotărâtoare a nobleţei şi a deznădejdii.

— Uite, îmi spune Kondoglos. Uite... Iată Jertfa lui Avraam. Uite aici, în fotografie, cum a fost înainte. Nu vezi nici măgăruşul, nici copilul, nici cuţitul pe care-l ţinea Avraam ca să-l înjunghie, nici chiar pe Avraam; numai puţin din faţă; nici mână, nici trup. Pe toate le mâncase sarea care se aşezase peste ele, un strat de marmură. Straturi-straturi; o sare iese din pereţi, alta se aşază de la ceaţă. Nicăieri în lume nu au fost acoperite picturile murale cu atâta sare. Întâi şi-ntâi pentru că materialele pe care le folosiseră vechii artişti aveau sare: pietre, var etc. Apoi pentru că ceaţa de aici, pe care o lasă jos Taigetul, e îngrozitoare. Să ostenească aici specialiştii din Europa ca să dezvelească picturile murale şi să le redea viaţa. Nimic n-ar reuşi. Aici boala e foarte grea, şi de vină e şi tehnica în care au făcut bizantinii picturile murale. Foloseau culori dense, cu paste; şi astfel, în multe puncte, trăsăturile de pensulă fac basorelief şi sărurile se aşază deasupra bine-mersi. Feţe spălăcite aici nu avem, cum au multe picturi murale italiene vechi. Şi asta pentru că bisericile noastre sunt întunecoase, iar bizantinii ştiau bine tainele chimice ale culorilor şi picturile lor nu se spălăceau. Dar le mănâncă sarea care se aşază peste ele. Uite ce gros! De un deget!

Kondoglos alerga în sus şi-n jos prin Raiul pe care el, cu săpăturile lui, îl readucea la lumină. Dumnezeieştile chipuri plesneau sub straturile de var, şi ţi se părea că împreună cu ele plesnea şi Kondoglos şi nu găsea linişte dacă nu le

salva. Just spusese el că fiecare om are sub răspunderea lui un anumit ţinut de lucruri, oameni şi idei, şi dacă nu salvează ţinutul acela nici el nu se salvează. Ţinutul lui Kondoglos e plin de picturi murale deteriorate.

— Şi nu sunt de ajuns, continuă Kondoglos. Nu sunt de ajuns ceţurile şi sarea peretelui; mai avem şi pictorii, care desăvârşesc catastrofa. În veacul al XVIII-lea au intrat aici pictori să îndrepte picturile murale, să le împrospăteze. Corecturile lor au devenit cu timpul una cu picturile iniţiale, iar acum e foarte dificil să distingi originalul de varianta retuşată. Fondul iniţial albastru a fost acoperit de negru şi de aceea s-au şters şi nu mai există epigrafii în „Strălucita”. Corecturile s-au făcut cu culori amestecate cu ou, ca în icoanele purtătoare, şi apoi dădeau cu lac de răşină; iar acum s-au înnegrit toate corecturile, pentru că lucrul ăsta înnegreşte. Înainte de toate, personajele principale, pentru că mai ales ele au fost îndreptate. Iar acum trebuie să dezvelim toate aceste minuni astupate, să le înviem, fără să atingem ori să schimbăm originalul. Muncă multă, grea, cere răbdare, artă şi dragoste. Dacă nu crezi în munca asta, dacă nu crezi în Dumnezeu, nimic nu poţi să faci. O să te apuce graba, o să te plictiseşti, o să răneşti sfinţii, n-o să pricepi în ce fel ţine Hristos Evanghelia sau în ce fel îşi întinde îngerul aripile.

M-am bucurat auzind formularea vie a unui atât de adânc şi nesocotit adevăr. Cine nu crede în Dumnezeu (sau „în orice altceva”, cum ar adăuga Solomos[116]), acela se grăbeşte, se plictiseşte, nu are răbdare şi dragoste şi nu poate să înţeleagă.

---

[116] Dionysios Solomos (1798–1857), unul dintre cei mai importanţi poeţi lirici ai Greciei moderne, prieten al Lordului Byron, căruia i-a închinat poemul *La moartea Lordului Byron*. Poemul care-l consacră ca poet naţional este *Imn libertăţii*, alcătuit din 158 de catrene şi devenit imnul naţional al Greciei.

— Râzi, îmi face Kondoglos, neghicindu-mi gândurile. Ţi se pare ciudat? Ascultă sistemul după care se munceşte şi o să înţelegi.

Întâi şi-ntâi răzuim stratul de sare care s-a aşezat peste pictura murală. Uneori sunt umflături întregi, ca stalactitele, dure ca marmura. Îţi trebuie o atenţie extraordinară să te opreşti acolo unde trebuie, să nu răzuieşti şi pictura. Atenţie să vezi puţinele semne pe care le-a lăsat trasarea, adică scrijelirea pe care a făcut-o pictorul pe perete ca să nu iasă din schiţă.

După răzuire, trebuie să umpli găurile din perete şi să întinzi tencuielile căzute. Pictura murală care a fost dezvelită nu mai are, desigur, strălucirea iniţială; culorile şi-au pierdut suflul. După o anumită lucrare, tonurile sunt întărite din nou şi pictura se înviorează. Acoperi părţile care lipsesc din compoziţie cu o culoare neutră, ca să nu deranjeze ochiul şi să poţi prinde cu uşurinţă întregul.

Sunt schiţate părţile care s-au decolorat, exact peste ceea ce rămâne din contururile iniţiale. Apoi sunt scoase toate adaosurile ulterioare pe care le-au făcut abuziv corectorii, şi readucem originalul. Este întărită culoarea, însă nu cu lac de răşină, care s-ar înnegri iarăşi şi ar aduce din nou catastrofa, ci printr-o altă metodă care face ca picturile să reziste la atacurile ceţii şi să-şi păstreze strălucirea cromatică.

Kondoglos se uita cu bucurie în jur:

— Aşa am muncit, spuse întinzând braţele, şi i-am salvat pe toţi aceştia!

Vorbea ca un scafandru care s-a scufundat pe fundul mării şi a scos la suprafaţă mulţi înecaţi. Şi sfinţii, îngerii, luptătorii, apostolii se uitau cu recunoştinţă la Kondoglos şi zâmbeau.

— Ia uită-te cum te privesc! i-am spus râzând.

Kondoglos clătină din cap:

— Nu au fost salvaţi încă, n-au fost salvaţi, spuse oftând. Ca să nu se ducă de râpă atâta muncă, mai trebuie unele lucruri. O să se facă? Cine ştie! În timpul iernii bisericile astea trebuie să fie încălzite cu o sobă sau cu mangal. Să fie şterse de praf regulat, iar icoanele să fie unse cu un amestec special şi să fie lustruite, ca să nu se-ntâmple să se aşeze praful. Toate astea trebuie făcute pentru salvarea lor. Picturile murale nu rămâneau niciodată înceţoşate; erau lustruite regulat într-un anumit fel, poate cu ceară. E nevoie de un serviciu special care să conserve aceste preţioase comori bizantine ale noastre. E nevoie de o echipă care să lucreze regulat, iarnă şi vară. Iarna trebuie răzuite straturile groase de sare, pentru că vara o să devină foarte dure şi o să fie înlăturate cu greu. Straturile uşoare iarăşi trebuie răzuite vara, pentru că iarna devin străvezii şi nu se văd. Iar lucrul la pictură trebuie să înceapă primăvara, ca să avem la dispoziţie multe zile cu lumină; când cad negurile, biserica devine foarte întunecoasă. Cum să lucrăm?

Tăcu o clipă. M-a luat de braţ şi am ieşit afară.

— Să mergem să ne aşezăm puţin jos la Marmara, spuse. Aştept un preot.

Am pornit-o pe cărare, păşind pe pietre, şi am coborât. Soţia lui, anatoliana, era sub un copac mare, şi fata lui, graţioasă ca o pajişte verde.

— Toate o să se facă, spuse vesel. Toate. Înainte intrau liliecii prin ferestrele stricate şi zgâriau picturile murale. Acum au pus ferestre şi geamuri, au pus uşi. Nu mai intră şi nu mai ies liliecii. O să înviem toate picturile „Strălucitei”, o să vezi, şi apoi o să mergem să înviem picturile Mitropoliei – acolo sunt minunile! Şi o să vină turiştii, ai noştri şi străini, şi o să caşte gura cu admiraţie. Iată, alaltăieri a trecut pe aici un cardinal italian. Se uita,

se tot uita, nu se sătura, nu-l lăsa inima să plece. „Aceasta este adevărata pictură!” mi-a zis apoi.

În clipa aceea soţia lui Kondoglos strigă voioasă:

— Uite preotul!

Mă aplec şi văd cum urcă treptele două câte două, cu rasa suflecată pe umeri, un uimitor Papaflesas[117] de şaptezeci de ani, cu obrajii rumeni.

— Este un model rar, îmi spune Kondoglos. Numai forţă, visare, minte proaspătă şi voinicie sufletească. O să-ţi placă. E din Pont şi i se spune părintele Panaiotis.

Ajunse, aruncă o boccea pe care o avea cu el, întinse mâna lui mare şi salută. Începu să vorbească. Numai trei bătrâni am văzut în viaţa mea ale căror cuvinte, mişcare, ochi să emane atâta forţă. Pe Zorba, muncitorul din Olymp, pe moş Andreas, un ţăran din Krasi în Creta, pe don Miguel de Unamuno, marele spaniol. Şi acum li s-a alăturat şi preotul acesta, al patrulea.

Vorbea despre anii lui în Turcia, despre suferinţele şi bucuriile lui. Aducea dinaintea noastră întru totul vii paşalele, episcopii, femeile, turcii, grădinile, minaretele, Sfânta Sofia! Se ridica, gesticula, schimba glasul şi exprimarea, devenea una cu eroul său – când paşă dur şi chefliu, când raia vicleană şi fricoasă. Se întoarse şi ne povesti un moment dificil prin care trecuse, când fusese în primejdie să fie omorât:

— Puteam să mă umilesc şi să mă salvez – dar atunci sufletul? Sufletul ce se făcea? E pierdut. Aşa că ducă-se dracului trupul!

De câteva ori, în miezul discuţiei, a început brusc să cânte ca să arate cât de dulce şi corect cântau ei pe atunci

---

[117] Preot vestit pentru curajul şi vitejia sa în Războiul de Independenţă al Greciei împotriva Imperiului Otoman (1821). A devenit eroul multor creaţii populare.

în Pont. S-a întors spre Kondoglos, l-a luat de mână şi îi dădea sfaturi:

— Dacă vrei să cânţi bine, Fotis, copilul meu, trebuie ca în zori, înainte să te duci la biserică, să mănânci harbuz! O să vezi, vocea ta o să fie cling, cling, cling, ca argintul. Dacă nu ai harbuz, atunci lapte cu ou. Dar mai bun e harbuzul!

Şi apoi se întoarse spre mine:

— Îl vezi pe ăsta? şi mi-l arată pe Kondoglos. Ăsta nu are voce numai aici! (Şi-mi arată capul.) Ăsta e desăvârşit! Alţii au voce numai în gât – ce să le faci? Ăia pot, pot, dar nu ştiu. Alţii iarăşi au voce numai în minte. Ăia ştiu, ştiu, sărmanii, dar nu pot. Ferice de cei care au voce şi în minte, şi în gât.

Îl ascultam şi cu greu îmi stăpâneam emoţia şi bucuria. Acestea sunt sufletele vii ale Greciei! Treci prin oraşe şi sate, vorbeşti cu mii de oameni, şi inima îţi bate să plesnească de supărare şi ruşine. Aceşti bipezi fără aripi sunt neamul nostru? Aşa a ajuns sângele nostru? Negustoraşi, neghiobi, vicleni, pizmaşi, hoţi. Şi pe neaşteptate sare înaintea ta un suflet care a ajuns pe piscul misiunii greceşti – aceea de a uni voinicia şi cunoaşterea, patosul şi jocul. Şi atunci respiri, deodată, adânc. Îţi revine încrederea în sângele tău, profunda convingere că neamul aceasta nu moare uşor.

Neamul grecesc a fost dintotdeauna, este încă, neamul care are marele privilegiu periculos de a face minuni. Ca toate neamurile puternice, cu mare rezistenţă, şi cel grecesc poate să ajungă pe fundul prăpastiei, şi exact acolo, în clipa critică, unde neamurile neputincioase se prăbuşesc, acesta săvârşeşte minunea. Îşi mobilizează toate virtuţile şi sare dintr-odată, fără staţii intermediare, pe vârful izbăvirii. Această săritură spre înalt, bruscă şi neprevăzută de logică, se numeşte minune.

Toată istoria noastră nu este nimic altceva decât un umblet năvalnic, primejdios de la dezastru către izbăvire.

15. Treizeci şi trei de ani în pământ...

Am încercat, dar n-am putut să plec din Mystras fără să urc din nou la „Atotstăpânitoarea”, să stau sub peristilul arcuit, într-un colţ, şi să înviez în mine un trup mult amar, graţios, topit de ani buni în pământ. Tot acest văzduh al Mystrei e plin de umbre, de glasuri tainice şi de morţi. Un cimitir în văzduh, care face semne deasupra pietrelor calde şi se unduieşte albastru-verde, ca o chiciură, deasupra livezii de măslini.

La început m-am împotrivit; mi s-a părut o slăbiciune s-o chem pe cea moartă, dar după aceea, din nelinişte, am ajuns la certitudinea că ar fi fost o laşitate să-i alung umbra. Simţeam că era însetată de sânge şi că gâtlejul ei dorea să fie îmbrăcat în carne ca să vorbească din nou, iar orbitele să i se umple cu ochi ca să vadă din nou câmpul Spartei, din peristilul „Atotstăpânitoarei”.

Am luat-o pe aceeaşi cărare pe care o luaserăm, acum mii de ani, noi doi, într-o Vinere Mare, urcând din Sparta la Mystras.

Păşeam printre lămâii înfloriţi, mirosul era atât de puternic, încât pentru o clipă însoţitoarea s-a oprit, s-a încovoiat, ca ameţită. Apoi şi-a făcut curaj, a înaintat. M-a privit şi a zâmbit cu amărăciune; ochii ei fuseseră înconjuraţi pe neaşteptate de două cearcăne vineţii. Pe bluza ei albă strălucea un scarabeu verde pe care i-l dăruisem cândva. „Jos”, am spus, „la picioarele lui, este

scris cu hieroglife un descântec magic, şi descântecul acesta te va conduce o noapte în Hades.” Dar în ziua aceea la Mystras, când m-a privit palidă toată, m-am căit deodată că-i dăruisem o asemenea podoabă macabră.

Ca să mă abat de la tulburarea mea, am început să-i vorbesc încet, înăbuşit, despre neliniştile care mă sfâşiau atunci, în tinereţea mea. Îi vorbeam cu pasiune, ca şi cum i-aş fi vorbit despre dragoste, şi simţeam că se îndeseşte tot mereu în jurul nostru aerul greu al dorinţei trupeşti; neliniştea mea sufletească era preschimbată, într-ascuns, în mărturisire puternică. Ca şi cum doi oameni şi-ar fi luat rămas-bun pentru totdeauna, şi unul stătea pe malul vieţii, iar celălalt întindea pânzele spre moarte. Şi se grăbeau să-şi ia rămas-bun, ca să ajungă la timp.

Ajunseserăm de-acum la poalele urcuşului, printre dărâmături. O dulceaţă neaşteptată şi milă se revărsau pe faţa ei brunetă. Se întoarse iarăşi şi mă privi:

— Izbăvirea vine întotdeauna fără s-o aşteptăm, în ceasul în care n-o aşteptăm, de-acolo de unde n-o aşteptăm, spuse. Aşteaptă. Aştept şi eu.

I-am atins mâna ca şi cum aş fi vrut să-i mulţumesc. Mâna ei a început să tremure în palma mea şi să se dea, ca trup. Am simţit că între bărbat şi femeie a coborât iarăşi, cu chip aspru, legea nemiloasă. Misterele antice, iubirile creştine, orgiile Astartei – toată identitatea mistică a lui Dumnezeu şi a animalului tresălta şi revenea la viaţă în palma mea efemeră care călăuzea femeia. Cât de involuntar, mă gândeam, Cuvântul se face trup la sânul femeii! Duhul, până s-o atingă, se prinde ca o sămânţă. Duhul nu este pentru femeie o putere imaterială cu aripi, cum poate să fie pentru bărbat; duhul este pentru femeie fiinţa primitivă, fără aripi modelatoare, care cuprinde în ea şi toată materia. Nu are aripi, are rădăcini.

În clipa aceea s-a auzit în urma noastră o voce limpede, rugătoare de copil care cânta, încă neştiutor, cu pasiune precoce, femeia:

Pământul mănâncă picioarele mele şi vântul părul meu
Şi o brunetă mică mănâncă măruntaiele mele!

Ne-am ţinut răsuflarea. Ca şi cum, dintr-odată, tot drumul a început să strălucească. Ca şi cum au înflorit şi pietrele. Ne ţineam răsuflarea urmărind vocea cum se pierde, cum se stinge printre copaci.

— Ah, cântecul, am spus eu încet. Esenţa lumii, glasul lui Dumnezeu!

— Şi pe mine mă îneacă mila pentru copilul acesta, pentru al meu, pentru lumea toată, murmură însoţitoarea mea.

N-am mai vorbit. Am ajuns la „Atotstăpânitoarea”, am urcat, am stat în dumnezeiescul peristil – în faţa noastră, jos, câmpul Spartei, şi între leandri şi trestii râul Eurotas, iar departe, străjuind cerul, Taigetul, cel cu cinci degete, se înălţa ca o fortăreaţă necucerită. Însoţitoarea s-a rezemat de o coloană, privind peisajul disipostatic de parcă-şi privea sufletul. Acum două zile ne bucuram de Perivleptos, Mitropolie, Aphendico, Pantanassa. Picturile prindeau viaţă în noi, culorile stinse se aprindeau, toţi îngerii „Dumnezeieştii Liturghii” din Perivleptos sclipeau în noi, cum eram sloboziţi de întunericul umed al peretelui gata să se dărâme. Şi treceau prin măruntaiele noastre, cu genunchii lor puternici, cu aripile închise, şi ne străbăteau sufletul, ţinând cu teamă, sus, uneltele martiriului.

Şi acum, în lumina galbenă ca mierea a asfinţitului, cum mai strălucea Pantanassa ca o busolă de fildeş bizantină, lucrând cu răbdare şi dragoste ca să acopere suflarea izvorâtoare de mir a Preasfintei Fecioare! Ce unitate,

reculegere şi har străbăteau totul, de la piatra unghiulară tăiată grosolan a temeliei până la arcuirea drăgăstoasă a turlei! Toată biserica aceea graţioasă trăia şi respira, liniştită, în iarba de primăvară ca un organism cald, vioi. Atât de mult toate pietrele, podoabele, picturile, călugăriţele, mirosul lumânărilor trăiau ca nişte componente organice ale bisericii, de-ai fi crezut c-au fost plăsmuite toate împreună, în aceeaşi tresăltare creatoare, într-o noapte!

— Niciodată nu m-aş fi aşteptat să găsesc în picturile bizantine atâta dulceaţă şi simplă, familiară emoţie omenească, începu să vorbească însoţitoarea. Până acum văzusem numai sălbatice chipuri ascetice, care ţineau în mână un pergament cu litere roşii şi strigau să urâm firea, să plecăm în pustiu, să murim ca să ne mântuim. Şi eu tremuram ascultându-i. Viaţa pământească mi se părea atât de preţioasă, sacră, sigură, încât refuzam să urmez porunca lor; dar eram neputincioasă şi, refuzând, tremuram ca nu cumva să încalc vreo mare poruncă. Când te-am auzit uneori cum vorbeşti cu emoţie şi recunoştinţă despre oamenii aceştia, apostoli ai unei speranţe nesigure, m-am înspăimântat; nu puteam, nu voiam să te gândesc împreună cu ei.

Dar acum culorile acestea, chipurile preadulci, Hristos care, alături, în turla de la Pantanassa, intră în Ierusalim pe animalul cel umil, blând, zâmbitor şi în urma lui ucenicii cu ramuri de salcie şi poporul care îi priveşte cu ochi extatici sunt ca un nor care trece şi se risipeşte! Şi îngerul verde-arămiu, pe care l-am văzut ieri în Aphendico, frumos ca un efeb, cu părul creţ legat cu panglici late, cu paşi avântaţi şi genunchiul tare, perfect rotund! Ca şi cum ar fi logodit şi se duce...

Şi cum a fost când am văzut celălalt înger, cel îndurerat, care ţinea sabia ca o aripă şi se întorcea parcă din cer,

pentru că l-a găsit gol şi a coborât iarăşi pe pământ ca să umble.

Prin picturile acestea, prima oară în viaţa mea mă împac cu nemilostivul Pantocrator bizantin. Sfinţii sunt oameni ca şi mine, îngerii zâmbesc şi se întristează ca şi oamenii; împărăţia cerurilor nu este dincolo de moarte; este în această inimă de pământ, nerăbdătoare, a mea.

Tăcu şi se uită iarăşi în depărtare, către câmpul Spartei. Soarele asfinţise de-acum, cerul se înroşi. M-am apropiat, i-am atins uşor umărul, ca şi cum aş fi vrut să o strig să lase câmpul, să se întoarcă aproape de mine.

— Tresari cu atâta bucurie, i-am spus, pentru că atunci nu putuseşi, dinăuntrul chipurilor aspre şi al poruncilor crunte ale asceţilor, să deosebeşti dragostea. Acum, că masca posomorâtă a căzut şi vezi clar inima veşnică a omului, tresalţi pentru că ai recunoscut-o. Este inima ta. Da, tu eşti ascetul care şade lângă apă şi mângâie leul; şi tu, aceeaşi iarăşi, îl urmezi cu ramuri de salcie pe Hristos, adică cea mai înaltă taină a ta, pe care însăţi nu o cunoşti, când merge să fie răstignit. Iar îngerul verde-arămiu este într-adevăr logodnicul tău. De aceea a şi tresăltat când l-ai văzut. Iată ce înseamnă minunea artei. Dincolo de timp şi de loc, învingând detaliile şi logica, artistul istoriseşte viaţa, patimile şi speranţele fiecăruia din voi. E nevoie numai de exerciţiu şi de dragoste ca să pătrundem simbolurile şi să deosebim faţa noastră.

În clipa aceea clopotul începu să bată încet, dulce, pentru veghea Prohodului din Vinerea Mare. Am intrat în baldachinul cald al bisericii. Epitaful, în mijloc, era acoperit cu flori de lămâi şi în jurul lui stăteau femei în rochii negre, obosite şi tăcute, şi vegheau mortul. Călugăriţele se mişcau uşor, aprindeau o lumânare, puneau ulei într-o candelă, plecau din nou. Aruncau şi alte flori, şi trandafiri de aprilie pe Epitaf, şi iarăşi dispăreau. Toată biserica

mirosea a ceară, ca un stup. Mi-au venit în minte celelalte preotese, Albinele, în templul lui Artemis din Efes. Mi-am amintit templul lui Apollo de la Delfi, zidit din ceară şi aripi...

Şi pe neaşteptate izbucni bocetul, plângeau femeile, buzele însoţitoarei începură să tremure. Am luat-o, am ieşit afară, am răsuflat ca şi cum scăpaserăm de o mare primejdie, stelele ne-au acoperit vesele, văzduhul mirosea a flori de lămâi.

— Taci, i-am spus. Taci, nu te întrista; mâine ne ducem s-o vedem pe Elena.

A doua zi uitaserăm deja bocetul de noapte şi păşeam repede, voioşi, pe caldarâmurile Spartei.

— Simţi cât suntem de fericiţi? i-am spus însoţitoarei. Iată, noi, doi oameni, două gângănii efemere, două relicve vesele ale dragostei, inflexibilă şi aspră ca Taigetul, ne ducem după mii de ani s-o găsim pe Elena. Şi uite, cu soarele de dimineaţă, cu cea mai dulce emoţie, cea străveche, care ne topeşte şi ne îndoaie genunchii, cu zâmbetul Elenei revărsat în văzduh, ne ducem repede amândoi în casa ei. Se îneacă lumea în sânge, patimile izbucnesc în iadul pământului contemporan şi Elena stă nemuritoare, nepătată, în aerul minunatelor versuri, neclintită, iar dinaintea ei curge timpul.

.....

Mi-a venit să scot un strigăt, plesneam. Dintr-odată fulgerase în mine certitudinea: trupul acesta pleacă, femeia aceasta dispare, rămâi sănătoasă!

Însoţitoarea întinse mâna:

— A sosit clipa să ne despărţim, spuse. Rămâi sănătos!

Şi iată, stau acum aici, în peristilul Pantanassei, în acelaşi colţ, singur-singurel, şi iată, număr, şi iată, „sunt treizeci şi trei de ani în pământ...”

16. Monemvasia, Gibraltarul Greciei

La miezul nopţii am ajuns în Monemvasia, valurile loveau la picioarele mele şi mi s-a părut că o umflătură ascunsă, grea, şedea fără nici o lumină, tăcută, în mijlocul mării. Un preot care era cu mine în automobilul hârbuit şi-a făcut cruce.

— Sfânta Sofia, îmi spuse arătând stânca. În vârful Monemvasiei se află Sfânta Sofia, mare e harul ei.

— Şi Geoffroi de Villehardouin? l-am întrebat eu. Geoffroi de Villehardouin, frumosul, atotputernicul principe, care a luat Monemvasia şi a francizat Sfânta Sofia – ce s-a ales de el, părinte?

— Să vedem unde o să dormim, răspunse preotul. S-o strigăm pe Koliena.

Ne opriserăm în faţa unei case–birt–han.

— Kyra Koliena! strigă preotul cu cea mai dulce voce bizantină şi ridică mâinile ca şi cum s-ar fi rugat şi ar fi cântat: Bucură-te, Marie! Kyra Koliena!

Aşteptam. Stelele de deasupra noastră străluceau, mirosea marea, două păsări de noapte ţipau una la alta din scorburi îndepărtate, cu atâta tandreţe şi atâta mâhnire, că ţi se topea inima. Niciodată o privighetoare, niciodată un om nu au pus atâta pasiune într-un simplu strigăt monosilabic. Poate pentru că păsările de noapte nu pot să cânte şi să vorbească adună toată esenţa dorinţei lor, fără nimic de prisos, într-o singură silabă. De silaba asta atârnă viaţa neamului, şi de aceea a căpătat un conţinut atât de dramatic, de invincibil.

— Kyra Koliena! strigă iarăşi, cu pasiune de pasăre de noapte, părintele. Kyra Koliena!

Se deschise o fereastră, apăru o scufie albă, şi dedesubt, o faţă grăsuţă, blândă, perfect rotundă, ca o caricatură de lună plină. Se lumină drumul, pentru că apăru şi un braţ grăsun, ca o coapsă de efeb, cu un felinar aprins.

— Imediat! se auzi o voce ospitalieră, dar somnoroasă. Imediat!

Scara trosni, se zgudui casa, se deschiseră uşile, şi în cămaşa ei de noapte, înaltă, foarte grasă, ţinând felinarul, se opri în prag Kyra Koliena, iar în spatele ei se luminară butoaiele, peştii atârnaţi şi funiile de ceapă împletite. Părintele era flămând, îşi desfăcu traista, dinţii lui erau subţiri, iar ochiul meu îl prinse o clipă, în timp ce urcam scara, cum mestecă repede-repede îmbucăturile şi cum înghite ca un pescăruş.

— Sănătate, părinte! i-am strigat. Nu mi-ai spus totuşi ce s-a ales de iubitul Geoffroi de Villehardouin.

— Noapte bună! îmi răspunse părintele îndopându-se. Somn liniştit şi netulburat.

— N-aş vrea ploşniţe, Kyra Koliena! i-am spus rugător afectuoasei stăpâne, în timp ce-mi aşternea două scânduri. N-aş vrea ploşniţe. Se poate?

— Se poate, mi-a răspuns ea. Garantat. Şi mâine o să am ceva barbuni, jumătate de oca pentru fiecare.

Am adormit. Cearşafuri curate, o glastră cu busuioc în fereastra deschisă, jos – marea lingea şi rodea dulce ţărmul, sângele căpătase veşnicul ritm al mării şi al aerului, iar când m-am trezit dimineaţă, odihna trupească mi-a dat o nespusă fericire.

Ieri-seară voiam să văd în vis vestita curte a lui Geoffroi de Villehardouin din Andravida sau, mai târziu, din fortăreaţa Mystrei, care i-a plăcut atât de mult. Iubea războiul, turnirurile şi femeile, avea trubaduri la curte şi îl urmau optzeci de călăreţi cu pinteni de aur. Avea mândria

să-şi primească prietenii care veneau din patria îndepărtată a părinţilor lui, Campania, şi să-i încarce de daruri – cai, mantii de catifea şi femei frumoase. Se născuse în Kalamata, limba lui maternă era greaca şi unea înăuntrul său cuminţenia şi viclenia bizantinului cu bucuria de a trăi şi îndrăzneala francului... Ştiam ce spun documentele despre viaţa şi războaiele lui, dar toate acestea rămâneau în mine neorânduite, ca nişte bucăţi de mozaic; numai în vis puteau să fie răsucite şi să prindă viaţă, iar cunoaşterea, să urce pe cel mai înalt vârf al ei, să se facă vedenie. Dar noaptea trecu liniştită, netulburată, şi visul nu veni.

Se lumina de ziuă, când am trecut peste o fâşie foarte îngustă, *singura intrare*, care uneşte stânca cea prăpăstioasă a Monemvasiei cu uscatul. Înaintam privind stânca cea mândră şi nu mă săturam de ea. Până acum credeam că cea mai înaltă pe care o văzusem în Moreea era fortăreaţa din Karytena. Dar cu cât este mai sălbatic, mai impunător şi singur-singurel granitul acesta, Gibraltarul Greciei! Noaptea mi s-a părut ca o fiară înfricoşătoare care stă la pândă; astăzi, în lumina aurorei, strălucea ca o gigantică nicovală pe ape. Oamenii care au locuit stânca aceasta au fost dintotdeauna mândri. Aerul, marea, singurătatea, sărăcia le modelau zi şi noapte sufletul. Nu aveau grădini să se plimbe şi să spună: „Dulce este viaţa, să ne ascundem aici înăuntru.” Nu aveau pământ să-l cultive, să-l iubească şi să spună: „Roditor este acest pământ, să ne plecăm, să le intrăm în voie tiranilor ca să nu-l pierdem.” Nimic nu aveau, numai marea, amanta lor nemiloasă. Se aruncau pe ea, pescari, coropcari, corsari. Împărăţia Bizantină s-a temut de ei şi le-a oferit privilegii. Trăiau neatârnaţi cu fruntaşii lor Mamonazii, Demonoianizii, Sofianii[118].

[118] Cele mai de vază trei familii din Monemvasia bizantină.

Când au venit francii şi au călcat toată Grecia, s-au oprit aici privind în sus, şi caii lor au refuzat să înainteze. Dar Geoffroi de Villehardouin a păşit cu încăpăţânare. „Nu am nimic!” striga. „Nu am nimic dacă nu am Monemvasia!” A cerut ajutor de la Marele Stăpân al Atenei, de la cei trei baroni ai Eubeei, de la Dukas al Naxosului, de la comisul Kefaloniei şi până dincolo de Veneţia. A încercuit de pe uscat şi de pe mare sălbatica stâncă, a catapultat asupra ei pietroaie, a dat asalturi. Înspăimânta, ruga, nimic. Mai bine de trei ani au rezistat grecii. Dar nu mai aveau nimic să mănânce.

Ce să mănânce n-au avut, numai unul pe altul;
Au mâncat şi şoareci, la fel şi pisici.

„Vom preda fortăreaţa”, au spus atunci, deznădăjduiţi, monemvasioţii, „dar rămânem liberi, neplătitori de bir, noi şi proprietăţile noastre, liberi de orice slujire; numai pe corăbiile noastre să muncim, şi cu plată.”

Villehardouin a acceptat. Şi atunci trei fruntaşi ai Monemvasiei, Mamonas, Demonoiannis şi Sofianos, au trecut tăcuţi prin *singura intrare*, au ajuns în tabăra francului şi au predat marile chei de fier ale fortăreţei.

Principele îi saluta pe toţi ca un înţelept.

Dar puţini ani s-a bucurat de ea…

Dulceaţa pe care o dă istoriei haşişul nu are sfârşit în inima omului, când, pe neaşteptate, aceasta se pomeneşte moale şi nepăzită. Te gândeşti la istoria omului şi ameţeşti, ca şi când ai asculta o poveste plină de sânge, dragoste şi bocet.

Dar în ceasul în care am trecut prin poarta acoperită a oraşului trei copilaşi au sărit dintr-un colţ şi m-au condus

din urmă pe un drum neted – Alexandra, Foto şi Manolas. Ca şi cum am fi fost vechi prieteni, iar astăzi nu mergeau la şcoală şi mă aşteptau pe bordura de piatră de la poarta fortăreţei ca să ne jucăm. Manolas avea două smochine şi mi-a dat una, şi am împărţit cu Alexandra rodia coaptă pe care o avea ea.

— Este din rodiii mătuşii mele Sofulia, îmi explică. A murit luna trecută; răcise sărmana. Tatăl meu a înjunghiat un miel, a îmbrăcat-o şi a înfăşurat-o cu blana caldă. Aşa ne-au spus să facem ca să se însănătoşească. Dar a crăpat.

Manolas izbucni în râs.

— Eu i-am zis, mai bine-i dădea chinină, spuse el.

— Dacă trăia nu am fi mâncat rodii, spuse atunci Foto cu gura plină. Tu să nu vorbeşti! adăugă mânios uitându-se la Manolas.

De parcă exista primejdia să învie Sofulia, luând chinina pe care i-o recomandă Manolas, şi astfel să nu ne lase să rupem o rodie din rodiii ei.

Cei trei copii alergau înainte mâncând şi vorbind, iar eu am stat o clipă să mă bucur de caldarâmul suitor care se desfăşura în faţa mea. Prima clădire pe teren neted la dreapta era un notariat. În capăt, un tânăr şedea la un birou, iar în faţă, pe o canapeluţă, un bătrân care vorbea. Datorii, cifre, procese, cheltuieli de judecată... Am zăbovit o clipă. Bătrânul striga, nu mai putea, zice, să suporte cheltuielile, întindea disperat mâinile slăbănoage. Iar lângă el şedea o fată de ţăran, fata lui, nepoata lui. Liniştită, sigură, cu ochi mari, verzi, cu cearcăne vineţii în jurul ochilor. Zâmbea, privea afară pe drum, nu-i păsa nici de procese, nici de părinţi. Ea simţea pe dinăuntru o putere tainică, neîmblânzită. Sigur la fel vor fi fost fetele de greci care au îmblânzit fiarele Franciei, care s-au împreunat cu

ele, senzuale şi dulci, şi în două, trei generaţii le-au făcut să dispară.

M-am bucurat ca şi cum aş fi văzut cu ochii mei cum şade pe această canapeluţă sărăcăcioasă o mare lege. Am înaintat. Vechi căsuţe joase, cizmării, magazine de fructe şi legume, o frizerie... Doi-trei bătrâni şedeau în praguri, un măgăruş trecea încărcat cu vreascuri. Curţi mici, proaspăt spălate, văruite, curăţenie şi miros de lemn care arde. Catifele la ferestre, busuioc, măghiran. O fată apăru subţire, palidă, la o fereastră înaltă, privi marea şi intră la loc în casă. Un canar într-o cuşculiţă atârnată la un umbrar de viţă, lângă nişte ciorchini mari, începu să cânte.

Foto se întoarse:

— Vino! mă strigă. Vino să-l vezi pe tatăl meu. Uite-l!

Şi îmi arătă sus pe un acoperiş un constructor care lucra acolo şi care avea o batistă legată la un ochi.

— Ştii de ce are batista? mă întrebă, şi ochii îi străluceau la gândul că n-o să ghicesc. Ştii? Nu ştii! Să-ţi spun eu; pisicuţa noastră i-a scos alaltăieri un ochi şi acum lucrează ca să-şi pună o lentilă de ochelari. O cheamă Arapi pe pisicuţa noastră, Arapaki...

Istorii tragice spuse cu chef, aspră e viaţa aici pe stâncă, fără tânguieli. I-a scos ochiul tatălui, a crăpat mătuşa înfăşurată în blană de miel şi copiii primesc toate aceste lucruri înfricoşătoare ca pe nişte episoade obişnuite, bine armonizate cu viaţa aceasta a granitului.

— Unde este biserica Helcomenos? le-am întrebat pe cele trei mici călăuze ale mele.

— Să mergem! Să mergem! Să mergem! au strigat ele dansând şi au alergat înainte.

Am ajuns într-o piaţetă. În dreapta este o mică geamie, cafenea acum, în stânga, biserica Helcomenos. Foto a alergat, a adus cheile de la îngrijitoarea bisericii, am intrat. Hristos cu hlamidă roşie şi mâini legate... O excelentă

„Răstignire”, o „Preasfântă Fecioară” cu ochi mari, amărâţi. Dar dintre toate icoanele cel mai mult mi-a plăcut „Naşterea lui Hristos”. Preasfânta Fecioară îngenuncheată se închină copilului ei, împrejur stânci, păstori coboară încununaţi cu flori şi frunze şi suflă din corn. Mai jos, Iosif se pleacă gânditor şi un păstor îl priveşte sprijinindu-se în toiag. Iar alături se răsfiră un arbore cu trăsături de penel aurii şi în vârf, o pasăre mare cu cap roşu.

— Să mergem, să mergem acum la Sân-Nicolae! strigară călăuzele. Acolo sunt bănci. E şcoala!

Şi am pornit urcuşul. Înfiorătoare sărăcie, fetele fac dantele, bătrânele torc, casele – curate şi goale: un urcior, un şervet pe perete, o copaie... Când şi când, printre pietre, câte un smochin. Copiii galbeni ca ceara se joacă amades[119]. Deodată m-am oprit vesel; pe o bordură era o glastră mare dintr-un fund spart de chiup văruit, încins cu brâie. Zugrăviseră fiecare brâu cu o culoare foarte uşoară, străvezie; ceruliu, trandafiriu şi galben palid. Niciodată nu am văzut atâta nobleţe în culori. Umilul chiup părea acolo, în soare, un porţelan de preţ.

O fată şedea pe pământ şi ţesea. Palidă, tristă, fără nici un chef de cântece cum ar fi dorit cântecul popular: „Război de aur şi pieptene de fildeş...” Dar războiul era din lemn furat, pieptenele – vechi, al bunicii ei.

— Ce ţeşi? am întrebat-o, rezemându-mă de stâlpul portiţei.

Nici nu s-a întors.

— Zestrea... zestrea... a murmurat ea.

Ca şi cum ar fi ştiut că s-ar putea să se ducă de râpă şi ostenelile ei.

— Să mergem! Să mergem! Las-o pe Stella! strigau cei trei drăcuşori.

Şi m-am dezlipit de portiţă.

---

[119] Un joc cu pietricele netezite, plate.

Am găsit iarăşi cheia, am deschis biserica. Pustie, numai bănci şi o estradă în fund.

— Uite, aici dăm examene. Eu am recitat „Orfanul”! spuse Alexandra.

— Eu, „Cum ne vezi neclintit?”, spuse Manolas.

— Ascultă să ţi-o spun eu pe-a mea! strigă Foto şi sări pe estradă.

Cu mari eforturi îmi amintesc cântecul pe care l-au învăţat. Spunea cam aşa: „Nu vreau bogăţii, nu vreau slavă... vreau o inimă curată...”

M-am plictisit de ceata de copii. Am ieşit afară, le-am dat să-şi ia caramele şi abţibilduri şi să mă lase singur. Dar s-au posomorât imediat, ca şi cum le-aş fi stricat jocul.

— Să-mi spuneţi numai pe care drumeag să urc la Gulas, în fortăreaţa de sus.

— Să-l găseşti tu singur! spuse Alexandra. Poftiţi!

— Poftiţi! spuse şi Foto scoţând limba.

Dar lui Manolas i se făcu milă de mine.

— Uite, ia-o la dreapta, îmi spuse. Ia-o la dreapta şi o să găseşti scările!

Am pornit la drum amărât, pentru că prietenia cu copiii s-a sfârşit atât de urât. Să te cerţi cu unul mare îţi lasă adesea un sentiment de uşurare şi mândrie; dar să te cerţi cu un copil îţi lasă mereu o amărăciune misterioasă, de nespus, ca şi când ai fi trădat ceea ce încă îţi mai rămăsese proaspăt în suflet.

Galerii întunecate, drumeaguri medievale întortocheate, biserici în ruine, iar în mijloc, ca o iederă, este încălcită iarăşi, plină de rădăcini, viaţa – cu prunci care plâng, cu rufe spălate, cu glasurile ascuţite ale sărăciei.

Aici, demult, când bizantinii au luat-o din nou de la Villehardouin, cetatea aceasta urcase în slăvile ei, „foarte bogată”, cum spune un hrisov cu pecete de aur, „şi ale

cetăţii nobleţe şi meşteşuguri şi tot belşugul a toate din piaţă”.

Am găsit scările de piatră, am urcat. În dreapta, zid ca să fie apărate abrazurile care tot urcă şi din când în când turnuri prăbuşite. Am intrat în fortăreaţă printr-o galerie, am ieşit în piaţă, m-am căţărat pe ruinele caselor turceşti până la biserica mare şi foarte frumoasă, Sfânta Sofia, pe care a construit-o Andronicos II[120]. Ruină, pe ziduri – câteva rămăşiţe de picturi, pe Sfânta Masă, o Evanghelie veche. Am deschis-o ca să găsesc o frază, să respir. Am deschis la întâmplare, am pus degetul pe o frază şi am citit: „Luaţi aminte să nu se îngreuneze inimile voastre niciodată în desfrâu şi în beţie şi în grijile lumeşti.” Am strigat, am strigat din nou, tare, marea poruncă, şi inima mi s-a uşurat.

Când te afli într-o fortăreaţă înaltă, în ruinele unei mari cetăţi, pe neaşteptate inima poate să-ţi fie stăpânită nu de o mare groază, ci de o absurdă, neîmblânzită încăpăţânare. Ţi se pare că inima este un straniu puhoi care porneşte urcuşul împotriva firii. Un suflet mândru nicăieri nu găseşte hrană mai îmbelşugată decât în ruinele lumii. Pentru că acolo vede clar că şi-a asumat o luptă disperată şi se bucură să lupte pentru că nu aşteaptă nici o răsplată. Luptă, aşa, pentru că e puternic şi vrea să se joace. Nu voi îngreuna niciodată, se jură, inima mea cu desfrâu, beţie şi griji lumeşti. O voi păstra întotdeauna drept flacără care să se ridice în văzduhul gol.

M-am aşezat printre ruine şi m-am bucurat ascultând cum urcă din pietrele Monemvasiei o asemenea voce. Şi m-am uitat mult timp jos, în râpă, cum trei căpriţe cu lână lucioasă, neagră urcă pe stânca cea roşie, de-a dreptul deasupra mării.

---

[120] Andronicos II (1282–1328), împărat bizantin. A abdicat constrâns de marii feudali separatişti, cărora li se opunea.

17. Micene

Când am plecat, la revărsatul zorilor, din Monemvasia a început să plouă mărunt. Sălbatica stâncă se făcuse purpură întunecată şi marea, în jurul ei, albă ca laptele. Printr-un văl foarte uşor de ploicică măruntă, toată ziua am reuşit să văd chipul Peloponesului – munţii lui, măslinii, viile, satele, oamenii – cum străluceşte ud leoarcă, lustruit, tot numai zâmbet. La fel vedem înceţoşat cum străluceşte dinapoia urzelii drepte cu linii egale chipul ţesătoarei.

Taigetul se clatină din pământ, zid inaccesibil, iar câmpia femelă la picioarele lui, picurând, plânge şi râde în lumina care dispare şi apare pe neaşteptate. Trecem prin Sparta cea cu drumuri late, rămasă văduvă, fără nici un Leonidas şi fără *gymnasterii*, dar plină de cafenele. În piaţă e bâlci astăzi, roşii mari, lucioase, ceapă, struguri, smochine şi grămezi de panere de trestie şi coşuri împletite din răchită. A strălucit soarele o clipă, a râs, graţioasă, grădina Elenei la Muzeu – curmalii, lămâii, trandafirii. Prin faţa grilajului, o femeie trecea călare pe un catâr alb, apoi apăru şi-mi luă ochii o cuvertură minunată, verde-deschis, brodată de jur împrejur cu chiparoşi negri.

Urcăm spre Tripolis; în văzduhul înnourat pământul capătă o prospeţime tainică, aproape omenească; intră mai liniştit şi mai adânc în inima omului. Ca o femeie care plânge. Ca şi cum îşi ia rămas-bun de la pământ, inima ta se tulbură. Te gândeşti deodată că sigur va veni ziua să vă despărţiţi. În Tripolis am stat puţin, ca să mâncăm. Iarăşi feţe greceşti, isteţe, neîncrezătoare şi cuceritoare. Seamănă uimitor cu Tritopatores[121] din Muzeul de pe

[121] Tritopátores sau Tritopátreis – fii ai lui Zeus şi ai Persephonei, consideraţi cei mai arhaici Dioscuri din Atena şi strămoşii celor patru

Acropole. La fel şi aceştia, au bărbiţe ascuţite, buze groase, senzuale şi zâmbet foarte şiret. Iar ochişorii lor aruncă scântei şi te privesc ca şi cum ar spune: „Unde mi te duci?” Uneori urechea mea prinde câte o discuţie de la măsuţa de-alături: „Acum şi-a găsit să moară neghiobul?” spuse un tânăr evzon[122] cu mustaţa răsucită, vopsită în negru. „Acum, când măslinii sunt plini de rod!” Iar unul cu guler tare, înalt, galben ca lămâia şi cu ifos de pază, în colţul mesei, cu voce oficială: „Pe om îl face nefericit evoluţia!”

Am apucat-o din nou pe drumul spre nord. Nişte femei stau aplecate cu basmale albe şi adună bumbac. Ogoarele par ninse. Strălucesc porumbii, galbeni, roşii, grămezi întregi pe arii. Când şi când leandri încă înfloriţi, o floarea-soarelui uriaşă cu inimă neagră-tăciune, coaptă. Lăsăm în urmă Arcadia, înaintea noastră se întinde câmpul Argolidei, liniştit, vesel, soarele a învins, a risipit norii, lumea a râs. Trecem printr-un sat, porţile s-au deschis, au ieşit bătrânele şi copiii cu panerele şi se uită pe la garduri după melci.

Iar eu mă gândesc, la capătul traseului acestuia, la înfrico-şătoarea fortăreaţă a Micenei, cu cele două leoaice drepte la intrare – Clitemnestra şi Electra. Şi toată această vieţişoară adevărată, dulce a satului – porumbul, bumbacul, melcii – dispare, e devorată de oribila poveste. Uimitor de suprarаţională sau iraţională este această viaţă, care te face să dispreţuieşti realitatea pentru o închipuire şi să te interesezi mai mult de familia Atrizilor decât de casa ta.

---

neamuri ionice din Attica.

[122] Evzon – soldat infanterist din trupele de elită. Purta uniformă tradiţională, cu fustanelă, fes, opinci.

— Mă iertaţi, îmi spune şoferul, unul dintre cei mai autentici Tritopatores de care am vorbit. De ce merg şi ce fac la Micene atâţia străini? Şi străinii ca străinii, dar şi dumneata!? Mă iertaţi, încă o dată.

— Dar nu ştii... îi zic.

Fusesem prins într-o clipă naivă de slăbiciune şi eram gata să încep „luminarea poporului”. Dar şoferul îmi tăie avântul:

— Astea le ştiu, spuse cu o strâmbătură. Astea le ştiu pe dinafară şi prea bine. Kastru l-a tăiat în bucăţi pe Athanasopoulos, care tocmai atunci se întorcea de la război. Exact precum şi cu doi ani înainte Clitemnestra îl ciopârţise pe Agamemnon... Mare lucru!

— Le faci salată[123], Iannis, i-am spus râzând.

— Nu le fac deloc salată! E acelaşi lucru. Fie Agamemnon, fie Athanasopoulos.

— Nu e deloc acelaşi lucru, i-am spus, încercând să găsesc un mod simplu de a-i explica.

— Şi de ce, mă rog, nu-i acelaşi lucru?

— Uite, pentru că a intervenit Eschil...

— Cine a mai fost şi ăsta?

— N-ai mers niciodată la teatru să asculţi o tragedie antică?

— Cum să nu merg! Drept ce mă iei, domnule? Nu cumva drept un bivol? Am mers o dată, dar nu am înţeles nimic. Am văzut numai haine vechi, elegante şi coifuri ca al lui Kolokotronis, am auzit glasuri, hărmălaie, rău mare! Au coborât câţiva zei, teamă şi groază. Au început tunete – aici o să fie tărăboi, zic. Pleacă, Iannis, să nu te ia martor. Şi am plecat.

---

[123] În orig., expresia *ta ékanes saláta*, care are, ca în română, sensul „ai încurcat lucrurile”, „le-ai făcut varză”.

Ajunsesem de-acum la Argos. Iubita fortăreaţă strălucea sus în amurg. În stânga cerul era roşu ca focul, doi nori pluteau în sânge.

— Ştii vreun hotel curat în Argos? am spus, ca să schimb vorba.

Dar şoferul era aprins, clătina din cap.

— Şi eu, care aşteptam de la dumneata să mă luminezi! spuse foarte viclean, chipurile cu mâhnire.

Dar îi dispreţuia adânc pe toţi occidentalii neghiobi şi pe toţi cei ca ei. Mi-a fost ruşine să nu mă ia drept tâmpit.

— Să-ţi spun, deci, Iannis, am zis eu, ca să salvez demnitatea cărturarului. Ştii că odată un occidental neghiob[124] a venit la Micene, a săpat şi a găsit un tezaur?

— Aşa de! strigă şoferul făcându-mi cu ochiul. Spune deci taina. De-aia îi tot văd eu că merg în sus şi-n jos, se caţără pe stânci anevoioase, caută, cu ochii holbaţi. Aşa, să fii sănătos, acum mai ales! Caută după aur, asta e!

Tritopatoras dezlegase misterul, şi se linişti.

— Ştiu un hotel bun, n-avea grijă! spuse.

Argos. Oraşul, biserica, scaunele, cafenelele, paharele de apă... Grecii noi. Mutre posomorâte, obraji scofâlciţi, ochi ficşi. Te privesc ca şi cum ai fi berbec şi vor să te cumpere. Te măsoară din ochi, îţi cercetează pantofii, hainele, pălăria. Te cântăresc. Îi roade cariul – cine eşti, ce tutun fumezi, ce ai venit să vinzi sau să cumperi în ţinutul lor...

Pe drumuri umblă porci, tineri provinciali fercheşi stau prin cafenele, dar femeie nu există. Toată piaţa, plină de mustăţi. Mulţime bine hrănită, preoţi. Biserica, înconjurată

[124] Scriitorul îl parafrazează ironic pe şofer, dându-i de înţeles că-i vorbeşte pe limba lui. Şi se referă la faimosul Heinrich Schliemann (1822–1890), arheolog german care a făcut săpături pe cheltuială proprie la Troia, Micene şi Tyrint, cu rezultate remarcabile.

de cafenele, străluceşte dulce în culoarea ei galbenă, cu clopotniţa ei subţire şi sprintenă.

Mă refugiez la marginea oraşului, în teatrul antic. Urc treptele, marea luceşte ademenitor, stânca din Nafplio se ridică, ameninţătoare, în văzduh. Mai sus de amfiteatru, bisericuţa Sfântul Gheorghe, în locul unde cândva a fost templul Afroditei. Mai încolo, Kriterion-ul, unde Danaos a condamnat-o pe fiica sa Hipermnestra[125], pentru că numai ea, din cele cincizeci de surori, a refuzat să-şi omoare bărbatul. Veniseră fugare din Ţara Nilului, cu tatăl lor, i-au învăţat pe argieni să-şi irige ogoarele, au făcut grădină din pământul înţelenit. Au devenit nereide, au fost prinse în poezie, au intrat în nemurire.

Împreună cu amurgul coborâră şi poveştile greceşti şi umplură de umbre treptele amfiteatrului. Pământul acesta prinse deodată nobleţe şi fercheşii, preoţii, mustăcioşii care şedeau dincolo în piaţă străluciră. „Haideţi deci, să spunem pentru argieni/ urări bune, mulţumiri pentru binefaceri...”[126]

Şi astfel, împăcat, am luat iarăşi drumul oraşului plin de viaţă, m-am aşezat şi eu într-o cafenea, la umbra Mitropoliei, şi am comandat împreună cu grecii noi cafea, două ape şi patru scaune. Dar versurile lui Eschil îmi ardeau buzele.

---

[125] Una dintre cele cincizeci de fiice ale lui Danaos, care se refugiase din Egipt în Argos. Danaos, urmărit de fratele său Egyptus şi de cei cincizeci de fii, acceptă să-şi mărite fiicele cu cei cincizeci de nepoţi. Ca să îndepărteze împlinirea unui oracol care spunea că va fi omorât de nepoţii săi, le porunceşte fiicelor să-şi omoare soţii în noaptea nunţii, dar Hipermnestra refuză. Soţul ei, Lynceus, îşi va ucide apoi socrul, împlinindu-se astfel prezicerea.

[126] Eschil, *Rugătoarele*, vv. 625–626.

A doua zi, la amiază, am pornit către Micene. Ceasul arzător, în crucea zilei, se potriveşte cu aceste înfricoşătoare stânci şi legende. Lumina de dimineaţă le dă o neprihănire pe care n-o pot avea altfel, amurgul le dă o romantică melancolie pe care nu primesc s-o aibă. Aici, în vestitele prăpăstii uscate, nu-şi fac cuiburi ciocârliile matinale şi nici păsările de noapte mistuite de dragoste. Ci păsările sălbatice carnivore, vulturi şi şoimi, care se cumpănesc la amiază pe piscul văzduhului şi ochesc în câmp ce să mănânce.

Arşiţă sufocantă, sângele s-a aprins, gâtlejul se usucă. Bune condiţii trupeşti pentru pelerinajul acesta. O luăm din Harvati pe drumul care urcă: am ochii aţintiţi între munţii cu chip sălbatic ai Zarei şi ai profetului Ilie şi încerc să disting, în lumina arzătoare, cuibul Atrizilor. Este o stâncă în mijlocul stâncilor şi nu poţi s-o recunoşti. Dar din bătăile inimii simţi că tot mereu te apropii. Am cotit la dreapta, şi s-a ridicat impunătoare dinaintea noastră înfricoşătoarea poartă a fortăreţei cu cele două leoaice ridicate pe picioarele dinapoi.

— Aici este măcelăria! spuse şoferul oprind.

M-am bucurat că a fost mereu cu mine umorul necioplit al poporului, scutul din şapte piei de bou, prin care nu străbat uşor romantismul şi sensibilitatea. Le cântăreşte pe toate cu cântarul minţii tari, practice, care ştie – şi a acceptat de-acum drept lucru legitim – că viaţa e plină de sânge şi infidelităţi, dar că nu trebuie să ne îngrozim; cum nu ne îngrozim când cineva ne spune o poveste cu balauri. „Viaţa e trecătoare”, vom muri şi atunci vom vedea că toate au fost fum; astfel, toată viaţa este, şi ea, doar o poveste. Şi Iannis, şoferul, trăia această străveche teorie populară despre lume şi nu a simţit deloc că i se taie genunchii când a păşit peste înfricoşătorul prag al Atrizilor.

Îndată ce am intrat, din stânga criptei săpate în zid, unde şedea portarul antic, a sărit un paznic modern. Un bătrânel jovial cu baston, cu ţigară, cu o strălucire în ochi care dezvăluia că ştie ce tezaure de poveşti, sânge şi pietroaie îi fuseseră încredinţate să le păzească.

— Domnul Athanasopoulos este înăuntru? îl întreabă şoferul, serios.

— Domnul Athanasopoulos? făcu paznicul holbând ochii. Nu-l cunosc.

— Agamemnon, de! explică şoferul izbucnind în râs.

Faţa paznicului se posomorî; nu-i plăcea deloc că cineva îşi bate joc de stăpân. Pentru că aşa s-ar duce şi el de râpă, şi ar dispărea toată măreţia lui de a păzitor al acelor lucruri înfricoşătoare.

— Să nu uiţi unde intri şi să fii respectuos! spuse mâniat.

— Sărmanul! se întoarse şoferul şi-mi zise. Sărmanul, l-au smintit arheologii!

Umor, chef, toasturi vesele şi ospeţe tyestice, jocuri shakespeariene cu cranii de oameni. Şi aşa cum înaintam cu Iannis şi priveam sălbaticele cuiburi de zmei, eu plin de teamă, el plin de chef, mi-am închipuit un Eschil modern, care ia chiar mai în tragic viaţa şi legendele şi le îmbracă, fără mari monologuri, cu o mână nemiloasă, în străvechi sperietori.

Şoferul s-a plictisit să tot urce la palat, aşa că s-a vârât la umbră, şi-a scos ţigările şi l-a servit pe bătrânul paznic.

— Vino, spuse. Nu le lua la propriu...

Am apucat-o numai eu pe drumul regal urcător, pe care Clitemnestra îl aşternuse cu preţioase covoare roşii, ca să calce bărbatul ei întors de curând: „Calcă, calcă”, îi zicea ademenitor, „nu te teme de zei! *Şi celor fericiţi li se cuvine a fi învinşi.*”[127]

---

[127] Eschil, *Agamemnon*, v. 941.

Urcam împreună cu marea umbră, am păşit pe plăcile răsucite de vâlvătaia palatului, am străbătut la rând cu privirea munţii dimprejur, câmpul, marea argiană până departe. Mă străduiam să zăresc ce vedea şi Agamemnon urcând la palatul său şi ce vedea femeia lui când se uita muşcându-şi buzele, pe mare departe, să zărească dacă au apărut nesuferitele corăbii ale întoarcerii. La fel va fi privit aceşti munţi, la fel – câmpul ars de soare, la fel – valul. Dar e important felul în care le privea. Cu ce clocot primitiv.

Avea dreptate pictorul german Franz Marc, când a pictat un peisaj pe care îl privea o fiară, să încerce să redea peisajul aşa cum l-ar fi văzut fiara, şi nu cum l-ar vedea ochiul omenesc. Şi-l imagina o vedenie uimitoare, inundată de culori, densă, nedesluşită, fără graniţe între fiară şi pădure. Trebuie să urci aici sus, în palatul lui Agamemnon, stăpânit de o pasiune sălbatică – ură, dragoste, război, groază –, ca să poţi vedea câmpul argian şi munţii şi marea aşa cum îi vedeau Atrizii.

Aşa trebuie să vezi şi să reprezinţi şi tragediile lui Eschil. Cu asemenea ochi de fiară; toate celelalte, echilibrul clasic, dansul ritmat, gesturile stilizate de pe vasele antice, sunt filologie pură şi jertfe monologice către *Afrodita absentă.*

— Ai văzut ce tâlhari? îmi spuse şoferul, cu admiraţie, când am coborât. Voinicie! Ai văzut ce tâlhari, uriaşi! Astăzi, faţă de ei, noi suntem nişte bieţi pungaşi.

18. Problemele civilizaţiei neogreceşti

Cercul s-a închis, privirea şi-a făcut ocolul, s-a bucurat puţin de Grecia. Munţi, câmpii roditoare, oraşe, sate, oameni, discuţii, toate revin acum de-a valma în minte, nerăbdătoare, şi cer să fie orânduite într-un tot, să fie organizate şi să capete un înţeles. Ca şi cum călătoria n-ar fi o bucurie dezinteresată a ochiului, o plimbare a trupului, ci un asalt sufletesc şi raţional şi o cercetare.

Privirea liniştită care se mulţumeşte cu peisajul, cu suprafaţa multicoloră foarte dinamică şi senzuală, nu mai este a timpului nostru. Astăzi vrem să sfâşiem peplul, fie el şi frumos, să vedem realitatea care se ascunde în spatele lui şi să-i cerem socoteală. Nedreaptă ni se pare astăzi lumea, mai prejos de dorinţa unui om cinstit; vrem să aducem realitatea la o îngustă, fidelă corespondenţă cu inima noastră şi să creăm un echilibru nou. Şi-atunci deja noutatea că suprafaţa va fi limpezită, pentru mult timp, nu va mai ascunde mari contradicţii; va veni epoca clasică, numită echilibrată. Atunci privirea va putea, călătorind, să vadă liniştită lumea. Dar, până atunci, să călătorim cercetând, sfâşiind peplul, suferind.

Călătoria reaprinde simţurile şi lucrurile despre care ai auzit vorbindu-se de mii de ori te uimesc ca şi cum le-ai vedea pentru prima oară. În oraşele şi satele din Pelopones, ca şi cum aş fi văzut pentru prima dată fizionomiile, gesturile, chipurile oamenilor din neamul meu. Şi mi-au revenit în amintire sumedenie de ochi mici, sprinteni, feţe îngălbenite de friguri, mişcări pline de vioiciune, iuţeală şi lăcomie. Şi deodată, în taverne, la bâlciuri, în zilele de răgaz, după ce beau puţin, plini de logică şi interes, negustoraşii şi evzonii izbucnesc în melancolice amanele orientale, într-o ranchiună neaşteptată, dezvăluind un suflet cu desăvârşire diferit de sufletul lor treaz de fiecare zi. Avuţie mare, nostalgie îndepărtată, dorinţă...

Digenis[128], din tată grec şi mamă orientală, este, simţi asta, eroul simbolic al neamului. Şi în tine se nasc nelinişti, probleme dificile şi speranţe îndrăzneţe. Cum popoarele greceşti antice au fost un amestec de neamuri foarte diferite, bătrâne şi tinere, europene şi orientale, la fel şi poporul nostru contemporan a asimilat prin marea şi dura lui forţă slavi, albanezi, franci, arabi, turci. Un nou amestec. Şi nu putem să spunem că suntem un neam vechi, îmbătrânit. Ci unul nou, sângele fierbe încă, must nelimpezit.

Dar ne arătăm bătrâni, pentru că o îndreptăţită idee stăruitoare ne întoarce ochii spre cele de dinainte, ne aţâţă cu mari amintiri, ne face să ne ocupăm şi să trăim intens cu cele trecute, ca şi cum am fi un neam bătrân. Această idee stăruitoare constituie temelia unităţii noastre naţionale, care se roteşte pe orbita ei şi asimilează sângele străin.

Mă uit la negustori, la ţărani, la oamenii înstăriţi şi la femeile lor, la purtările lor, la cum acţionează şi reacţionează, şi mă căznesc să deosebesc cele două mari cursuri care alcătuiesc sufletul din două neamuri al grecului nou. Şi să aflu prin râvnă dacă au izbutit undeva să ajungă la sinteză. Astfel, privind câmpul argolid, urc spre Corint şi înşir în minte principalele însuşiri ale străbunului antic: dragoste de viaţă, liniştită întâmpinare a

---

[128] Digenis – Cel născut din două neamuri. În literatura greacă există un poem de sorginte populară care poartă numele eroului bizantin Digenis Akritas. Acesta era fiul unui nobil musulman şi al unei creştine. A fost un viteaz apărător al graniţelor Imperiului Bizantin în vremea împăratului Roman I Lecapenos (920–944). Al doilea nume al eroului este derivat de la substantivul *ákre* – hotar, margine, graniţă, şi explică misiunea lui de a apăra graniţele imperiului, aşa cum prima parte a numelui arată originea lui din două neamuri: unul oriental – musulman – şi altul european – creştin.

morţii, cultivarea trupului, armonie între minte şi trup, dragoste de libertate, veselă înrădăcinare în pământ, fără dorinţa arzătoare a altei lumi mai bune. Iar apoi înşir, comparativ, însuşirile celuilalt străbun, bizantin şi oriental: teocraţie, feudalism, dezgust de viaţă, zădărnicie, pesimism, misticism; dispreţuieşte pământul şi vrea să plece, dorindu-şi cu ardoare o lume mai bună, mai puţin vremelnică.

Ce a luat de la tatăl lui, ce a luat de la mama lui grecul nou-născut din două neamuri: căutăm să găsim noul nostru suflet în cântecele populare, în dansuri, în broderii, în muzică, în arhitectonica unei case greceşti, în obiceiuri, în sărbători, în proverbe, în superstiţii, în limba noastră, şi vedem două cursuri, cel autohton grecesc şi cel oriental: ba curg paralel, fără să se unească, ba se unesc şi se luptă turbate, ba, rareori, au ajuns chiar la o unire organică. Grecul nou iubeşte viaţa, se teme de moarte, îşi iubeşte patria şi în acelaşi timp este în mod patologic individualist, îl linguşeşte precum bizantinul pe cel superior, îl asupreşte precum aga pe cel inferior şi totodată ajunge chiar să fie omorât pentru amorul propriu. Este inteligent şi superficial, fără nelinişte metafizică, iar când începe să cânte, o amărăciune universală izbucneşte din viscerele lui orientale şi, tot numai taină şi întuneric, Orientul sparge coaja logicii greceşti şi urcă din măruntaiele lui.

Umbli prin Grecia şi, oriunde te opreşti, te înconjoară fizionomii neliniştite. Ca şi cum şi-ar aminti încă de sângele şi de crunţii ieniceri care străbăteau satele şi răpeau copii sau de primarii turci care adunau haraciul. Un străin le pare mereu o prezenţă primejdioasă, suspectă, şi trebuie să afle repede cine este, ce scopuri are şi să ia măsuri. După veacuri întregi sângele îşi aminteşte, şi neliniştea nu s-a stins. Trebuie să mai treacă un timp,

uneori secunde, alteori zile, ca să fie învinsă groaza străbună şi să se deschidă inima ţăranului.

Nu e numai spaima străveche; mai e şi curiozitatea, lăcomia grecului de a afla, de a nu-i scăpa nimic, de a dobândi, de a culege roade. Este şi curiozitatea aceasta o foarte uşoară formă de tâlhărie şi piraterie, precum sărutul este cea mai uşoară formă de antropofagie. Când grecul a ajuns la apogeu, adică şi-a folosit toate cusururile şi toate talentele pentru creaţia spirituală, curiozitatea aceasta şi bârfa şi neliniştea au devenit dialoguri socratice şi căutare metafizică, de unde şi încotro şi de ce.

De-acum călătoria mea se încheiase şi aşteptam în staţia din Argos, sub plopii mari, trenul; un tânăr cu haine de turist îşi puse rucsacul pe băncuţa unde stăteam eu şi începu o discuţie. Scria tragedii suprarealiste, umblase prin Europa, dar acum fusese prins în capcană, îşi luase rucsacul, pantalonii scurţi şi toiagul şi cutreiera Grecia. Înaltă dispoziţie abătută pe un drum greşit, nobleţe şi neputinţă, neprihănire sufletească şi decădere a minţii. Voia, dar nu ştia şi nici nu putea. Din vorbă-n vorbă am ajuns la marea problemă care începe în mod conştient şi să ne preocupe, şi să ne roadă: cum să creăm noi, cum să sprijinim şi noi o civilizaţie a noastră neogrecească? Îi citise pe Dragoumis şi pe Iannopoulos, studiase profunda carte a lui Danilidis, dezbătuse cu prietenii lui, gândise el singur: dar mintea lui nu şi-a aflat liniştea. Venerare a Antichităţii, venerare a Occidentului, Orient – pe toate le simţea în el, dar nu se armonizau şi nu dădeau nici o unitate vieţii lui.

— Dumneavoastră ce spuneţi?

Deseori am primit drept în piept întrebarea aceasta; dar atât de năvalnic, de încurcat, de nerăbdător sărea răspunsul, încât plesnim. Însă astăzi trenul întârzia să vină, umbra sub plopi era mângâietoare şi blândă, iar întrebarea

tânărului era atât de neprihănită şi de neliniştită, încât de dragul lui m-am străduit să pun o oarecare ordine în răspuns şi să-mi exprim cât am putut de sec gândurile.

— Întâi şi-ntâi, i-am răspuns, trebuie să adoptăm o atitudine justă şi demnă faţă de antici. Anticii nu mai sunt, de-acum, doar „strămoşii" noştri; ci ai întregii rase albe. Nu trebuie să devenim ridicoli lăudându-ne cu anticii ca şi cum ar fi proprietatea noastră, nici să tremurăm dinaintea lor ca şi cum am fi nişte raiale. Strămoşii au scăpat, de-acum, de stăpânirea unui anumit pământ şi a unei singure rase, de veacuri întregi deja au sărit din Grecia în Occident, s-au unit cu neamuri noi, au creat o civilizaţie nouă, i-au iubit şi îi iubesc pe cei care-i iubesc şi îi simt. Numai pentru aceştia sunt profund şi cu adevărat străbuni. Aş putea, desigur, să susţin şi asta: nimeni nu-i înţelege mai puţin pe strămoşi decât urmaşii. Dar ne-am îndepărta şi nu avem timp.

Civilizaţia apuseană iarăşi este o uimitoare cucerire a omului mai nou. Este contemporana noastră, vrem, nu vrem, am intrat în agrenajul ei, ne-am identificat soarta cu a ei. Mâncăm, ne îmbrăcăm, locuim, lucrăm, gândim sub influenţa ei extraordinară. Nu scăpăm. Nici un popor nu mai scapă. Iar care încearcă să scape este pierdut; îl vor mânca toate celelalte popoare. Trăim civilizaţia industrială a epocii noastre, care nu mai are nici o legătură cu epoca clasică a frumuseţii, nici cu călătoria metafizică orientală.

Pentru un popor apusean problema civilizaţiei nu este atât de dificilă şi încâlcită cum este pentru noi. Adaptat în chip firesc la civilizaţia lui occidentală, se luptă numai s-o ducă mai departe şi să-i dea, cât poate, propriile nuanţe etnice. Dar noi ne aflăm între Orient şi Occident. Poziţia Greciei este, se spune, privilegiată, dar în acelaşi timp şi un foarte primejdios punct geografic şi sufletesc al lumii. În noi există profunde forţe potrivnice ritmului din

Occident. Ca să putem crea, avem de împăcat în noi doi demoni teribili. Care este, aşadar, datoria noastră?

Eu pot s-o formulez în linii mari doar astfel: Orientul, cu nenumăratele lui mari dorinţe, prin contactul lui nemijlocit cu misterioasa existenţă a lumii, va constitui întotdeauna, pentru grec, caldul, întunecatul, bogatul Subconştient. Mintea grecească a avut dintotdeauna drept misiune să-l lumineze, să-l organizeze şi să-l transforme în conştient. Când a reuşit acest lucru, a plăsmuit ceea ce numim minunea greacă. Orientul este materia amorfă, mintea grecească a fost dintotdeauna forţa care, mai presus de orice, iubea şi urmărea forma. Să dăm formă amorfului, să facem cuvânt strigătul oriental, aceasta este datoria noastră. Nu putem nega nici Orientul, nici Occidentul: sunt în noi, adânc, aceste forţe opuse şi nu se dezlipesc. Suntem obligaţi fie să ajungem la distilarea Orientului în Occident, adică să reuşim o sinteză foarte grea, fie să rămânem robi pe moarte.

— Grea lucrare, spuse tânărul.

— Am reuşit cândva, i-am răspuns. Şi am fost salvaţi.

Trenul a sosit şi mi-am luat rămas-bun de la tânăr, râzând.

— Multe şi mărunte am tot vorbit. Uitaţi-le. Nu vă posomorâţi, nu scotociţi prea mult, lăsaţi teoria. Altfel riscaţi să studiaţi problema, dar fără s-o trăiţi. Iar problemele acestea le dezleagă numai cine le trăieşte. Să nu păţiţi ce se spune în bătaie de joc despre minuţioşii germani, iubitori de învăţătură: dacă văd două uşi şi pe una este scris „Rai”, iar pe cealaltă, „Conferinţă despre Rai”, toţi vor alerga la a doua uşă.

Căutaţi în dumneavoastră toate forţele pe care vi le-a dat Grecia, munciţi zi şi noapte, şi veţi reuşi să faceţi un vers plin de substanţă şi cu o formă desăvârşită. Numai aşa veţi dezlega, în provincia dumneavoastră, problema şi

veţi făuri în provincia dumneavoastră civilizaţie neogreacească. Iubiţi-l şi dumneavoastră, ca şi mine, pe Dragoumis. Să ne amintim o frază de-a lui şi s-o spunem acum, când ne despărţim: „Îmi place să simt şi eu câteodată că sunt unul dintre acei mulţi şi vremelnici fruntaşi ai elenismului şi, ca să înainteze, elenismul trebuie să treacă şi prin mine.”

Cuprins

JURNAL DE CĂLĂTORIE
Prolog. Tigroaica, tovarăşa mea de călătorie
I. Italia
1. Sfântul Francisc
2. Musolini
II. Egipt
1. Nilul
2. Cairo
3. Piramidele
4. Egiptul de Sus
5. Viaţa contemporană
6. Kavafis
III. Sinai
1. Sinaiul
2. O scrisoare
IV. Ierusalim
1. Spre Pământul Făgăduinţei
2. Ierusalimul
3. Paştile
4. Geamia lui Omar
5. Bocetul evreilor
6. Pământul Făgăduinţei
V. Cipru
Insula Afroditei
VI. Moreea

1. Plecare...
2. Golful corintic
3. Fortăreţele Moreei
4. Prezentare a peisajului
5. Glarentza medievală
6. Peisajul Olympiei
7. Atmosfera simbolică a mitului
8. Karytena, Toledo grecesc
9. Bătrânul Moreei
10. Farmecul Spartei
11. Ruinele Spartei
12. Mystras
13. Profetul Greciei Noi
14. Muritori şi nemuritori
15. Treizeci şi trei de ani în pământ...
16. Monemvasia, Gibraltarul Greciei
17. Micene
18. Problemele civilizaţiei neogreceşti